

Житомирський державний університет імені Івана Франка

На правах рукопису

ФЕДОРЦОВА ОЛЕНА ГРИГОРІВНА

УДК 378:130.2:654.071:168.53

**ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ ЕНЕРГЕТИКІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ
ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник
Дубасенюк Олександра Антонівна,
доктор педагогічних наук,
професор

Житомир – 2016

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	4
---------------------------------	---

ВСТУП	5
--------------------	---

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ЕНЕРГЕТИКІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН	14
---	----

1.1. Формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків як педагогічна проблема	14
---	----

1.2. Аналіз базових понять дослідження	22
--	----

1.3. Наукові підходи до проблеми формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у ході вивчення гуманітарних дисциплін	42
--	----

Висновки до першого розділу	62
-----------------------------------	----

РОЗДІЛ II. МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ЕНЕРГЕТИКІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН	65
---	----

2.1. Обґрунтування педагогічних умов формування культурологічної компетентності інженерів-енергетиків у контексті гуманітарної фахової підготовки	65
---	----

2.2. Сутність, структура, критерії та показники сформованості культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків	73
---	----

2.3. Структурні компоненти моделі формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків	86
--	----

Висновки до другого розділу	100
-----------------------------------	-----

РОЗДІЛ ІІІ. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ЕНЕРГЕТИКІВ.....	102
3.1. Експериментальна програма дослідження	102
3.2. Стан загальнокультурної підготовки студентів вищої технічної школи.....	110
3.3. Технологія формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін	128
3.4. Аналіз результатів формувального етапу експерименту.....	145
Висновки до третього розділу	170
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	172
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	177
ДОДАТКИ.....	208

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АЗ – абсолютне значення

ВНЗ – вищий навчальний заклад

ЕГ – експериментальна група

КГ – контрольна група

КК – культурологічна компетентність

ОКХ – освітня кваліфікаційна характеристика

ОПП – освітня професійна програма

ВСТУП

Актуальність дослідження. Формування глобального ринку праці, єдиного інформаційного простору, активна підготовка України до вступу в ЄС та інтеграційні процеси в економіці висувають особливі вимоги до спеціалістів енергетичної галузі. Окрім стрімкого зростання обсягу і якості професійних знань нині інженер-енергетик повинен розвивати нестандартне мислення, комунікативні вміння та навички, здійснювати творчий підхід до розв’язання не лише технологічних, а й соціально-економічних, екологічних, науково-дослідницьких проблем. Його статус і роль як професіонала і культуротворчої особистості визначаються культурологічною підготовленістю. Радикальне підвищення рівня професіоналізму в поєднанні із загальною культурою передбачає різнобічний особистісний розвиток, формування гуманістичної педагогічної позиції на основі єдності професійної, суспільно-економічної й культурологічної підготовки.

Відповідно професійна підготовка інженерів-енергетиків стає одним із провідних пріоритетів освітньої політики держави. Так, у стратегічних законодавчих та освітніх документах України, в Конституції України, законах «Про освіту», «Про вищу освіту», у «Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI столітті» проголошуються принципи культурологічної та полікультурної освіти.

Отже, випускник ВНЗ має бути, в першу чергу, носієм високої загальнолюдської культури і відповідної етичної поведінки.

Проблемою культурно-інженерної підготовки майбутніх спеціалістів займалися такі вітчизняні діячі інженерної школи, як В. І. Вернадський, М. Є. Жуковський, Д. С. Зернов, В. Л. Кирпичов, О. І. Коновалов, Д. І. Менделєєв та ін. Відомий фізик П. Л. Капіца, інженер за фахом, діяльність якого є яскравим прикладом реалізації високої творчої культури, наголошував на необхідності культурно-творчого виховання спеціаліста.

Ця проблема розглядається також у теоретичних працях В. І. Відгофа, Г. С. Гуна, Т. О. Завершинської, Г. Г. Квасова, Л. М. Попова, у дослідженнях О. М. Карпуніної, Н. О. Кільдишової, А. В. Нікітіна, Т. М. Синецької, методологічних статтях Л. М. Кадцина, Н. Б. Крилової, О. І. Половинкіна.

Аналіз наукових досліджень засвідчив зростання інтересу вчених до проблеми культурологічної компетентності молоді. Разом з тим, у працях сучасних педагогів недостатньо розробленими залишаються питання формування культурологічної компетентності майбутнього інженера-енергетика в процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Саме тому формування культурологічної компетентності майбутнього спеціаліста в сучасній вищій технічній школі характеризується низкою суперечностей між: суспільними вимогами до підготовки конкурентоспроможних фахівців, що відповідають сучасним запитам на нинішньому етапі розвитку інженерних технологій, та рівнем їх культурологічної підготовки; необхідністю формування культурологічної обізнаності студентів та обмеженими можливостями її реалізації в умовах технічного ВНЗ; модернізацією навчального процесу в умовах кредитно-модульної системи навчання та відсутністю науково-методичного обґрунтування технології формування культурологічної компетентності в процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу майбутніми інженерами-енергетиками; орієнтацією професійної підготовки майбутніх інженерів-енергетиків на засвоєння лише фахових знань і недостатньою мотивацією вивчення предметів культурологічного циклу.

Отже, необхідність подолання зазначених суперечностей, нагальна потреба у формуванні культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків в умовах вищого технічного навчального закладу та недостатня розробленість проблеми у педагогічній теорії й практиці зумовили вибір теми дослідження: **«Формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження виконано відповідно до комплексної теми науково-дослідної роботи кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка «Формування професійної компетентності майбутнього вчителя в умовах Європейської інтеграції» (державний реєстраційний № 0110U002110). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 5 від 27. 11. 2009 р.) та погоджено рішенням бюро Ради з координаційних наукових досліджень у галузі педагогіки та психології (протокол № 3 від 27. 04. 2010 р.).

Мета дослідження – розробити й експериментально перевірити модель формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків.

Відповідно до мети було визначено **основні завдання дослідження**:

- 1) проаналізувати стан досліджуваної проблеми у педагогічній теорії та практиці, обґрунтувати сутність поняття «культурологічна компетентність майбутніх інженерів-енергетиків»;
- 2) визначити педагогічні умови формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін;
- 3) охарактеризувати структуру культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків та виокремити її критерії, показники, рівні сформованості;
- 4) науково обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність моделі формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків та технологію її упровадження в навчально-виховний процес вищих технічних закладів у ході вивчення гуманітарних дисциплін;
- 5) розробити навчально-методичне забезпечення формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі культурологічної підготовки.

Об’єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх інженерів-енергетиків.

Предмет дослідження – модель і технологія формування культурологічної компетентності студентів інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: філософські положення наукової теорії пізнання, що визначають закономірності розвитку особистості; педагогічні концепції, які розкривають пізнання як творчий процес. У роботі розкрито основи філософії освіти (В. П. Андрущенко, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень, П. Ю. Саух); теоретико-методологічні засади професійної підготовки фахівців (О. А. Дубасенюк, Г. П. Васянович, С. У. Гончаренко), особливості вищої професійної педагогічної освіти (О. Є. Антонова, С. С. Вітвицька, С. О. Сисоєва, Л. О. Хомич); культурологічні концепції, як спосіб розгляду і пояснення феномену культури (М. М. Бахтін, І. О. Зимня, О. Л. Шевнюк); дослідження ґрунтуються на сучасних наукових підходах до формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків – компетентнісний (Л. М. Мітіна, А. К. Маркова, О. В. Овчарук, О. Я. Савченко), культурологічний (В. С. Болгаріна, Т. В. Іванова, В. В. Зінченко), системно-синергетичний (Б. Г. Ананьєв, С. У. Гончаренко, О. В. Вознюк), комунікативний (О. В. Запєваліна, І. Р. Пригожина, В. А. Личкова), особистісно орієнтований (І. Д. Бех, І. С. Якиманська, С. Л. Яценко), акмеологічний (В. М. Вакуленко, В. М. Гладкова, А. О. Деркач, Н. В. Кузьміна, І. М. Семенов), функціональний (О. М. Джеджула, Е. Ф. Зеєр та ін.).

Для розв’язання поставлених завдань, досягнення мети використано комплекс взаємопов’язаних *методів дослідження*:

– *теоретичних*: аналіз, синтез, порівняння, моделювання, систематизація, узагальнення, що передбачали теоретичний аналіз науково-педагогічної, психологічної, методичної літератури з теми дослідження з

метою відбору й осмислення фактичного матеріалу, аналіз концепцій, теорій і методик для виявлення шляхів розв'язання досліджуваної проблеми; аналіз досвіду використання інноваційних технологій навчання культурологічних дисциплін;

– *емпіричних*: опитування, бесіди, педагогічне спостереження, анкетування, тестування, експертне оцінювання; аналіз навчальної діяльності, творчих робіт студентів – з метою виявлення сформованості складових культурологічної компетентності студентів у процесі навчання; констатувальний та формувальний етапи педагогічного експерименту для визначення ефективності запропонованої технології;

– *математичних*: статистичні методи аналізу отриманих даних з метою виокремлення кількісних та якісних характеристик сформованості складових культурологічної компетентності, виявлення їх розбіжності в контрольних та експериментальних групах.

Організація дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася протягом 2009–2015 років і охоплювала кілька етапів наукового пошуку.

На першому етапі (2009–2012 рр.) – теоретико-пошуковому – здійснено теоретичний аналіз окресленої проблеми та вивчення практичного досвіду формування культурологічної компетентності майбутніх фахівців; охарактеризовано стан дослідження проблеми у філософській, психолого-педагогічній й методичній літературі, обґрунтовано її актуальність.

На другому етапі (2012–2013 рр.) – формувальному – розроблено програму дослідження, визначено його мету, експериментальну базу, діагностичний інструментарій, охарактеризовано рівні сформованості досліджуваної компетентності шляхом проведення контрольного зрізу в експериментальній та контрольній групах; проведено аналіз й порівняння одержаних результатів; розроблено модель і технологію формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

На третьому етапі (2014–2015 рр.) – оцінно-узагальнюючому – впроваджено в навчально-виховний процес модель та технологію формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів енергетиків у ході вивчення гуманітарних дисциплін та перевірено їх ефективність, здійснено порівняльний аналіз результатів констатувального та формувального етапів експерименту, сформульовано загальні висновки дослідження, а також оформлено текст дисертаційної роботи.

Експериментальна база дослідження. Дослідження здійснювалося на базі Вінницького національного технічного університету, Вінницького національного аграрного університету, Одеського національного політехнічного університету, Миколаївського політехнічного коледжу, Одеської національної академії харчових технологій. Усього в експерименті брало участь 475 майбутніх інженерів-енергетиків та 23 педагога-експерта названих навчальних закладів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

вперше: обґрунтовано модель формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін, визначено її структурні компоненти (мотиваційно-ціннісний, змістово-проектувальний, інформаційно-контекстуальний, діяльнісно-процесуальний, рефлексивно-аналітичний); обґрунтовано комплекс педагогічних умов (спрямованість професійної підготовки на формування культурологічної компетентності майбутнього фахівця визначеного профілю, комунікативна колективна діяльність майбутніх інженерів-енергетиків під час вивчення гуманітарних дисциплін, забезпечення єдності основних складових культурологічної компетенції майбутнього інженера, використання оптимального поєднання форм, методів і засобів у навчальній та навчально-професійній діяльності); виділено та проаналізовано відповідні критерії (ціннісно-мотиваційний, інформаційно-змістовий, діяльнісно-організаційний, когнітивно-технологічний,

рефлексивний), показники та рівні сформованості культурологічної компетентності студентів до майбутньої інженерно-енергетичної діяльності;

удосконалено сутність і структуру культурологічної компетентності; уточнено базові поняття дослідження «культура», «професійна компетентність», «культурологічна компетентність», «культурологічна компетентність майбутніх інженерів-енергетиків»;

подальшого розвитку набули положення щодо складової професійної підготовки майбутніх інженерів-енергетиків, упровадження сучасних форм, методів і засобів з метою формування культурологічної компетентності майбутніх фахівців у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Практичне значення дослідження полягає у розробці технології формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків. Запропонована програма спецкурсу «Формування культурологічної компетентності інженера-енергетика» може бути інтегрована в зміст професійної підготовки майбутніх спеціалістів енергетичної галузі. Підготовлено навчально-методичний посібник «Збірник вправ, тестів та завдань щодо формування культурологічної компетентності інженерів-енергетиків», який містить методичні рекомендації, що сприяють вибору оптимальних форм і методів підготовки майбутніх інженерів-енергетиків, та методичні рекомендації «Формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін».

Основні положення і результати дисертаційної роботи **впроваджено** в навчально-виховний процес Вінницького національного аграрного університету (довідка № 12-48-1592 від 10. 07. 2015 р.), Одеського національного політехнічного університету (акт № 993 від 28. 05. 2014 р.), Одеської національної академії харчових технологій (акт № 993 від 26. 05. 2014 р.), Миколаївського політехнічного коледжу (довідка № 230 від 27. 05. 2014 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційної роботи доповідалися та обговорювалися на науково-практичних конференціях, зокрема, *міжнародних*: «Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами» (Київ, 2004), «Формування духовно-моральних цінностей та професійного становлення молоді в сучасних соціокультурних умовах» (Вінниця, 2005), «Проблеми професійного становлення молоді на основі духовно-моральних цінностей» (Вінниця, 2006), «Шляхи розвитку духовності та професіоналізму за умов глобалізації ринку освітніх послуг» (Вінниця, 2007), «Гуманізм та освіта» (Вінниця, 2008), «Розвиток духовності та професіоналізму в умовах глобалізації» (Вінниця, 2008), «Духовно-моральне виховання і професіоналізм особистості в сучасних умовах» (Вінниця, 2009), «Духовно-моральне виховання особистості: виклики ХХІ століття» (Київ – Вінниця, 2010), «Духовна культура особистості: креативні освітні технології» (Київ – Вінниця, 2011), «Духовна культура особистості та її інноваційні освітні технології: виклики ХХІ століття» (Вінниця, 2012), «Креативні технології морального і патріотичного виховання молоді як основа успішного розвитку особистості» (Вінниця, 2013), «Формування духовно-моральних цінностей у дітей та молоді» (Вінниця, 2014), *Pedagogy of 21st century: teaching in the world of constant information* (Будапешт, 2014); *всеукраїнських*: «Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі» (Київ, 2007), «Стратегія інноваційного розвитку обдарованості в системі проектування виховного процесу» (Київ, 2010), «Новітні педагогічні технології у світлі духовних цінностей Європейської цивілізації» (Вінниця, 2014).

Публікації. Основні положення і результати дослідження відображено у 14 публікаціях: 9 статей у провідних наукових фахових виданнях України, 2 – у зарубіжних фахових періодичних виданнях, 2 – у збірниках наукових праць, 1 посібник у співавторстві.

Особистий внесок здобувача. У посібнику «English for every day

communication for the students of power engineering department», опублікованому у співавторстві з професором О. М. Джеджулою, здобувачем здійснено розробку спецкурсу «Формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків», підготовлено тексти культурологічного спрямування, тести і завдання для майбутніх інженерів-енергетиків, які поглиблюють знання студентів з основ культурології.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 311 сторінок, з яких 176 основного тексту. Список використаних джерел включає 280 найменувань (з них – 9 іноземними мовами).

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ЕНЕРГЕТИКІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

1.1. Формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків як педагогічна проблема

Сучасний інженер-енергетик повинен мати цілісні знання про ринкові, інноваційні механізми і вміти їх застосовувати на практиці. Оскільки національні економіки більшості країн світу побудовані на засадах інноватики та поєднують виробництво, науку, освіту, бізнес в єдину інноваційну модель країни, галузі чи компанії. У якому суспільство потребує кваліфікованих фахівців, що відповідають вимогам сьогодення. Їх компетентність повинна визначатися не лише професійними якостями, а й культурологічними знаннями. Здобуваючи нині освіту у вищій школі, особистість має бути орієнтована й на опанування культурологічних компетентностей.

Проблемою культурно-інженерної підготовки майбутніх фахівців займалися такі вітчизняні діячі інженерної школи, як В. І. Вернадський, С. Г. Войслав, В. Г. Гриневицький, М. Є. Жуковський, Д. В. Менделєєв та ін. Учені зазначали, що у майбутнього спеціаліста повинна бути розвинена здібність «переходити» від одного виду техніки й технології до іншого, схильність до технічної творчості, образотворчої та наукової фантазії.

Проблема культурологічної підготовки майбутнього інженера, або так званої креативної підготовки, розроблялася І. Лакатосом, Д. Пойя. На необхідність культурно-творчого виховання спеціаліста неодноразово вказував П. Капіца, який був за фахом інженером і вся діяльність якого є яскравим прикладом реалізації високої творчої культури. Ця проблема

розглядається також у теоретичних працях Т. В. Завершинської, А. Н. Комарової, М. О. Короткова, Л. І. Попова, О. Л. Шевнюк, у дослідженнях О. О. Коротковського, А. Б. Нікітіна, Т. В. Синецької, методологічних статтях Л. М. Кадцина, Н. В. Крилової, О. І. Половинкіна.

Проблемі гуманізації навчання студентів технічного фаху в процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу присвятили свої дослідження І. В. Ковалинська, О. В. Коломієць, А. В. Кочубей, С. М. Цимбрило та ін. Значна кількість провідних фахівців досліджували аспекти технічної освіти (В. В. Данилова, С. І. Операйло, О. О. Русанова, П. В. Стефаненко). Проблему ціннісних орієнтацій на творчу самореалізацію спеціаліста висвітлено у працях С. У. Гончаренка.

Загальнолюдські, національно орієнтовані цінності та цінності сучасного світу досліджено в роботах В. П. Бабака, Є. В. Лузік. Наукові засади організації виховної роботи обґрунтовані в дослідженнях відомих учених І. Д. Бежа, І. А. Зязюна, А. Й. Капської, С. Г. Карпенчук, Б. Т. Ліхачова, Н. Г. Ничкало, Д. В. Чернілевського.

Модель розвитку особистості в контексті культури розглядається в працях В. П. Зінченка, С. Д. Максименко та інших. Професійна компетентність останнім часом виявляється у центрі наукової уваги багатьох учених. Професіографічний підхід досліджували С. С. Вітвицька, О. А. Дубасенюк, М. В. Левківський та ін.

Ідеї єдності людини з космосом і загальнолюдським масштабом людської діяльності, розроблені в працях філософів і вчених-мислителів: В. І. Вернадського, П. О. Флоренського, К. Е. Ціолковського, Д. І. Чижевського. Синергетичний підхід розглядають О. Є. Антонова, В. В. Аршинов, О. В. Вознюк, та ін. Психологічною теорією творчості займались А. В. Брушлінський, Г. У. Буш, В. Т. Кудрявцев, В. О. Моляко.

У сучасній концепції вищої освіти є два положення, що стосуються формування культурологічної компетентності особистості: гуманізація та гуманітаризація освіти.

Відповідно до першого – припускається збільшення навчальних годин на дисципліни, пов'язані з підвищенням загальної культури особистості: підключення необхідних для цього компонентів в усі цикли предметів та їх перегляд в одному напрямі, створення неформальної сфери освіти з гуманітаризованим змістом.

Згідно з другим – гуманізація освіти (за Є. С. Ляховичем) означає глобалізацію в трансляції культур. При цьому способи і зміст трансляції повинні бути зорієнтовані на сучасне досягнення загальнолюдської духовності, інтелекту й моральності. У свою чергу, соціалізація людини в межах загальноосвітнього процесу повинна бути спрямована на пошук і реалізацію нових способів розкриття й формування його індивідуальних можливостей [142, с. 15–23].

Оскільки вищий заклад освіти є лише ланкою в системі соціальних інститутів, які формують культуру майбутнього спеціаліста, реформування вищої технічної освіти розглядається як багатоаспектна проблема, що має важливе соціальне й наукове значення і потребує нового педагогічного осмислення, використання сучасних педагогічних підходів і забезпечення гуманітарного впливу на індивідуальний розвиток кожного студента.

Усе це дозволило виокремити суперечності, характерні для процесу формування культурологічної компоненти у програмі навчання гуманітарних дисциплін майбутнього спеціаліста в сучасній вищій технічній школі, а саме неузгодженість між:

- професійною і загальнокультурною підготовкою майбутніх спеціалістів;
- емоційним та інтелектуальним розвитком студентів;
- споживацькими принципами і творчими установками відносно життя й культури;
- можливостями вищих навчальних закладів залучати молодь до високих зразків культури.

Погоджуючись з О. В. Михайличенко, слід зазначити, що одним із основних шляхів ефективного вирішення завдань підготовки спеціалістів у вищих технічних навчальних закладах є формування у майбутніх фахівців культурологічної домінанти, виховання відповідальної особистості, яка прагнула б змінити на краще життя і життя своєї країни.

Як стверджує провідний фахівець у галузі вищої технічної освіти Д. В. Чернілевський, стратегічними напрямками реорганізації освіти є: забезпечення нового рівня якості підготовки фахівців і формування гнучкої системи підготовки кадрів, які задовольнятимуть сучасні потреби суспільства у фахівцях із швидкою адаптацією до змінних умов професійної діяльності, тобто здатність молодих фахівців до розширення і поповнення знань [252].

У сучасних умовах розвитку вищої технічної школи виховати інженера-інтелігента можна тільки за умови створення особливого культурного середовища навчання й виховання, що пов'язано з духовно-моральним, культурно-естетичним насиченням змісту всього педагогічного процесу.

У зв'язку з цим істотно зростає роль системних, міждисциплінарних знань людини, необхідних для раціонального й осмисленого оперування з нескінченними потоками різноманітних знань і даних з метою вирішення нових, нестандартних проблем. У цій новій парадигмі найголовніше місце відводиться аналітичним здібностям інженера та вченого, тобто його спроможності шукати і знаходити необхідну інформацію, точно формулювати проблеми і гіпотези, вбачати в сукупностях даних певні закономірності, знаходити розв'язок складних міждисциплінарних задач [6].

У науковій літературі представлено низку досліджень з проблеми формування культурологічної компетентності майбутніх педагогів, що допоможе глибше вивчити проблему підготовки фахівців у цій сфері.

Зокрема, А. М. Галенко та О. Ю. Коваленко розглядають культурологічну компетентність студентів педагогічних спеціальностей у структурі професійних компетентностей як інтегровану якість, яка

виражається через здатність особистості бути духовно й естетично вихованою, всебічно обізнаною; володіти національно-культурними знаннями (розумітися на традиціях, реаліях, звичаях, духовних цінностях свого народу); знаходити зафіксовані в мові, етнотекстах і дискурсивній практиці компоненти духовної та матеріальної культури; вміти не тільки доцільно ними оперувати, а й передавати учням; усвідомлювати себе та кожную особистість як носія певної етнокультури; уміння бачити спільне й відмінне в культурах та світосприйнятті їхніх носіїв; формувати в учнів мовну картину світу національно свідомого громадянина [54; 112].

Дослідниця О. М. Панкратова розуміє культурологічну компетентність вчителя з педагогічної точки зору, як сукупність знань про культуру в широкому та вузькому сенсі слова, які дозволяють створити цілісну картину світу та вказати роль навчальної дисципліни, яка сприяє уточненню цієї картини, дає змогу визначити місце людини в світі та способи зміни світу з урахуванням отриманих знань [176].

Аналогічної думки дотримується Л. О. Хомич, передбачаючи у процесі фахової підготовки формування системних знань про людину як про суб'єкт освітнього процесу, що поєднує навчання, виховання та розвиток. Ця системність задається не стільки включенням відповідних дисциплін до навчального плану, скільки всією організацією навчання в педагогічному навчальному закладі, коли кожна дисципліна розглядається, з одного боку, як засіб загального розвитку майбутніх педагогів, а з іншого, – як основа їхньої подальшої професійної діяльності [248, с. 127].

Загальна характеристика професійної компетентності вчителя передбачає залучення людини до загального культурного світу цінностей, і саме в цьому просторі людина реалізує себе як спеціаліст, професіонал, тобто "людина, яка володіє не тільки достатнім обсягом знань, умінь і навичок..., але й здатністю до безперервної самоосвіти" [117, с. 39–45].

У сучасних умовах культурологічна компетентність педагогів набуває особливого значення, оскільки саме вчителі мають бути носіями культури.

На цій основі починає формуватися підґрунтя благополуччя свого народу, яке визначається рівнем адекватного усвідомлення людьми цінності своєї культури, духовного надбання.

Саме тому обов'язковою складовою професійної компетентності майбутніх фахівців є культурологічна компетентність. Остання передбачає усвідомлення мови як форми вираження національної культури, взаємозв'язку мови та історії українського народу, національно-культурної специфіки української мови та української мовної поведінки, формування мовної картини світу, оволодіння національно-маркованими одиницями мови, українським мовним етикетом, культурою міжнаціонального спілкування [110].

Культурологічний підхід до організації освітнього процесу у вищому навчальному закладі на початку третього тисячоліття слід розглядати на основі єдності широких фундаментальних і глибоко систематизованих спеціальних знань. Він повинен забезпечити оволодіння основами правової, політичної, естетичної, професійної культури, бачення перспектив розвитку різних галузей знань, навичок наукової організації дослідження і впровадження їх у свою майбутню професійно-творчу діяльність, де головним є доцільність, справедливість, гармонія, краса, досконалість [247, с. 189-191].

Здійснено важливий пласт наукових напрацювань у сфері формування культурологічної компетентності майбутніх фахівців, зокрема, майбутніх офіцерів. Так, у своєму дослідженні Л. П. Маслак зосереджує увагу на змінах у кваліфікаційних вимогах, що висувуються до фахових характеристик майбутнього офіцера, зокрема у галузі військових відносин. За цих умов особливого значення набувають такі якості випускника вищого військового навчального закладу, як мобільність, креативність, високий професіоналізм, здатність до налагодження ділових контактів з іноземними партнерами у процесі професійної діяльності в іншомовному середовищі. Невід'ємною складовою культурологічної компетентності сучасного офіцера на думку

вченої мають бути знання іноземної мови та вміння запроваджувати їх у практику своєї діяльності [148, с. 105–111].

За прикладом Л. П. Маслак, у своєму дослідженні Ю. О. Роскопіна наголошує на важливості формування культурологічної компетентності у майбутніх правників. Так, всебічний розвиток майбутнього юриста, формування його моральних, культурних і професійно значимих якостей розглядаються вченою як пріоритетні напрямки в іншомовній освітній політиці. Культурологічна компетентність юриста відтворює його професійну культуру, до якої, на думку дослідниці, належать: культура ведення бізнесу, ділового спілкування, інформаційна культура, правова культура, іншомовна культура, економічна культура, психологічна культура, культура поведінки [205].

Також проблему іншомовної культурологічної компетентності майбутніх фахівців бізнес-сфери розглядала у своїх роботах І. В. Іванова. Культуровідповідність, на думку вченої, є важливою вимогою до змісту навчання іншомовного спілкування [106].

С. І. Дичковський розглядає загальні напрямки розв'язання питань культурологічної підготовки фахівців у вищих навчальних технічних закладах, що є складовою педагогічної системи вищої освіти, яка, у свою чергу, базується і здійснюється на загальнопедагогічних принципах навчання й виховання. Культурологічна підготовка, на думку вченого, є важливою складовою процесу професійної підготовки майбутнього інженера. Вона є системотвірним фактором процесу підготовки студентів вищих технічних закладів освіти, наскрізною ланкою, яка пронизує кожен її компонент [78].

Для безпосередньої реалізації культурологічної підготовки майбутніх інженерів-енергетиків викладач повинен володіти культурологічною компетентністю. Саме поняття "культурологічна компетентність" ученими розуміється як рівень досвідченості, достатній для самоосвіти і самостійного вирішення певних проблем; комплекс універсальних знань, які відрізняються

широким рівнем узагальнення і необхідні для соціально-продуктивної діяльності будь-якої сучасної людини [140].

Генетично й соціально-історично творення культури відбувається на засадах самопрагнення та цілеспрямованої людської діяльності. Людина працює не лише "на себе", а й на суспільство, інших людей. Так здійснюється феномен людської самодетермінації, виникає підґрунтя культури як загальне визначення всіх форм людської праці, спілкування, свідомості та мислення (здатності змінювати своє спілкування і свідомість).

Отже, виявлено, що вченими здійснено низку досліджень, присвячених проблемам формування культури учнівської та студентської молоді у середній та вищій школі; з'являються наукові праці щодо реалізації культурологічної змістової лінії у навчальному процесі. Проте аналіз сутності культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків досліджено недостатньою мірою і потребує спеціального вивчення.

Саме тому при проектуванні змісту технічної освіти необхідно враховувати сучасні потреби та вимоги, а також визначені принципи освіти, що надасть йому цілеспрямований, системний характер, створивши при цьому спеціальні педагогічні умови для формування і розвитку культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків. Таким чином, одним із провідних чинників відбору змісту підготовки спеціалістів є синтезування професійних і гуманітарних знань та взаємозв'язок перспектив розвитку системи освіти, виробництва, техніки, праці, ринку кваліфікованих кадрів і культури.

Кожному етапу розвитку суспільства, як зазначає Н. Г. Ничкало, притаманні свої соціально-економічні та науково-технічні проблеми. Їхнє розв'язання потребує нових підходів, що враховують динаміку змін у життєдіяльності різних соціальних систем [168, с. 9-22].

Вищезазначене передбачає обґрунтування наукових підходів, педагогічних умов, принципів, розробки моделі і способів проектування системи культурологічної підготовки майбутніх інженерів-енергетиків у

процесі вивчення гуманітарних дисциплін у вищих технічних навчальних закладах. Саме такий підхід може забезпечити високий рівень сформованості культурологічної компетентності випускників вишів.

Формування культурологічно компетентного інженера-енергетика має бути закладено у проект його професійної підготовки, побудований на засадах системності, послідовності, відповідності особливостям професійної діяльності.

1.2. Аналіз базових понять дослідження

Усі прогресивні зміни у суспільстві обумовлені розвитком культури й реалізуються через неї. Загальні принципи розуміння культури склалися давно і пов'язані в першу чергу з проблемами життєдіяльності людини, її буття, характеризують всі основні сфери її життєдіяльності – матеріального виробництва, соціально-політичної та пізнавальної діяльності, її духовного розвитку. Будь-яка сфера соціального життя може бути охарактеризована з точки зору її культурної значущості і цінності для людини, її життя. Тому наукове розуміння культури вимагає аналізу всіх видів і способів людської діяльності з позиції розвитку, вдосконалення людини як суб'єкта цієї діяльності. Вся діяльність людини, на якій би види вона не поділялася, в кінцевому рахунку, зводиться до виробництва матеріальних, або духовних цінностей. Але культура – це не тільки результат людської діяльності, але й історично сформовані способи праці, і визнані прийоми поведінкових актів людини, і манери спілкування, іменовані етикетом, і способи прояву своїх почуттів, і прийоми, а також рівень мислення. З цього випливає, що феномен культури – найважливіший об'єкт дослідження, що припускає проблеми цілісності суспільства, механізму функціонування соціальних відносин, взаємовідносин суспільства і природи. Поняття культури є фундаментальним

і для розробки філософії людини, розуміння можливостей її морального вибору, меж свободи.

Питання співвідношення загальної та культурологічної складової в університетській підготовці спричинює необхідність вивчення світового досвіду та здійснення аналізу світових здобутків у культурологічному забезпеченні навчального процесу.

Так, на думку Г. П. Васяновича, суспільні явища «культура» і «мораль» становлять зміст культури. Суспільна за своїми джерелами, походженням, функціями культура має всепроникливий характер. Водночас вона індивідуальна за способом існування і механізмами дії [40].

С. М. Іконнікова пише, що культура акумулює духовну енергію людини, дає імпульс для самопізнання та самореалізації, визначає границі поведінки. Вона збагачує соціальну пам'ять людства, зберігає культурний спадок, здійснює трансляцію цінностей та досягнень у процесі спадковості поколінь [103, с. 73–82]. Тому доцільно розглянути зміст поняття «культура».

Таблиця 1.1

Аналіз визначення терміну «культура»

№ п/п	Визначення	Джерело, автор
1	в «Тускуланських бесідах» пов'язував культуру з впливом на людський розум, із заняттями філософією. Він вважав, що «філософія є культура душі». Під культурою почали розуміти освіченість, вихованість.	М. Т. Цицерон [144, с. 16]
2	сукупність досягнень людського духу, й система людських життєвих орієнтацій як реальний зміст свідомості кожного члена суспільства	А. Я. Гуревич [71, с. 5–7]
3	охоплення сукупності практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, що відображають його історично досягнутий рівень розвитку і втілюються в результатах продуктивної діяльності людини, зокрема в системі освіти, мистецькій діяльності	О. П. Рудницька [206, с. 32]
4	комплекс, що включає знання, вірування, мистецтво, мораль, закони, а також інші здібності і навички, засвоєні людиною як членом суспільства	Е. Тейлор [222, с. 21]

5	це складно організована, історично розвинена система матеріального, духовного та соціального вираження людської діяльності, яка відображає в своєму змісті, морфології та функціях процес освоєння людиною дійсності до самої себе	Н. В. Шишова, Т. В. Акулич, М. І. Бойко [104]
6	характеристика перш за все людського суспільства; культура не є спадковою біологічно, але припускає навчання, вона являє собою суб'єктивно-особистісні зміни історичного процесу, його творчий початок	В. І. Шубін [264]
7	як термін визначена сукупністю соціально набутих та транслуючих з покоління в покоління значущих ідей, цінностей, звичаїв, традицій, норм та правил поведінки, за допомогою яких люди організовують свою життєдіяльність.	О. В. Кучай [131]
8	це те, що відрізняє спосіб життєдіяльності людини від інших способів життєдіяльності. Культура – це характеристика людського суспільства, в якому дотримання правил і норм поведінки забезпечується шляхом поєднанням соціального тиску і ціннісного престижу	Л. Л. Матвєєва [149]
9	це набута сукупність знань, яка використовується людьми для характеристики досягнень, позначення певного рівня індивідуального володіння знаннями, принципами, нормами, рекомендаціями, що належать до певної галузі	Л. В. Барановська [17, с. 186-190]
10	це набута сукупність знань, яка використовується людьми для інтерпретації їхнього життєвого досвіду та вибору лінії поведінки	М. І. Дяченко, Л. А. Кандибович [126]
11	щодо змістового аналізу поняття «культура», то воно найчастіше виступає синонімом прогресивних духовних і матеріальних цінностей як окремої особистості, так і всього людства; це процес самоствердження в людині істинно людських початків і якостей. А також Н.В.Якса вважає, що до функцій культури слід додати і професійну, тому що процес навчання у ВНЗ та його середовищі визначає професійне становлення студента як майбутнього фахівця.	[270]

Послугуючись думкою Л. В. Барановської у дослідженні поняття «культура», використовуватимемо його також і для характеристики досягнень, позначення певного рівня індивідуального володіння знаннями, принципами, нормами, рекомендаціями, що належать до певної галузі [17].

Враховуючи вищеназване, ми вважаємо, що **культура** – це набута сукупність знань, всіх прогресивних духовних і матеріальних цінностей, сукупність значущих ідей, цінностей, звичаїв, традицій, норм та правил поведінки, які відображаються і в процесі життєдіяльності, а також і професійної діяльності людини.

Отже, людина культурна відрізняється рисами інтелігентності, вона прагне спрямувати досягнення людства на ствердження творчої свободи та гідності кожної людини як найвищої цінності.

М. Вебстер у своєму словнику поняття «культура» розглядає як самодостатній процес, який є предметом вивчення культурології. Сама ж культурологія визначається у спеціальному сенсі як методологія [280].

Пізніше цей термін був використаний у 1964 р. Р. Хоггартом, який заснував у Бірмінгемі Центр сучасної культурології. З 1970-х рр. С. Холл, разом зі своїми колегами П. Уїллісом, Т. Джефферсоном і А. Макроббі, створили міжнародний інтелектуальний рух. Британські та американські вчені розробили кілька різних версій культурологічних досліджень.

Культурологія виникла на перехресті історії, філософії, педагогіки, етики, соціології, етнографії, антропології, соціальної психології, естетики, мистецтвознавства та інших наук. Міжпредметний характер культурології виражає загальну тенденцію сучасної науки до інтеграції, взаємовпливу різних галузей знань при вивченні загального об'єкта.

Логіка наукового пізнання веде до синтезу культурознавчих наук, формування взаємопов'язаного комплексу наукових уявлень про культуру як про цілісну та багатоманітну систему. Кожна з наук, з якими пов'язала культурологія, поглиблює уявлення про культуру, доповнюючи її специфічними компонентами знань, особливими відкриттями.

Філософія відкриває шлях до пізнання та пояснює сутність культури в її найбільш узагальненому уявленні. Соціологія виявляє закономірності процесу її функціонування в суспільстві, особливості культурного рівня різних груп. Психологія надає можливість глибше зрозуміти специфіку культурно-творчої діяльності людини, механізм сприйняття нею цінностей культури, становлення духовного світу. Етнографія сприяє досягненню національно-етнічної унікальності культур народів світу, утвердженню ролі культури в міжнаціональних відносинах. Мистецтво розкриває особливості понять проявів духовного життя в єдиному смисловому контексті [121, с. 37].

На основі проведеного дослідження окреслених вище понять, ми дійшли висновку: культурологія певною мірою узагальнює, систематизує, ознайомлює зі специфічними методиками аналізу філософського, політологічного, соціального розуміння й бачення культуротворчих процесів, що відбуваються в соціумі. Ці методики розглядають також як окремий напрямок соціальної філософії або політичної теорії зі спрямуванням культуротворчої діяльності людей.

Діяльність людини, зокрема й засвоєння будь-яких знань, умінь і навичок, складається з конкретних дій, операцій, що їх здійснює людина. Виконуючи ці дії, розмірковуючи над їх послідовністю та технологічністю, усвідомлюючи потребу в них та оцінюючи їх важливість для себе або для суспільства, людина тим самим розвиває компетентність у тій чи іншій життєвій сфері. Тому доцільно розглянути зміст поняття «компетентність» (табл. 1.2).

Таблиця 1.2.

Аналіз поняття «компетентність» вченими

№	Компетентність:	Автор
1.	як відповідність, узгодженість	Латино-російський словник [132]
2.	достатність, відповідність, уміння виконувати певне завдання, роботу та обов'язок; загальні уміння та навички, розумові здібності	Тлумачний словник англійської мови [278]

Прод. табл. 1.2.

3.	«Competence», у перекладі з англійської, означає: уміння, здатність; компетенція, компетентність, здатність	Англійсько-російський словник [280]
4.	обізнаність, поінформованість, авторитетність; компетенція – коло повноважень якої-небудь організації або особи; коло питань, з яких дана особа має певні знання, досвід, повноваження	Словник іншомовних слів за ред. С. М. Морозова [216]
5.	як психологічну якість, яка означає силу і впевненість, що виходять із почуття власної успішності й корисності, котрі дають людині усвідомлення своєї спроможності ефективно взаємодіяти з оточенням	Психологічний тлумачний словник [258]
6.	як здатність застосовувати знання та вміння ефективно й творчо в міжособистісних стосунках – ситуаціях, що передбачають взаємодію з іншими людьми в соціальному контексті так само, як і в професійних ситуаціях.	А. Л. Андрєєв [6, с. 3–12]
7.	як володіння знаннями й уміннями, що дозволяють висловлювати професійно грамотні судження, оцінки, думки.	В. С. Безрукова [21]
8.	якість особистості або сукупність якостей, мінімальний досвід діяльності в заданій сфері	В. Д. Шадриков [256]
9.	поняття, яке характеризує і визначає рівень професіоналізму особистості, а її досягнення відбувається через здобуття необхідних компетенцій, що складають мету професійної підготовки фахівця	В. О. Калінін [109, с 8]
10.	рівень готовності застосування знань, умінь, навичок в різних ситуаціях	В. А. Болгаріна [29, с. 29–34]
11.	є готовністю та здатністю людини діяти в будь-якій сфері. Вона передбачає володіння людиною відповідною компетенцією, яка включає її особистісне ставлення до предмета діяльності	Ю. В. Варданян [38]
12.	як особистісна категорія, а компетенції перетворилися в одиниці навчальної програми та склали «анатомію» компетентності	Запєваліна О. В. [94]

13.	спроможність кваліфіковано здійснювати діяльність, виконувати завдання або роботу; набір знань, навичок і ставлень, що дають змогу особистості ефективно діяти або виконувати певні функції, спрямовані на досягнення певних стандартів у професійній галузі або певній діяльності	Дж. Спектор [277]
14.	це багатогранне утворення з елементами когнітивного, експресивного і інтерактивного характеру; це складна єдина система внутрішніх психологічних складових і властивостей фахівця, що включають в себе знання та вміння	О. Д. Жукова [92, с. 45–52]
15.	це рівень умінь особистості, що відображає ступінь відповідності певній компетенції й дозволяє діяти конструктивно в мінливих соціальних умовах	В. О. Дьомін [73, с. 35]
16.	те актуальне, що формує особистісні якості студента, які ґрунтовані на знаннях, інтелектуально та особистісно обумовлених соціально-професійною характеристикою людини	І. О. Зімя [97, с. 14–20]
17.	як поєднання відповідних знань у певній галузі, здібностей, що дозволяють обґрунтовано судити про цю сферу й активно діяти в ній	В. В. Краєвський, А. В. Хуторський [124, с. 3–10]
18.	як поєднання психолого-педагогічних якостей, що дозволяють діяти самостійно і відповідально, як володіння людиною здібностями і вміннями виконувати визначені фахові функції	А. К. Маркова [146]
19.	спеціальну здатність людини, необхідну для виконання конкретної дії в конкретній галузі, що охоплює вузькоспеціальні знання, навички, способи мислення і готовність нести відповідальність за свої дії	Дж. Равен [200]
20.	як здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби діяти і виконувати поставлені завдання.	О. В. Овчарук [115, с. 9]

21.	як складну інтегровану характеристику особистості, яка має на увазі сукупність знань, умінь, навичок, ставлень, а також досвіду, що разом дає змогу ефективно провадити діяльність або виконувати певні функції, забезпечуючи розв'язання проблем і досягнення певних стандартів у галузі професії або виду діяльності	О. І. Пометун [191]
21.	вміння мобілізувати в конкретній ситуації отримані знання та досвід, з врахуванням зовнішніх обставин; деяка загальна здатність людини, що базується на його знаннях, досвіді, цінностях і здібностях та яка не зводиться ні до конкретних знань, ні до навичок, а проявляється як можливість встановлення зв'язку між знанням та ситуацією	С. Є. Шишов [262, с. 20–21]
22.	інтегральний показник якостей особистості. Важливим компонентом є не сума отриманих знань та умінь, а вміння спеціаліста мобілізувати в конкретній ситуації отримані знання та досвід	Л. Ю. Степашкіна [220]
23.	загальну здатність і готовність особистості до діяльності, що оснований на знаннях і досвіді, які придбані завдяки навчанню, орієнтовані на самостійну участь особистості в навчально-пізнавальному процесі, спрямовані на її успішне входження у фахову діяльність	І. Г. Агапов [1, с. 58–62]
24.	це не просто володіння знаннями, а постійне прагнення до їх оновлення і використання в конкретних умовах, тобто володіння оперативними і мобільними знаннями; це гнучкість і критичність мислення, тобто здатність вибирати найбільш оптимальні і ефективні рішення і відкидати помилкові	М. О. Чошанов [254]

Проведений категорійний аналіз поняття «компетентність» засвідчив, що деякі дослідники вживають його як синонім терміну «компетенція» (Дж. Равен), інші (В. В. Красівський, А. В. Хуторський) чітко – розмежовують.

Така невідповідність, на думку Н. В. Нагорної, виникла внаслідок неточного перекладу рекомендацій Ради Європи, коли англійське «competency» помилково перекладалося на співзвучне компетенція. Причиною цього є відповідність двох українських еквівалентів: компетенція і компетентність, одному англійському – competency(e) [160, с. 266–268].

М. С. Головань відзначає, що в англійських джерелах застосовується також слово «competency», яке має ті ж значення, що й «competence». Окрім того, на основі аналізу етимологічної інформації тлумачного словника, «competency» походить від латинського competentia, а це означає, що його слід перекладати як «компетенція». Поняття «компетенція» пов'язане зі змістом сфери діяльності, а «компетентність» завжди стосується особи, характеризує її здатність якісно виконувати певну роботу. Ці поняття «знаходяться у різних площинах» [61, с. 224–234].

Такої ж думки дотримується Н. В. Бібік, яка вважає неточний переклад з іноземної мови однією з причин суперечностей: «запозичення термінології із зарубіжних видань через неточність перекладу внесло безліч непорозумінь у з'ясуванні явищ, які не є новими ні для української термінолексичної традиції, ні для педагогічної дійсності» [27, с. 11].

У своїх роботах О. В. Кучай зазначає, що компетентність – володіння людиною відповідною компетенцією, що охоплює його особисте ставлення до неї та предмета діяльності. Дослідник наголошує, що хоча поняття компетентність і компетенція розмежовані у визначенні, однак сукупно вони відображають цілісність і збірну, інтеграційну суть як результату освіти, так і результату діяльності людини [131, с. 44–48].

Тож, для чіткого розуміння відмінностей у досліджуваних поняттях проведемо категоріальний аналіз терміну «компетентність» (табл. 1.3).

Аналіз визначення терміну «компетенція»

№ п/п	Компетенція	Автор
1.	як знання і досвід в деякій галузі	Радянський енциклопедичний словник [217]
2.	як коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи, коло питань, у яких дана особа має повноваження, знання, досвід	Словник іншомовних слів (під ред. Є. І. Мазніченка) [216]
3.	компетенція – гарна обізнаність із чим-небудь; коло повноважень певної організації або особи. Компетентний – який має достатній рівень знань в якій-небудь галузі; кваліфікований, ґрунтується на знанні, з чим-небудь гарно обізнаний, тямущий	Великий тлумачний словник сучасної української мови [42]
4.	коло повноважень, представлених законом, установою або іншим актом конкретному органу або посадовій особі; знання, досвід у тій або іншій галузі	Український радянський енциклопедичний словник [222]
5.	складні узагальнені способи діяльності, які опановують під час навчання, і компетентність є результатом набуття компетенцій	В. В. Краєвський, А. В. Хуторський [124]
6.	це володіння певними знаннями, навичками, життєвим досвідом, які дозволяють судити про будь-що, робити або вирішувати будь-що	В. Д. Шадріков [256]
7.	сукупність взаємозалежних якостей особистості (знання, уміння, навички, способи діяльності), що задаються до певного кола предметів і процесів та необхідних для якісної, продуктивної діяльності щодо них	О. В. Кучай. [131, с. 44–48]
8.	інтегративне поняття, що містить такі аспекти: готовність до ціле покликання	О. І. Пометун [189]
9.	деяка відчужена, наперед задана вимога до підготовки особи (властивості або якості, потенційні здатності особи), наперед задана вимогу щодо знань та досвіду діяльності у певній сфері	М. С. Головань [61]

10.	це предметна галузь, в якій індивід добре обізнаний та в якій він виявляє готовність до виконання діяльності. Таким чином, компетенція пов'язана зі змістом галузі майбутньої професійної діяльності. Компетентність, на їх думку, інтегрована характеристика якостей особистості, результат підготовки випускника ВНЗ для виконання діяльності в певних галузях (компетенціях). Компетентність – це ситуативна категорія, оскільки виражається в готовності до здійснення будь-якої діяльності в конкретних професійних (проблемних) ситуаціях.	Ю. В.Фролов, Д. А. Махотін [242, с. 34–41]
11.	<ul style="list-style-type: none"> - здатність робити щось добре, ефективно в широкому форматі контекстів з високим ступенем саморегулювання, саморефлексії, самооцінки, швидкої, гнучкої і адаптивної реакції на динаміку обставин і середовища; - відповідність кваліфікаційним характеристикам з урахуванням локальних і регіональних вимог ринку праці; - здатність виконувати певні види діяльності в залежності від поставлених умінь, проблемних ситуацій тощо. 	В. І. Байденко [13]

Отже, компетентність передбачає володіння людиною відповідною компетенцією, яка включає її особистісне ставлення до предмета діяльності. Компетентна в окремій галузі людина володіє певними знаннями та здібностями, які дозволяють їй обґрунтовано аналізувати цю галузь і ефективно діяти в ній. Важливим при цьому є не протиставляти компетентність знанням або вмінням, оскільки перше поняття більш широке, ніж поняття «знання» або «вміння».

Компетенція визначається певною організацією, установою, державою як наперед задана вимога до знань, умінь, навичок, якими повинна володіти

особистість, для успішної діяльності в межах тієї сфери, де ця діяльність буде здійснюватися.

Компетентність, у свою чергу, є надбанням самої особистості, що визначає якісний рівень, знань, умінь, навичок засвоєних внаслідок навчання та здатності застосувати їх, на основі власного досвіду, в процесі здійснення певної діяльності. Компетенція пов'язана з певним видом діяльності, тоді як компетентність – з особистістю, з її внутрішніми якостями та здібностями.

Погоджуємося з думкою А. Я. Флієр, що компетенція – це здатність індивіда справлятися з різними завданнями, сукупність знань, умінь і навичок, які необхідні для виконання конкретної роботи. При цьому повинні взаємодіяти когнітивні й афективні навички, поряд із мотивацією, емоційними аспектами та відповідними ціннісними установками [240].

Сьогодні в багатьох європейських країнах до змісту освіти внесено зміни, спричинені обґрунтуванням необхідності визначення, відбору та базової ідентифікації обмеженого набору компетентностей, які є найважливішими, найбільш інтегрованими, ключовими [238, с. 244–247].

Систему компетентностей в освіті складають такі ключові, тобто надпредметні (міжпредметні), компетентності, які визначаються як здатність людини здійснювати складні поліфункціональні, поліпредметні, культуровідповідні види діяльності, ефективно вирішуючи наявні проблеми.

За результатами діяльності робочої групи з питань упровадження компетентнісного підходу, створеної в рамках проекту ПРООН «Освітня політика та освіта «рівний-рівному», запропоновано такий перелік ключових компетентностей: навчальна, громадянська, загальнокультурна, компетентність з інформаційних та комунікаційних технологій, соціальна, підприємницька і та, що зберігає здоров'я [27, с. 45–50].

Таким чином, з усіх проаналізованих визначень термінів «компетентність» та «компетенція» ми погоджуємося із думкою О. В. Гречановської, що компетенції є компонентами (складовими) компетентності [67].

Відтак, слід розрізняти поняття «компетенція» й «компетентність», оскільки компетентність, на відміну від компетенції (що містить у собі ключові поняття «знання», «уміння» та «навички» тощо, які передбачають дію людини за стандартною ситуацією), має в собі елемент готовності до ситуації через особистісну характеристику людини, через перехід від якості знання до якості діяльності, яка може бути нестандартною. І тому за своєю суттю поняття «компетентність» є значно ширшим від поняття «компетенція».

Отже, *компетентність* – є однією зі складових загальної культури людини, сукупність її світогляду та системи знань, умінь, які забезпечують цілеспрямовану самостійну діяльність. Тому для успішної професійної діяльності особистості відіграє велику роль загальна культура.

Враховуючи різні точки зору відомих педагогів [66; 94] та науковців [92; 101] щодо поняття «компетенція» та «компетентність», безпосередньо з'ясуємо сутність поняття культурологічної компетентності, що є базовим у нашому дослідженні.

Серед ключових компетентностей, які були виділені українськими педагогами, розглядається загальнокультурна компетентність. За визначеннями науковців «загальнокультурна компетентність» стосується сфери розвитку культури особистості та суспільства у всіх її аспектах. Це передбачає передусім формування культури міжособистісних стосунків, оволодіння вітчизняною та світовою культурною спадщиною на основі принципів толерантності, плюралізму та дозволяє особистості аналізувати й оцінювати найважливіші досягнення національної, європейської та світової науки й культури, орієнтуватися в культурному та духовному контекстах сучасного українського суспільства [27, с. 48].

Окремим аспектом загальнокультурної компетентності є застосування засобів і технологій інтеркультурної взаємодії; знання рідної й іноземної мови, застосування навичок мовлення та дотримання норм відповідної мовної культури; інтерактивне використання рідної й іноземні мови,

символіки та текстів; застосування методів самовиховання, орієнтованих на систему індивідуальних, національних і загальнолюдських цінностей, для розроблення й реалізації стратегій і моделей поведінки та кар'єри; опанування моделлю толерантної поведінки та стратегією конструктивної діяльності в умовах культурних, мовних, релігійних та інших відмінностей між народами, різноманітність світу й людської цивілізації.

Таким чином загальнокультурну компетентність можна назвати базовою, адже вона формується у процесі становлення особистості.

О. М. Панкратова під культурологічною компетентністю розуміє це сукупність знань про культуру в широкому та вузькому значенні цього слова, яке дозволяє оформлювати цілісну картину світу та показати значення навчальної дисципліни для уточнення цієї картини, визначити місце людини в світі та способи зміни світу з урахуванням отриманих знань [176].

На думку М. Г. Боровика, орієнтація на розвиток «культурологічної компетентності» розглядається як «здатність орієнтуватися в питаннях культури як цілісного феномена, сформованість умінь вписувати явища в її контекст, усвідомлювати взаємозв'язок між різними галузями культури та відтворювати взірці тієї чи іншої епохи в безпосередній творчій діяльності» [33, с. 17].

Культурологічна компетентність, за працею «Культурологічна підготовка учнів професійно-технічних навчальних закладів» О. О. Музалєва, передбачає сформованість гуманістичного бачення світу, духовно-естетичних цінностей, власної думки й переконання, здатність стверджувати та відстоювати їх. Водночас автор наголошує на необхідності літератури для саморозвитку й самореалізації духовного світу людини, для досягнення гармонійних стосунків індивідуума з навколишнім світом, осмислення внутрішньої єдності систем цінностей, відображених у літературі, розвитку здатності до критичного мислення, вміння протидіяти антигуманістичним тенденціям у сучасній культурі, задоволення духовних запитів учнів,

зумовлених психологічними особливостями старшого підліткового та юнацького віку [158].

Л. А. Кондрацька у роботі «Художня епістемологія культури у вимірі педагогіки» під культурологічною компетентністю для майбутніх учителів мистецтв розуміє осмисленість культурологічних знань, яка забезпечує можливість прийняття ефективних рішень в екстремальних ситуаціях з'ясування культурологічних проблем. Культурологічна компетентність передбачає наявність у фахівця енциклопедичних знань про культуру, їх чітку структурованість і базування на принципі системного плюралізму [116; 225].

Але жоден навчальний процес не може забезпечити увесь обсяг необхідних знань, умінь та навичок. Під час підготовки фахівця у технічному вищому навчальному закладі потрібно дбати не лише про професійну підготовку студентів, а й намагатися зберегти в них те вічне, яке закладається в кожную людину – її духовність, культуру.

На основі аналізу наукових праць визначимо поняття *«культурологічної компетентності»*, як інтегративне утворення особистості, що вміщує *знання* про світову і національну культуру, ціннісно-мотиваційну сферу майбутнього фахівця, *уміння* застосовувати їх у процесі творчого розв'язання практичних задач у професійній діяльності, *навички* соціокультурного спілкування, *здатність* до рефлексії, правильного орієнтування в сучасному соціокультурному просторі, а також критичне мислення, прагнення кожного індивіда до саморозвитку та самоосвіти, що *проявляється у готовності* до конструктивної культуротворчої діяльності в умовах культурних відмінностей між народами.

Погоджуємося з трактуванням сутності і взаємозв'язків культурологічної освіти британського дослідника в галузі культурології С. Холла, який вважає, що в теоретичному аспекті широке розуміння поняття «культурологічна освіта» – це результат традиції. На думку вченого, «культурологічна освіта» сьогодні розуміється як сукупність моральної,

естетичної, художньої освіти й виховання, що в цілому сприяють інтелектуально-емоційному розвитку особистості [277].

Формування культурологічної компетентності студентів технічних ВНЗ тісно пов'язане зі здобуттям культурологічних знань. Вони оволодівають такими гуманітарними предметами, як історія, філософія, політологія, література тощо, але провідною дисципліною є культурологія. Тому вважаємо за необхідне проаналізувати культурологію як науку, дисципліну, розмежувати її з іншими науками, наприклад, з наукою про культуру.

На думку вчених, соціально-наукові та гуманітарні знання в цілому сприяють зняттю суперечностей між людиною та технікою, людиною та природою, оскільки дають такий рівень професійної культури, який дозволяє ще на етапі проектування мінімізувати негативні соціальні та моральні наслідки інженерної діяльності; формують здатність до адекватної оцінки та прийняття правильного рішення в критичній ситуації; актуалізують людський, а не лише технічний сенс інженерної професії. Соціально-гуманітарний компонент в інженерному мисленні та діяльності відіграє певною мірою, захисну роль. З одного боку, фізична безпека для суспільства гарантується соціальною, моральною, професійною компетентністю спеціалістів. З іншого боку, знання механізмів функціонування суспільства, людської психології, уміння спілкуватися, інтелектуальна гнучкість – все те, що дає особистості соціально-наукове та гуманітарне знання, полегшує вхід людини в соціум, пошук оптимальних рішень у важких професійних та життєвих обставинах [154, с. 5].

Є. В. Попов влучно зазначає, що мотиви розвитку культурологічного знання пов'язані з тим, що культура як середовище проживання людини, становлення її індивідуальності й закріплення національних коренів з часом втратила властивості поліморфної системи, яка існувала у вигляді механічних актів соціального буття, і зайняла позицію рушійної сили в історії, ідеології, світогляду і, певна річ, соціальної реальності. У сучасній культурології висвітлюються все більш чіткі підходи до виділення найбільш

яскравих та важливих для еволюції людини соціокультурних традицій і тенденцій. З метою забезпечення об'єктивного погляду на культуру розробляються методи, що враховують культурну генетику, культурну комунікацію, культуроцентричність соціального знання, динамічну історію культурних норм та цінностей тощо. У культурології, яка не має за своїми плечима великого наукового досвіду, багатовікової наукової традиції, тепер є всі можливості – методологічні та методичні – для того, щоб інтегрувати власне «культурне» і «позакультурне» знання, представити його як відкриту в світ поліпарадигмальну систему [193].

Розглядаючи культурологічні знання, ми не можемо не згадати про міжпредметні зв'язки, адже студенти під час навчання у ВНЗ вивчають різні гуманітарні та фундаментальні науки, які тісно пов'язані з культурологічними знаннями. Викладач у свою чергу відіграє керівну роль у ході аналізу на розуміння цих зв'язків.

Цікавою для нашого дослідження є думка Д. В. Чернілевського, який стверджує, що в умовах стрімко зростаючих технічних можливостей і збільшення обсягу отримуваної інформації, юнацтво опиняється перед великою небезпекою, коли з безмежного інформаційного потоку важко визначити те головне, необхідне для інтелектуального, духовного й культурного розвитку особи. Виховна ж компонента в освіті і взагалі виявляється скороченою з метою економії часу задля нових дисциплін [251].

На сучасному етапі американські та європейські освітяни пов'язують розвиток полікультурного виховання з компетентнісним підходом. Полікультурна компетентність вважається однією з ключових компетентностей, якими повинні володіти індивіди в ХХІ столітті [27, с. 49].

Американська дослідниця Ж. Гай вважає, що полікультурна компетентність особистості включає уміння кроскультурної комунікації, міжособистісних зв'язків, контекстуального аналізу, розуміння альтернативних точок зору і поглядів. Тож полікультурне виховання може

пом'якшити міжетнічні й міжрасові непорозуміння в школі й суспільстві шляхом формування в учнів полікультурної компетентності [275].

У контексті з'ясування сутності поняття «полікультурна компетентність» цікавим для нас є підхід Л. Є. Перетяги, яку науковець у дисертаційній роботі обґрунтувала як «складне, багатокомпонентне особистісне утворення, результат полікультурної освіти, що ґрунтується на засадах теоретичних знань та об'єктивних уявлень про етнокультурне різноманіття світу, реалізується через уміння, навички і моделі поведінки, які забезпечують взаємодію з представниками різних народів і культур на основі позитивного (толерантного) ставлення до них, а також у процесі набуття досвіду міжкультурної взаємодії, що сприяє ефективній міжетнічній взаємодії в сучасному полікультурному середовищі» [181, с. 16].

Дж. Бенкс під полікультурною компетентністю розуміє знання, ставлення і вміння, необхідні для функціонування в різноманітному культурному середовищі. На думку вченого, полікультурна компетентність особистості найбільш успішно розвивається за умови заохочення та поваги принципу багатоманітності в школі та дотримання основних цінностей американської моралі, а саме справедливості, рівноправ'я і людської гідності, які дозволять зберегти суспільну злагоду [273, с. 27].

Будемо послуговуватися баченням поняття «полікультурна компетентність» Т. А. Радченко, яка у своєму дисертаційному дослідженні визначає її як інтегративну особистісну якість, що ґрунтується на знанні інших культур і мов та виявляється у здатності особистості застосовувати набуті знання й уміння для взаємодії з представниками інших культур на основі толерантності й акцептації етнічного різноманіття [201, с. 13].

Полікультурна компетентність у межах дослідження С. Ф. Лук'янчук тлумачиться як складне багатокомпонентне особистісне утворення, яке включає усвідомлення етнічної ідентичності, національної належності, знання про етнічну й культурну різноманітність регіону проживання, країни та світу в цілому, вміння взаємодіяти з представниками різних етносів і

культур, толерантне ставлення до них, а також досвід міжкультурної комунікації [139, с. 182].

Відповідно особливого значення набувають вимоги до культурологічної підготовки майбутнього сучасного інженера. Так у системі вищої технічної освіти постає питання щодо формування духовної культури особистості майбутніх інженерів, оскільки вони – майбутні представники технічної інтелігенції країни. Інтелігентність є проявом усвідомленої духовності. Інтелігентність виражає високий рівень розумового розвитку та моральної культури особистості, вона виявляється в масштабності та глибині ерудиції людини, багатстві її знань та внутрішнього світу. В інтелігентній людини загострене почуття соціальної відповідальності, вона діє на основі веління совісті, толерантна й тактовна, орієнтована на загальнолюдські цінності. Інтелігентність, базована на духовності, пов'язана з альтруїстичними вчинками та емпатійністю особистості [249].

Тому вважаємо, що у вищих технічних навчальних закладах необхідно здійснювати підготовку студентів за допомогою індивідуально-особистісної концепції, враховуючи необхідність вивчення гуманітарних дисциплін. А безпосереднє застосування культурологічного підходу у вищій технічній освіті, спрямоване на перехід до нових галузевих стандартів, створюватиме передумови для наближення результатів освіти до потреб суспільства та вимог ринку праці.

Культурологічна компетентність майбутніх інженерів-енергетиків є складовою професійної компетентності фахівця, його професійно-особистісною характеристикою і результатом їх професійної підготовки.

Отже, *культурологічна компетентність майбутніх інженерів-енергетиків* – це якісна, інтегративна професійно-особистісна характеристика, що визначається наявністю: загальнокультурних та національно-культурних *знань* та *вмінь* виокремлювати спільне й відмінне в культурах різних країн, світосприйнятті їх носіїв, духовно-моральні властивості та мотиваційно-ціннісні орієнтації; *здатності* до національної

самоідентифікації, інтеграції й рефлексії, *готовності* здійснювати культуротворчу діяльність, вести міжкультурний діалог; *усвідомлення* себе та кожної особистості як носія певної етнокультури, що дає змогу ефективно протидіяти антигуманістичним тенденціям у професійній діяльності і повсякденному житті.

Ще одним із важливих понять для нашого дослідження є «технологія». Так, О. М. Пехота вважає, що педагогічна технологія містить дві групи питань, перша з яких пов'язана із застосуванням технічних засобів у навчальному процесі, друга – з його організацією [185, с. 13]. Це означення більше стосується поняття «технології» з точки зору технічних засобів.

Д. В. Чернілевський визначає технологію як «сукупність знань про способи й засоби здійснення процесів, при яких відбувається якісна зміна об'єкту» [126].

І. М. Дичківська розглядає технологію навчання (виховання, управління) як таку, що моделює шлях засвоєння конкретного навчального матеріалу в межах відповідного навчального предмета, теми, питання й визначає, що за багатьма параметрами вона наближена до окремих методик [77].

М. А. Чошанов вказує на те, що технологія навчання – це складова процесуальна частина дидактичної системи [255, с. 37–39].

Однак нам імponує визначення поняття «педагогічна технологія» О. М. Гречановської, яка розглядає його, як поєднання досягнень теорії і практики, елементів традиційної педагогіки та новітніх досягнень, а «технологію навчання» як спосіб реалізації змісту навчання, передбаченого навчальними програмами та презентацією системи форм, методів та засобів навчання, що забезпечують найбільш ефективне досягнення поставлених цілей [67, с. 139].

Отже, на основі категорійного аналізу базових понять дослідження було уточнено визначення «компетентність», «компетенція», «культурологічна компетентність», «культурологічна компетентність

майбутнього інженера-енергетика». Зокрема, проаналізовано професійно-особистісну характеристику фахівця енергетичної галузі, яка передбачає його теоретичну і практичну підготовку у процесі вивчення спецкурсу «Формування культурологічної компетентності інженера-енергетика»; удосконалено навчальні та робочі програми гуманітарних дисциплін інженерних спеціальностей. Це дасть можливість виділити структурні компоненти формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

1.3. Наукові підходи до проблеми формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у ході вивчення гуманітарних дисциплін

Сьогодні в суспільстві відбувається радикальна зміна пріоритетів у структурі системи цінностей усього людства: особливі надії покладаються на гуманітарну сферу освіти, на звернення до національно-культурних традицій та їх відродження в контексті загальнолюдської культури. Одним із основних завдань сучасної освіти є формування культурної особистості XXI століття.

Так, у Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», у «Законі про мови», «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті» та «Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти» [8] наголошується на необхідності забезпечення культурного і духовного розвитку особистості, підвищення освітньо-культурного рівня громадян та підкреслюється, що «передумовою утвердження розвинутого громадянського суспільства є підготовка освічених, моральних, мобільних, конструктивних і практичних людей, здатних до співпраці, міжкультурної взаємодії...» [163, с. 2].

Проблеми культурологічної підготовки гостро постають у підготовці фахівців технічного спрямування. Кризовий стан сучасного вищого закладу освіти характерний для «застійного» періоду, років деградації й розпаду,

коли технічний заклад освіти функціонував у значному відриві від реальних запитів суспільства. Лише в останні роки вища технічна школа розпочала підготовку фахівців сучасних, інноваційних спеціальностей з урахуванням реалій сьогодення, розвитку науки, техніки й культури.

На основі аналізу означених у першому параграфі наукових праць та дисертацій, ми виділяємо у формуванні культурологічної компетентності такі наукові підходи, як: компетентнісний, культурологічний, комунікативний, системно-синергетичний, особистісно орієнтовний, акмеологічний, функціональний.

З метою формування майбутніх інженерів-енергетиків як різнобічно та гармонійно розвинених творчих особистостей, здатних до саморозвитку й самовдосконалення, нами було використано *компетентнісний підхід*.

У працях зарубіжних науковців ідея вищезазначеного підходу тлумачиться як підготовка майбутніх працівників, здатних адаптуватися до умов виробництва. Так німецький дослідник, Т. Г. Роос зазначає, що в державі де економіка не зростає, підприємства не ризикують створювати робочі місця. Ростає ненадійність робочих місць, тому працівникам необхідно бути універсальним працівником, який володіє портфелем різних компетенцій, які ґрунтуватимуться на його талантах і практичному досвіді [279, с. 28-31].

У зв'язку з цим реалізація компетентнісного підходу залежить від усієї освітньо-культурної ситуації, в якій живе і розвивається майбутній інженер-енергетик.

Так, Л. М. Мітіна розглядала поняття «компетентність» як сукупність знань, умінь, навичок, способів і прийомів їх реалізації діяльності, спілкуванні та розвитку особистості [152].

А. К. Маркова представляла компетентність як індивідуальну характеристику ступеня відповідності вимогам професії, як психічний стан, що дозволяє діяти самостійно й відповідально, як оволодіння людиною здатністю та вмінням виконувати певні трудові функції [146, с. 34].

Проблеми підготовки компетентного інженера-енергетика стала актуальною і для нашого суспільства. Виходячи із ідеї впровадження компетентнісного підходу в освіту модель формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків слід розглядати як сукупність певних компонентів.

Українська вчена-дослідниця О. В. Овчарук зазначає, що освіта до пріоритетів сьогодення відносить уміння оперувати такими технологіями та знаннями, що задовольняють потреби інформаційного суспільства, підготують молодь до нових ролей у цьому суспільстві. Саме тому важливим нині є не тільки вміння оперувати власними знаннями, а й бути готовим змінюватись та пристосовуватись до нових потреб ринку праці, оперувати й управляти інформацією, активно діяти, швидко приймати рішення, навчатись упродовж життя. Прогресивна освітня спільнота сьогодні ставить перед собою нове завдання – сформувати в школяра та дорослого вміння вчитись [171, с. 6].

Академік О. Я. Савченко також наголошує на важливості розвитку уміння вчитися як ключову компетентність [209, с. 33-34].

Таким чином реалізація компетентнісного підходу сприятиме формуванню особистості майбутніх фахівців інженерної галузі як різнобічно та гармонійно розвинутих творчих особистостей, здатних до саморозвитку та самовдосконалення.

Специфіка сучасної соціокультурної ситуації в світі зумовлює необхідність вивчення гуманітарних дисциплін, потребує застосування культурологічного підходу до проблеми обґрунтування теоретико-методологічних основ формування культурологічної компетентності.

Можемо стверджувати, що гуманітарні дисципліни разом з іноземною мовою як навчальним предметом стають інструментом полікультурного розвитку особистості, яка навчається, та сприяють усвідомленню себе як культурно-історичного суб'єкта.

Синергетична складова компетентнісного підходу до професійної підготовки майбутнього фахівця енергетичної галузі містить такі аспекти:

суб'єкт-суб'єктний характер освіти, гуманізацію, відкритість до інновацій, саморозвиток, самоорганізацію, креативність виховання, стимулювання навчання протягом усього життя, можливість обирати індивідуальний шлях розвитку.

Системна складова передбачає розвиток особистості майбутнього фахівця в контексті культурного середовища, що об'єднує компетентнісний, системно-синергетичний і культурологічний підхід у єдності особистісних і акмеологічних складових.

Щодо *культурологічного підходу*, то він спрямований на оволодіння основами економічної, правової, політичної, естетичної, екологічної, професійної культури, бачення перспектив розвитку різних галузей знань, навичок наукової організації дослідження і впровадження їх у свою майбутню професійно-творчу діяльність, яку повинна вирізняти гармонія, краса, досконалість, справедливість, доцільність. М. М. Бахтін стверджував, що «три галузі людської культури – наука, мистецтво й життя – набувають єдності лише в особистості».

Особливість єдності особистісно орієнтованого і культурологічного підходів у процесі формування професійної компетентності майбутніх фахівців культурології полягає в тому, що культура є основним джерелом розвитку єдності особистісного, загального та професійного і розглядається як певна цілісність, про що справедливо зазначає М. М. Бахтін: «три галузі людської культури – наука, мистецтво й життя – набувають єдності лише в особистості» [18, с. 5].

В. П. Зінченко зазначає, що «людина може знаходитися в культурі і залишатися поза нею, може бути таким самим пустим місцем, як для неї культура, дивитися на неї сліпими очима, проходити крізь неї як крізь пустоту, не «забруднившись» та не залишаючи не ній своїх слідів» [99].

Тому завдання вищої школи полягає в тому, щоб не залишати технічно освічену молодь «поза культурою».

В. С. Болгаріна вважає, що зміст кожного навчального предмета є собою частиною людської культури і відбір цього змісту зумовлений, насамперед, метою навчально-виховного процесу. Вихованці мають усвідомити, що бути культурним – цікаво, престижно та вигідно, а прагнення високої духовності варте, щоб стати сенсом життя. Адже серед аксіологічних орієнтирів обов'язково будуть присутні й професіоналізм, і різноманітні компетентності. Дуже важливо, щоб молодь ставила перед собою мету бути Людиною Культури. Це залежить не лише від макросоціуму, а й значною мірою від здатності самих учасників соціально-педагогічної системи до самоорганізації, саморозвитку [29, с. 34].

Зазначимо, що проблеми, які виникають у процесі формування культурологічної компетентності, полягають у тому, що молода людина, закінчивши загальноосвітній навчальний заклад, уже має за плечима відповідний багаж життєвих та освітніх компетентностей, але ще не визначилася в їх застосуванні. Тоді виникають суперечності, які допомагають зорієнтуватися, створити самого себе, саморозвиватися та самовдосконалюватися. Оскільки вік студентства 17–22 роки, то тільки у стінах ВНЗ майбутній фахівець може повною мірою набути культурологічного розвитку, прагнення до самовдосконалення. Саме тому на викладачів гуманітарних та культурологічних дисциплін покладається відповідальність за успіх цього розвитку.

На думку української дослідниці у галузі культурології О. Л. Шевнюк, культурологічний підхід визначає контекст сучасних принципів організації змісту навчання. Відповідно система навчання має стати відтворенням ситуації зростання особистості в культурі й разом з культурою, повторенням культурогенезу на індивідуальному рівні [260].

Досліджуючи процес створення тих чинників, які є необхідними для побудови системи освіти майбутніх інженерів, спробуємо поєднати освітній процес із культурологічною підготовкою студентів, що є необхідною умовою формування культурологічної підготовки майбутніх інженерів.

Пам'ятаючи, що кваліфікований працівник – це не лише фахівець своєї справи, а й культурно обізнана особистість, у технічних ВНЗ потрібно проводити багато позааудиторних заходів. Погоджуючись із думкою І. О. Зимньої, зауважимо, що культурологічні знання – це не лише вміння ними користуватися, а її статус культурної людини [98, с. 24].

Так, Є. Ф. Зеєр вважає, що джерелом професійного розвитку студента на початкових етапах професійної світи є його рівень особистісного розвитку. На наступних стадіях професійного становлення співвідношення особистого і професійного розвитку набуває динамічної нерівнозначної цілісності. На завершальній стадії професіоналізації професійний розвиток особистості починає домінувати над особистісним і визначати його [95, с. 65].

На думку К. Т. Марквардта, розвиток особистості майбутнього інженера нагадує ріст багаторічної рослини, у якої одночасно розвивається коренева система, стебло, гілки, листя. Причому одне без іншого не може розвиватися. У процесі навчання, виховання, розвитку формується особистість спеціаліста, його психіка, свідомість [145].

Сучасні психолого-педагогічні підходи ґрунтуються на тому, що саме через культуру здійснюється природне входження особистості в соціальне життя, тому основним завданням викладача вищого навчального закладу є створення культурного середовища для розвитку професійної компетентності випускника й надання допомоги у формуванні цінностей, особистісних якостей, середовища життєдіяльності, соціального буття та способів культурної самореалізації.

Згідно з концепцією В. С. Біблера, культурологічний підхід передбачає унікальність кожної особистості, орієнтує педагогічний процес на формування студента як людини культури, яка розвивається шляхом від «людини освіченої» до «людини культурної», людини з високими естетичними і гуманістичними поглядами, установками на творення і

перетворення дійсності за законами краси, здатної до творчого самовираження і самореалізації [25, с. 201].

Культурологічний підхід в освіті, на думку Є. В. Бондаревської, – це бачення освіти через призму поняття культури, тобто її розуміння як культурного процесу, що здійснюється в культуропровідному освітньому середовищі [31, с. 29–36].

Орієнтація на культурологічний підхід у змісті та технології навчально-виховного процесу в освітніх закладах різного рівня передбачає звернення до культурології як специфічного наукового напрямку.

Саме тому до проектування змісту технічної освіти необхідно підійти з нових позицій і відповідно до вимог культурологічного принципу надати йому цілеспрямований, системний характер, створивши при цьому спеціальні педагогічні умови для формування і розвитку культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків. Таким чином, одним із провідних факторів відбору змісту підготовки спеціалістів є синтезування і діалектичний взаємозв'язок перспектив розвитку системи освіти, виробництва, техніки, праці, ринку кваліфікованих кадрів і культури.

Культурологічний підхід, О. А. Дубасенюк та О. В. Вознюк визначають, як сукупність методологічних прийомів, що забезпечують аналіз будь-якої сфери соціального і психологічного життя, зокрема сфери освіти і педагогіки, через систему системоутворюючих понять («культура», «культурні цінності», «полікультурність» та ін.) [83, с. 17.].

О. П. Рудницька визначає культуру як засіб творчої самореалізації особистості. Тільки особистість, яка володіє культурою художнього сприйняття, а саме: інтересом до мистецтва, вибіркоким ставленням до художніх творів, художньо-естетичною ерудицією, емоційністю реагування на мистецтво, адекватністю розуміння художньої інформації, здатністю до творчої інтерпретації образного змісту творів, впливом отриманих художніх вражень на саморозвиток особистості – здатна до художньо-творчої реалізації та духовного самовдосконалення [207, с. 126].

У контексті культурологічного підходу до формування особистісних якостей фахівця Л. Г. Кравченко визначає лідерські здібності, які потребують постійного вдосконалення. Комунікабельність, емпатія, візуальна привабливість, налаштованість на співробітництво, організаторський і творчий потенціал – ті якості, розвиток яких базується на адекватній самооцінці і постійній роботі над собою [123, с. 107].

Культурологічний підхід розглядає феномен культури і є стрижнем розуміння людини, її свідомості й життєдіяльності, культуротворчості. Це насамперед гуманістична позиція, що визнає людину суб'єктом культури, її головною дійовою особою.

Сутність культурологічного підходу у процесі навчання у вищому технічному навчальному закладі полягає у:

- визнанні особистості студента як вищої цінності, здатної реалізувати культурно-етнічні ідеї в педагогічному процесі;
- взаєморозумінні та взаємодовірі між учасниками як суб'єктами педагогічного процесу;
- орієнтації майбутніх фахівців у моральних, естетичних, екологічних, правових, професійних та інших цінностях;
- індивідуалізації процесів оволодіння культурою та створенні елементів культури в процесі навчання та виховання.

Реалізація культурологічного підходу вимагає від викладачів вищих технічних навчальних закладів міцних знань культури свого та інших народів, що забезпечує формування у студентів толерантності, поваги до людей та відповідність морально-етичним нормам поведінки.

Культурологічний підхід інтегрує дослідницький потенціал, накопичений низкою наук, які вивчають культуру (філософією культури, теорією культури, мистецтвознавством, психологією культури, соціологією культури, історією культури та ін.) і реалізує прагнення до аналізу предмета дослідження як культурного феномена.

У межах даного підходу культура розглядається як система, що складається і функціонує у взаємодії: об'єктивної (будь-які культурні об'єкти) і суб'єктивної («зліпок» культури і свідомості) форм; раціональної й емоційно-чуттєвої її складової; культурно-інноваційних механізмів проникнення культури в усі галузі й сфери людської діяльності; процесів виробництва, розповсюдження (трансляції) і «присвоєння» культурних цінностей тощо [146, с. 47].

Ми погоджуємося з думкою, що концепція професійної компетентності передбачає залучення людини до загального культурного світу цінностей, і саме в цьому просторі людина далі реалізує себе як спеціаліст, професіонал з вузької сфери ділової ефективності, вона виходить у широкий простір культури [269, с. 115–119].

Т. В. Іванова визначає актуальність та доцільність культурологічного підходу на сьогодні так: «... без сучасних культурологічних знань дуже складно сформулювати у студентів уявлення про загальну культуру, соціальну адекватність у швидкозмінливих параметрах способу життя і ціннісних орієнтирів сучасного суспільства. Розвинути в них національну, професійну, психологічну культуру, толерантність, розуміння і повагу законів і норм суспільного буття як власної країни, так і інших держав і народів, а також сформулювати необхідний пієтет перед культурними традиціями як загальнонаціонального масштабу, так і освоєнні професії» [107, с. 34–39.].

Важливим для нашого дослідження є також *комунікативний підхід*, який передбачає органічне поєднання свідомих і підсвідомих компонентів у процесі формування іншомовної компетенції як однієї з основних культурологічної компетентності. Реалізація комунікативного підходу в процесі навчання іноземної мови у поєднанні з дисциплінами гуманітарного циклу у вищому технічному навчальному закладі означає, що формування професійних комунікативних навичок і вмінь відбувається шляхом і завдяки здійсненню інженером-енергетиком іншомовної мовленнєвої діяльності. Оволодіння засобами спілкування (фонетичними,

лексичними, граматичними) спрямоване на їх практичне застосування у процесі спілкування. Оволодіння уміннями говоріння, аудіювання, читання та письма здійснюється у процесі реалізації цих видів мовленнєвої діяльності під час навчання в умовах, що моделюють ситуації реального міжкультурного спілкування.

Комунікативний підхід забезпечує реалізацію здатності майбутніх енергетиків користуватися іноземною мовою для досягнення комунікативних цілей. Отже, оволодіння засобами спілкування спрямоване на практичне їх застосування у процесі спілкування [161].

Виходячи з досвіду використання комунікативного підходу, у процесі навчання гуманітарних дисциплін і в результаті створення навчальних матеріалів, були визначені деякі умови навчання, урахування яких сприяло більш результативному використанню комунікативної методики при інтеграції дисциплін культурологічного спрямування: визначення мети та тривалості навчання; адаптація курсу зі спеціальності до рівня знань і потреб студентів; поєднання комунікативного і традиційного методів викладання дисциплін; розробка нових підходів до навчального матеріалу: цікавість, здатність викликати дискусію, яка містить логічний та змістовний зв'язок з іншими предметами, що вивчаються паралельно; забезпечення навчального процесу матеріалами, які виходять за межі суто професійного інтересу (є різноманітними за тематикою, сприяють упровадженню принципів індивідуалізації навчального процесу, спрямовані на стимулювання комунікативної діяльності, а не на розвиток окремих умінь та навичок); використання функціонально-комунікативних вправ; створення сприятливого психологічного клімату в навчальній групі [109, с. 79].

Говорячи про формування культурологічної компетентності особистості, на особливу увагу заслуговують праці І. Р. Пригожина, який одним із багатьох принципів вважає принцип «нової телеології». Відповідно до нього існує загальна тенденція розвитку всіх явищ світу, згідно з якою

нові структурні форми їх організації є настільки складними, що краще розв'язують гострі суперечності, які виникли на попередньому етапі. Тобто існує певна прогресивна тенденція в розвитку нашого світу. Але загострення глобальних та інших складних проблем сучасності свідчить про те, що усі колишні стихійні форми «нової телеології» вже стали явно недостатніми для їх розв'язання [194].

Важливою для нашого дослідження є думка, що комунікативний підхід до навчання гуманітарних дисциплін зумовлює вибір цілей, за якими визначаються принципи, зміст, прийоми та засоби навчання.

Зауважимо, що в нашому дослідженні використовується *системно-синергетичний підхід*, який передбачає цілісність особистості інженера-енергетика та усього процесу навчання. Окрім того, до поняття «системно-синергетичний» включено взаємозв'язок процесів викладання та навчання, єдність змістової та процесуальної сторін навчання, міжпредметні зв'язки, взаємозв'язок навчальної та позанавчальної діяльності.

Погоджуючись із С. С. Вітвицькою, системність будемо розглядати не тільки як ключову якісну характеристику фахівця-енергетика в умовах ступеневої освіти, але й як реальний об'єкт і пізнавальний інструмент, спосіб нашого бачення об'єкта [46, с. 26].

Навчальний процес розглядатимемо з точки зору системності, що дозволить ставитися до будь-якого об'єкта (людини, предмета, діяльності, явища, події та ін.) навколишньої дійсності як до системи. Використання цього підходу до певних груп об'єктів забезпечує визначення відомих структурних елементів. У якості таких об'єктів розглядатимемо особистість та діяльність.

Ми поділяємо думку Т. І. Сущенка і С. А. Амеліної, що в основі розробки концептуальної моделі цілісного процесу професійної підготовки фахівця має бути системний підхід.

С. У. Гончаренко розглядає системний підхід як напрям у спеціальній методології науки, завданням якого є розробка методів дослідження й

конструювання складних за організацією об'єктів як систем. Системний підхід у педагогіці спрямований на розкриття цілісності педагогічних об'єктів, виявлення в них різноманітних типів зв'язків і зведення їх у єдину теоретичну картину [63, с. 305].

Вищезазначене зумовлює використання системного підходу як одного із головних у процесі формуванні культурологічної компетентності. До основних ознак системності належать: цілісність і цілеспрямованість, структурованість, тобто склад елементів, внутрішній поділ, упорядкування, класифікація цього цілого, взаємозв'язок зовнішнього і внутрішнього, інтегрованість окремих елементів і зв'язків [47, с. 9].

Системний підхід як методологічний засіб в онтологічному і гносеологічному плані передбачає спеціальну стратегію дослідження, яка дозволяє мати єдину модель об'єкта як цілого, що виконує функцію засобу його організації. Вивчення структури системи, її системоутворюючих зв'язків, функціонування й розвитку, керування системою можливо віднести до системних, якщо дотриманий основний методологічний принцип цілісності системи.

Методологічні підстави застосування системного підходу професійній діяльності розроблені в працях Б. Г. Ананьєва. На думку вченого системний підхід дозволяє виявляти прогалини в знаннях, виявляти їх неповноту та представити навчальну інформацію в адекватному для сприйняття і запам'ятовування вигляді [5, с. 84-96].

Сутність теоретичних тлумачень синергетики було трансформовано у дослідженні проблеми формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків, які полягають у: знанні і розумінні сутності технологічної культури інженерів як міждисциплінарної науки, побудованої на інтеграції низки наук (філософії, соціології, політики, культурології тощо); розгляді технологічної культури у взаємозв'язку та взаємовпливі з іншими видами культури; врахуванні об'єктивних взаємозв'язків та взаємозалежності між технологічною культурою реалізації функціональних

обов'язків та різних видів інженерної діяльності; формуванні культури синергетичного мислення, яке забезпечує цілісність світобачення, актуальних проблем фахової діяльності, перспективи їх розвитку; діалектичному і цілісному сприйнятті проблем культури на основі фундаментального принципу її багатовекторного розвитку [175].

Саме принципи синергетичної філософії повинні стати новою парадигмою такого розв'язання, а тому й сучасною основою вирішення найгостріших суперечностей між частково-індивідуалістичними і колективістичними тенденціями. Отже, на засадах синергетичної парадигми можна оптимізувати й вирішення головного завдання сучасної освіти, тобто формування особистості, яка змогла б краще поєднувати індивідуальні інтереси з усіма більш загальними суспільними інтересами.

Використання системно-синергетичного підходу до феномена людини надає нові можливості та перспективи для розуміння природи її духовності, характеру еволюційних процесів, які відбуваються в цілісній людині. На думку окремих вчених, синергетика, маючи спочатку природнонаукову основу, сьогодні усе більш гуманізується. Вона поступово стає людиномірною сферою знань, «...сприяє розумінню феномена людини і людської культури, розгадці таємниці людської свідомості і психіки» [11; 51].

С. Стенгерс стверджує, що синергетика концентрує свою увагу на дослідженні усіх типів складних систем: складних, надскладних, відкритих і здатних до саморозвитку, самоорганізації та самоеволюції.

Так, на думку О. В. Вознюка, педагогічна синергетика – система педагогічних поглядів, орієнтованих на синергетичну парадигму пізнання світу та оптимізацію освітніх систем за допомогою теоретичних та практичних ресурсів цієї науки [49].

Основними аспектами дослідження підготовки майбутніх фахівців є ідеї особистісно орієнтованого і культурологічного підходів у системі вищих навчальних закладів. Оскільки майбутній фахівець постійно має здійснювати

етичний, моральний, світоглядний вибір, ставити мету й завдання, приймати рішення та реалізовувати їх, оцінювати і регулювати обставини й ситуації, то важливим є положення про зв'язок культури з педагогічною діяльністю [162].

Прихильники особистісно орієнтованої педагогіки І. Д. Бех, В. В. Рибалка, І. С. Якиманська акцентують увагу на важливості осмислення особистісно орієнтованого підходу у навчанні з психологічної, соціально-педагогічної, дидактичної точки зору.

Оскільки, *особистісно орієнтований підхід* передбачає використання комплексу принципів, методів, засобів, що, розвиваючи здібності, формують індивідуальні якості людини (честь і гідність, моральність); національні цінності (любов до Батьківщини, нації, рідної мови, історії культури, традицій; повага до державних символів); загальнолюдські цінності (добро, совість, знання, честь, сім'я, родовід, діти, батьки).

Сучасний відомий дослідник особистісно орієнтованої освітньої парадигми І.Д. Бех загострює увагу на трьохплановості існування людини з позиції особистісної характеристики. Характеризуючи таку тріаду як минуле, теперішнє і майбутнє, системо утворюючим фактором вважає майбутнє, що обумовлює цільовий детермінізм як загальний механізм функціонування особистості. Основними цінностями особистісно-орієнтованого виховання на його думку виступає людина, яка вирощує й виховує в собі особистість, творчість як механізм розвитку людини культури, духовність як показник цього розвитку [24].

С. Л. Яценко, резюмуючи погляди науковців та педагогів щодо мети, сутності, основних характеристик особистісно орієнтованого навчання визначає цю категорію як – педагогічно спрямований процес суб'єкт-суб'єктної взаємодії учня та вчителя, що має на меті реалізацію індивідуального творчого потенціалу учня у поєднанні з розвитком професійних, фахових, особистісних якостей вчителя, врахуванням їх природних нахилів, здібностей, індивідуальних відмінностей, суб'єктного

досвіду, що визначають унікальність кожної особистості, шляхів її самореалізації з метою становлення соціально компетентної особистості [271, с. 116-122].

Основні принципи реалізації особистісно орієнтованого підходу передбачають знання індивідуальних особливостей студента, постійне вивчення інтересів, звичок, поглядів тощо; зміну тактики впливу і взаємодії викладача і студента відповідно до обставин і виховних ситуацій; створення середовища для саморозвитку й самовиховання особистості студента; формування самостійності, ініціативності, стимулювання творчої діяльності.

Так, одним з основних завдань освіти у США у другій половині ХХІ ст. визнається виховання культурної, соціально-відповідальної, активної, творчої особистості. Американські вчені дотримуються думки, що університет має бути мікрокосмом суспільства, центром, де перетинаються індивідуальні та суспільні інтереси. Загальна освіта обов'язково має допомогти студентам здобути теоретичні знання з моралі, а ще важливіше – навчити життя з пріоритетною орієнтацією на моральні цінності [113, с. 423–424].

Ось чому у навчальних закладах Америки та в деяких країнах Західної Європи постійно збільшується обсяг вивчення гуманітарних дисциплін. Проаналізувавши основні тенденції розвитку сучасних університетів на Заході та Сході, варто відмітити, що навіть традиційно технічно і технологічно орієнтовані університети сьогодні суттєво збільшують кількість аудиторних годин та перелік соціо-гуманітарних дисциплін. При цьому вважається, що гуманітарні дисципліни мають забезпечити індивідуально-особистісний розвиток, а соціальні науки формувати цілісне уявлення про розвиток суспільства як системи.

До переліку соціо-гуманітарних дисциплін Массачусетського технологічного інституту входять: історія, філософія, література, релігієзнавство, політологія, соціологія, економіка, історія науки й техніки, антропологія, образотворче мистецтво [113, с. 424].

Аналіз американських та європейських тенденцій культурологічного напрямку гуманітарної освіти доцільно використовувати у практиці культурологічного забезпечення вітчизняного навчального процесу.

Підтримуємо думку Л. М. Кравченко, що адекватно сформований комплекс вище названих цінностей, поруч із реалізованими індивідуальними здібностями, задатками й потребами особистості в самореалізації і саморозвитку, є базою для гармонізації інтересів людини і суспільства [123].

І. С. Якиманська виокремлює три моделі особистісно орієнтованої моделі педагогіки: соціально-педагогічну (в її основу покладено виховання особистості з попередньо заданими якостями), предметно-дидактичну (пов'язана з предметною диференціацією, що забезпечує індивідуальний підхід у навчанні) та психологічну (побудована на врахуванні індивідуальних здібностей до засвоєння знань) [268, с. 7].

Особистісний розвиток фахівця, на думку, О. А. Дубасенюк передбачає розвиток його світогляду, характеру, здібностей, психічних процесів, набуття професійного досвіду. У процесі професійної підготовки відбувається духовне і фізичне становлення майбутнього спеціаліста, реалізація його природніх можливостей на основі засвоєння усіх елементів культури і соціального досвіду, включених у зміст освіти [84, с. 14-40].

Таким чином, робимо висновок, що особистісно орієнтований підхід поєднує виховання та освіту в єдиний процес допомоги, підтримки, соціально-педагогічного захисту, розвитку особистості, підготовка її до життєтворчості. У межах дослідження розглянутий принцип був реалізований у процесі вивчення спецкурсу «Формування культурологічної компетентності інженерів-енергетиків».

Як зазначає Д. В. Чернілевський, модернізація вищої освіти пов'язана не тільки з підвищенням якості освіти, але й з необхідністю ускладнення змісту виховання, акцентування уваги на культурологічних виховних аспектах як пріоритетних в освітній діяльності. Культура як духовний смисл і сутність людського життя повинна стати істотним змістом державної

освітньої політики, що спрямована на створення нової цивілізації і культури життя [252].

Визначальне значення для формування компетентності випускників ВНЗ у навчальному процесі мають методологічні орієнтири *акмеологічного підходу*, що відображує положення та напрацювання нового напрямку міждисциплінарних досліджень людини. Актуальність акмеології визначається соціально значущими цілями й орієнтирами, які вказують на необхідність гуманного та продуктивного розвитку і реалізації творчого потенціалу людини [2].

Акмеологія, як узагальнено відмічає Н. В. Кузьміна, досліджує цілісну людину як суб'єкта творчої, навчально-пізнавальної, професійної і управлінської діяльності [129].

У руслі акмеологічного підходу до формування професійної компетентності Н. В. Кошарна розглядає об'єктом акмеологічних досліджень особистість, яка прогресивно розвивається, самореалізується в конкретному виді діяльності, і досягає в цій діяльності вершини професіоналізму. Предметом є закономірності, механізми, умови і фактори, які сприяють високим професійним досягненням у конкретній галузі діяльності, а також розвиткові професіоналізму особистості в діяльності [120].

Грунтуючись на аналізі наукової літератури, ми погоджуємося з думкою В. М. Вакуленко, яка визначає акмеологічний підхід як базисне узагальнююче поняття акмеології, що акумулює сукупність принципів, методів, прийомів, засобів організації й побудови теоретичної та практичної діяльності, орієнтованих на прогноз якісного результату в підготовці педагога, високий рівень продуктивності й професійної зрілості [37].

Характерними ознаками акмеологічного підходу науковці визначають конструктивну інтенцію, інтенсивність, відкритість до наступного витка розвитку. Продуктивним підходом до визначення поняття «акме» є запропонована І. М. Семеновим інтелектуально-діалектична модель, у якій критерієм є процес інтенсивного зростання і якісного стрибка розвитку [212].

Така характеристика підходу орієнтує сучасний освітній процес на постійне вдосконалення особистості та її творчий розвиток.

Історико-філософське обґрунтування сучасного етапу розвитку акмеології дозволяє простежити її зв'язок із культурологією, філософською антропологією та іншими галузями знань. Таким чином, відбувається вихід акмеології за межі психології та активне застосування нею принципів, запозичених із інших галузей наукового знання.

У результаті інтегрування знань на межі цих наукових напрямів сформувалася нова галузь – синергетична акмеологія як наука про закономірності, досягнення найвищої досконалості будь-якою системою в процесі самоорганізації. Самоорганізація людини на шляху до акме – багатоетапний процес, основними чинниками якого є самопідготовка і самореалізація.

Складовими самопідготовки є самоосвіта і самовиховання, завдяки яким формується творчий потенціал людини. Роль самоосвіти у цьому процесі передбачає засвоєння знань, умінь і навичок, які офіційна система освіти залишає поза увагою, але вони є такими, що вкрай необхідні особистості для досягнення власних цілей. Самовиховання – це процес становлення моральних якостей людини [162, с. 89–95].

Найбільш вдалою в акмеологічному підході, на нашу думку, є концепція Н. В. Кузьміної та її розуміння поняття «педагогічна система» – це «множина взаємопов'язаних структурних і функціональних компонентів, що підпорядковані меті виховання, освіти та навчання підростаючого покоління й дорослих людей». Серед структурних компонентів педагогічної системи виділяються: 1) навчальна інформація; 2) засоби педагогічної комунікації (методи, форми, засоби навчання та виховання); 3) студенти; 4) педагог; 5) мета. Як зв'язки між структурними виділяються функціональні компоненти: конструктивні, комунікативні, організаційні, гностичні, проектувальні (прогностичні) уміння [128].

Як відзначають сучасні дослідники А.О. Деркач та В.М. Гладкова формуванню здатності до неперервного особистісно-фахового самовдосконалення спеціаліста, що лежить в основі розвитку потенціалу його професіоналізму, сприяє застосування акмеологічних технологій особистісного й професійного розвитку, що є надзвичайно актуальним в системі підготовки майбутніх фахівців у вищій школі [75, с. 144-147].

Акмеологічні технології спрямовані на розвиток внутрішнього потенціалу, підвищення професіоналізму та адаптаційних можливостей людини. Ці технології включають цілий комплекс природничонаукових і гуманітарних знань і виражають синтезуючу характеристику особистості [2; 72].

Розглядаючи культурологічну компетентність інженера з позиції акмеологічного підходу, доцільно виокремити такі основні її види: спеціальна компетентність, яка забезпечує володіння на високому рівні професійною діяльністю та здатністю проектувати свій подальший розвиток; загальнокультурна компетентність, з доцільними формами спілкування, педагогічною взаємодією; особистісна компетентність, яка забезпечує оволодіння прийомами особистісного самовираження та саморозвитку, які протистоять професійній деформації особистості [105].

Застосування синергетичного підходу в акмеологічному середовищі технічного закладу дозволяє побудувати модель культурологічної підготовки інженера, що дозволить грамотно сформулювати креативні аспекти професійної компетентності майбутнього фахівця.

Серед різних напрямів вирішення окресленої проблеми, необхідно виділити *функціональний підхід*, який є одним із провідних в аналізі професійної діяльності енергетиків. Зміст останньої розкривається у виконанні певних функцій, що відображені в освітньо-кваліфікаційній характеристиці інженера-енергетика (Див. Додаток А). Названий підхід полягає в дослідженні структури культурологічної компетентності й залежності між складовими в рамках єдиного цілого.

О. М. Джеджула розглядає функціональний підхід у дисертаційному дослідженні «Теорія і методика графічної підготовки студентів інженерних спеціальностей вищих навчальних закладів» як один із вагомих у професійній підготовці інженерів, оскільки розширює функціональні можливості використання графічних зображень у професійній діяльності фахівців інженерної галузі. Він спрямований на визначення функцій графічних зображень і на цій основі дає можливість диференціювати види графічної діяльності, розробити їх систему, задати професійну спрямованість графічній діяльності майбутнього інженера [76].

Таким чином, процес формування культурологічної компетентності майбутнього інженера-енергетика розглядаємо як цілісну систему із сукупністю взаємопов'язаних компонентів, яка передбачає врахування умов і засобів, необхідних для ефективності функціонування й реалізації потенційних можливостей особистості в цій системі.

Гуманістичний аспект технічної освіти дозволяє спеціалістам досягати високого професійного рівня та розвивати культуру своєї діяльності. Тому без повноцінної професійної, соціально-гуманітарної підготовки не може бути сучасної вищої професійної освіти.

Проблеми формування культурологічної компетентності, особливо у студентів вищих технічних навчальних закладів, потребують узагальнення та розробки форм і методів, які спрямовані на вдосконалення процесу формування культурологічної компетентності. Вища освіта покликана вдосконалювати у молоді культурологічні знання, за допомогою яких формується їх культурологічна компетентність.

Висновки до першого розділу

1. У розділі проаналізовано стан досліджуваної проблеми у педагогічній теорії та практиці, здійснено категорійний аналіз базових понять, уточнено поняття «культури», «компетенція», «компетентність», «культурологічна компетентність», «культурологічна компетентність майбутнього інженера-енергетика».

Виявлено, що компетенція – це здатність індивіда справлятися з різними завданнями, і сукупність знань, умінь і навичок, які необхідні для виконання конкретної роботи.

Компетентність є однією зі складових загальної культури людини, сукупність її світогляду та системи знань і вмінь, які забезпечують цілеспрямовану самостійну діяльність.

Поняття «культурологічна компетентність» розглядається як інтегративне утворення особистості, що вміщує *знання* про світову і національну культуру, ціннісно-мотиваційну сферу майбутнього фахівця, *уміння* застосовувати їх у процесі творчого розв’язання практичних задач у професійній діяльності, *навички* соціокультурного спілкування, *здатність* до рефлексії, правильного орієнтування в сучасному соціокультурному просторі, а також критичне мислення, прагнення кожного індивіда до саморозвитку та самоосвіти, що *проявляється у готовності* до конструктивної культуротворчої діяльності в умовах культурних відмінностей між народами.

Культурологічна компетентність майбутніх інженерів-енергетиків – це якісна, інтегративна професійно-особистісна характеристика, що визначається наявністю: загальнокультурних та національно-культурних *знань* та *вмінь* виокремлювати спільне й відмінне в культурах різних країн, світосприйнятті їх носіїв, духовно-моральні властивості та мотиваційно-ціннісні орієнтації; *здатності* до національної самоідентифікації, інтеграції й рефлексії, *готовності* здійснювати культуротворчу діяльність, вести міжкультурний діалог; *усвідомлення* себе та кожної особистості як носія

певної етнокультури, що дає змогу ефективно протидіяти антигуманістичним тенденціям у професійній діяльності і повсякденному житті.

У результаті аналізу досліджуваної проблеми розглянуто такі наукові підходи: *компетентнісний*, реалізація якого сприяє формуванню особистості майбутніх фахівців інженерної галузі як різнобічно та гармонійно розвинених творчих особистостей, здатних до саморозвитку та самовдосконалення; *культурологічний* – розглядає феномен культури як базовий для розуміння людини, її свідомості, життєдіяльності та культуротворчості; *комунікативний* – забезпечує реалізацію здатності майбутніх енергетиків користуватися іноземною мовою у процесі міжкультурного спілкування; *системно-синергетичний підхід*, у контексті якого виділено структурні компоненти та розроблено модель формування культурологічної компетенції майбутнього інженера-енергетика; *особистісно орієнтовний* – передбачає використання комплексу принципів, методів, засобів, реалізація яких сприяє розвитку творчих здібностей, формуванню індивідуальних якостей людини, загальнолюдських національних цінностей; *акмеологічний підхід* – орієнтований на вищі досягнення майбутніх фахівців у сфері духовного розвитку особистості; *функціональний* – полягає в дослідженні структури культурологічної компетентності і встановленні залежності між її складовими.

Аналіз професійно-особистісної характеристики інженерів-енергетиків визначив важливість змін навчальних та робочих програм гуманітарних дисциплін, які викладаються на інженерних спеціальностях.

2. Виділено та обґрунтовано наукові підходи до проблеми формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін: *компетентнісний*, реалізація якого сприяє формуванню особистості майбутніх фахівців інженерної галузі як різнобічно та гармонійно розвинених творчих особистостей, здатних до саморозвитку та самовдосконалення; *культурологічний* – розглядає феномен культури як базовий для розуміння людини, її свідомості, життєдіяльності та

культуротворчості; *комунікативний* – забезпечує реалізацію здатності майбутніх енергетиків користуватися іноземною мовою у процесі міжкультурного спілкування; *системно-синергетичний підхід*, у контексті якого виділено структурні компоненти та розроблено модель формування культурологічної компетенції майбутнього інженера-енергетика; *особистісно орієнтовний* – передбачає використання комплексу принципів, методів, засобів, реалізація яких сприяє розвитку творчих здібностей, формуванню індивідуальних якостей людини, загальнолюдських національних цінностей; *акмеологічний підхід* – орієнтований на вищі досягнення майбутніх фахівців у сфері духовного розвитку особистості; *функціональний* – полягає в дослідженні структури культурологічної компетентності і встановленні залежності між її складовими.

Застосування вказаних наукових підходів у вищій технічній освіті сприяє переходу до нових галузевих стандартів, які створять передумови для формування культурологічно компетентного інженера-енергетика, що відповідає сучасним потребам суспільства та вимогам ринку праці.

Матеріали розділу опубліковано в працях автора: [225; 229; 230; 236; 238].

РОЗДІЛ II

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ЕНЕРГЕТИКІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

2.1. Обґрунтування педагогічних умов формування культурологічної компетентності інженерів-енергетиків у контексті гуманітарної фахової підготовки

Теоретичний аналіз науково-педагогічних джерел свідчить про необхідність формування культурологічної компетентності майбутнього інженера-енергетика, що допоможе йому діяти у багатомовному середовищі.

Аналіз теоретичних підходів, зроблений нами в попередніх параграфах, показує, що формувальний характер навчального процесу досягається шляхом створення певних умов. Виявлення та забезпечення цих умов необхідне для успішного вирішення завдань щодо формування культурологічної компетентності. Тільки з урахуванням педагогічних умов загальна структура процесу навчання набуває конкретного характеру.

У педагогіці для визначення причин, що обумовлюють певні явища або процеси, вживають поняття «умова».

Таблиця 2.1.

Авторські визначення поняття «умова»

Умова це –	Автор
філософська категорія, яка виражає відношення предмета до навколишніх явищ, без яких він існувати не може	Д. В. Чернілевський [251]
1) необхідна обставина, від якої залежить здійснення чого-небудь; 2) особливості реальної діяльності, за яких відбувається чи здійснюється що-небудь	Тлумачний словник сучасної української мови (за ред. В. Т. Бусел) [42, с. 1295]

обставини, від яких залежить наявність чи зміна будь-чого, що зумовлено ними	О. Л. Харчевнікова [246]
як обставини, факти, за яких відбувається навчальний процес	О. В Шупта [265]
сукупність соціально-педагогічних і дидактичних факторів, які сприяють ефективності навчального процесу через застосування ефективних форм, методів, прийомів	Н. О. Єрошина [90]
філософську категорію, в якій відображається відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає й існує	Л. В. Онучак [173]
спосіб формування чого-небудь або зовнішня обставина середовища, яка є причиною якісних змін особистості	К. В. Недялкова [167]
оптимальне поєднання різних факторів	Ю. К. Бабанський [9]
спеціально організований вплив на психолого-педагогічні фактори	О. С. Березюк [23, с. 40–46]
необхідні обставини, що роблять можливими здійснення, створення, утворення чого-небудь	В. А. Кушнір [111, с. 7]
сукупність факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, які ймовірно впливають на розвиток конкретного психічного явища; причому цей вплив опосередкований активністю самої особистості, групи людей	В. А. Личковах [137]

Розглядаючи закономірність педагогічного процесу, вчений-педагог Ю. К. Бабанський стверджував, що його ефективність залежить від умов, у яких він проходить [10].

Отже, **умови** – це суттєвий компонент комплексу об’єктів, за наявності якого відбувається існування певного явища.

О. М. Пехотою педагогічні умови визначаються як система певних форм, методів, матеріальних умов, реальних ситуацій, що об’єктивно

склалися чи суб'єктивно створених, необхідних для досягнення конкретної педагогічної мети [186].

З іншого боку, педагогічні умови виступають і формою педагогічної діяльності, метою якої є формування висококваліфікованого спеціаліста. Відтак педагогічні умови забезпечують виконання державного стандарту з освітньої діяльності.

Г. Ф. Пономарьова систему педагогічних умов розглядає як поєднання засобів виховного й навчально-освітнього впливу на почуття, розум, поведінку студентів. До цієї системи дослідниця відносить: по-перше, елементи змісту навчальних предметів, позанавчальні заняття різного характеру, педагогічну практику; по-друге, такий важливий і тонкий комплекс впливу, як виховуючі відношення; по-третє, введення елементів ігрової діяльності в процес освіти й навчання [192].

За визначенням Н. А. Бугаєць, «педагогічні умови – це необхідність і достатність обставин, від яких залежить ефективність навчально-виховного процесу» [35].

Н. В. Безлюдна, Л. А. Сподін, І. Ф. Харламов під педагогічними умовами розуміють обставини, що забезпечують успішне виконання завдань навчання й виховання. У вищих навчальних закладах умови лише створюють сприятливі можливості для студентів у здобутті знань, формуванні вмінь і розвитку навичок [19; 173; 219; 245].

В. Я. Ляудіс, А. Найн під педагогічними умовами розуміють сукупність об'єктивних можливостей, обставин і заходів, які супроводжують освітній процес, певним чином структуровані та спрямовані на досягнення мети [141; 161].

На думку А. А. Патокіна, педагогічні умови підвищення ефективності навчального процесу під час використання інформаційних технологій є необхідністю чіткого визначення цілей комп'ютеризації з проектуванням його впливу на формування особистості студента, виділення основних завдань інформаційних технологій навчання і приведення навчальних планів

і навчальних курсів відповідно до них, наявність програмно-методичної й комп'ютерної підтримки навчальних дисциплін [178, с. 15].

О. М. Корольок виділяє педагогічні умови, які потрібно створити задля здійснення диференційованого підходу в процесі організації самостійної роботи студентів із природничо-математичних дисциплін: діагностування реального рівня знань, умінь, навичок, ступеня навчальної мотивації, працездатності та здійснення типологічного розподілу студентів; створення методичного забезпечення самостійної роботи, яке містить багатоваріантні різнорівневі завдання з дисципліни, завдання міжпредметного характеру, а також професійного спрямування; забезпечення дійового управління на всіх етапах її організації; формування позитивної мотивації самостійного навчання; створення сприятливої емоційної атмосфери на заняттях, налагодження партнерської взаємодії між викладачем і студентами в процесі навчання [119, с. 596–600].

І. М. Чемерис обумовлює дотримання таких педагогічних умов у процесі навчання природничо-математичних дисциплін, як: встановлення міждисциплінарних зв'язків, інтеграції змісту фахових дисциплін та медіа освіти; застосування специфічних форм і методів навчання, що моделюють професійне середовище та діяльність фахівців; забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладача й студентів, спрямованої на комунікативну активність студентів; відбір іншомовних періодичних видань, що формує стійку внутрішню мотивацію суб'єкта навчання у вивченні професійних дисциплін [250, с. 84–88250].

У дослідженні Н. М. Яковлевої обґрунтовано функціональний підхід до визначення педагогічних умов як сукупності заходів, здатних забезпечити досягнення фахівцями професійно-творчого рівня діяльності. Під педагогічними умовами підготовки фахівців розуміються обставини, які сприяють побудові навчально-виховного процесу з урахуванням потреб, інтересів, можливостей особистості, її готовності до реалізації цієї діяльності. До групи педагогічних умов нею віднесені: цілепокладання, відбір

відповідного змісту, вибір адекватних йому методів, форм і засобів навчання [234].

Певний інтерес для нашого наукового пошуку викликає дослідження Н. Ю. Олійник, де авторкою визначені педагогічні умови формування компетентності студентів, зокрема: інтегрування процесів професійної та загальнокультурної підготовки студентів; спрямованість навчального процесу на соціальний розвиток особистості; гуманізація навчального процесу, що сприяє виявленню активності всіх учасників, їх особистого включення в культурно-освітню діяльність; забезпечення можливості самореалізації студентів з урахуванням їхніх особистих здібностей та інтересів.

У свою чергу Н. А. Негруца до педагогічних умов формування культурологічної компетентності студентів інженерів-енергетиків відносить: оволодіння викладачами теоретичними основами процесу формування системи знань з певного предмета; набуття ними вміння обирати ефективні форми організації навчально-виховного процесу, спрямованого на формування й розвиток системи знань і практичних навичок майбутніх фахівців; організація різних видів діяльності студентів, спрямованих на активізацію інтересу до культурологічних проблем під час вивчення дисциплін гуманітарного циклу; розкриття практичної важливості знань, здобутих у процесі навчання [118].

Т. В. Бабенко виділяє низку педагогічних умов формування естетичної культури студентів у процесі вивчення іноземних мов: дотримання принципів естетичного виховання; врахування виховних можливостей гуманітарних дисциплін; усвідомлення особливостей навчального процесу; дотримання методичних вимог у плануванні та проведенні занять; естетизація навчально-виховного процесу за допомогою ретельного добору допоміжних навчальних матеріалів (оригінальних літературних творів, навчальних тематичних текстів, навчальних фільмів/відеофільмів, творів класичного та технічного образотворчого мистецтва) [148].

У дисертаційному дослідженні «Педагогічні умови формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів радіоінженерних спеціальностей» Л. П. Маслак виділяє п'ять блоків педагогічних умов: *організаційні* (організація навчального процесу в єдності професійного й соціокультурного компонентів; розподіл курсантів на три групи: з високим, середнім; низьким рівнем знань за допомогою методів вхідного тестування; застосування різних видів групової діяльності); *методичні* (поступове впровадження навчальних програмних засобів та інноваційних методів викладання у процес навчання; вибір педагогічно доцільних форм, методів, засобів навчання; вибір технологій навчання зі спрямуванням на засвоєння змісту предмета, формування компетенцій військовослужбовців, стимулювання пізнавальної діяльності; інтеграція традиційних методів з активними); *технологічні* (навчання за самостійно розробленим алгоритмом для досягнення вищого рівня знань; проведення підсумкової роботи після закінчення вивчення кожної теми; заохочення курсантів; діагностика рівня знань військовослужбовців; систематичний контроль); *психологічні* (створення сприятливих психологічних умов культурологічної підготовки на заняттях; розвиток професійних мотивів фахового спілкування в сфері радіотехніки та радіоелектроніки; прагнення до самооаналізу, самооцінювання, самовдосконалення; формування внутрішньої мотивації самостійного навчання курсантів; упровадження методів самооцінки військовослужбовців; орієнтація військовослужбовців на розвиток професійних та ключових компетенцій відповідно до логіки реалізації професійної підготовки майбутніх офіцерів); *реалізаційні* (залучення до діалогу культур (іншомовної та рідної); використання іншомовної культури як засобу пізнання й розвитку культури особистості, а також інтеграція дисциплін гуманітарного циклу (іноземної мови з культурологією, філософією, історією військового мистецтва) [147].

Зміна вимог до сучасних інженерів-енергетиків потребує забезпечення випереджального характеру фахової підготовки. Інноваційні та інтеграційні підходи у їх підготовці мають бути спрямованими на *оновлення змісту*

освіти, що передбачає: по-перше, виключення застарілих дисциплін; по-друге, реорганізацію змісту дисциплін, що належать до циклу як гуманітарних і соціально-економічних дисциплін, так і фундаментальних та професійно-орієнтованих дисциплін; по-третє, включення у навчальні плани нових дисциплін, що відбивають досягнення сучасних наукових досліджень, які відповідають вимогам часу.

Загальноприйнятим є твердження, що зміст навчання не можна розглядати незалежно від процесу навчання. Так, нам імponує думка, Т. О. Шаргун, що визначає зміст навчання як те, що пропонується студентам та засвоюється ними у відкритому вигляді через навчальний матеріал та у прихованому вигляді через форми, методи та види діяльності, які програмуються освітою як процесом [259, с. 53].

Таким чином, зміст навчання реалізує розвивальну та виховну мету, а не тільки визначення необхідного обсягу інформації. Від того, як побудована система змісту навчання, які її елементи та взаємозв'язки, залежить кінцевий результат професійної підготовки.

В. Г. Кремінь зазначає, що зміст освіти повинен сприяти взаєморозумінню і співробітництву між людьми, незалежно від расової, національної, етнічної, релігійної і соціальної приналежності, урахувати розмаїтість світоглядних підходів, сприяти реалізації права думок особистостей, які навчаються за вільним вибором, і переконань. Зміст освіти визначається освітньою програмою (програмами), що розроблена, прийнята й реалізована освітньою установою самостійно [239].

Отже, зміст освіти інженера-енергетика повинен забезпечувати: по-перше, адекватну світовому рівню загальну і професійну культуру суспільства; по-друге, формування рівня знань, відповідних сучасному рівню студентів і рівню освітньої програми; по-третє, інтеграцію особистості в національну та світову культуру; по-четверте, формування людини і громадянина, інтегрованого в сучасне суспільство й націленого на вдосконалювання цього суспільства; по-п'яте, відтворення і розвиток кадрового потенціалу суспільства [232].

Якість професійної підготовки, а отже й професійної освіти, визначається нині не лише кількістю і змістом предметів, формами та методами організації навчального процесу, а й розвитком і стимулюванням у майбутніх фахівців-інженерів різного технічного профілю – пізнавальної активності та прагнення до пошукової діяльності, формування творчої самостійності й ініціативи, які розглядаються як підґрунтя особистісно-професійного розвитку й самовдосконалення [105].

Необхідно зазначити, що одним із головних моментів реформування освіти повинно бути надання вищим навчальним закладам права самостійного вибору їх змісту, програм і технологій введення дисциплін «на вибір», вибору форм, методів і способів навчання й виховання студентів. Введення дисциплін «на вибір» уже давно практикується в різних зарубіжних університетах. Наприклад, Гарвардський університет ще на початку 1990-х років пропонував на вибір приблизно 620 навчальних курсів різного рівня за окремими й інтегрованими дисциплінами [89].

Таким чином, з огляду на теоретичне вивчення наукових підходів, назовемо основні педагогічні умови формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків: спрямованість професійної підготовки на формування культурологічної компетентності майбутнього інженера-енергетика; комунікативна колективна діяльність майбутніх інженерів-енергетиків під час вивчення гуманітарних дисциплін; інтегрування спецкурсу «Формування культурологічної компетентності інженера-енергетика» з гуманітарними дисциплінами; забезпечення єдності основних складових культурологічної компетентності майбутнього інженера; використання оптимального поєднання форм, методів і засобів у навчальній та навчально-професійній діяльності.

З метою виявлення ефективності запропонованих нами умов формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків ми розробили систему критеріїв, показників і методів їх вимірювання, яка представлена в наступному параграфі.

2.2. Сутність, структура, критерії та показники сформованості культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків

У листі МОНУ головам робочих груп з розроблення галузевих стандартів вищої освіти та головам Науково-методичних комісій МОН № 1/9-484 від 31. 07. 2008 р є додаток «Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти» наведено перелік компетенцій, якими повинен володіти випускник, це соціально-особистісні, загальнонаукові, інструментальні та професійні компетенції, які, в свою чергу, поділяються на дві групи: загально-професійні та спеціалізовано-професійні [135].

Вважаємо за доцільне прийняти структурну модель професійної компетентності майбутнього інженера-енергетика, яка буде складатись із п'яти груп компетенцій (рис. 2.1.):

Рис. 2.1. – Узагальнена структурна модель професійної компетентності майбутнього інженера-енергетика

Соціально-особистісні компетенції полягають у розумінні та сприйнятті етичних норм поведінки відносно інших людей і відносно природи; розумінні необхідності та дотримання норм здорового способу життя; здатності учитися; здатності до критики й самокритики; креативності, здатності до системного мислення; адаптивності й комунікабельності; наполегливості у

досягненні мети; турботі про якість виконуваної роботи; толерантності; екологічній грамотності.

Загальнонаукові компетенції – це базові уявлення про основи філософії, психології, педагогіки, що сприяють розвитку загальної культури й соціалізації особистості, схильності до етичних цінностей, знання вітчизняної історії, економіки й права, розуміння причинно-наслідкових зв'язків розвитку суспільства й уміння їх використовувати в професійній і соціальній діяльності; базові знання фундаментальних розділів вищої математики, в обсязі, необхідному для володіння математичним апаратом відповідної галузі знань, здатність використовувати математичні методи в обраній професії; базові знання в галузі інформатики й сучасних інформаційних технологій; навички використання програмних засобів і навички роботи в комп'ютерних мережах, системах передачі даних, уміння створювати бази даних і використовувати Інтернет – ресурси; базові знання фундаментальних наук, в обсязі, необхідному для освоєння загально-професійних дисциплін; базові знання в галузі, необхідні для освоєння загально-професійних дисциплін.

Інструментальні компетенції – це здатність до письмової та усної комунікації рідною мовою; знання іншої мови (мов); навички роботи з комп'ютером; навички управління інформацією; дослідницькі навички.

Професійні компетенції – це базові знання основних нормативно-правових актів та довідкових матеріалів, чинних стандартів і технічних умов, інструкцій та інших нормативно-рядчих документів, що регламентують роботу електромеханіка, старшого електромеханіка; базові знання технічних характеристик, конструктивних особливостей, призначення, принципів роботи і правил експлуатації устаткування, що використовується відповідно до напрямку діяльності; базові знання стандартів, положень, інструкцій, методичних та інших нормативних матеріалів з метрологічної атестації та випробування продукції; базові знання основ економіки, наукової організації праці й організації виробництва; знання правил і норм з охорони праці, виробничої санітарії і правил пожежної безпеки, правила електробезпеки при

виконанні ремонтно-профілактичних робіт; сучасні уявлення про основні технологічні процеси і режими виробництва та систему технологічної підготовки виробництва; знання конструкції, електричних схем, способів та правил перевірки на точність різних електричних машин, електроапаратів, електроприводів будь-якої потужності та типових автоматичних ліній, знання основних схем автоматичного регулювання та способи їх налагодження; базові уявлення.

Загальнокультурні компетенції – це коло питань, у яких студент повинен бути добре обізнаним, володіти пізнаннями і досвідом діяльності, це – особливості національної та загальнолюдської культури, духовно-моральні основи життя людини й людства, окремих народів, культурологічні основи сімейних, соціальних, суспільних явищ і традицій, роль науки і релігії в житті людини, їх вплив на світ, компетенції в побутовій і культурно-дозвільній сферах

Міжпредметний характер культурології виражає загальну тенденцію сучасної науки до інтеграції, взаємовпливу різних галузей знань при вивченні загального об'єкта. Логіка наукового пізнання веде до синтезу культурознавчих наук, формування взаємопов'язаного комплексу наукових уявлень про культуру як про цілісну та багатоманітну систему. Кожна з наук, з якими контактує культурологія, поглиблює уявлення про культуру, доповнюючи її специфічними компонентами знань, особливими відкриттями. Філософія вказує шлях до пізнання та пояснює сутність культури в її найбільш узагальненому уявленні. Соціологія виявляє закономірності процесу її функціонування в суспільстві, особливості культурного рівня різних груп. Психологія надає можливість глибше зрозуміти специфіку культурно-творчої діяльності людини, механізм сприйняття нею цінностей культури, становлення духовного світу. Іноземна мова сприяє засвоєнню національно-етнічної унікальності культур народів світу, утвердженню ролі культури в міжнаціональних відносинах [148, с. 37].

О. О. Музальов влучно описує те, що відбувається з інженерною освітою. Він констатує, що сучасна інженерна діяльність відчужена від людських цілей та носить в основному дегуманітарний характер. Криза інженерної практики та інженерної освіти – це криза традиції розглядати людину не як мету, а як засіб, оскільки протягом тривалого часу завдання вищої технічної школи були зорієнтовані не на розвиток особистості та формування її культурного простору, а на підготовку спеціаліста. Варто підкреслити такі моменти, зазначені автором:

- сучасний науково-технічний прогрес об'єктивно диктує розширення культурного простору інженера, що потребує подолання вузької спеціалізації та технократичних установок;

- сучасна інженерна освіта має бути синтезом гуманітарної та технічної культури, що дозволить уникнути відчуження творців науки та техніки від гуманістичних цінностей;

- основними напрямками гуманітаризації інженерної освіти має бути виявлення гуманістичного потенціалу загальнонаукових та загальнотехнічних дисциплін;

- процес гуманітаризації вищої освіти не є даниною моді, самоціллю, а служить формуванню однаковою мірою як компетентного спеціаліста, професіонала, що творчо мислить, так і особистості в широкому розумінні цього слова, способу підкорити будь-які технічні винаходи та наукові відкриття людській меті. Формування культурного простору інженера передбачає синтез загальнонаукових та загальнотехнічних знань з культурою епохи, поєднання спеціальних, тобто професійних знань, зі світом людських цінностей, взаємозв'язок знань про природу й техніку зі знаннями про людину та сенс її буття [158].

Вчені зазначають, що сьогодні стрімко збільшується розрив між рівнем технології та мораллю і в найближчому майбутньому це може призвести до поневолення людини «безособистісною мегамашиною». При цьому жертвами технічного прогресу будуть гуманізм та соціальна справедливість

[116]. Вихід з цієї ситуації А. Я. Найн та Л. М. Кустов вбачають у підвищенні ролі соціально-гуманітарної підготовки при формуванні професійної компетентності майбутніх інженерів [161].

Таким чином, можна з упевненістю зробити висновок, що культурологічна компетентність має бути складовою професійної компетентності майбутнього інженера. На нашу думку, культурологічна компетентність є основою професійної компетентності майбутнього випускника технічних ВНЗ.

О. В. Гречановська розглядає міжкультурну компетенцію для майбутніх інженерів як одну зі складових культурологічної компетентності, що дає змогу студентові краще ознайомитися з іншими культурами, зрозуміти їх, толерантно ставитися до них та їх представників, водночас не втрачаючи власної ідентифікації.

До структури культурологічної компетентності, за Л. П. Маслак, належать мотиваційно-ціннісний, когнітивний, комунікативний та контрольно-оцінний компоненти.

Якщо професійна компетентність визначається ступенем володіння ключовими, базовими компетенціями, то культурологічна компетентність (як система компетенцій) містить загальнокультурну, міжкультурну, соціокультурну, фахову, іншомовну та комунікативну. Вони є складовими компетентності майбутнього фахівця, що допомагають не лише вирішити професійні, інженерно-технічні проблеми засобами діалогу культур, але й сприяють професійному саморозвитку та самовдосконаленню особистості.

Ми поділяємо думку А. М. Москаленко [157], що неможливо обмежувати професійну компетентність випускника вищого навчального закладу вміннями та навичками зі спеціальності і пропонуємо наступний перелік **структурних компонентів** культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків вищих навчальних закладів: мотиваційно-ціннісний, діагностико-проектуючий, інформаційно-контекстуальний, діяльнісно-процесуальний, рефлексивно-аналітичний (Рис. 2.2).

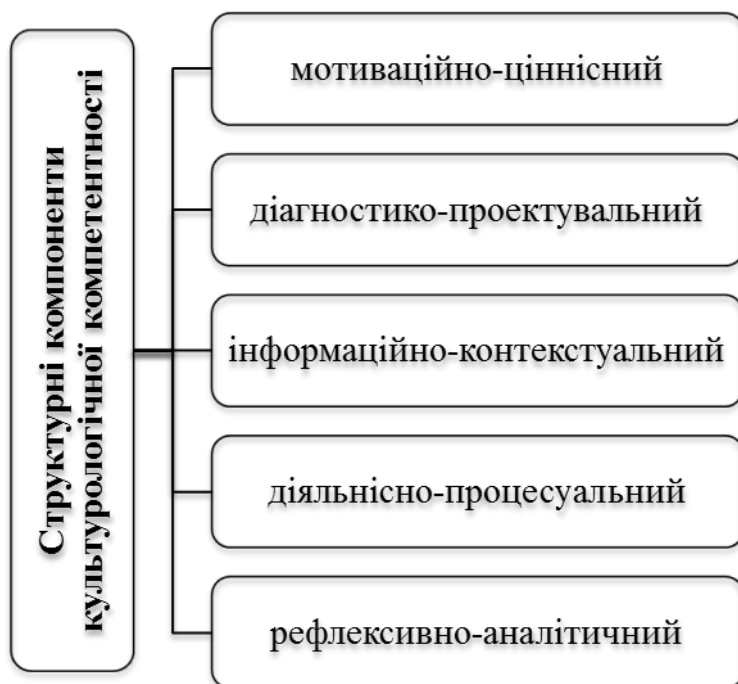

Рис. 2.2. Структурні компоненти культурологічної компетентності інженера-енергетика

Мотиваційно-ціннісний компонент передбачає формування позитивних стійких мотивів навчальної діяльності, які нерозривно пов'язані з професійними мотивами. Цей компонент відображає ступінь усвідомлення студентами як значущості обраної професії, так і міжкультурної комунікації, полікультурної та загальної культури в рамках цієї професії. Оскільки в основі комунікації завжди лежать певні мотиви: обов'язок, потреба, інтерес і т. д., які можуть бути як індивідуально значущими, так і соціально значущими. Мотивами можуть бути ідеали, фахові інтереси, переконання, соціальні установки та професійні цінності студентів. Професійна мотивація та професійна спрямованість не формуються, якщо в навчальному процесі не представлені ті чи інші елементи майбутньої діяльності. Тому необхідним є використання таких методів і форм проведення занять, що імітують, відтворюють соціально-психологічні особливості майбутньої професійної діяльності студентів.

Формування мотиваційної сфери передбачає утворення у студентів ціннісного ставлення до праці інженера-енергетика. Цей компонент спонукає студентів до власного постійного озброєння необхідними

загальнокультурними знаннями та вміннями для забезпечення гармонійної взаємодії та діяльності в умовах полікультурного суспільства. Він передбачає стимулювання майбутнім інженером-енергетиком пізнавального інтересу та потреби у самостійному пошуку рішення поставлених задач, тим самим викликаючи появу позитивних мотивів. Даний компонент, окрім мотивів здійснення професійної діяльності та потреб у самовдосконаленні та саморозвитку, містить також ціннісні установки професійної реалізації та формування цілісної особистості з високим рівнем загальної культури [233].

Змістово-проектувальний компонент передбачає розробку системи особистісного, загальнокультурного та професійного вдосконалення майбутнього інженера-енергетика за допомогою діагностики індивідуальних та особистісно-професійних особливостей студента. Він також включає процес постановки цілей навчання, а також контроль ступеня досягнення цілей, способів їх виявлення та оцінки. Завдяки цьому викладач контролює досягнення (чи недосягнення) студентом поставлених цілей. Таким чином відбувається корекція процесу навчання.

Інформаційно-контекстуальний компонент передбачає формування системи теоретичних знань з основ історії, мови та культури, країнознавства. Це своєрідний фундамент, на якому буде будуватися культурологічна компетентність особистості. Проведені нами зрізи серед студентів 2, 3 та 4 курсів, що мали на меті виявити рівень загальних та спеціальних знань, свідчать, на жаль, про те, що у багатьох студентів спостерігається відсутність або дуже низький рівень елементарних теоретичних знань з історії, теорії культури, країнознавства. Тому для успішного оволодіння культурологічною компетентністю та її застосування в процесі професійної діяльності, необхідно формувати у майбутніх інженерів-енергетиків систему історико-культурних, лінгвокраїнознавчих та загальнокультурних знань. У цьому процесі важливу роль відіграють міжпредметні зв'язки, які сприяють підвищенню рівня пізнавальної діяльності, покращенню якості знань та навичок, набуттю досвіду майбутніми фахівцями. Ще Я. А. Коменський, К. Д. Ушинський, В. О. Сухомлинський та ін. вказували на необхідність

здійснення взаємозв'язку вивчення мови з іншими предметами (історія, культурологія, філософія, педагогіка, психологія, література). Зв'язок іноземної мови з суміжними предметами, що забезпечують входження студентів у соціокультурний простір, буде сприяти ефективному загальнокультурному розвитку. Причому значимість міжпредметних зв'язків досить вагома як під час навчального процесу, так і у процесі самостійної роботи студентів. Робота з міжпредметним матеріалом поглиблює інтерес студента до інших дисциплін, тим самим збагачує його світогляд, обізнаність у загальнокультурних та історичних явищах, активізує пізнавальну діяльність і прагнення до професійного самовдосконалення й подальшої наукової діяльності. Таким чином, застосування міжпредметних зв'язків у процесі професійної підготовки дає можливість для збагачення, узагальнення, систематизації історико-культурних, психологічних, фахових/спеціальних, лінгвокраїнознавчих та загальнокультурних знань, які вивчаються окремо в межах різних навчальних дисциплін.

Діяльнісно-процесуальний компонент включає процесуальну сутність навчання та реалізується за допомогою методів та форм викладання і навчання. У його основі – самостійне керування розумовими операціями, застосування теоретичних знань на практиці. Оволодівши системою історико-культурних, лінгвокраїнознавчих та загальнокультурних знань, студент засвоює навички та вміння практичного застосування набутих знань. Важливою складовою діяльнісно-процесуального компоненту є міжкультурна комунікативна складова, яка виявляється в здатності успішно спілкуватися в різних міжкультурних ситуаціях, застосовуючи загальнокультурні знання.

Рефлексивно-аналітичний компонент виявляється в способах і характері дій та вчинків, впливає на внутрішні стимули розвитку потреби інженера-енергетика до самоосвіти та самовдосконалення. Він тісно пов'язаний з високим рівнем творчості в професійній сфері, з усвідомленням себе в цій позиції та оцінкою ефективності своєї діяльності. Цей компонент свідчить про засвоєння людиною культури, або входження до культури, бо є

результатом засвоєння вже наявних знань та досвіду, передбачає здатність до естетичного сприйняття, емоціонального переживання, володіння розвинутою уявою, образним мисленням. Він реалізується через залучення майбутніх інженерів-енергетиків до аналітико-оцінної, пошуково-практичної діяльності, що сприяє формуванню стійких уявлень про себе, людей та навколишнє середовище, підвищує рівень комунікативності, загальнокультурної та професійної обізнаності.

Отже, усі ці складові культурологічної компетенції тісно пов'язані між собою і сформованість кожної з них має визначити рівень сформованості культурологічної компетентності студента, який здобуває професію інженера-енергетика. Культурологічна компетентність майбутнього інженера-енергетика має бути сформована таким чином, щоб протягом усього життя кожний студент технічного ВНЗ мав бажання здобувати знання та удосконалювати свій культурний рівень.

Таблиця 2.2.

Характеристика критеріїв і показників оцінки рівня сформованості культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків

Критерії / Показники	Творчий рівень	Конструктивний рівень	Репродуктивний рівень
Ціннісно-мотиваційний / Мотиваційний	З інтересом вивчає культурологічні дисципліни, розуміє важливість цих знань у своїй подальшій професійній діяльності; прагне до самовдосконалення, щоб отримати	Має бажання вивчати культурологічні знання та поглиблювати (розширювати) власні, хоча й не бачить їх сенсу у вибраній професії; правильно оцінює ціннісні	Низька комунікативна мотивація; відсутня мотивація у вивченні культурологічних знань; не пов'язує культурологічні знання з інженерною діяльністю; керується

	схвалення оточуючих, адекватно оцінює свої можливості та знання.	орієнтири та моральні якості інженера; прагне до самовдосконалення; невинуватено завищена самооцінка	псевдоцінностями; відсутня мотивація до самовдосконалення та самооцінювання.
Інформаційно-змістовий / Інформаційно-контекстуальний	Достатньо високий рівень освіченості, який забезпечує культуру поведінки та культуру міжособистісних стосунків; має власний погляд на проблеми, які вміє вирішувати, користуючись набутими знаннями; вважає, що дані знання необхідні для подальшої професійної та особистої діяльності; постійно прагне саморозвитку та до самовдосконалення; виявляє інтерес до оволодіння новими знаннями.	Володіє елементами базових знань та достатнім рівнем культурологічних знань; має власні переконання та погляди на проблеми культури, але не завжди правильно використовує свої знання; намагається розвивати власну культуру, міжособистісні відносини; виявляє інтерес до оволодіння знаннями про вітчизняну та світову культурну спадщину.	Базові знання обмежені; володіє культурологічними знаннями на рівні шкільних знань; не цікавиться культурою як власного народу, так і світовою; не має бажання удосконалюватися як культурна особистість та поглиблювати знання; не здатен до самоосвіти; не вміє самостійно вирішувати проблеми.
Діяльнісно-організаційний / Діяльнісно-процесуальний	Творчо мислить та використовує креативний підхід у своїй діяльності; поглиблює культурологічні та професійні знання та готовий удосконалюватися протягом життя; цікавиться творчими	Розвиває та поглиблює свої культурологічні та професійні знання; цікавиться творчістю як своїх колег, так і відомих особистостей; достатньо розвинений етично-естетичний смак; знайомий із високим мистецтвом,	Не розвиває та не поглиблює отримані знання; приймає стандартні рішення; не бажає поглиблювати культурологічні знання; не проявляє бажання розвивати свої етично-естетичні смаки; не визнає їх

	здобутками інших; здатний правильно давати оцінку культурологічному явищу; постійно вдосконалює свої знання та вміння в цій сфері.	хоча під час своїх суджень опирається на зразки масової культури; прагне до розвитку та вдосконалення цієї компетенції.	важливість у подальшому професійному розвитку та буденному житті.
Когнітивно-технологічний /	Навички та вміння сформовані повністю: логічно будує речення; вільно відчуває себе під час виступів, коректно ставить запитання та веде діалог; може знайти компромісний вихід у конфліктній ситуації; наявні позитивні навички спілкування у полікультурному суспільстві; постійно вдосконалює свої вміння.	Навички та вміння сформовані частково: уміє грамотно логічно й коректно будувати своє мовлення; недостатньо вільно відчуває себе під час публічних виступів та діалогічного спілкування; намагається знаходити компромісний вихід у диспутах або конфліктних ситуаціях; постійно намагається вдосконалювати свою мовленнєву культуру.	Погано взаємодіє з оточуючими; недосконала мовленнєва культура; не може правильно висловити свою думку іншим; не досконало володіє різними видами мовленнєвої діяльності; сформовано тільки деякі розрізнені навички та вміння допоміжного характеру
Рефлексивний / Рефлексивно-аналітичний	Бере до уваги оцінку інших та адекватно оцінює власні можливості; розвиває кращі якості та вдосконалює їх; прагне до кращих здобутків.	Об'єктивно оцінює власні можливості; намагається прислухатися до оцінки інших людей; намагається розвивати свої кращі якості та самовдосконалюватися; можлива завищена самооцінка	Нездатність дати об'єктивну оцінку власній діяльності; байдужість до думки інших; небажання вдосконалюватися та порівняти свою самооцінку з оцінкою інших людей; занижена самооцінка

Взявши до уваги названі показники, ми встановили рівні сформованості культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків:

1) репродуктивний рівень:

- наявність базових культурологічних знань, умінь, якостей особистості, необхідних для професійної діяльності, які проявляються не систематично, але можуть бути розвинені за умов відповідної підготовки;

- знання професійних основ спілкування не проявляються, потребують розвитку;

- невміння керувати своєю поведінкою у процесі спілкування для успішного вирішення професійних комунікативних завдань, тобто студенти не здатні реалізувати комунікативні вміння і якості особистості, необхідні для успішного вирішення професійних завдань;

- відсутність інтересу до розуміння сутності культурологічного підходу до освіти, слабкі знання про культуру, відсутність бажання поповнювати свої знання про культуру, відсутність бажання відвідувати виставки, музеї, театри, має труднощі в самооцінці, безініціативність.

2) конструктивний рівень:

- задовільні знання основ спілкування, досить хороший розвиток професійно-комунікативних умінь і якостей особистості;

- культурологічні вміння та якості особистості можуть бути розвинені самостійно;

- труднощі в реалізації комунікації в навчальній ситуації, що моделює майбутню професійну діяльність;

- студент проявляє інтерес до збільшення знань про культуру, має загальне уявлення про сутність культурологічного підходу до освіти, відчуває потребу в творчій реалізації культурологічного підходу на заняттях, але відчуває труднощі у своїх творчих пошуках і потребує допомоги, епізодично виявляє ініціативу й активність у підготовці творчих проєктів;

– рідко виражає бажання відвідати виставку, музей, театр, консерваторію, бібліотеку, володіє окремими прийомами творчого проектування, рідко рефлексує, мало запозичує творчий досвід колег.

3) творчий рівень:

– наявність у студента-енергетика внутрішньої потреби до використання культурологічного підходу на заняттях, активність та ініціативність, прагнення до збільшення обсягу знань про національну та світову культуру, до читання книг про культуру, відвідування музеїв, виставок, театру, бібліотеки і т. д.;

– володіння нестандартними прийомами розв’язання поставлених завдань;

– уважне вивчення досвіду колег;

– високий рівень рефлексії;

– високий рівень культурологічних знань, умінь і якостей особистості; глибокі інтеграційні знання основ спілкування, уміння застосовувати їх на практиці;

– вияв професійно-комунікативних показників максимальний.

Отже, нами узагальнена структурна модель професійної компетентності майбутнього фахівця інженерної галузі, яка складається з таких компетенцій: загальнокультурної, професійної, інструментальної, загальнонаукової, соціально-особистісної. Виділено головні структурні компоненти культурологічної компетентності студентів інженерів-енергетиків: мотиваційно-ціннісний, змістово-проектувальний, інформаційно-контекстуальний, діяльнісно-процесуальний і рефлексивно-аналітичний.

Усі ці складові тісно пов’язані між собою і сформованість кожної з них визначає загальний рівень культурологічної компетентності майбутнього інженера-енергетика.

На основі аналізу наукової літератури було виокремлено критерії та рівні сформованості культурологічної компетентності майбутніх інженерів-

енергетиків. Використання яких дозволить виявити рівень сформованості культурологічної компетентності у студентів та відкоригувати запропоновану технологію на основі впровадження спецкурсу «Формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків».

2.3. Структурні компоненти моделі формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків

Модель підготовки фахівця – це опис процесу здійснення фахової підготовки та проєктивний варіант формування готовності до реалізації фахових компетенцій, виконання функцій і набуття якостей, якими він має володіти. Моделі дозволяють відрізнити одного фахівця від іншого, а також рівні (якості) підготовки одного й того ж фахівця. Модель є системоутворюючим фактором для відбору змісту освіти та форм його реалізації в навчальному процесі.

Важливим елементом моделей підготовки фахівців є зміст освітньої програми підготовки. У кваліфікаційній моделі зміст освітньої програми формується з нормативних (визначених державою) дисциплін, дисциплін за вибором ВНЗ, які відображають потребу регіонального ринку праці та дисциплін за вибором студентів. Уся програма складається з трьох циклів: загального гуманітарного і соціально-економічного, природничо-наукового та циклу професійної та практичної підготовки. Дисципліни не пов'язані з конкретними кваліфікаційними характеристиками, і тому не зрозуміло, яка дисципліна забезпечує формування тієї чи іншої кваліфікаційної характеристики.

Компетентнісна модель передбачає побудову освітньої програми на блочно-модульній основі, до складу якої входять загальноосвітній, основний

освітній (професійної підготовки) та додатковий (факультативний) блоки, які, у свою чергу, мають власні складники. Модулі дисциплін загальноосвітнього блоку спрямовані на формування загальнонаукових, гуманітарних, загальнокультурних, соціально-особистісних, комунікативних, системних, організаційно-управлінських та економічних компетентностей випускника. Блок професійної підготовки забезпечує формування базових та спеціальних професійно-профільних компетентностей фахівця, досвіду їх застосування на практиці завдяки навчальним та виробничим практикам, виконанню курсових та дипломних робіт. Додаткова (факультативна) частина компетентнісної моделі спрямована на задоволення особистих освітніх інтересів студентів. Завдяки такому підходу кожна компетентність випускника забезпечується визначеним набором дисциплін, об'єднаних у відповідні модулі.

Безумовно, що реалізація на практиці компетентнісної моделі потребує значної перебудови навчального процесу: його організації, позицій та ролі студентів і викладачів. Це також потребує забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії студентів і викладачів, активізації студентів у здобутті освіти. Роль викладача при цьому полягає у спрямуванні діяльності студента на досягнення чітко окреслених цілей, формування у нього визначених компетентностей.

У кваліфікаційній моделі студент включається в систему фахової підготовки як об'єкт. У суб'єкт-об'єктній взаємодії викладач є суб'єктом навчального процесу, а студент – пасивним об'єктом, розвиток якого підпорядковано завданням успішного функціонування виробничих систем. Самостійність студентів в освітньому процесі побудованому відповідно до кваліфікаційної моделі, зведена до мінімуму.

Оскільки навчальний процес у сучасних ВНЗ базується на кваліфікаційній моделі підготовки фахівців, то впровадження компетентнісної моделі потребує використання активних форм і методів

навчання, сучасних освітніх технологій, спрямованих на всебічний розвиток і саморозвиток особистості [100].

На думку В. А. Петрук, до змісту поняття «модель фахівця» належать не лише вимоги до фахівця, а й стан досягнення рівня науки, техніки виробництва. «Модель фахівця» має враховувати перспективи й тенденції розвитку науково-технічного прогресу, бути спрямованою на перспективу та випереджати розвиток даної галузі діяльності [183].

Модель конкурентоздатного фахівця, на думку Д. В. Чернілевського, визначає зміст і процес його підготовки, критерії якості підготовки і розвитку його особистості як суб'єкта соціально-професійної діяльності [252].

Модель фахівця описує основні вимоги до спеціалістів, тенденції їх використання, сфери застосування тощо. З іншого боку, модель фахівця – це деякий еталон, ідеал, який повинен бути підготовлений у ВНЗ і який відповідає сучасним вимогам суспільства. Основні вимоги до спеціалістів відображені в освітньо-кваліфікаційних характеристиках фахівців певного напрямку підготовки. На основі освітньо-кваліфікаційних характеристик створюється модель підготовки спеціаліста у вигляді освітньо-професійної програми, в якій відбито не тільки перелік навчальних предметів, але й результати опанування програми у вигляді знань, умінь та навичок.

Найбільш розповсюдженим типом моделі у педагогіці є структурно-функціональна, в основу якої покладено сутнісні взаємозв'язки між її компонентами.

На нашу думку, модель фахівця повинна містити такі компоненти: ієрархічну систему компетентностей і компетенцій, яких повинен набути випускник ВНЗ (загально професійні – базові, предметні та інші спеціальні); динаміку їх набуття студентами через оволодіння базовими і спеціальними навчальними дисциплінами; рівні професійної компетентності.

У розробці моделі враховуємо, що реальність (об'єкт пізнання) багатогранна, а суб'єкта, який досліджує цю реальність, зазвичай цікавить

одна зі сторін цієї реальності, тому ступінь подібності моделі з вихідним об'єктом співвідноситься тільки з задачами дослідження. Для всебічного вивчення реального об'єкта необхідна множина моделей. Пропонована модель має лише необхідний ступінь подібності з реальним об'єктом, оскільки відображає точку зору дослідника, яка співвідноситься з ракурсом аналізу об'єкта та задачами дослідження. Таким чином, говорячи про модель формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків, ми не претендуємо на цілісне вирішення проблеми фахової підготовки спеціаліста-енергетика, а надаємо один з можливих варіантів її розв'язання [180, с. 195].

У процесі розробки моделі ми використовували компетентнісний, культурологічний, комунікативний, системно-синергетичний, особистісно орієнтовний, акмеологічний підхід, функціональний підходи. Використання яких передбачало виділення структурних компонентів діяльності, що є основою визначення системи знань, умінь та навичок, особистісних якостей, необхідних майбутньому фахівцеві для здійснення професійної діяльності.

Аналіз праць з проблем моделювання освітніх систем показав, що проективна дія повинна включати такі компоненти: мету моделювання, об'єкт моделювання, безпосередньо модель, ознаки, які має модель залежно від природи об'єкта моделювання. На основі здійсненого аналізу нами розроблено авторську модель формування культурологічної компетентності інженера-енергетика у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Ми погоджуємося, з О. В. Пеньковець, що проектування будь-якої системи повинно відбуватися в три етапи.

Перший етап – аналіз системи. Дії, покладені в основу даного етапу, спрямовані на вивчення об'єкта дослідження і закінчуються отриманням когнітивної моделі означеного процесу. Основний зміст діяльності на даному етапі – виділення системи із середовища; формулювання мети і задач, які зададуть новий ракурс її функціонування; подання системи у вигляді

сукупності компонентів; дослідження кожного елемента окремо та зв'язків між ними.

Другий етап – компонування (синтез) моделі. Він полягає у виборі методологічних положень, завдяки яким процес проектування моделі набуває необхідної єдності та цілісності, в отриманні моделей окремих компонентів, формалізації їх зв'язків і в послідовному переході від компонентів до цілісної моделі процесу, що проектується. Завершується етап, коли сформовано модель розглянутого процесу.

Третій етап – перевірка адекватності моделі освітній системі. Ця процедура супроводжує всі етапи побудови моделі. Основна мета етапу – забезпечення адекватності моделі й досліджуваної системи в розумінні досягнення необхідної точності опису розглянутого процесу в заданих умовах її ефективного функціонування [180].

Метою моделювання процесу формування культурологічної компетентності майбутнього інженера-енергетика є розробка такої моделі, яка дозволила б підвищити ефективність даного процесу, що відповідає сучасним вимогам суспільства та ринку праці.

Пропоновану нами модель необхідно розглядати як цілісне утворення, що включає вимоги соціального замовлення, мету, компоненти КК, педагогічні умови, технологію формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків, принципи, етапи, форми, методи та засоби; характеристику рівнів сформованості КК на підставі відповідних критеріїв та показників, а при необхідності й корекції відповідних компонентів.

У якості об'єкта моделювання виступає процес формування культурологічної компетентності майбутнього інженера-енергетика у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Суб'єктами підготовки виступають студенти технічних ВНЗ – майбутні інженери електротехнічного профілю. (рис. 2.2).

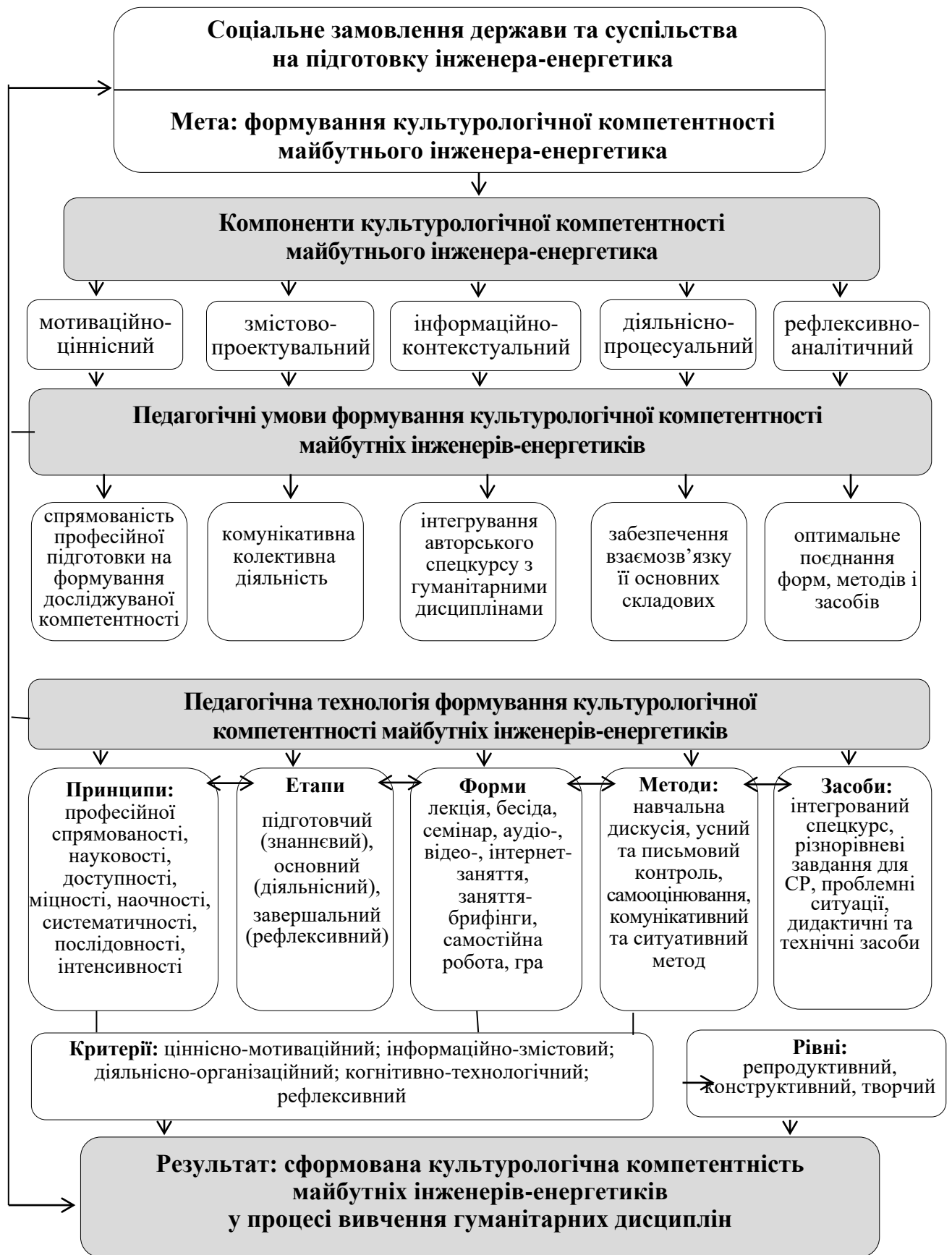

Рис. 2.2. Модель формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків

Навчально-виховними завданнями формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін є:

- 1) розвиток здібностей, творчого мислення, загального рівня освіти та культури, що дозволяє фахівцеві ефективно вирішувати життєві і професійні ситуації та завдання;
- 2) формування пізнавальної мотивації та ціннісного ставлення до обраної професійної діяльності;
- 3) формування та розвиток професійно важливих якостей інженерів-енергетиків;
- 4) оволодіння студентами спеціальними вміннями та навичками для здійснення успішної науково-педагогічної діяльності у професійній галузі;
- 5) формування фахової культури і культури фахового мислення майбутнього інженера-енергетика;
- 6) формування фахової культури поведінки майбутніх фахівців у процесі вивчення гуманітарних дисциплін;
- 7) розвиток творчої ініціативи та рефлексивних здібностей;
- 8) формування здатності самостійно діяти і приймати адекватні рішення в різних ситуаціях професійної діяльності, в першу чергу в екстремальних умовах.

З огляду на те, що процес формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін є достатньо складним та багатоаспектним, побудова моделі культурологічної компетентності вимагає застосування комплексу підходів (компетентнісного, культурологічного, комунікативного, системно-синергетичного, особистісно орієнтовного, акмеологічного, функціонального) та принципів організації навчально-виховного процесу (професійної спрямованості, науковості, доступності, міцності, систематичності, послідовності, наочності, інтенсивності, зв'язку з життям,

практичною діяльністю).

Склад і зміст компетенцій в структурі моделі формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін визначені нами відповідно до положень компетентнісного підходу, кваліфікаційних характеристик і вимог до випускників електротехнічних спеціальностей, з урахуванням особливостей і специфіки професійної діяльності. Структура культурологічної компетентності включає наступні компоненти: мотиваційно-ціннісний, змістово-проектувальний, інформаційно-контекстуальний, діяльнісно-процесуальний, рефлексивно-аналітичний.

Формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків можливе за умови формування низки компетенцій, і тому *компетентнісний підхід* був необхідний при проведенні експериментальної роботи в навчальному процесі.

Одним із основних елементів вдалого впровадження моделі формування професійної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін є визначення, проектування і впровадження відповідних педагогічних умов.

Проектування педагогічних умов формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін створює основу для теоретичного моделювання технології цього процесу, результатом чого є вдосконалення існуючих і запровадження нових навчально-виховних систем, форм і засобів, спрямованих на ефективне вирішення питань формування професійної компетентності.

Педагогічні умови формування культурологічної компетентності майбутніх майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін дають можливість вирішити такі основні завдання:

- виявити сукупність зв'язків, відношень, закономірностей, що визначають головні риси та тенденції процесу формування культурологічної

компетентності майбутніх спеціалістів в енергетичній галузі;

- визначити зміст, технології, форми та методи навчання майбутніх інженерів-енергетиків і набуття ними особистісних якостей, що характеризують рівень сформованості культурологічної компетентності та готовності до реалізації професійної компетенції у практичній діяльності;

- оцінити ефективність існуючих і перспективи створення нових форм і методів формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Педагогічні умови формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін – це різнопланова категорія, яка вміщує сукупність обставин здійснення процесу формування культурологічної компетентності, визначених у попередньому розділі.

У дослідженні перша педагогічна умова проявилася через удосконалення змісту навчальних дисциплін таких як «Культурологія» (3 курс), «Історія України» (1 курс), «Іноземна мова» (1–3 курси), розробку експериментального інтегрованого навчального спецкурсу «Формування культурологічної компетентності інженерів-енергетиків» у якому закладено цілеспрямовану компетентнісно-формуючу культурологічну діяльність – формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Оновлення змісту формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін дозволяє окреслити найбільш оптимальний шлях процесу формування професійної компетентності [99, с. 234].

Підвищення ефективності педагогічного процесу формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін можливе за рахунок застосування інтерактивних форм і методів навчання, а також залучення студентів на етапі здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» та у подальшому на

етапі магістерської підготовки до пізнавальної діяльності, яка забезпечує формування культурологічної компетентності, формує здатність відмовлятися від шаблонних і стереотипних дій і знаходити нові продуктивні і творчі ексклюзивні методики, інноваційні форми і засоби досягнення мети.

Формування культурологічної компетентності відбувається в спеціально організованому навчально-виховному процесі вищого навчального закладу. Успішний перебіг педагогічного процесу залежить від принципів його організації.

Відомо, що зміст навчання визначають навчальний план та робочі програми дисципліни. Для досягнення позитивних результатів у процесі дослідження був розроблений експериментальний курс «Формування культурологічної компетентності інженерів-енергетиків», який ґрунтувався на загальнодидактичних принципах навчання.

У контексті завдань дослідження аналіз систем принципів, запропонованих різними вченими [16; 34; 74; 98; 165], дозволив нам виокремити ті, які вважаємо особливо значущими для досягнення позитивного результату в процесі формування культурологічної компетентності майбутнього інженера-енергетика. До таких віднесемо:

1) *Принцип професійної спрямованості* – дозволяє зосередити увагу студентів на майбутній професійній діяльності за допомогою створення ситуацій професійного інженерно-енергетичного спрямування.

2) *Принцип науковості*, завдяки якому зміст культурологічної освіти забезпечує об'єктивність наукових фактів, понять, законів, теорій усіх основних тем навчального предмета. Реалізуючи цей принцип, викладач та студенти інформують один одного про нові досягнення в науці, техніці, культурі України та іншомовних країн, мова яких вивчається. Ця інформація подається у формі повідомлень іноземною мовою та пов'язується з системою знань, умінь та навичок, здобутих у процесі навчання гуманітарних дисциплін.

3) *Принцип доступності* навчання передбачає відповідність змісту,

характеру й обсягу навчального матеріалу, який вивчається, віковим особливостям і рівню підготовки студентів-енергетиків. Зміст культурологічного матеріалу повинен ускладнюватися згідно з пізнавальними можливостями та рівнем знань групи.

4) *Принцип систематичності й послідовності* вимагає, щоб знання, уміння і навички формувались системно. З цією метою був розроблений авторський спецкурс із формування культурологічної компетентності, де кожний елемент навчального матеріалу логічно пов'язувався з іншим, а нові знання базувались на здобутих раніше і створювали підґрунтя для засвоєння наступних.

5) *Принцип міцності* вимагає, щоб знання, уміння, навички, світоглядні та інші ідеї були усвідомлені, добре засвоєні й тривалий час зберігалися у пам'яті. Для реалізації цього принципу обрано систему тестів за міжнародними стандартами STANAG-6001, які студенти виконують під час культурологічної мовної підготовки. Це сприяє процесам глибокого сприймання, осмислення і запам'ятовування навчального матеріалу, а також його повторення та систематизації.

6) *Принцип наочності* навчання вимагає залучення до сприймання всіх органів чуття студента, передбачає використання натуральних, зображальних, схематичних, аудіовізуальних (звуконаглядних) і словесно-образних (художніх образів) наочних засобів навчання/

7) *Принцип інтенсивності* передбачає активну та інтенсивну участь студентів-енергетиків у різних видах діяльності під час занять завдяки інноваційним методикам викладання в процесі вивчення гуманітарних дисциплін, які мають культурологічну спрямованість.

8) *Принцип зв'язку з практичною діяльністю*, який допомагає зрозуміти студентам значення теорії в житті, проаналізувати варіанти застосування теоретичних знань для виконання практичних завдань, зокрема таких, як енергетичні проблеми сучасності.

Викладені принципи визначають вибір форм, методів і засобів організації навчання у процесі формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків.

Обов'язковою складовою моделі є методи, засоби та форми навчання, що забезпечують реалізацію процесу формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Форми навчання є зовнішнім вираженням узгодженої діяльності викладача і студентів, що здійснюється в установленому порядку та певному режимі [178]. Існує чотири загальні організаційні форми роботи: індивідуальна, парна, групова, колективна [43]. Їх поєднання дає конкретні форми навчальної роботи (лекцію, семінар, практикум тощо). У пропонованій педагогічній технології використовуються характерні для вищої школи форми навчальної роботи: лекції, практичні заняття, рольові та ділові ігри, самостійна й індивідуальна робота студентів.

У навчальному процесі ефективно поєднуються, як традиційні форми навчання (лекції, семінарські, групові та практичні заняття, самостійна та індивідуальна робота, практика) так і інтерактивні форми, з використанням електронних засобів навчання, комп'ютерних технологій, інноваційних технічних засобів супроводу, спеціалізованих класів, тренажерів, впровадження особистісно орієнтованих технологій навчання.

Форми організації навчально-виховного процесу нерозривно пов'язані з методами навчання, під якими в сучасній педагогіці розуміють упорядковані способи взаємопов'язаної діяльності викладачів і студентів, скеровані на виконання навчально-виховних завдань вищої школи [7, с. 161].

Також важливою умовою реалізації особистісно орієнтованого педагогічного процесу є моніторинг рівнів сформованості культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Метою формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін, відповідно до розробленої моделі, виступає її результат (продукт) – досконалі рівні сформованості культурологічної компетентності.

У моделі визначені критерії та рівні сформованості культурологічної компетентності майбутнього майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін: репродуктивний, конструктивний, творчий.

Таким чином, розробка і впровадження моделі формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін, на нашу думку, забезпечить єдиний базовий професійний рівень фахової підготовки та готовності до здійснення професійної діяльності на основі сформованої поняттєвої системи, відповідного типу мислення, розуміння методів оперативного розв'язання професійних проблем і завдань; уміння діяти самостійно і відповідально в межах своєї компетентності, а також відповідно до своїх прав, обов'язків та переліку професійних завдань.

Процес формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків під час вивчення гуманітарних дисциплін у вигляді моделі, створення якої враховує сучасні вимоги ринку праці, відображає мету та зміст цієї підготовки – окреслює педагогічні умови процесу та кінцевий результат – культурологічну компетентність сформовану на необхідному фаховому рівні.

Ефективність впровадження розробленої нами моделі можлива завдяки здійсненню безперервної взаємодії суб'єктів освітнього процесу, при якому студенти набувають досвід професійної діяльності, що є основою формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін, вдосконалення професійної майстерності у співпраці з викладачем та іншими студентами.

Отже, процес формування культурологічної компетентності майбутніх

інженерів-енергетиків у ході вивчення гуманітарних дисциплін є достатньо складним, а побудова моделі культурологічної компетентності вимагає застосування комплексу підходів (компетентнісного, культурологічного, системно-синергетичного, комунікативного, особистісно орієнтованого, акмеологічного, функціонального) та принципів організації навчання.

Визначено навчально-виховні завдання щодо формування культурологічної компетентності майбутніх фахівців, до яких віднесено: розвиток здібностей, креативності, особистісних та професійно важливих якостей, пізнавальної мотивації й ціннісного ставлення до обраної професійної діяльності, творчої ініціативи та рефлексивних здібностей студентів, підвищення загального рівня освіти та культури, здатності до творчого пошуку.

Обґрунтовані принципи окреслюють вибір форм, методів і засобів організації навчання в процесі формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків. Одним із основних елементів ефективного впровадження моделі формування професійної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін є визначення, проектування та реалізація відповідних педагогічних умов.

Висновки до другого розділу

1. У другому розділі нами визначено педагогічні умови формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків.

Так під педагогічними умовами формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків розуміємо сукупність обставин (мотивація оволодіння інженерами предметами гуманітарного циклу, задоволення культурологічних потреб майбутніх фахівців, педагогічна майстерність викладача, реалізація комунікативно-орієнтованих навчальних програм), що сприяють ефективному розвитку культурологічної компетентності студентів у процесі навчання гуманітарних дисциплін.

2. Виділено комплекс педагогічних умов, реалізація яких підвищує ефективність формування культурологічної компетенції студентів-енергетиків:

- спрямованість професійної підготовки на формування культурологічної компетенції майбутнього інженера-енергетика;
- комунікативна колективна діяльність майбутніх інженерів-енергетиків під час вивчення гуманітарних дисциплін;
- інтегрування спецкурсу «Формування культурологічної компетентності інженера-енергетика» з гуманітарними дисциплінами;
- забезпечення єдності основних складових культурологічної компетенції майбутнього інженера;
- використання оптимального поєднання форм, методів і засобів у навчальній та навчально-професійній діяльності.

3. Розроблені та обґрунтовані, критерії (ціннісно-мотиваційний, інформаційно-змістовий, діяльнісно-організаційний, когнітивно-технологічний, рефлексивний) та показники оцінки рівня (репродуктивний, конструктивний, творчий) сформованості культурологічної компетентності студента-енергетика.

4. Виділені головні структурні компоненти культурологічної компетентності майбутнього інженера-енергетика: мотиваційно-ціннісний,

змістово-проектувальний, інформаційно-контекстуальний, діяльнісно-процесуальний і рефлексивно-аналітичний.

5. Розроблено модель формування культурологічної компетенції майбутніх інженерів-енергетиків, що розглядається як цілісне утворення, яке включає такі компоненти: вимоги соціального замовлення до якості підготовки майбутніх інженерів-енергетиків, мету, принципи формування культурологічної компетентності майбутнього спеціаліста, форми, засоби та методи формування культурологічної компетентності в процесі вивчення гуманітарних дисциплін, характеристику рівня сформованості культурологічної компетентності на підставі відповідних критеріїв та показників, а при необхідності й корекції відповідних компонентів культурологічної компетентності.

Матеріали даного розділу опубліковано в працях автора: [227; 232; 233; 237].

РОЗДІЛ III.

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ЕНЕРГЕТИКІВ

3.1. Експериментальна програма дослідження

За роки незалежності вища школа України зазнала значних змін та перегляду навчальних програм. Проблеми, які виникають під час формування культурологічної компетентності, полягають у тому, що кожна особистість по своєму неповторна, і сприйняття та засвоєння культури проходить індивідуально. Молода людина, закінчивши загальноосвітній навчальний заклад, уже має за плечима відповідний багаж життєвих та освітніх компетентностей, але ще не визначилася щодо їх застосування [156; 67].

Однією з найбільш значущих тенденцій розвитку сучасної вищої технічної освіти в Україні є, безумовно, її гуманізація, яка передбачає докорінний перегляд цілей, завдань, змісту й методики навчально-виховного процесу. Технічні навчальні заклади покликані сьогодні не тільки забезпечити вузькоспеціальну підготовку майбутнього інженера, але й створити сприятливі умови для гармонійного розвитку інтелектуальних, моральних, естетичних і професійних його якостей. Лише в цьому випадку ми зможемо отримати інженера з достатнім творчим потенціалом, здатного приймати самостійні рішення з найскладніших питань.

Важливим аспектом гуманізації освіти є процес формування духовної культури студентів технічних навчальних закладів, оскільки саме духовність виражає ступінь «олюднення» процесу підготовки фахівця й розглядається як особлива форма самовизначення інженера, розвитку його творчих здібностей. Так, у Г. П. Васяновича знаходимо, що змістову основу моральної культури становить мораль [40].

Погоджуємося із думкою В. О. Калініна, що майбутні фахівці повинні

бути наділені такими компетенціями: володіти предметною областю на належному кваліфікаційному рівні, тобто володіти новітніми методами й техніками дослідження, знати новітні теорії та їхні інтерпретації; критично відслідковувати й осмислювати розвиток теорії й практики; володіти методами незалежного дослідження й уміти пояснювати його результати на належному рівні; бути здатними внести оригінальний вклад у дисципліну відповідно до канонів цієї предметної області, наприклад, у рамках кваліфікаційної роботи; демонструвати оригінальність і творчий підхід; опановувати компетенції на професійному рівні [109].

Традиційна підготовка вітчизняних інженерів-енергетиків спирається на «освітньо-кваліфікаційні характеристики». Вони враховують лише дві сторони діяльності майбутнього спеціаліста: функціональну і предметну.

Функціональна сторона діяльності майбутнього інженера пов'язана з відповідною мірою сформованості й розвиненості специфічних навичок і накопичення функціонального досвіду в якісних параметрах його суспільно-орієнтованої діяльності. Подібного функціонального досвіду студент може набути в лабораторних умовах ВНЗ або безпосередньо на підприємствах. Предметна (змістовна) сторона діяльності інженерних працівників характеризується узагальненістю, абстрагуванням понять (перехід від конкретних знань до абстрактних), переходом від кількісного характеру знань до якісного. Якщо кількісний показник визначає широту знань, то якісний показник – це глибина проникнення в суть пізнаваного явища або об'єкта [12].

Технічні навчальні заклади покликані сьогодні не тільки забезпечити вузькоспеціальну підготовку майбутнього інженера, але й створити сприятливі умови для гармонійного розвитку інтелектуальних, моральних, естетичних і професійних його якостей.

Як показує практика, соціальна і технічна реальність сьогодення вимагає від працівників, володіння компетентностями як у професійній сфері, так і «в сфері, яка, здавалося б, і не пов'язана явно з їхнім професійним

буттям» [139].

Цю думку продовжує у своїх працях Н. В. Нагорна зазначає, що концепція професійної компетентності передбачає залучення людини до загального культурного світу цінностей, і саме в цьому просторі людина далі реалізує себе як спеціаліст, професіонал з вузької сфери ділової ефективності, вона виходить у широкий простір культури [160, с. 266–268].

Потреба перевірки ефективності розробленої нами технології формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків зумовили проведення експериментальних досліджень.

Дослідження, як складний комплекс науково-теоретичних, методичних та організаційних заходів, охоплювало декілька етапів.

На першому етапі (2009–2012 рр.) – *теоретико-пошуковому* – здійснено теоретичний аналіз окресленої проблеми та вивчення практичного досвіду формування культурологічної компетентності майбутніх фахівців; охарактеризовано стан дослідження проблеми у філософській, психолого-педагогічній й методичній літературі, обґрунтовано її актуальність.

На другому етапі (2012–2013 рр.) – *формувальному* – розроблено програму дослідження, визначено його мету, експериментальну базу, діагностичний інструментарій, охарактеризовано рівні сформованості досліджуваної компетентності шляхом проведення контрольного зрізу в експериментальній та контрольній групах; проведено аналіз й порівняння одержаних результатів; розроблено модель і технологію формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

На третьому етапі (2014–2015 рр.) – *оцінно-узагальнюючому* – впроваджено в навчально-виховний процес модель та технологію формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів енергетиків у ході вивчення гуманітарних дисциплін та перевірено їх ефективність, здійснено порівняльний аналіз результатів констатувального та

формування етапів експерименту, сформульовано загальні висновки дослідження, а також оформлено текст дисертаційної роботи.

Експеримент здійснювався на базі Вінницького національного технічного університету, Вінницького національного аграрного університету, Одеського національного політехнічного університету, Київського політехнічного інституту, Миколаївського політехнічного коледжу, Одеської національної академії харчових технологій. До участі в експерименті було залучено 475 студентів-енергетиків та 23 педагоги-експерти названих навчальних закладів.

На першому етапі експериментальної роботи, ґрунтуючись на попередньому вивченні психолого-педагогічної та методичної літератури [9; 102; 105; 133; 179; 261; 273; 278], аналізі стану професійної підготовки майбутнього інженера-енергетика було зроблено висновок про те, що культурологічна компетентність студентів-енергетиків складається з компетенцій (загальнокультурної, освітньої, комунікативної та предметної) та структурних компонентів (мотиваційно-ціннісного, змістово-проектувального, інформаційно-контекстуального, діяльнісно-процесуального, рефлексивно-аналітичного).

2011–2012 н.р. було вивчено стан сформованості культурологічної компетентності та проведено констатувальний зріз із метою виявлення рівнів сформованості компонентів культурологічної компетентності студентів-енергетиків та умов упровадження розробленої технології.

Основними методами проведення експерименту було обрано вхідне тестування, анкетування й бесіда. Згідно з програмою дослідження на цьому етапі експерименту вирішувались такі завдання:

- виявлення рівня культурологічної компетентності інженерів-енергетиків;
- виявлення у студентів-енергетиків показників готовності до формування культурологічної компетентності з метою наступного уточнення змісту розробленої технології навчання;

– обробка отриманих даних.

Для реалізації поставлених завдань було розроблено спеціальний комплект анкет, проведено збір, аналіз та обробку даних щодо основних компонентів культурологічної компетентності інженерів-енергетиків.

У процесі експерименту використовувалися різні методи дослідження: опитування, тестування, самооцінка, експертна оцінка, методи математичної статистики (констатувальний експеримент); експериментальна апробація педагогічних умов (формувальний експеримент); систематизація і представлення експериментальних даних (контрольний експеримент).

Відповідно до мети і завдань дослідження здійснено визначення об'єкта, предмета, мети та завдань дослідження; проаналізовано понятійно-категорійний апарат; розроблено програму дослідження; підібрано методики дослідження; підготовлено інструментарій для збору та аналізу інформації; розроблено анкети, тести, проекти інтерв'ю, бланки аналізу інформації тощо.

Завданням другого етапу дослідження було проведення *формувального експерименту* з використанням інноваційних прийомів та методів формування культурологічної компетентності.

Метою формувального етапу дослідження було виявлення ефективності запропонованої технології та моделі формування культурологічної компетентності майбутнього інженера-енергетика у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Зазначений етап передбачав розв'язання таких завдань:

1) розробка моделі формування культурологічної компетентності майбутнього інженера-енергетика у процесі вивчення гуманітарних дисциплін;

2) упровадження технології формування культурологічної компетентності майбутнього інженера-енергетика у процесі вивчення гуманітарних дисциплін;

3) відбір змісту форм, методів формування культурологічної компетентності майбутнього інженера-енергетика у процесі вивчення

гуманітарних дисциплін.

Методами дослідження були обрані спостереження, анкетування, інтерв'ювання, бесіда, педагогічний експеримент (констатувальний та формувальний), метод експертних оцінок.

У процесі експериментального навчання були проведені діагностичні зрізи, після яких зміст і структура етапів, форм та методів навчання уточнювалися і коректувалися. Введення експериментальних засобів забезпечило актуалізацію фундаментальних, теоретичних та практичних професійно значущих знань з гуманітарних дисциплін. Застосування ділових ігор сприяло досягненню мети навчання і професійному розвитку особистості майбутнього спеціаліста.

На завершальному, третьому (2013–2015 рр.) – *оцінно-узагальнюючому етапі* експериментальної роботи передбачалося вирішення таких завдань:

- 1) аналіз результативності запропонованої моделі та технології формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків;
- 2) виявлення недоліків у оволодінні культурологічною компетентністю;
- 3) визначення кількісних та якісних показників і рівнів сформованості культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків.

Визначений етап передбачав підготовку даних до обробки (узагальнення відкритих відповідей, введення даних у ПК); математичну обробку одержаної інформації та її аналіз; перевірку даних на достовірність; підготовку публікацій, навчальних рекомендацій, посібників та тексту дисертаційного дослідження.

Компетентнісний підхід сприяв формуванню особистості майбутніх фахівців інженерної галузі як різнобічно та гармонійно розвинутих творчих особистостей, здатних до саморозвитку та самовдосконалення.

Підґрунтям для реалізації практичних засад взаємозв'язку освітнього

простору та культури став *культурологічний підхід*, у межах якого феномен культури виступав стрижнем розуміння людини, її свідомості, життєдіяльності та культури творчості.

У контексті *системно-синергетичного підходу* було виділено структурні компоненти та розроблено модель формування культурологічної компетенції майбутнього інженера-енергетика.

Особистісно орієнтовний – передбачав використання комплексу принципів, методів, засобів, реалізація яких сприятиме розвитку творчих здібностей, формуванню індивідуальних якостей людини, загальнолюдських національних цінностей.

Акмеологічний підхід сприяв орієнтуванню майбутніх інженерів-енергетиків на вищі досягнення у сфері власного духовного розвитку.

Функціональний підхід полягав у дослідженні структури культурологічної компетентості і встановленні залежності між її складовими.

Із перелічених методів наукового пізнання найбільшого застосування у дисертаційному дослідженні набули загальні методи, серед яких теоретичні та методи емпіричного дослідження.

Опитування використовувалося на всіх етапах, особливо на початковому етапі збору інформації. Основним інструментом збору первинної інформації були анкети, активно використовувався метод тестування, експертної оцінки й самооцінки, шкалування та методи математичної статистики. Методи бесіди та інтерв'ю використовувалися у роботі зі студентами для виявлення мотивів вивчення гуманітарних дисциплін.

Під час формувального експерименту в навчально-виховному процесі інженери-енергетики отримували результати офіційного оцінювання різних видів мовленнєвої діяльності, яке фіксувалося в робочих академічних журналах та спеціальних журналах видів мовленнєвої діяльності.

Важливого значення набув метод експертних оцінок. Він використовувався для інтерв'ювання студентів та педагогів вищих навчальних закладів, які викладають гуманітарні дисципліни. Застосування

методу експертних оцінок дало змогу використовувати окремі аспекти культурологічної тематики, яка є складовою культурологічної компетентності майбутнього інженера-енергетика.

Діагностична частина першого етапу експерименту дозволила визначити рівень сформованості у майбутніх інженерів-енергетиків культурологічної компетентності. Основна мета цього етапу полягала у перевірці теоретичних положень дослідження, виявлення рівня сформованості культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків.

Нами застосовувалися такі методи дослідження: педагогічне спостереження, опитування, бесіда, інтерв'ю, анкетування, тестування, експертні оцінка та самооцінка. Студентам-енергетикам було запропоновано опитувальники, розроблені автором для оцінки важливості та сформованості компонентів культурологічної компетентності за п'ятибальною шкалою. Питання охоплювали основні компоненти культурологічної компетентності, такі як: мотиваційно-ціннісний, змістово-проектувальний, інформаційно-контекстуальний, діяльнісно-процесуальний, рефлексивно-аналітичний.

У процесі відбору експериментальних методик ми керувалися валідністю експериментальних методик і їх інформаційною взаємодоповнюваністю.

Для визначення сформованості змістово-проектувального компонента, нами було проведено аналіз Державного освітнього стандарту вищої професійної освіти за спеціальністю «Інженер-енергетик»; проведено опитування, спрямоване на визначення впливу навчальних дисциплін соціально-гуманітарного циклу на формування культурологічної компетентності, використаний опитувальник, спрямований на визначення показників культурологічної компетентності інженера.

На *формуальному етапі* експерименту визначали ефективність технології формування культурологічної компетентності майбутнього інженера-енергетика в процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

У контрольних групах навчання проводилося традиційно, додаткові

умови не створювалися, однак використовувались елементи технології формування культурологічної компетентності. Експериментальні групи повністю працювали за експериментальною методикою формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків.

Під час педагогічного експерименту здійснювався інструктаж учасників експерименту; відбувалось ознайомлення їх із метою, завданнями та умовами експерименту; використовувалися спостереження за розвитком досліджуваного та фіксування результатів експерименту. В експериментальних групах передбачалася розробка різних форм діяльності в контексті інтеграції з гуманітарними дисциплінами.

3.2. Стан загальнокультурної підготовки студентів вищої технічної школи

Багато випускників після закінчення ВНЗ мають певний багаж знань, умінь і навичок, але застосувати їх у практичних умовах не можуть, оскільки професійний досвід отримується не в період навчання. Це пояснюється тим, що в умовах традиційної системи навчання, студенти отримують переважно так звані теоретичні компетенції.

Таблиця 3.1

**Розподіл загального навчального часу підготовки бакалаврів,
напряму підготовки 6.050702 Електромеханіка за циклами:**

Загальний навчальний час підготовки (нормативна та варіативна частини)	академічних годин
Навчальний час за циклами:	8640
- гуманітарної та соціально-економічної підготовки	900
- математичної та природничо-наукової підготовки	1728
- професійної та практичної підготовки	6012

Молодь, яка вступає до технічного ВНЗ, звичайно, має відповідний багаж деяких культурологічних знань, але, на жаль, загальноосвітні заклади

не надають достатньої культурологічної освіти, оскільки на вивчення дисциплін гуманітарного циклу («Історія України», «Історія української культури», «Українська мова», «Іноземна мова», «Філософія», «Політологія») виділяється лише 10 % від загальної кількості годин (див. Рис. 3.1).

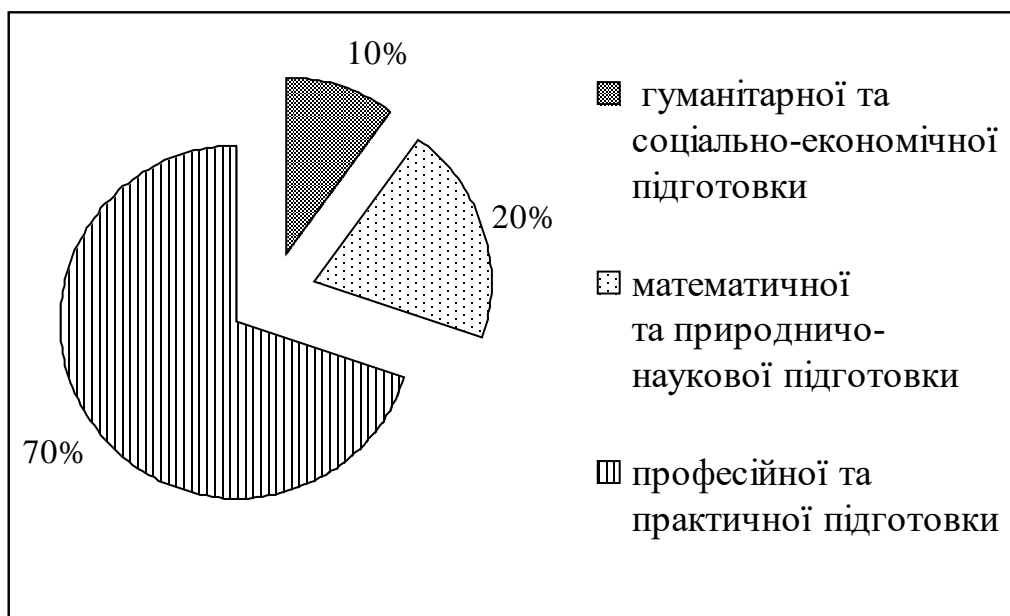

Рис 3.1. Розподіл навчального часу за циклами підготовки майбутніх інженерів-енергетиків спеціальності 6.050702 Електромеханіка (у % від загального навчального часу)

Результати аналізу змісту освітньо-професійної програми та освітньо-кваліфікаційної характеристики майбутніх бакалаврів інженерів-енергетиків Вінницького національного технічного університету за циклами підготовки показали, що інженери, підготовлені в традиційній системі, мають досить широкі фундаментальні академічні знання, добре працюють з літературними джерелами, але довго адаптуються до умов виробництва і їм важко перепрофілювалися під іншу спеціалізацію. У багатьох відсутня розвинена самостійність, почуття самовизначення і творчості в професії. Це відбувається через навчання за єдиним планом/алгоритмом (Додаток А).

Тому одне з основних завдань викладачів гуманітарних та культурологічних дисциплін – віднайти правильний підхід у процесі навчання, шукати нові технології навчання.

Процес навчання дисциплін соціально-гуманітарного напрямку не повинен обмежуватися лише поясненням, яке запам'ятовується чи записується студентом – це має бути й розумова, креативна робота студента, активна робота на заняттях, зацікавленість викладеним матеріалом.

Таким чином, сьогодні загальною проблемою підготовки спеціалістів технічного профілю у вищих навчальних закладах постає пошук шляхів удосконалення інженерної освіти, які повинні відповідати всім вимогам ХХІ століття. Зв'язок проблеми з найбільш важливими науковими та практичними завданнями зумовлений тим, що від рівня інженерної освіти залежить характер загального виробництва та благополуччя населення країни.

Для вивчення мотиваційно-ціннісного компонента, було використано методику “Потреба у спілкуванні”, розроблену Ю. М. Орловим, В. І. Шкуркіним (див. Дод. Й); діяльнісно-процесуального компонента – тест на виявлення загального рівня товарищескості В. Рахівського та тест на оцінку загального культурологічного рівня В. Синявського (див. Дод. К); інформаційно-контекстуального компонента – факторний особистісний опитувальник 16 PF Р. Кеттелла (див. Дод. М), рефлексивно-аналітичного компонента – тест на самооцінку Ч. Спірмена (див. Дод. Н).

З метою виявлення відмінностей всередині досліджуваної групи використаний критерій Колмогорова-Смірнова. Для визначення тісноти зв'язку досліджуваних ознак застосовано коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.

Для визначення рівня сформованості мотиваційно-ціннісного компонента було використано методику «Потреба у спілкуванні» Ю. М. Орловим, В. І. Шкуркіним, Л. П. Орловим. Студентам пропонувався перелік тверджень. Якщо студент погоджується з положенням, то поруч з його номером пишеться «так», якщо не погоджується, – «ні». Для обробки результатів студентам пропонується скористатися ключем. Відповідь по кожному пункту оцінювалася в 1 бал. Бали проставляються тільки при

відповіді «так» за наступними пунктами: 1, 2, 7, 8, 11–14, 17–24, 26, 28, 30–33; «Ні» – 3–6, 9, 10, 15, 16, 25, 27, 29. Чим більша сума, тим більша потреба в спілкуванні.

Результати оцінки рівня сформованості мотиваційно-ціннісного компонента подані в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Результати оцінки рівня сформованості мотиваційно-ціннісного компонента на етапі констатувального експерименту

Значення	Рівні в КГ					Рівні в ЕГ				
	Творчий	Конструктивний з тенденцією до творчого	Конструктивний	конструктивний з тенденцією до репродуктивного	Репродуктивний	Творчий	Конструктивний з тенденцією до творчого	Конструктивний	конструктивний з тенденцією до репродуктивного	Репродуктивний
Кількість респондентів	6	5	38	62	92	8	7	90	75	120
Відсотки Розподілу	3	2	29	24	38	3	2	30	25	40
Середнє значення і стандартне відхилення	15,6*** \pm 2,12					15,6*** \pm 2,12				

З отриманих результатів у табл. 3.2. видно, що у вибірці досліджуваних експериментальних груп переважає в КГ та ЕГ відповідно: репродуктивний (38 % / 40 %), конструктивний (29 % / 30 %) і конструктивний з тенденцією до репродуктивного (24 % / 25 %) рівні потреби у спілкуванні, ніж творчий і конструктивний з тенденцією до творчого рівні, що набрали найменші значення. Студенти з низькою потребою у спілкуванні неохоче відповідають на питання, не проявляють самостійності та активності у спілкуванні. Студенти з конструктивним рівнем потреби у спілкуванні активно відповідають на питання, проявляють ініціативу, самостійність у спілкуванні, прагнуть до спільної діяльності, але не проявляють ініціативу. Для групи студентів з творчим рівнем потреб у спілкуванні мотиваційна сфера

спілкування розширює можливості для розвитку особистості, сприяє розвитку потреби в комунікативних та культурологічних знаннях, уміннях.

Результати оцінки рівня сформованості мотиваційно-ціннісного компонента майбутніх інженерів-енергетиків на етапі констатувального експерименту показали практично однакові показники як в ЕГ, так і в КГ.

Респонденти вважають, що провідною ідеєю спілкування є передача від людини до людини корисної інформації та самостійний пошук потрібних даних. Ця інформація включає норми і правила поведінки, ідеали, цілі й сенс життя. Міра їх прийняття однією людиною в спілкуванні з іншими людьми залежить від ставлення людей один до одного.

Достовірність отриманих результатів статистично достовірна.

Другим критерієм формування культурологічної компетентності виступав ціннісно-мотиваційний.

Дослідження мало за мету визначення рівня сформованості мотиваційно-ціннісного компонента студентів-енергетиків, який полягає у бажанні набуття культурологічних знань, умінь та навичок, розумінні необхідності їх для майбутньої роботи за фахом, бажанні вдосконалювати власні культурні уподобання та враховувати їх ціннісні орієнтири у майбутній роботі за фахом (табл. 3.3 та рис. 3.2).

Таблиця 3.3.

Результати сформованості ціннісно-мотиваційного компонента культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків

Рівні	ЕГ		КГ	
	АЗ	%	АЗ	%
Репродуктивний	55	17,4	41	16,9
Конструктивний	125	67,4	170	69,1
Творчий	48	15,2	34	14,0

Для наочності побудуємо гістограму, що відображає стан сформованості ціннісно-мотиваційного компонента культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків.

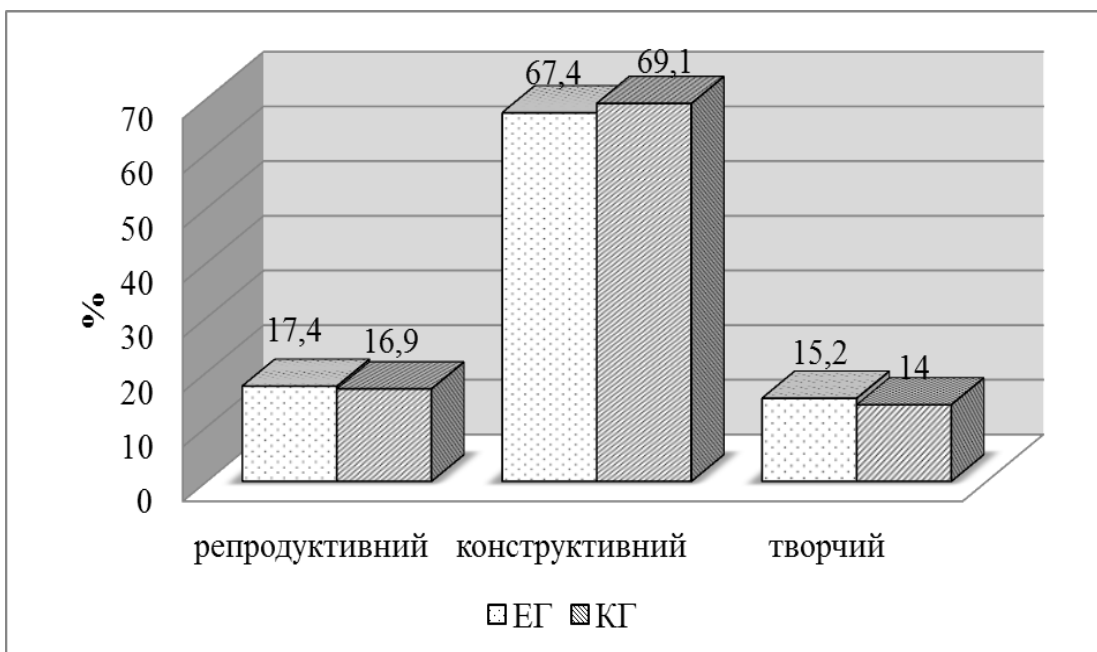

Рис. 3.2. Стан сформованості ціннісно-мотиваційного компонента культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків

Дослідження засвідчило, що рівень сформованості ціннісно-мотиваційного компонента культурологічної компетентності у майбутніх інженерів-енергетиків знаходиться приблизно на однаковому рівні як у Е,Г так і у КГ.

Основними мотивами вивчення гуманітарних дисциплін, на думку респондентів, повинні бути: «прагнення спілкуватися з носіями мови у непередбачених ситуаціях» (0,96), «необхідність знань гуманітарних дисциплін за умов вступу України до ЄС» (0,91), «прагнення відповідати вимогам професіонала у визначеній галузі» (0,9), «отримання задоволення від самого процесу навчальної діяльності» (0,87), «прагнення дізнатись про звичаї та традиції тих країн, мова яких вивчається» (0,86), «необхідність участі у спільному прийнятті рішень з іноземними фахівцями» (0,85), «вирішення матеріальних проблем» (0,85), «бажання ствердитися, досягнути визнання у суспільстві» (0,84), «необхідність урегулювання конфліктів толерантним шляхом» (0,84) та «прагнення жити у гармонії з представниками інших культур» (0,84).

Ці мотиви були визначені як одні з основних, на їх розвиток зверталася особлива увага під час застосування відповідних методів стимулювання у навчально-пізнавальній діяльності.

Під час проведення усного групового опитування студентів-енергетиків були виявлені додаткові мотиви вивчення гуманітарних дисциплін, на які ми також звертаємо увагу при формуванні культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків. До таких відносять: важливість культурологічної іншомовної підготовки на міжнародному рівні; прагнення вільного спілкування з особами протилежної статі та зміни місця проживання у майбутньому; підвищення вимог до вивчення гуманітарних дисциплін у вищих технічних навчальних закладах та педагогічної майстерності викладача в процесі проведення заняття.

На підставі результатів дослідження можна зробити висновок, що більш сформованими мотивами студенти визначили: «бажання отримати хорошу оцінку» (0,65), «прагнення жити у гармонії з представниками інших культур» (0,62), «почуття відповідальності за свої дії» (0,6) та «бажання ствердитися, проявити себе, досягнути визнання у суспільстві» (0,6).

Першочергову роль у студентів займає зовнішній мотив, який базується на заохоченні або покаранні, що спрямовує або гальмує поведінку людини. У випадку позитивної оцінки інженери-енергетики отримують похвалу та караються за негативні результати навчання, і тому «прагнення отримати хорошу оцінку» залишається домінуючим мотивом навчання. Менш сформованими мотивами є: «вирішення матеріальних проблем» (0,45), «романтика професії, сформована гуманітарними дисциплінами» (0,45), «прагнення вільно спілкуватися з носіями мови у непередбачених ситуаціях» (0,46), «прагнення відповідати вимогам професіонала» (0,5), «отримання задоволення від самого процесу навчальної діяльності» (0,27), «необхідність знання гуманітарних дисциплін за умов вступу України до ЄС» (0,41), «прагнення дізнатися про звичаї та традиції тих країн, мова яких вивчається» (0,36).

Таким чином, визначені студентами мотиви можливо розвивати,

акцентуючи увагу не на «хорошій оцінці», яку вони прагнуть одержати, а на розвитку мотиваційно-ціннісного компонента культурологічної компетентності.

Змістово-проектувальний компонент.

Він є провідним в особистому житті людини, допомагає їй взаємодіяти з іншими, спілкуватися в полікультурному суспільстві. Для визначення рівня змістово-проектувального компонента культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін було проведено опитування студентів з метою з'ясування, з яких джерел вони отримують культурологічну інформацію, які мистецькі теми обговорюють між собою. Результати опитування відображено на діаграмі (рис. 3.3).

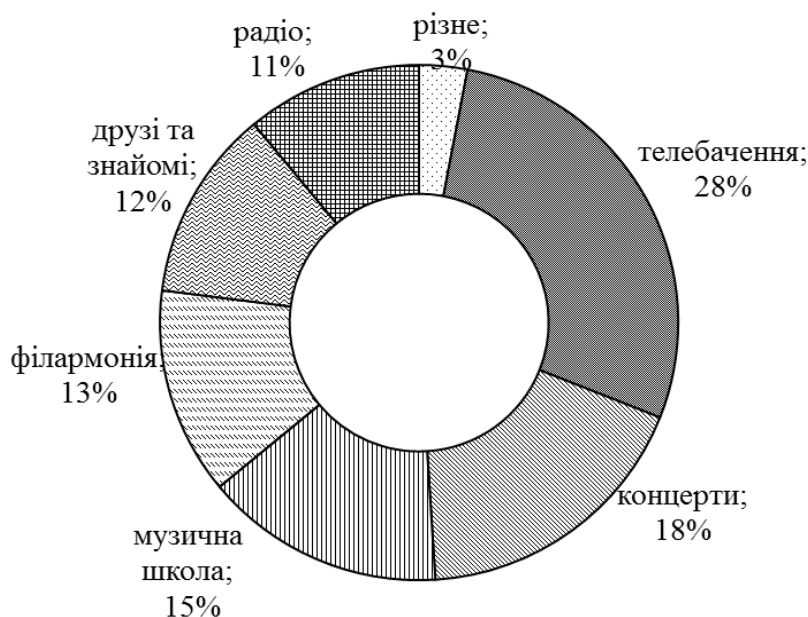

Рис. 3.3. Діаграма джерел, із яких студенти отримують інформацію про культурологічного спрямування

Аналізуючи відповіді, ми бачимо, що студенти отримують інформацію культурологічного спрямування з таких джерел: 28 % – з телебачення, 19 % – відвідування концертів, 15 % – ті, хто навчався в музичній школі або відвідував концерти, 13 % – концерти у філармонії, тобто класичні концерти, 12 % – від друзів та знайомих, 11 % – радіо.

Для ускладнення завдання нами також було проведено опитування, чи

обговорюють студенти *проблеми* мистецтва, адже інформаційно-змістова компетенція розглядає не лише спілкування, а й уміння вести діалог, відстоювати власну точку зору. Результати сформованості рівня інформаційно-змістового компонента виявились такими (див. Рис. 3.4):

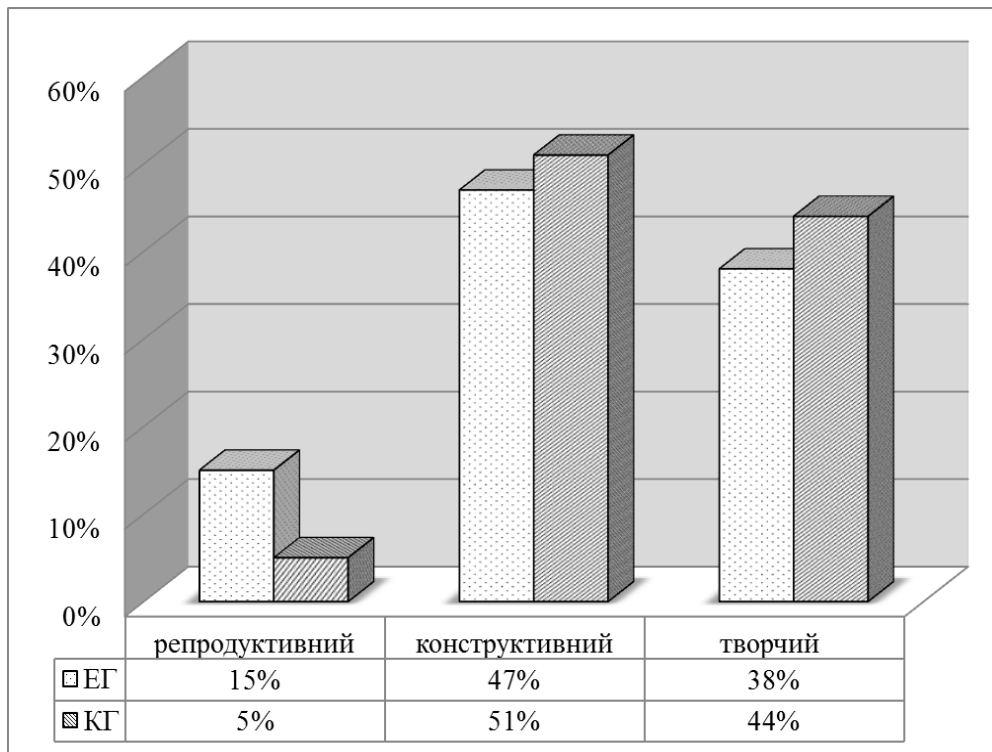

Рис. 3.4. Стан сформованості змістово-проектувального компонента культурологічної компетентності майбутніх інженерів енергетиків

Отже, творчий рівень сформованості змістово-проектувального компонента в експериментальній групі (ЕГ) на 6 % менший від рівня сформованості в контрольній групі (КГ) (ЕГ – 38 %, КГ – 44 %), конструктивний рівень складає 51 % – КГ, що є на 4 % більше, ніж в ЕГ; репродуктивний – ЕГ – 15 %, КГ – 5 % і має різницю в 10 %, а це дає нам можливість зробити висновки, що в ЕГ змістово-проектувальний компонент культурологічної компетенції сформований на нижчому рівні, ніж у КГ. Це свідчить про необхідність упровадження запропонованої технології формування культурологічної компетенції під час вивчення гуманітарних дисциплін.

У нашому дослідженні *інформаційно-контекстуальний компонент* є системою загальних культурологічних, інженерно-культурологічних,

енергетичних знань та професійних функцій майбутнього інженера-енергетика, які необхідні для здійснення його професійної діяльності. Тобто, спеціаліст-енергетик повинен оволодіти професійними знаннями, до яких входять інтегровані знання гуманітарних дисциплін.

Рівні сформованості цього компонента визначено за результатами іспитів з дисциплін гуманітарного циклу (середня арифметична екзаменаційна оцінка з дисциплін: «Культурологія», «Етика та естетика», «Історія України» та «Іноземна мова за професійним спрямуванням», (див. Рис. 3.5).

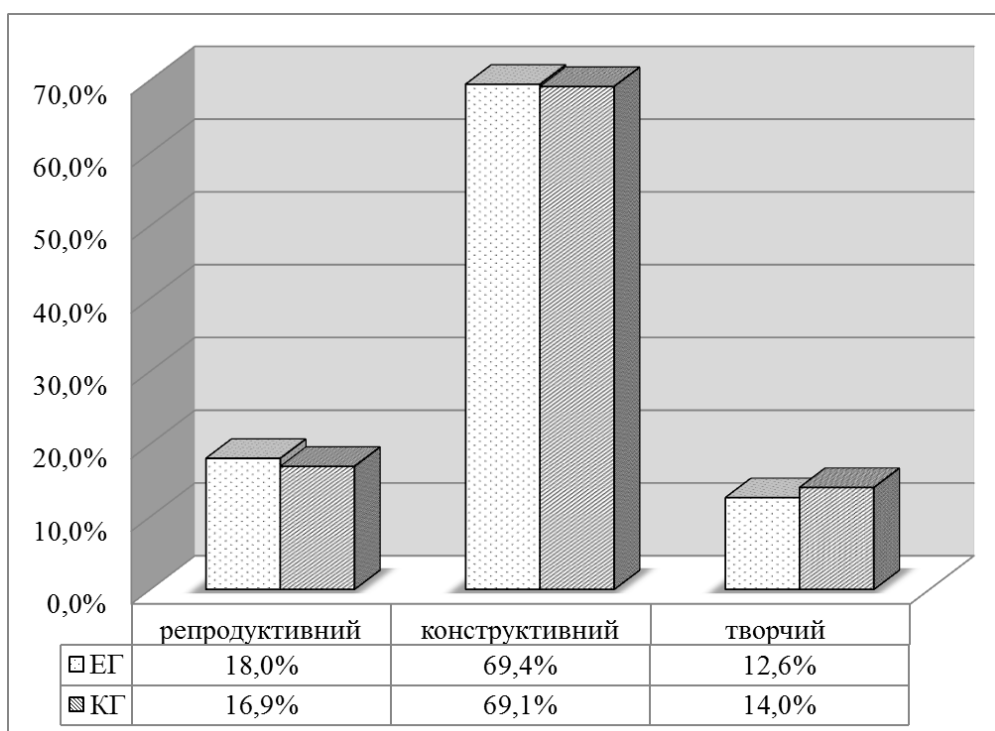

Рис. 3.5. Стан сформованості інформаційно-контекстуального компонента культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін

Отже, бачимо, що творчий в EG на 1,4 % нижче ніж у KG, конструктивний рівень інформаційно-контекстуального компонента культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у EG та KG практично однаковий, репродуктивний – на 1,1 % в EG більший за KG (18% і 16,9%).

Рівень сформованості діяльнісно-процесуального компонента майбутніх інженерів енергетиків досліджувався за допомогою

опитувальників, у яких були змодельовані ситуації міжкультурного професійного спілкування (див. Рис. 3.6).

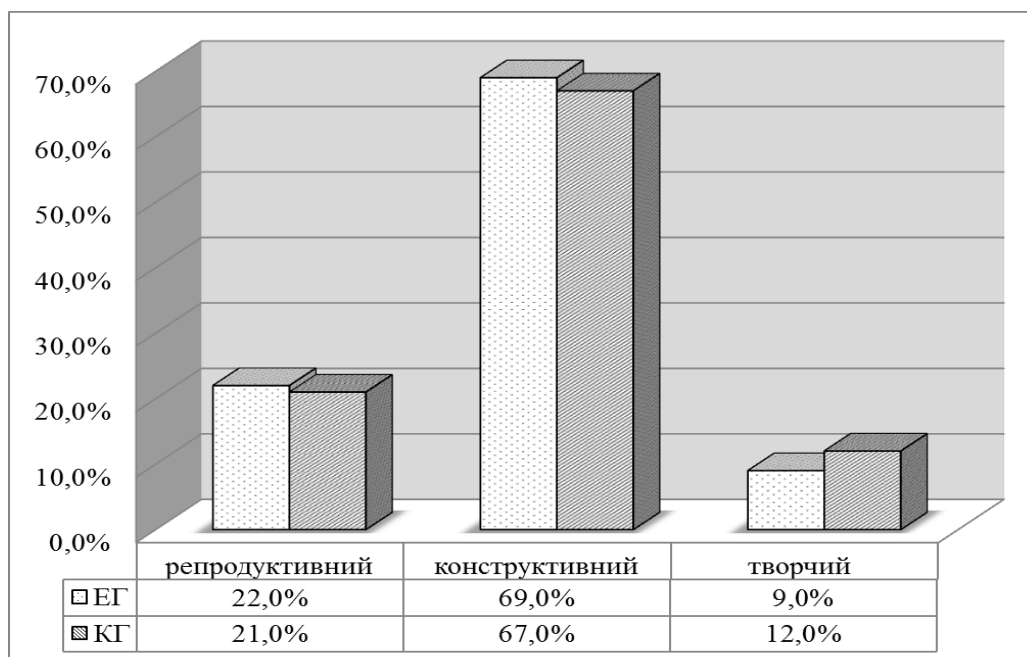

Рис. 3.6. Станів сформованості діяльнісно-процесуального компонента культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків

Аналіз результатів дослідження показав, що в контрольній групі творчий рівень діяльнісно-процесуального компонента на 3 % вищий, ніж у експериментальній, конструктивний – на 2 % більше в КГ ніж у ЕГ (69 % і 67%). Репродуктивний рівень відрізняється на 1 %: 22 % у ЕГ та 21% у КГ. Таким чином, студенти обох груп мають практично однаковий рівень сформованості досліджуваного компонента (ЕГ – 78 %, КГ – 79 % студентів мають творчий та конструктивний рівень): більшість студентів справилися із завданнями, що моделювали професійну діяльність.

Рефлексивно-аналітичний компонент культурологічної компетенції

Визначення рівня сформованості рефлексивно-аналітичного компонента культурологічної компетентності інженерів-енергетиків здійснювалося за допомогою методу самооцінки знань гуманітарних дисциплін (культурології, філософії, історії України) засобами іноземної мови при використанні інтегрованого підходу в навчально-виховному процесі.

Для визначення рівня сформованості рефлексивно-аналітичного

компонента було проведено опитування, до якого входило запитання: «Оцініть за 5-ти бальною шкалою рівень свого культурологічного саморозвитку завдяки іноземній мові та гуманітарним дисциплінам» (див. Рис. 3.7).

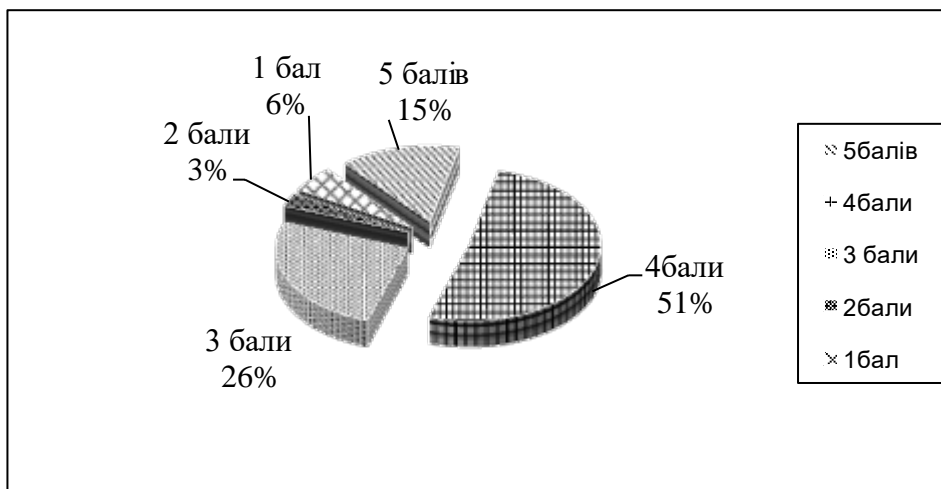

Рис. 3.7. Діаграма самооцінки студентами культурологічного саморозвитку завдяки вивченню гуманітарних дисциплін

Аналізуючи діаграму, бачимо, що 15 % – відмінно, 50 % студентів оцінюють вплив іноземної мови та вивчення гуманітарних дисциплін на власний культурологічний розвиток на 4 бали, 26 % – задовільно, 3 % – незадовільно та 6 % – 1 бал, тобто студенти оцінюють свій культурологічний розвиток як достатній, що і підтвердила підсумкова оцінка за другий рік вивчення культурологічного практикуму (див. Рис. 3.8).

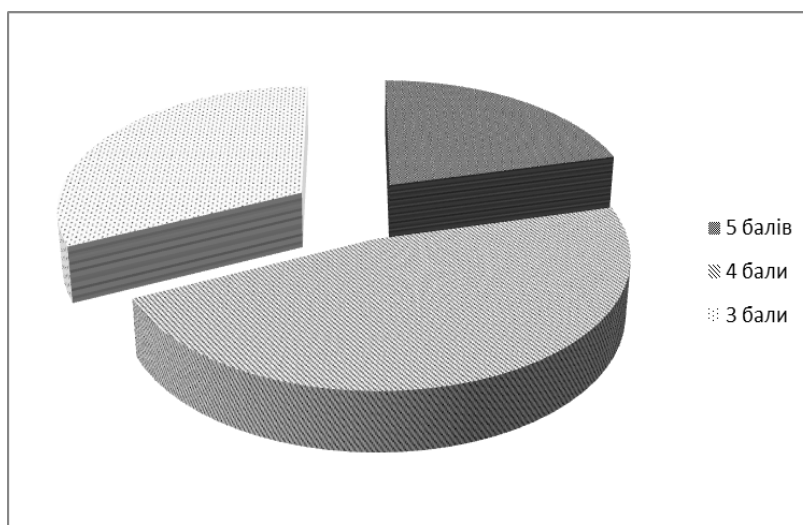

Рис. 3.8 Діаграма результатів підсумкової оцінки (оцінок викладачів) з гуманітарних дисциплін

Складемо порівняльну таблицю самооцінки студентів та експертної оцінки викладачів(табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Рівні самооцінки студентів та оцінювання знань викладачами

Бали	Самооцінка студентами (кількість студ.)	Оцінка викладача (кількість студ.)	Різниця	Самооцінка студентами (кількість студ.)	Оцінка викладача (кількість студ.)	Різниця %
	ЕГ	ЕГ		КГ	КГ	
3	46	68	-22	86	109	-23
4	108	90	+18	87	76	+11
5	74	70	+4	72	60	+12

Для унаочнення різниці між самооцінкою студентів та оцінюванням за рік ми зводимо дані в одну гістограму.

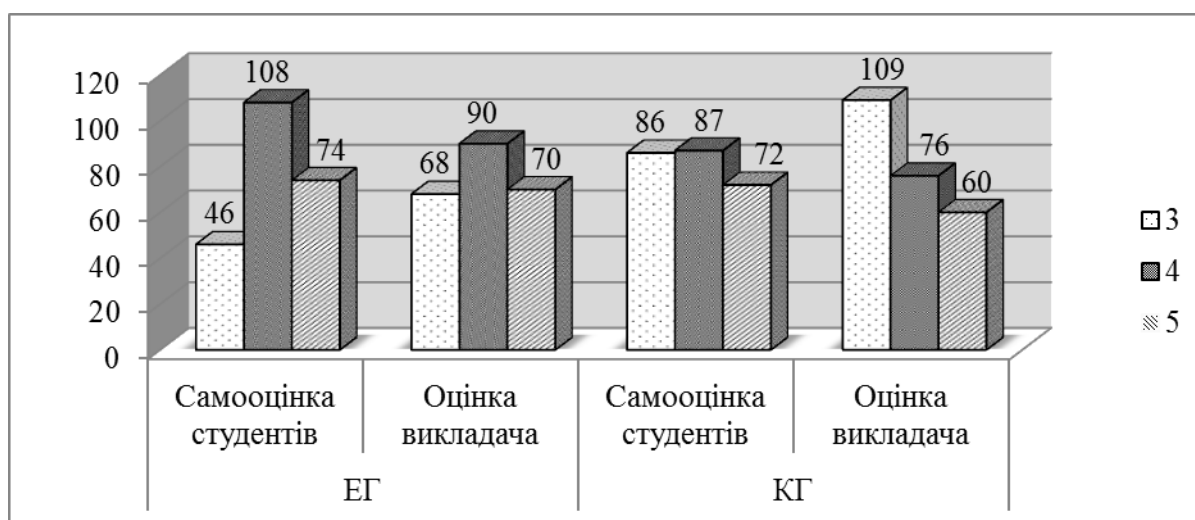

Рис. 3.9 Порівняння самооцінки студентів та оцінювання викладача

Аналіз результатів показав, що рівень самооцінки студентів дещо відрізняється від оцінки викладача, але треба визначитись із суттєвістю різниці між отриманими даними. Окрім того, наше дослідження у більшості базується на анкетуванні та самооцінці студентів. Тож, щоб уникнути ризику отримання неправдивих даних, достовірність та ймовірність результату самооцінки перевіряємо за критерієм Пірсона.

За критерієм згоди $\chi^2 - \chi_i$. Висуваємо гіпотезу H_0 : відхилення самооцінки студентів при анкетуванні від експертної оцінки є незначний і не впливає на правдивість отриманих результатів. Альтернативна до неї H_1 :

відхилення самооцінки студентів при анкетуванні від експертної оцінки є значним і впливає на правдивість отриманих результатів. Розраховуючи значення критерію за нашими емпіричними даними, ми отримали $\chi_{emp}^2 = 0,031$. Критичне значення критерію за ступенем свободи $K - 1 = 2$ ($K = 3$ – кількість параметрів) та рівнем значущості $\alpha = 0,05$ (надійна ймовірність 95%) з таблиць значень критерію знаходимо $\chi_{\epsilon\delta}^2 = 0,103$.

Отже, $\chi_{emp}^2 < \chi_{\epsilon\delta}^2$, тобто нульову гіпотезу треба прийняти. Висновок, відхилення самооцінки студентів від реального результату при анкетуванні не впливає на правдивість отриманих даних. Ризик складає 5 %. Таким чином, більшість студентів адекватно оцінюють свої знання та навички, об'єктивно оцінюють творчі праці інших.

Результати сформованості рефлексивно-аналітичного компонента культурологічної компетенції виявились такими (рис. 3.10).

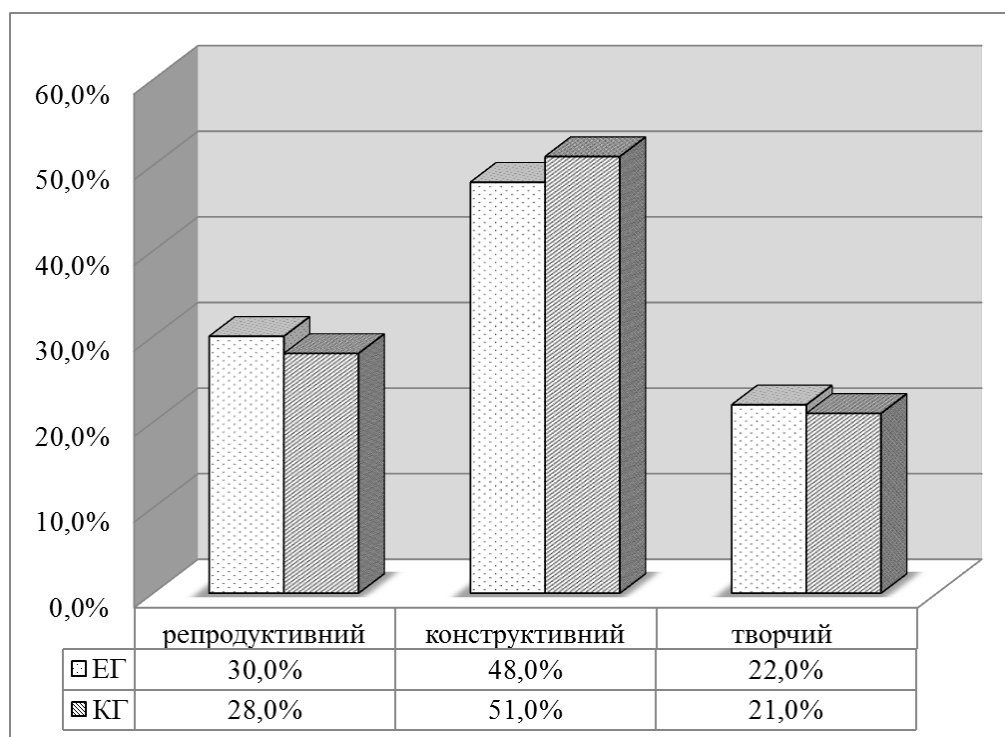

Рис. 3.10. Стан сформованості рефлексивно-аналітичного компонента культурологічної компетенції (дані у %)

Отже, бачимо, що творчий рівень в EG більший на 6,6 %, конструктивний на 8,9 %, ніж у KG, що свідчить на користь запропонованої моделі формування культурологічної компетентності.

Для визначення стану проблеми формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків належало з'ясувати рівень підготовленості викладачів, навчально-методичного забезпечення освітнього процесу у вищому навчальному закладі. З цією метою було проведено анкетування, тестування, інтерв'ювання, бесіда. При складанні питань анкет було дотримано основних вимог до форм опитування викладачів та студентів. З метою уточнення результатів анкетування і збору додаткової інформації проводилися інтерв'ювання, бесіди та методики вивчення якісних характеристик особистості (В. М. Шейко [261], В. О. Ядов [267] і ін.). Вивчення стану навчально-методичного забезпечення освітнього процесу формування культурологічної компетенції у вищому навчальному закладі показало невідповідність цього стану сучасним тенденціям розвитку освіти, на що вказує 84,5 % (із 20) респондентів (табл.3.5).

Таблиця 3.5

Виявлення стану навчально-методичного забезпечення освітнього процесу для формування культурологічної компетентності студентів у вищому навчальному закладі

№ п/п	Питання анкети	Варіанти відповідей	К-ть, %
1	Чи відповідає стан навчально-методичного забезпечення освітнього процесу у вашому навчальному закладі для ефективного формування культурологічної компетенції?	Так	7
		Ні	9
		Частково	84
2	Чи забезпечені дисципліни соціо-гуманітарного циклу дидактичними матеріалами та методичними рекомендаціями культурологічного спрямування?	Так	4
		Ні	-
		Частково	96
3	Чи маєте власні навчально-методичні доробки?	Так	49
		Ні	45
		Частково	6

На часткове забезпечення дидактичними матеріалами та відсутність відповідних методичних рекомендацій вказують 96 % викладачів ВНЗ. Разом із тим 49 % опитаних мають авторські навчально-методичні доробки і

потребують допомоги фахівців у їх удосконаленні.

Для виявлення самооцінки стану підготовленості викладачів до формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі викладання гуманітарних дисциплін їм було запропоновано заповнити ще одну анкету (див. Табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Результати анкетування самооцінки підготовленості викладачів до формування культурологічної компетенції у майбутнього інженера-енергетика у процесі вивчення гуманітарних дисциплін

№ п/п	Питання анкети	Варіанти відповідей	К-ть, %
1	Чи важливо формувати культурологічну компетенцію у майбутніх інженерів-енергетиків?	Так	79
		Ні	21
2	Які види занять з культурологічної компетентності найефективніші, на Ваш погляд?	Лекції	21
		Практичні/Семінарські	26
		Всі види	53
3	Які види теоретико-методичної підготовки з формування культурологічної компетентності майбутнього інженера-енергетика найбільш ефективні?	Вивчення передового досвіду	16
		Методичні семінари	41
		Тренінги	43
4	Які чинники, на Вашу думку, відіграють основну роль у формуванні культурологічної компетентності майбутнього інженера-енергетика у процесі вивчення гуманітарних дисциплін?	Особисті якості викладача	15
		Підготовка викладача	46
		Досвід викладача	39
5	Як ви оцінюєте свій рівень володіння знаннями та методикою формування у студентів культурологічної компетентності?	Високий	19
		Середній	32
		Низький	49

Аналіз даних результатів дослідження, поданих у таблиці 3.3, показує, що 79 % (із 20) викладачів вказують на важливість формування культурологічної компетенції у майбутніх інженерів-енергетиків.

Формуванню культурологічної компетенції студентів сприяють, на погляд 53 % викладачів, усі види занять у ВНЗ.

Викладачі вказують, що найефективнішими видами теоретико-методичної підготовки з даного напрямку є тренінги (43 %), методичні семінари (41 %), вивчення досвіду роботи інших фахівців (16 %). Також викладачі вказують на провідну роль психолого-педагогічної підготовки викладача у формування культурологічної компетенції у майбутніх інженерів енергетиків (45,1 %). Проте на запитання анкети про свій рівень володіння знаннями та методикою формування у студентів культурологічної компетенції 49 % викладачів відповіли «низький» і лише 19 % вказують на «високий» рівень.

Для виявлення реального стану сформованості культурологічної компетенції серед студентів першого курсу було проведено тестування, тест анкети представлено у додатку К.

Усього констатувальним експериментом охоплено 475 студентів ОКР «Бакалавр». Як наслідок, встановлено, що із опитаних студентів лише 4 % мають творчий рівень розвитку культурологічної компетентності; 21 % – конструктивний; 75 % – репродуктивний. Отже, 75 % студентів-енергетиків мають недостатній рівень сформованості культурологічної компетентності.

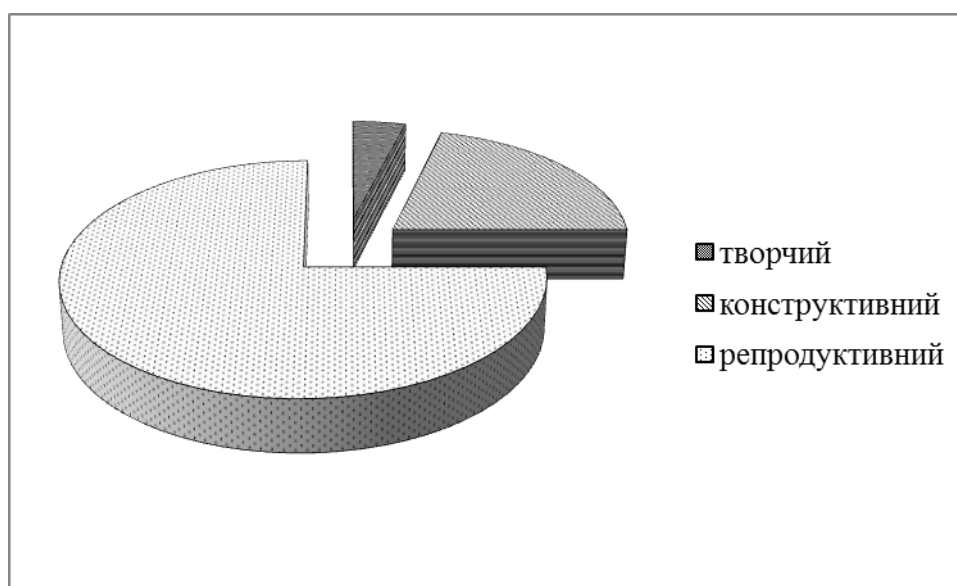

Рис. 3.11. Діаграма розподілу студентів інженерів-енергетиків за рівнями сформованості культурологічної компетентності

Аналіз цих та інших (отриманих у процесі спостережень та індивідуальних бесід) результатів констатувального етапу експерименту показав, що у переважної більшості студентів вищих навчальних закладів культурологічна компетентність не сформована (низький рівень) або сформована недостатньо. У студентів не формується стійка мотивація до самопізнання і саморозвитку, не відбувається вдосконалення культурологічних знань, умінь, навичок. Вирішенням проблеми може стати впровадження спецкурсу, який передбачає використання педагогічних технологій, комплексу дидактичних засобів у процесі професійного навчання майбутніх фахівців-інженерів.

Аналіз навчальних планів показав, що комунікативна та культурологічна складова пронизує більшість дисциплін гуманітарного циклу. У блок дисциплін соціально-гуманітарного циклу включені навчальні дисципліни («Історія України», «Історія української культури», «Українська мова», «Іноземна мова», «Філософія», «Політологія»), які утворюють систему пізнання світу та закладають основу для засвоєння профільних дисциплін. У цих дисциплінах відображаються методологічні і теоретичні бачення соціальних проблем, система базових понять [226, 228].

Разом із тим у студентів відсутні систематичні культурологічні знання отримані у процесі вивчення різних дисциплін. Це можна пояснити, тим що формування культурологічної компетентності проходить лиш частково. Оскільки основну частину інформації про культуру в цілому та культуру спілкування студенти отримують на лекційних та семінарських заняттях. Також не приділяється належна увага формуванню професійно-особистісних якостей [237].

Таким чином, культурологічна підготовка розглядається в основному як частина професійної підготовки спеціаліста або як частина його діяльності. Основою професійної інженерно-технічної підготовки при цьому є прикладне навчання. У його основу покладено формування не тільки знань, умінь, навичок з інженерно-технічної діяльності, але і практичне навчання

щодо їх застосування. У той же час розвиток культурологічних якостей має сприяти розвитку особистісних якостей, що визначається гуманістичним і особистісно-орієнтованим навчанням, яке забезпечує орієнтацію на розвиток особистості.

Аналіз навчальних планів та стану формування культурологічної компетенції майбутніх інженерів-енергетиків у педагогічній теорії і практиці, опитування студентів, результати дослідження дозволяють зробити висновок про необхідність розробки спецкурсу та технології, які будуть направлені на формування культурологічної компетентності у студентів-інженерів.

У процесі дослідження встановлено, що фахово-прикладна спрямованість навчання гуманітарним дисциплінам досягається формуванням мінімально-достатнього рівня культурологічної компетентності для обслуговування потреб інженерів-енергетиків у професійному спілкуванні і має обумовлюватися матеріалом та тематикою, зміст яких враховує специфіку підготовки фахівця та відповідає вимогам кваліфікаційних характеристик випускника вищих технічних закладів України.

3.3. Технологія формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін

Ми відзначаємо, що підготовка майбутніх інженерів у плані формування культурологічної компетентності повинна мати багатоступеневий характер. Відповідно до цього твердження необхідний алгоритм формування досліджуваної компетентності, що передбачає проходження трьох взаємопов'язаних етапів: підготовчого (знаннєвого), основного (діяльнісного), завершального (рефлексивного). Розподіл процесу формування культурологічної компетентності на етапи необхідний для конкретизації та оптимального вирішення поставлених завдань.

Перший, підготовчий (знаннєвий), етап пов'язаний з формуванням потреби в культурологічній компетентності (засвоєння норм і правил спілкування), ціннісного ставлення до здійснення професійного спілкування, установки на культурологічне становлення.

На другому, основному (діяльнісному), етапі увага спрямована на здобуття і засвоєння умінь, спрямованих на вирішення культурологічних завдань.

Третій, завершальний (рефлексивний), етап пов'язаний з формуванням культурологічних навичок майбутніх інженерів у процесі вирішення професійних ситуацій.

Здійснений у першому розділі аналіз стану професійної підготовки майбутнього інженера-енергетика в технічних ВНЗ виявив, що рівень сформованості його культурологічної компетентності не зовсім відповідає вимогам соціального замовлення, а отже, процес формування цього особистісного новоутворення потребує вдосконалення. Як зазначають дослідники, одним із шляхів подолання проблем професійної освіти є застосування оптимальних технологій навчання [87, с. 76–81].

Розглянемо, як виділені педагогічні умови реалізуються у навчально-виховному процесі ВНЗ.

Під педагогічною технологією розуміють сукупність засобів і методів відтворення теоретично обґрунтованих процесів навчання і виховання, що дозволяють успішно реалізувати поставлені освітні цілі [178, с. 359]. До головних ознак педагогічної технології відносять діагностичне цілепокладання, результативність, економічність, алгоритмічність, проєктованість, цілісність, керованість, корегованість, візуалізацію [254, с. 4–5].

Основні положення педагогічної технології відтворюються нами в спеціально створеній моделі навчального процесу. Ефективне функціонування розробленої педагогічної технології забезпечується дотриманням визначених у другому розділі педагогічних умов.

Якісну підготовку майбутніх інженерів-енергетиків може забезпечити педагогічна система, яка ґрунтується на інтегрованому підході, що охоплює вивчення як фахових, так і гуманітарних дисциплін [235].

Під час навчального процесу науково-педагогічні працівники повинні скеровувати свої зусилля на те, щоб кожне заняття (лекція, семінар, групове чи практичне) мало виховну спрямованість, а викладання будь-якої дисципліни сприяло б засвоєнню загальнолюдських норм моралі, виховувало б почуття патріотизму, активну життєву позицію та інші риси [155].

У Вінницькому національному технічному університеті формування культурологічної компетентності проходить не лише за допомогою гуманітарних та культурологічних дисциплін, а також за допомогою спецкурсу «Формування культурологічної компетентності інженера-енергетика», який викладався на 2 курсі факультету енергетики та електромеханіки. Він був розроблений відповідно до концепції підготовки майбутніх інженерів-енергетиків.

Мета курсу – ознайомити студентів з основами повсякденної, професійної, інженерно-технічної тематики; сформувати у майбутніх фахівців технічного спрямування вміння сприймати, оцінювати та творити мистецтво; сприяти оволодінню комунікативними вміннями та навичками, вербальними та невербальними засобами спілкування (див. Дод. Б, В, Д, Е, Ж).

Провідними завданнями спецкурсу визначено: формувати мотивацію до вивчення гуманітарних дисциплін; підтримувати професійну спрямованість майбутнього інженера-енергетика; сприяти оволодінню студентами культурологічними та інженерними знаннями; ознайомити з соціокультурними реаліями країни, мова якої вивчається; сприяти розвитку професійно важливих функцій інженера-енергетика; розвивати гностичні, проектувальні, конструктивні, організаторські, комунікативні та соціокультурні вміння спеціаліста-енергетика; сприяти розвитку навичок самоаналізу та саморегуляції.

Предметом спеціального курсу є культурологія та англійська мова (АМ) як засіб міжнародного спілкування та отримання необхідної інформації, пов'язаної з професійними потребами на рівні сучасних вимог до фахівця інженерно-енергетичної галузі.

Науковою основою дисципліни АМ та культурології є загальнофілософські принципи процесу пізнання, а також психолого-педагогічні принципи проблемно-діяльнісного навчання.

Курс інтенсивної підготовки з англійської мови у поєднанні з елементами культурології розрахований на 164 години: 104 годин аудиторних практичних занять, 60 годин самостійної роботи. Він складається з 3 модулів, кожен з яких завершується одним із видів підсумкового контролю. Тематичний зміст кожного з етапів подано в таблиці 3.7.

Таблиця 3.7

Тематичний зміст етапів спецкурсу з формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків

Етапи	Тематичний зміст
Початковий	<ol style="list-style-type: none"> 1. Я і моє оточення. 2. Навчання у вищому технічному навчальному закладі. 3. Особливості ведення розмови за кордоном. 4. Листування з іноземцем. 5. Повсякденне життя інженера-енергетика.
Основний	<ol style="list-style-type: none"> 6. Здоровий спосіб життя інженера. 7. Проведення вільного часу. У відпустці. 8. Роль та значення засобів масової інформації у житті інженерів 9. Дії інженера-енергетика в непередбачуваних обставинах. 10. Особливості роботи в екстремальних умовах.
Завершальний	<ol style="list-style-type: none"> 11. Значення комп'ютера в повсякденному житті. 12. Види комп'ютерів. 13. Пристрої вводу та виводу інформації. 14. Інтернет та його можливості. 15. Інноваційні технології

Інформаційно-контекстуальний компонент культурологічної компетентності в інтеграції з гуманітарними дисциплінами передбачав оволодіння студентами дисциплін «Історія України», «Культурологія» та суміжних курсів. Зміст оновленого курсу містив такі тематичні блоки й був розрахований на 114 годин навчального часу (див. Табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Зміст курсу «Культурологія» та суміжних гуманітарних дисциплін

№ Тижня	Теми навчальної діяльності	Кількість годин				Форми контролю / кількість балів за змістовим модулем
		Лекції	Семінарські	Лабораторні	Самостійні	
1	2	3	4	5	6	7
Змістовий модуль 1						
23	Культурологія як наукова дисципліна та її категорії. Сутність культури та її генеза.	2	2	0	6	
24	Культура як знаково-семіотична система у її генезі.	2	2	0	6	Експрес-опитування
25	Соціокультурна динаміка. Діалог культур.	2	2	0	6	Експрес-опитування
26	Особистість у світі культури.	2	2	0	6	Експрес-опитування
27	Художня культура. Мистецтво як естетичний феномен.	2	2	0	8	Експрес-опитування
28	Модернізаційні та постмодернізаційні процеси в сучасній культурі.	2	2	0	6	Експрес-опитування
29	Феномен української культури. Тенденції розвитку сучасної української культури.	2	1	0	8	Експрес-опитування

	Модульна контрольна робота № 1					
Контроль за змістовим модулем 1						50*/40
Змістовий модуль 2						
30	Предмет етики. Основні етичні вчення.	2	2	0	6	Експрес-опитування
31	Моральні аспекти глобальних проблем сучасної цивілізації.	2	2	0	6	Експрес-опитування
32	Етичні категорії.	2	2	0	6	Експрес-опитування
33	Культура спілкування й етикет.	2	2	0	6	Експрес-опитування
33	Модульна контрольна робота № 2		1			
Контроль за змістовим модулем 2						30
Змістовий модуль 3						
34	Естетика як наука та її категорії.	2	2	0	6	Експрес-опитування
35	Історія естетичної думки.	2	1	0	6	Експрес-опитування
36	Художня реальність в Україні і шляхи естетичного виховання керівних кадрів для ЗСУ.	1	1	0	8	Експрес-опитування
35	Модульна контрольна робота № 3		1			
Контроль за змістовим модулем 3						20
РАЗОМ		27	27	0	90	100*/90

Більш розширений зміст курсу розміщено у навчальній програмі дисципліни (див. Додатки Б, В).

Програма курсу допомагає майбутнім інженерам-енергетикам оволодіти сучасним (базовим) понятійним апаратом етики, естетики та культурології; основами етики як філософського вчення про мораль; основами естетики як філософського вчення про чуттєву культуру людини; основами культурології як філософського вчення про націю як цілісну соціальну інституцію; основними етапами розвитку культури у Європейському регіоні; мати уявлення про давність і автономність української культури; знати зв'язок культури і цивілізації [231].

З метою забезпечення ефективності процесу формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків спільно з проф. О. М. Джеджулою було розроблено посібник «Збірник вправ, тестів та завдань щодо формування культурологічної компетентності інженерів-енергетиків». Посібник призначений для надання допомоги студентам I – II курсів усіх спеціальностей з метою формування культурологічної компетентності студентів, а також закріплення опрацьованого матеріалу розширеною системою вправ. Підготовлено методичні рекомендації «Формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін» [227].

Додатковими було визначено й охарактеризовано наступні педагогічні умови ефективної організації групової навчальної діяльності: поєднання групового навчання з фронтальним та індивідуальним; дотримання чіткої структури занять; застосування різних видів групової діяльності; взаємна відповідальність і звітність у групах; забезпечення особистісної взаємодії в малих групах; управління і корекція діяльності малих груп з боку викладача [37].

Технологія формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків передбачала розвиток мотивації навчання студентів, оволодіння ними різними видами знань та умінь, поетапне формування умінь

монологічного і діалогічного мовлення, знайомство студентів-енергетиків з нормами етикету, залучення до навчальної діяльності згідно з умовами і завданнями ситуацій спілкування, формування умінь аналізу і коригування, самоконтролю і взаємоконтролю мовленнєвої діяльності.

Важливими у формуванні культурологічної компетентності є перегляди постановок творів української класики, адже примусити прочитати той чи інший твір студента, який опановує технічну спеціальність, практично неможливо, і сприйняття прочитаного не буде мати бажаного ефекту. Якщо науково-теоретичне мислення, проникаючи глибоко в суть об'єкта, що вивчається, водночас відокремлює людину від безпосередньої дійсності, то мистецтво зближує її з цією дійсністю. Художній образ зберігає конкретність чуттєвих властивостей і ознак об'єкта, який пізнається.

На думку Лесі Українки, мистецтво, а не наука, вчить нас сприймати і відображати навколишній світ з об'єктивно притаманними йому конкретно чуттєвими ознаками і властивостями, оцінювати цей світ у відповідності з характером його впливу на органи чуття людини. Жодна викладка, жодна наука не дають нам живого образу, який ми могли б любити або ненавидіти, благословляти або проклинати [223].

Тому такі завдання як написання відгуків і рецензій на переглянутий спектакль, добровільне відвідання театру мають не лише педагогічний вплив, але й культурологічний. Розвиваючи творчу уяву, студент намагається оцінити постановку зі своєї сторони.

Театральне мистецтво має значний вплив на особистість, і є одним із засобів формування культурологічної компетентності студентів технічних ВНЗ, сприяє розвитку їх творчій уяві, залучає до високого мистецтва. Тому практичні роботи, над якими працюють студенти, аналізуючи переглянутий твір, допомагають висловлювати свою думку щодо того чи іншого твору автора, навчають бути послідовними в своїх роздумах.

Отже, однією з найбільш значущих тенденцій розвитку сучасної вищої технічної освіти в Україні є, безумовно, її гуманізація, яка передбачає

докорінний перегляд цілей, завдань, змісту й методики навчально-виховного процесу.

Процес викладання дисциплін соціально-гуманітарного напрямку не повинен обмежуватися лише поясненням, яке запам'ятовується чи записується студентом, це має бути креативна і розумова робота студента, активна робота на заняттях, зацікавленість викладеним матеріалом.

Культурологічні дисципліни надають можливість поглиблення знань культурних та історичних процесів народів світу, допомагають кращому розумінню сучасності, формуванню самостійного творчого та універсального мислення. Одним із завдань вищої школи є допомога молоді у засвоєнні зразків культурної діяльності, а не нав'язування готових знань.

Потрібно зауважити, що навчання у вищому навчальному закладі це один із ключових етапів формування культурологічної компетентності. Її формування має спрямовуватися на оволодіння загальними культурологічними знаннями, пов'язаними з майбутньою професійною діяльністю. Це дасть можливість студентам зрозуміти, що культура тісно переплітається з усіма аспектами їх життя.

Потреба осмислення системи професійної підготовки інженера-енергетика в навчальних закладах України зумовлює посилення уваги до формування самобутнього духовного світу кожного студента, його творчого «Я», цілісної гуманної особистості і є пріоритетним завданням національної школи [45].

Н. Б. Крилова наголошує на необхідності культурологічного підходу в освіті. Оскільки культурологічний підхід як сукупність методологічних і методичних принципів трактування освіти з позицій культури заклав фундамент для інтеграції багатьох інноваційних ідей для створення культуродоцільної моделі освіти, основою якої є творчий потенціал особистості. Культурологічний підхід в освіті може стати стрижнем оновлення освіти. Але, можливо, освітяни зустрінуться з труднощами на цьому шляху, які будуть полягати в підході, згідно з яким культурологію

вважають чимось прикладним до основних предметів, а не сутністю самої освіти [127].

Аналіз історико-філософської, педагогічної літератури свідчить про те, що система освіти у вищій технічній школі повинна будуватися так, щоб стимулювати самовиховання і самоосвіту, розвивати у студента культурні потреби, ціннісні уявлення, інтереси в галузі культури, орієнтувати його здібності на творчу діяльність.

Сучасний спеціаліст помітно відчуває у своїй підготовці та діяльності нестачу тієї технічної культури. У зв'язку з цим перед ученими сьогодні постало завдання удосконалення підготовки студентів як у професійному, так і в загальнокультурному аспектах. Гуманітаризація інженерно-енергетичної діяльності визначається тим, що фахівець для втілення нових ідей на практиці повинен уміти організовувати працівників свого колективу. Комунікативні вміння повинні сприяти швидкій адаптації і професійній реалізації майбутнього інженера-енергетика [198, 208].

Погоджуємося з думкою О. М. Мутовкіної, що вважає професійне спілкування чинником визначення якісної характеристики результату інженерної діяльності [159].

Сучасний інженер-енергетик повинен нести відповідальність за результати своєї професійної діяльності, яка сприяє розвитку виробництва. «Інженерні працівники, які реалізують свої професійні знання, уміння і навички повинні володіти так званим механізмом культурної ідентифікації – встановленням духовної взаємозв'язку між собою і своїм народом» [151].

Гуманітаризація інженерної діяльності пов'язана із задоволенням потреб сучасних (і майбутніх) споживачів, ефективною професійною адаптацією в колективі (у тому числі проявом організаторських здібностей), а також розвитком і підвищенням трудової (проектної, виробничої і міжособистісної) культури. Отже, професійна підготовка інженерів-енергетиків повинна сприяти не тільки розвитку кваліфікації фахівців, а й формуванню їх «людських якостей», які дозволяють отримати професіонала

– всебічно й гармонійно розвинену людину. Допомогти в цьому виборі повинна продумана гуманітаризація інженерної освіти [121].

Таким чином, для отримання кваліфікованого фахівця з «людським обличчям» необхідно забезпечити відповідне навчання, яке дозволить випускнику технічного вузу правильно реагувати на відповідні виробничі умови (і ситуації) [187].

Будь-який підхід до навчання дисципліни починається з визначення структури знань, тому ми приділяємо значну увагу цьому питанню в дослідженні.

Важливою структурною складовою загальної компетентності спеціаліста є соціально-наукове та гуманітарне знання, яке має вплив на рівень професійної культури інженера-енергетика [100].

На кожному етапі технології формування культурологічної компетентності в експериментальних групах систематично і планомірно використовувались різні види навчально-мовленнєвих ситуацій, які відповідали поставленим завданням експерименту та передбачали певну мету й участь викладача і студентів у них. У контрольних групах реалізація цієї технології передбачала використання лише окремих її елементів, а процес навчання здійснювався за традиційною методикою вивчення гуманітарних дисциплін.

В експериментальних групах, окрім робочої програми вище згаданих гуманітарних дисциплін та іноземної мови, використовувався авторський спецкурс з використанням інноваційних технологій викладання.

Розглянемо детальніше етапи формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків відповідно до розробленої технології.

Перший етап (*підготовчий*) передбачав досягнення таких цілей: теоретичне ознайомлення з основними категоріями спецкурсу; створення доброзичливої атмосфери; повторення основ елементарного рівня засвоєння знань гуманітарних дисциплін з усіх видів мовленнєвої діяльності;

формування культурологічних знань, умінь, розвиток здібностей самооцінювання та здатності до самостійного опрацювання матеріалу.

Основною метою початкового курсу, який триває один рік, є адаптація студентів до умов навчання у вищому технічному закладі; певна переорієнтація оволодіння гуманітарними дисциплінами з метою використання їх для особистісних і професійних цілей, що призводить до певних змін у мотивації оволодіння дисциплінами, а також повторення та узагальнення матеріалу, який вивчався у школі, диференціація знань, умінь і навичок першокурсників.

Одним із завдань цього етапу визначається формування вмінь приймати елементарні рішення в різних соціокультурних ситуаціях.

Як форму навчання ми використовували міні-бесіди, які дозволили ввести професійно важливі поняття і категорії до наукового обігу студентів, допомогли поставити проблемні запитання щодо формування культурологічної компетентності майбутнього інженера-енергетика. Вони реалізували ціннісно-мотиваційну спрямованість у процесі розгляду таких тем: «Вимоги до інженера-професіонала», «Мотиви вивчення гуманітарних дисциплін у вищому технічному закладі», «Міжнародні програми з навчання».

Під час навчання на першому курсі студенти вивчали теми «Моя сім'я», «Будова трансформатора», «На електростанції», «Правила безпеки інженера-енергетика», «Навчання в інституті» та ін., що відтворювали окремі ситуації, у яких студенти вели конкретну тематичну бесіду. Більшість навчального матеріалу подавались у формі діалогу, які озвучувалися носіями мови.

Другий етап (*основний*) передбачав досягнення таких цілей: підтримання позитивного ставлення до навчання; формування у студентів рівня В1; практичне засвоєння лінгвознавчих та соціокультурних фактів за допомогою створення ситуацій, близьких до реальних; формування професійних компетенцій інженерів-енергетиків; розширення інженерної

тематики спілкування; збагачення лексичного запасу спеціальною термінологією та професійно-орієнтованою лексикою.

Згідно з програмою авторського спецкурсу «Формування культурологічної компетентності у майбутніх інженерів-енергетиків» на другому році формування культурологічної компетентності ставилося завдання оволодіння інформаційно-змістовними культурологічними знаннями з урахуванням соціокультурних особливостей країни з міжнародною мовою спілкування.

На цьому етапі активно використовувались інформаційні технології, за допомогою яких проводилися аудиторні заняття і самостійна робота, з метою удосконалення навичок усного мовлення, поповнювався активний та пасивний словниковий запас та здійснювалася перевірка знань (тестування).

Наведемо приклад завдань до заняття:

1. Завдання, які передують перегляду відеофрагмента (дайте відповіді на запитання).
2. Вправа, яка виконується разом з переглядом фрагмента (заповніть пропуски в реченні, використовуючи лексику відеосюжета).
3. Вправа, яка виконується з додатковим переглядом відеосюжета (див. Додатки 3 та С).

Третій етап (*завершальний*) ставив за мету досягнення таких цілей: продовження формування загальних та професійних компетенцій студентів-енергетиків засобами пізнавальних ігор; розширення інженерної тематики та ситуацій професійного спілкування; зміцнення впевненості майбутніх інженерів-енергетиків як користувачів мови; створення презентацій з професійно-орієнтованою тематикою.

Для більшої стимуляції та мотивації навчальної діяльності нами застосовувалися *пізнавальні* та *дидактичні ігри* з різної інженерної тематики.

У формувальному експерименті використовувався позитивний досвід застосування навчально-рольових ігор у різних ланках системи підготовки кадрів (О. Ф. Волобуєва, А. М. Воробйов, П. М. Городов, В. А. Губін,

О. І. Гуськов, В. П. Давидов, В. П. Іванов, М. С. Кравчук, В. Д. Лопатка, Т. І. Олійник, О. Б. Тарнопольський, О. В. Торічний та ін.). Студенти мали можливість здобувати знання, брати участь у різних видах ігор, виявляти власні можливості під час захоплюючого змагання в парах, міні-групах та командах.

Обмірковуючи хід проведення рольової гри, викладач урахував наступні її ознаки:

1. Наближеність до життя. У ситуації надавалася інформація про соціальні взаємини партнерів, наприклад, офіційні та неофіційні.

2. Ролі, обрані студентами, визначалися обраною ситуацією. Опис ролі давався в рольовій картці: якщо пасажир купує квиток, то запитує необхідну інформацію, довідується про багаж, можливості трансферу.

3. Учасники рольової гри діють не індивідуально, а колективно, репліки одного учасника гри викликають відповідну реакцію іншого, яка зумовлює певну відповідь партнера.

4. Загальна мета усвідомлюється усім колективом.

5. Учасники гри приходять до самостійного рішення, яке визначається ситуацією і поглядами самого студента: куди поїхати відпочивати, яку книгу прочитати, яка бойова техніка найкраща.

6. Наявність системи групового й індивідуального оцінювання діяльності учасників гри. Кожен учасник гри залежно від виконання заданої ролі оцінюється викладачем.

7. Наявність керованої емоційної напруги. Створення доброзичливої атмосфери.

Таким чином, застосування рольової гри з урахуванням вищеназваних ознак сприяло активізації діяльності студентів у процесі формування культурологічної компетентності.

Окрім цього, для створення соціокультурного та інженерно-технічного середовища був застосований *ситуативний метод*, у виборі якого головну роль надавалося навчальній ситуації.

Такий метод дозволив обирати нестандартні рішення, завдяки чому студенти досягали значних успіхів.

У навчальному процесі конкретні ситуації реалізовувалися у різних видах: ситуація-вправа, ситуація-ілюстрація, ситуація-оцінка, ситуація-запит інформації, ситуація-виклад, ситуація-проблема (див. табл. 3.9.).

Таблиця 3.9

Типові завдання професійної діяльності інженера-енергетика

Критерій визначення	Ситуації
За функціональною спрямованістю навчального завдання	ситуація-опис, ситуація-проблема, ситуація-вправа, ситуація-ілюстрація, ситуація-оцінка, ситуація-запит інформації, ситуація-виклад
За формою організації навчальної діяльності	групові, індивідуальні, колективні (студент – студенти, викладач – студент, студент – викладач).
За тематичною визначеністю	загально-розмовна, культурологічна, професійна, інженерна тематика
За цільовою настановою	навчальні, пізнавальні, контрольні, завдання самоконтролю
За ступенем складності	1) А 1 2) А 2 3) В 1 4) В 2
За характером мовного матеріалу	1) лексичні, 2) граматичні.

Ситуації-вправи дозволяли навчати професійно-спрямованому мовному спілкуванню, що забезпечує взаєморозуміння спеціалістів певного профілю. Добір матеріалу при цьому здійснювався згідно з сюжетною спрямованістю навчання, особливо в аспекті говоріння. Такі вправи дозволяли в активній формі вводити, активізувати, закріплювати лексико-граматичний матеріал певної навчальної теми, інтегрувати знання, удосконалювати комунікативні навички.

Ситуація-оцінка дозволяла удосконалювати комунікативні вміння й навички. Студенту було запропоновано ознайомитися з певною ситуацією, після чого він мав ужити заходів, оцінити джерела, механізми, значення і

наслідки ситуації, а також дії особи, колективу. Після вивчення ситуації дається оцінка правильності, правомірності чи неправильності, неправомірності пропонуванних дій. Комунікативне завдання формулювалося у такий спосіб: «Дайте оцінку дій, визначте переваги та недоліки, проаналізуйте ситуацію, оцініть слушність дій».

Ситуація-запит інформації використовувалася для формування вмінь діалогічного мовлення, граматичних навичок побудови і використання питальних конструкцій різного типу.

Ситуація-виклад переважно використовувалася для удосконалення навичок усного монологічного мовлення, а також як засіб контролю лексико-граматичного матеріалу теми. Вона спонукала студентів обґрунтовувати свою думку, викладати її в логічній послідовності.

Ситуація-проблема містила природну або штучно створену проблему. Такі ситуації розраховані на високий рівень сформованості професійного мислення і комунікативних вмінь студентів.

Одним із методів формування культурологічної компетентності були навчальні дискусії, проведення яких ґрунтувалося на обміні поглядами з конкретної проблеми, для чого використовувалися факти суперечностей різних наукових поглядів з тієї чи іншої проблеми.

Метод усного контролю найбільш активно застосовувався під час інтегрованих занять із гуманітарними дисциплінами шляхом індивідуального і фронтального опитування студентів та допомагав активізувати їх увагу в процесі здійснення індивідуального, фронтального та групового опитування.

Метод письмового контролю застосовувався за допомогою власних авторських завдань та завдань на основі розробленого збірника «English for every day communication for the students of power engineering department».

Щоб досягти мети у процесі вивчення гуманітарних дисциплін, застосовувались *словесні методи*. Найчастіше використовувалися сократівські (евристичні) бесіди, особливо в тих випадках, коли нова тема була не складною, а у студентів уже склалися певні уявлення або усталені життєві

спостереження, які дозволяли осмислити і засвоїти знання евристичним шляхом.

Лекція-візуалізація була однією з форм подання лекційного матеріалу засобами ТЗН та аудіо- і відеотехніки.

За допомогою *відеометоду*, який застосовувався на відеозаняттях, подавалась повна, достовірна інформація про явища і події, які вивчалися; створювалося специфічне соціокультурне середовище, задовольнялися запити, бажання та інтереси студентів, проводилися тренувальні роботи та вправи. Названий метод дозволяв забезпечити оптимальний обсяг передачі й засвоєння наукової інформації, раціоналізувати навчальний процес і підвищити його ефективність.

На всіх етапах формування культурологічної компетентності навчальний процес у вищому технічному закладі здійснювався за принципом поєднання традиційних та інноваційних технологій.

Для досягнення бажаного результату на практичних заняттях використовувалися різні підходи, методи і прийоми навчання.

Серед *практичних методів* застосовувалися усні та творчі письмові вправи, завдяки яким студенти виконували багаторазові дії та тренувались у застосуванні засвоєного матеріалу на практиці. Таким чином, вони поглиблювали свої знання, формували відповідні вміння й навички та розвивали своє мислення і здібності.

Отже, формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін у вищому навчальному закладі є складним та різнобічним процесом, ефективність якого підвищується завдяки застосуванню комплексу підходів у процесі побудови моделі культурологічної компетентності.

Підвищенню рівня самостійності й творчості студентів-енергетиків сприяло проведення розробленої нами технології формування культурологічної компетентності майбутнього інженера, яка впроваджувалася у ВНЗ; контроль сформованості компетентності та її

корекція; інформування студентів про динаміку розвитку компетентності на різних етапах її формування, про критерії оцінки сформованості професійних умінь. Формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків забезпечувало розвиток творчого стилю мислення та потребу в самовдосконаленні.

3.4. Аналіз результатів формувального етапу експерименту

Мета формувального етапу дослідження полягала у перевірці ефективності експериментальної моделі формування культурологічної компетентності майбутнього інженера-енергетика в процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

На першому етапі експерименту була проведена експертна оцінка запропонованої моделі. Експертами виступали 20 досвідчених спеціалістів у галузях технічної та педагогічної освіти, з яких 85 % мали науковий ступінь, а середній стаж роботи по спеціальності – $26,3 \pm 2,29$. Їх висновки дозволили оцінити напрацювання та спрогнозувати вплив впровадження авторських моделі та технології на процес формування культурологічної компетентності майбутнього інженера-енергетика, дозволило визначити аспекти її оптимізації. У зв'язку з тим, що результатами експертних оцінок є бали, то для їх аналізу використовуються рангові (непараметричні) методи. У нашому дослідженні експертів було 20 і для визначення узгодженості їх думок використовувалася методика розрахунку коефіцієнту конкордації, що запропонований Кендаллом. На відміну від коефіцієнту кореляції, коефіцієнт Кендалла існує у межах від 0 до 1. Якщо думки експертів повністю протилежні, то він дорівнює 0, якщо вони узгоджуються, то значення коефіцієнту має бути більше за табличне для рівня значимості 0,05. За даними експертних оцінок, модель формування культурологічної компетентності майбутнього інженера-енергетика, завдяки новим її

елементам має практичну спрямованість (9,05 балів), системність (8,30), комплексність (8,05) та є стандартизованою – (9,60). За результатами підрахунків коефіцієнту Кендалла, його значення ($W=0,2262$) перевищує табличне ($W=0,1035$) для рівня значимості 0,05, що дозволяє підтвердити узгодженість думок експертів щодо впровадження запропонованої моделі формування культурологічної компетентності інженера-енергетика.

За результатами експертної оцінки запропонованої моделі, визначений коефіцієнт конкордації, значення якого підтвердило узгодженість думок експертів щодо доцільності впровадження моделі у практику вищої освіти.

На формувальному етапі дослідження в експерименті брало участь 475 студентів-енергетиків. Навчально-виховний процес в експериментальній та контрольній групах був подібний у загальних рисах, оскільки реалізовувався в межах державних освітніх стандартів і програм для вищих навчальних закладів. Водночас, у експериментальній групі здійснювалися спеціальні, науково-обґрунтовані навчально-виховні впливи на студентів з метою формування компетентного фахівця засобами дисциплін, які мають культурологічне спрямування, із урахуванням рекомендацій Ради Європи щодо вивчення іноземних мов, які є одним із засобів формування компетенцій культурологічної компетентності [127].

Дослідження результатів навчальної діяльності студентів експериментальної та контрольної груп на початку та в кінці експерименту відбувалося за паралельною структурою (див. табл. 3.10.).

Таблиця 3.10

Результати тестування з гуманітарних дисциплін студентів контрольної (n = 246) та експериментальної (n = 228) груп

Рівні	Констатувальний експеримент		Формувальний експеримент		Різниця між показниками	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Репродуктивний	118	100	106	52	-12	-48
Конструктивний	80	77	90	110	+10	+33
Творчий	48	51	50	66	+2	+15

Розглянемо динаміку результатів тестування з гуманітарних дисциплін студентів контрольної та експериментальної груп у % (рис. 3.12):

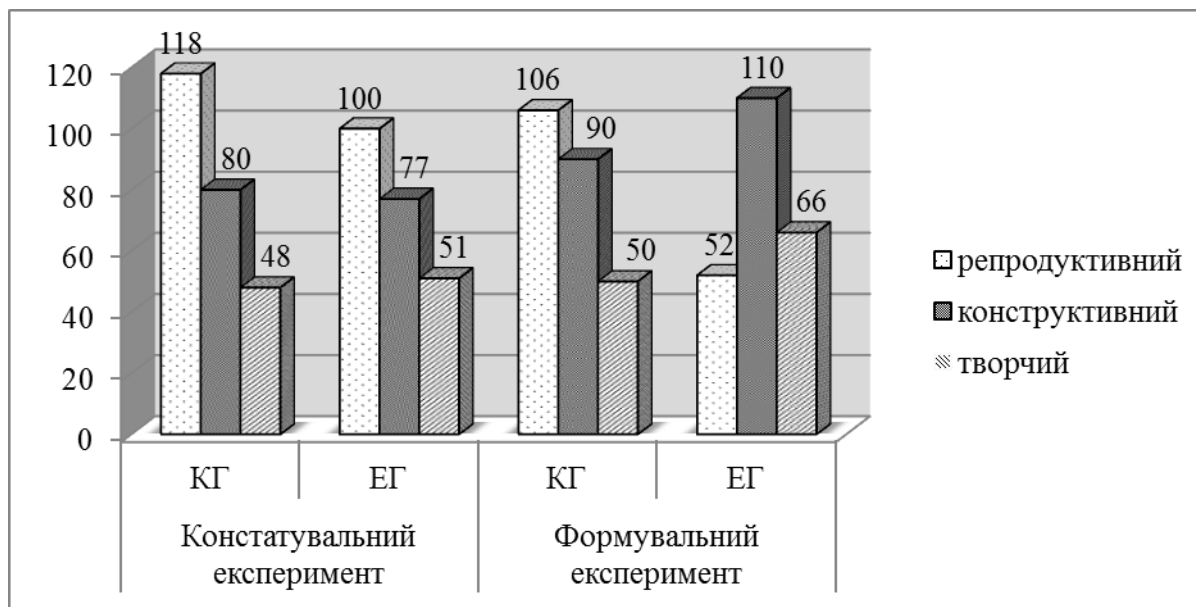

Рис. 3.12. Динаміка результатів тестування з гуманітарних дисциплін в ЕГ та КГ

Результат тестування показав, що після впровадження моделі та технології формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у експериментальній групі творчий рівень знань з гуманітарних дисциплін зріс на 7 %, у той же час у контрольній групі – лише на 1 %, відповідно конструктивний рівень зріс на 14 % у ЕГ, у КГ – на 4 %. Репродуктивний рівень у ЕГ зменшився на 21 %, у КГ – на 5 %. Отримані результати свідчать про дієвість запропонованої технології та моделі.

У результаті проведення дослідно-експериментальної оцінки реалізації педагогічних умов формування культурологічної компетенції та внаслідок діагностування респондентів контрольної та експериментальної груп отримано дані, які підтверджують ефективність умов оптимізації викладання гуманітарних дисциплін, організації тестування та формування культурологічної компетентності у ВНЗ.

У той час як студенти контрольної групи не виявили позитивної динаміки щодо виконання тесту, студенти експериментальної групи значно підвищили свої результати (творчий рівень культурологічної мовної

підготовки показали 29 % студентів, конструктивний – 48 %, низький – лише 23 %). Окрім того, студенти експериментальної групи, на відміну від контрольної, виявили в середньому вищі навчальні результати з вивчення гуманітарних дисциплін.

Успішним результатом формувального етапу експерименту сприяло використання викладачами у навчально-виховному процесі аудіовізуальних та мультимедійних технічних засобів для створення ситуації залучення до процесу міжкультурної комунікації засобами іноземної мови та інших гуманітарних дисциплін та метод занурення у культурне середовище шляхом використання штучно створеного середовища. Останній був реалізований шляхом читання лекцій з гуманітарних дисциплін (філософія, культурологія, етика, естетика, іноземна мова); проведення семінарів та круглих столів із зазначених дисциплін; проведення круглих столів з актуальних проблем студентського життя та соціокультурного оточення; використання майбутніми інженерами-енергетиками навчальних ресурсів кафедри іноземних мов.

Математичну обробку результатів формувального експерименту подано у додатку П.

На рис. 3.13 представлено кінцеві результати визначення рівня мотивації до вивчення дисциплін культурологічного спрямування.

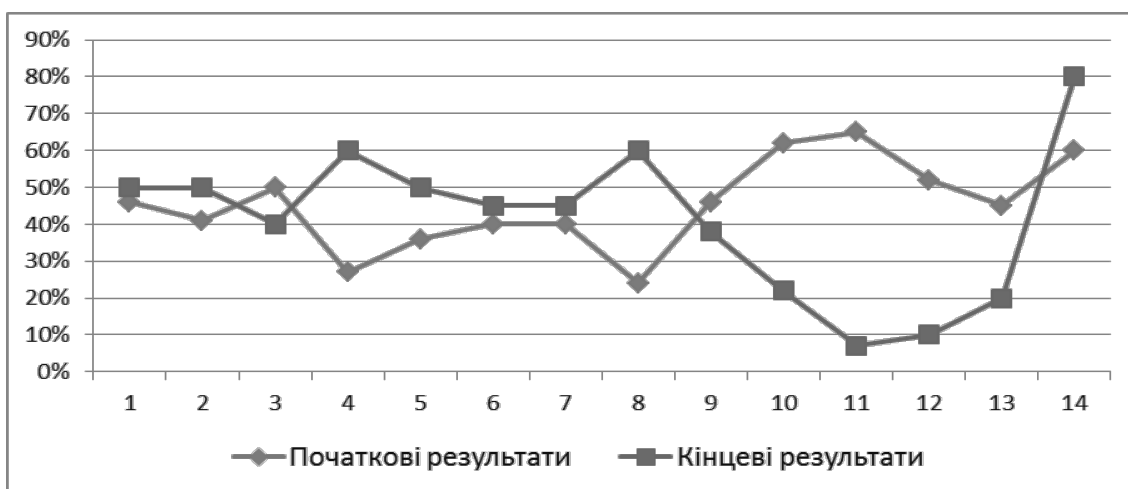

Рис. 3.13. Динаміка рівня мотивації до вивчення дисциплін культурологічного спрямування до та після експерименту

За результатами дослідження для студентів найменш значущими мотивами стали «вивчення гуманітарних дисциплін через уникнення покарання» (0,28) та «прагнення отримати хорошу оцінку» (0,48).

Зовнішні мотиви стали відігравати найменшу роль завдяки створенню сприятливого психологічного клімату, відповідних педагогічних умов та використанню інноваційних методик викладання.

Результати сформованості мотиваційно-ціннісного компонента до та після впровадження технології та моделі формування культурологічної компетентності у майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін продемонстровано у таблиці 3.11 та рис. 3.14.

Таблиця 3.11

**Узагальнені результати формування ціннісно-мотиваційного
компонента культурологічної компетентності**

Рівні	До експерименту				Після експерименту			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	АЗ	%	АЗ	%	АЗ	%	АЗ	%
Репродуктивний	41	16,9	55	17,4	31	13	30	13
Конструктивний	170	69,1	125	67,4	177	72	130	57
Творчий	34	14	48	15,2	37	15	68	30

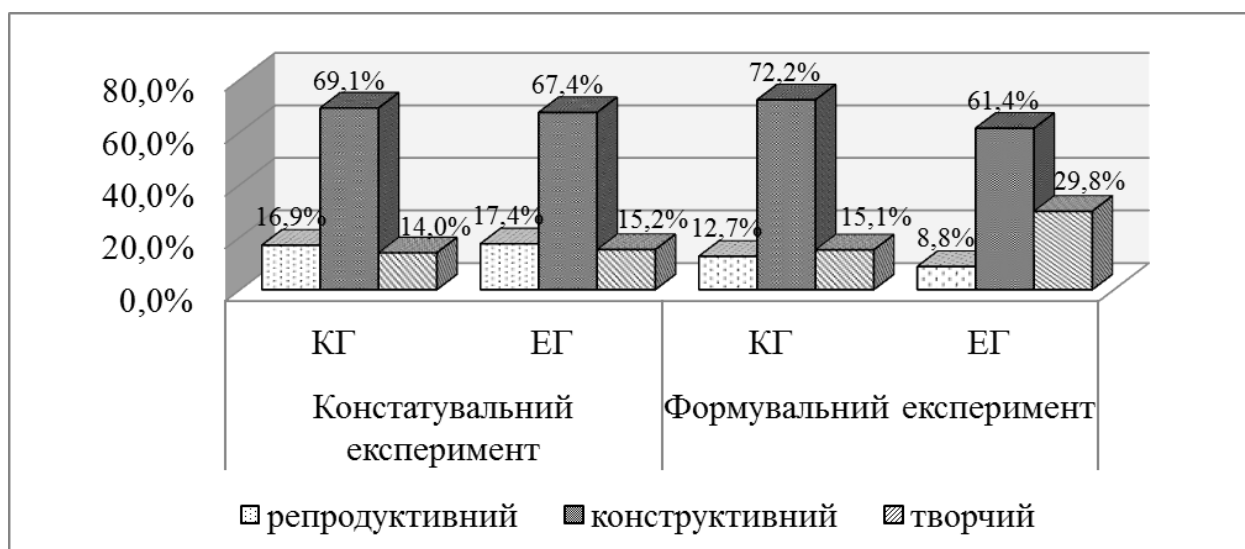

Рис. 3.14. Динаміка сформованості ціннісно-мотиваційного компонента культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків

Отримані результати показують, що творчий рівень формування

мотиваційно-ціннісного компонента зріс у ЕГ на 14,6 %, у КГ – 1,1 %; конструктивний рівень у ЕГ змінився на 6 %, у КГ – на 3,1 %; репродуктивний – зменшився на 8,6 %, а у КГ – на 4,2 %.

Для перевірки достовірності одержаних результатів експериментального дослідження використаємо φ^* – критерій кутового перетворення Фішера. Сформулюємо статистичні гіпотези. H_0 : кількість майбутніх інженерів-енергетиків, у яких рівень сформованості ЕГ не вищий, ніж у КГ, після формувального етапу експерименту. H_1 : кількість майбутніх інженерів-енергетиків, у яких рівень сформованості ЕГ вищий, ніж у КГ, після формувального етапу експерименту. Розрахунок φ^* –критерія подано в таблиці 3.12.

Таблиця 3.12

Розподіл прогнозів сформованості мотиваційно-ціннісного компонента

Рівні реалізації	Емпіричні частоти вибору		Суми
	КГ	ЕГ	
p1	136	65	222
p2	109	163	272
Суми	245	228	

Перейдемо до робочої таблиці для обрахунку φ^* – критерію кутового перетворення Фішера.

Таблиця 3.13

Чотирьохклітинна таблиця для обчислення φ

Група	«Є ефект»		«Ефекту немає»		Всього
	Кількість досліджених	%	Кількість досліджених	%	
ЕГ	163	71,5	65	28,5	228
КГ	109	43,7	136	56,3	245
Всього	266		207		473

Визначимо φ_e і φ_k .

За таблицею: φ_e (71,5 %) = 2,011; φ_k (43,7 %) = 1,641.

Визначимо емпіричне значення критерію $\varphi_{\text{емп}}$ за формулою:

$$\varphi_{\text{емп}} = (\varphi_e - \varphi_k) \cdot \sqrt{n_e \cdot n_k} \cdot \varphi_{\text{емп}} = (2,011 - 1,641) \cdot \sqrt{157 \cdot 172} = 3,62, \quad p < 1.$$

Побудуємо вісь значущості:

Зона невизначеності	
0,05	0,01
Зона значущості	Зона значущості
	3,361833621
$\varphi_{\text{крит.}} = 1,64$	$\varphi_{\text{крит.}} = 2,31$

Співставимо $\varphi_{\text{емп}}$ із $\varphi_{\text{крит.}}$:

$$\varphi_{\text{крит}} = \begin{cases} 1,64 (p \leq 0,05) \\ 2,31 (p \leq 0,01) \end{cases}$$

Отримане емпіричне значення $\varphi_{\text{емп}}$ знаходиться у зоні значущості. $\varphi_{\text{емп}} > \varphi_{\text{крит.}}$, для $p = 0,01$. Отже, гіпотезу H_0 відхиляємо, а гіпотезу H_1 приймаємо.

Таким чином, кількість майбутніх інженерів-енергетиків, у яких рівень сформованості ціннісно-мотиваційного культурологічного компонента в ЕГ вищий, ніж у КГ після формувального етапу експерименту – для $p=0.01$.

На підставі результатів дослідження можна зробити висновок, що за рахунок упровадження в навчальний процес спецкурсу, моделі формування культурологічної компетентності у майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін та застосування розробленої

технології рівень сформованості мотиваційно-ціннісного компонента в контрольній групі зріс у 7 разів більше, ніж у контрольній групі.

У табл. 3.14 продемонстровано різницю сформованості мотивів у експериментальних та контрольних групах.

Таблиця 3.14

**Різниця сформованості мотивів у експериментальній та
контрольній групах**

№ п/п мотиву	Зміст мотиву	ЕГ	КГ	Різниця
1	прагнення спілкуватися з носіями мови у непередбачених ситуаціях	0,96	0,46	0,5
2	необхідність знань гуманітарних дисциплін за умов вступу України до ЄС	0,91	0,41	0,5
3	прагнення відповідати вимогам професіонала у визначеній галузі	0,9	0,5	0,4
4	отримання задоволення від самого процесу навчальної діяльності	0,87	0,27	0,6
5	прагнення дізнатись про звичаї та традиції тих країн, мова яких вивчається	0,86	0,36	0,5
6	необхідність участі у спільному прийнятті рішень з іноземними фахівцями	0,85	0,45	0,4
7	вирішення матеріальних проблем	0,85	0,45	0,4
8	бажання ствердитися, досягти визнання у суспільстві	0,84	0,6	0,24
9	необхідність урегулювання конфліктів толерантним шляхом	0,84	0,46	0,38
10	прагнення жити в гармонії з представниками інших культур	0,84	0,62	0,22
11	вивчення гуманітарних дисциплін через уникнення негативної оцінки	0,28	0,65	-0,37
12	порада батьків, друзів, учителів та ін.	0,52	0,52	0
13	романтика професії, сформована гуманітарними дисциплінами	0,65	0,45	0,2
14	почуття відповідальності за свої дії	0,8	0,6	0,2

Результати свідчать про досить високий рівень сформованості ціннісно-мотиваційного компонента культурологічної компетентності

студентів експериментальних груп та про ефективність застосованих інноваційних методик викладання гуманітарних дисциплін, спрямованих на розвиток внутрішньої мотивації навчання.

Так, першочергову роль у студентів займає зовнішній мотив, який базується на заохоченні або покаранні, що спрямовує або гальмує поведінку людини. У випадку позитивної оцінки інженери-енергетики отримують похвалу та караються за негативні результати навчання, і тому «прагнення отримати хорошу оцінку» залишається домінуючим мотивом навчання. Менш сформованими мотивами є: «вирішення матеріальних проблем» (0,45), «романтика професії, сформована гуманітарними дисциплінами» (0,45), «прагнення вільно спілкуватися з носіями мови у непередбачених ситуаціях» (0,46), «прагнення відповідати вимогам професіонала» (0,5), «отримання задоволення від самого процесу навчальної діяльності» (0,27), «необхідність знання гуманітарних дисциплін за умов вступу України до ЄС» (0,41), «прагнення дізнатися про звичаї та традиції тих країн, мова яких вивчається» (0,36).

На нашу думку, до таких відповідей студентів спонукали наступні причини: недостатнє володіння способами застосування гуманітарних дисциплін у сфері електро-інженерної освіти; нехтування, за певних особистісних причин, порадою батьків, друзів та вчителів; недостатність терпіння при вирішенні конфліктів, нерозуміння сутності «толерантних відносин»; ставлення до покарання як до антигуманного засобу впливу; відсутність знань про роль соціокультурного компонента при формуванні культурологічної компетентності; нерозуміння поняття «ціннісні орієнтації».

В основу формування *змістово-проектувального компонента* культурологічної компетентності майбутнього інженера-енергетика покладено оволодіння студентами професійними знаннями та функціями на основі професіограми випускника вищого технічного закладу в контексті вивчення дисциплін гуманітарного спрямування та іноземної мови.

Результати сформованості рівня знань в експериментальній групі на

завершальному етапі формувального експерименту представлено графічно на рис. 3.14, що свідчить про наступне: у студентів експериментальної групи найбільш сформованими видами знань є *культурологічні* («знання загальних правил спілкування» (0,92), «знання особливостей спецформ спеціалістів енергетичних галузей, мова якої вивчається» (0,9), «знання культурних реалій народу, мова якого вивчається» (0,9); *інженерні* («знання різних видів енергоустановок» (0,88) та «знання особливостей електроніки» (0,92).

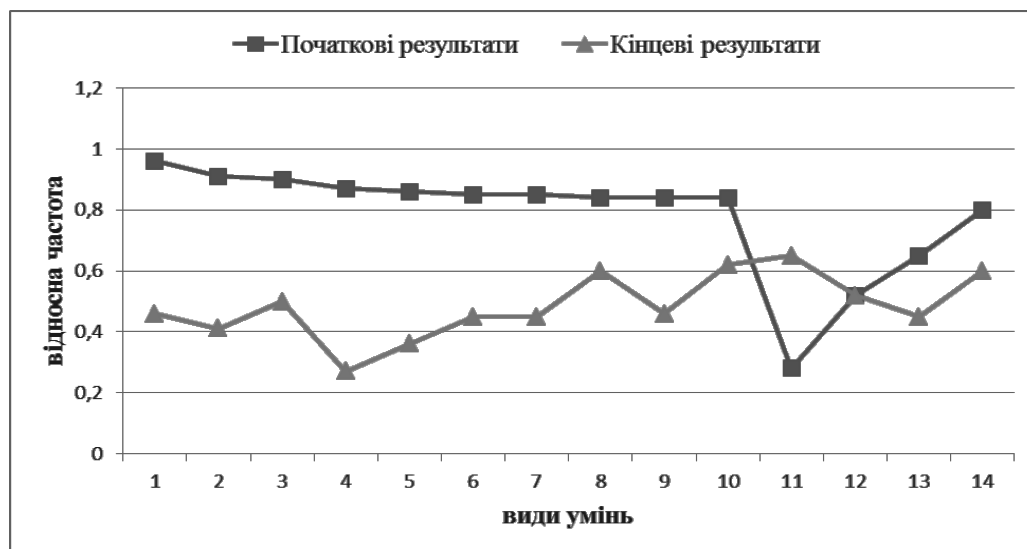

Рис. 3.15. Початковий та кінцевий зрізи знань в експериментальній групі

Сформованості таких видів знань сприяла тематика спецкурсу «Формування культурологічної компетентності інженера-енергетика» та соціокультурна спрямованість гуманітарних курсів.

Для перевірки достовірності одержаних результатів експериментального дослідження використаємо φ^* – критерій кутового перетворення Фішера.

Сформулюємо статистичні гіпотези. H_0 : кількість майбутніх інженерів-енергетиків, у яких рівень сформованості ЕГ не вищий, ніж у КГ, після формувального етапу експерименту. H_1 : кількість майбутніх інженерів-енергетиків, у яких рівень сформованості ЕГ вищий, ніж у КГ, після формувального етапу експерименту.

Розрахунок φ^* - критерію представлено в таблиці 3.15.

Таблиця 3.15

**Розподіл прогнозів сформованості змістово-проектувального
компонента культурологічної компетентності майбутніх інженерів-
енергетиків після формувального етапу експерименту**

Рівні реалізації	Емпіричні частоти вибору		Суми
	КГ	ЕГ	
p1	126	71	207
p2	119	157	266
Суми	245	228	473

Перейдемо до робочої таблиці для обрахунку Φ^* – критерію кутового перетворення Фішера.

Таблиця 3.16

Чотирьохклітинна таблиця для обчислення Φ – критерію

Група	«Є ефект»		«Ефекту немає»		Всього
	Кількість досліджених	%	Кількість досліджених	%	
ЕГ	166	72,8	35	27,2	201
КГ	92	33,8	180	66,2	272
Всього	258		215		473

Визначимо Φ_e і Φ_k . За таблицею: Φ_e (72,8 %) = 2,011; Φ_k (33,8 %) = 1,641.

Визначимо емпіричне значення критерію $\Phi_{\text{емп}}$ за формулою:

$$\Phi_{\text{емп}} = (\Phi_e - \Phi_k) \cdot \sqrt{n_e \cdot n_k} \cdot p < 1. \text{ Побудуємо вісь значущості:}$$

Зона

невизначеності

0,05

0,01

Зона значущості	Зона значущості
	3,361833621

$$\Phi_{\text{крит.}} = 1,64$$

$$\Phi_{\text{крит.}} = 2,31$$

Отримане емпіричне значення $\varphi_{\text{емп}}$ знаходиться у зоні значущості.

$\varphi_{\text{емп}} > \varphi_{\text{крит}}$, для $p = 0,01$.

Отже, гіпотезу H_0 відхиляємо, а гіпотезу H_1 приймаємо.

Таким чином, кількість майбутніх інженерів-енергетиків, у яких рівень сформованості ціннісно-мотиваційного культурологічного компонента в ЕГ вищий, ніж у КГ, після формувального етапу експерименту – для $p=0.01$.

Сформулюємо статистичні гіпотези.

H_0 : кількість майбутніх інженерів-енергетиків, у яких рівень сформованості змістово-проектувального компонента в ЕГ не вищий, ніж у КГ, після формувального етапу експерименту.

H_1 : кількість майбутніх інженерів-енергетиків, у яких рівень сформованості змістово-проектувального компонента в ЕГ вищий, ніж у КГ, після формувального етапу експерименту.

Розрахунок φ^* – критерію представлено в таблиці 3.17.

Таблиця 3.17

Розподіл прогнозів сформованості змістово-проектувального компонента культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків після формувального етапу експерименту

	Кут φ	%
φ_1	2,268	82,1
φ_2	1,465	44,7
n_1	228	
n_2	245	

Перейдемо до робочої таблиці для обрахунку φ^* – критерію кутового перетворення Фішера.

Таблиця 3.18

Чотирьохклітинна таблиця для обчислення φ – критерію

Група	«Є ефект»		«Ефекту немає»		Всього
	Кількість досліджених	%	Кількість досліджених	%	
ЕГ	153	67,3	84	32,7	237
КГ	84	34,3	151	65,7	235
Всього	237		235		472

Визначимо φ_e і φ_k . За таблицею: φ_e (67 %) = 1,64; φ_k (32,6 %) = 2,31 та $\varphi_{\text{емп}}$ за формулою: $\varphi_{\text{емп}} = (\varphi_e - \varphi_k) \cdot \sqrt{n_e \cdot n_k} \cdot \varphi_{\text{емп}} = 7,53$, $p < 1$.

Отримане емпіричне значення $\varphi_{\text{емп}}$ знаходиться у зоні значущості. $\varphi_{\text{емп}} > \varphi_{\text{крит}}$. Отже, гіпотезу H_0 відхиляємо, а гіпотезу H_1 приймаємо.

Результати сформованості змістово-проектувального компонента до та після впровадження технології та моделі формування культурологічної компетентності у майбутніх інженерів енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін продемонстровано на рис. 3.16.

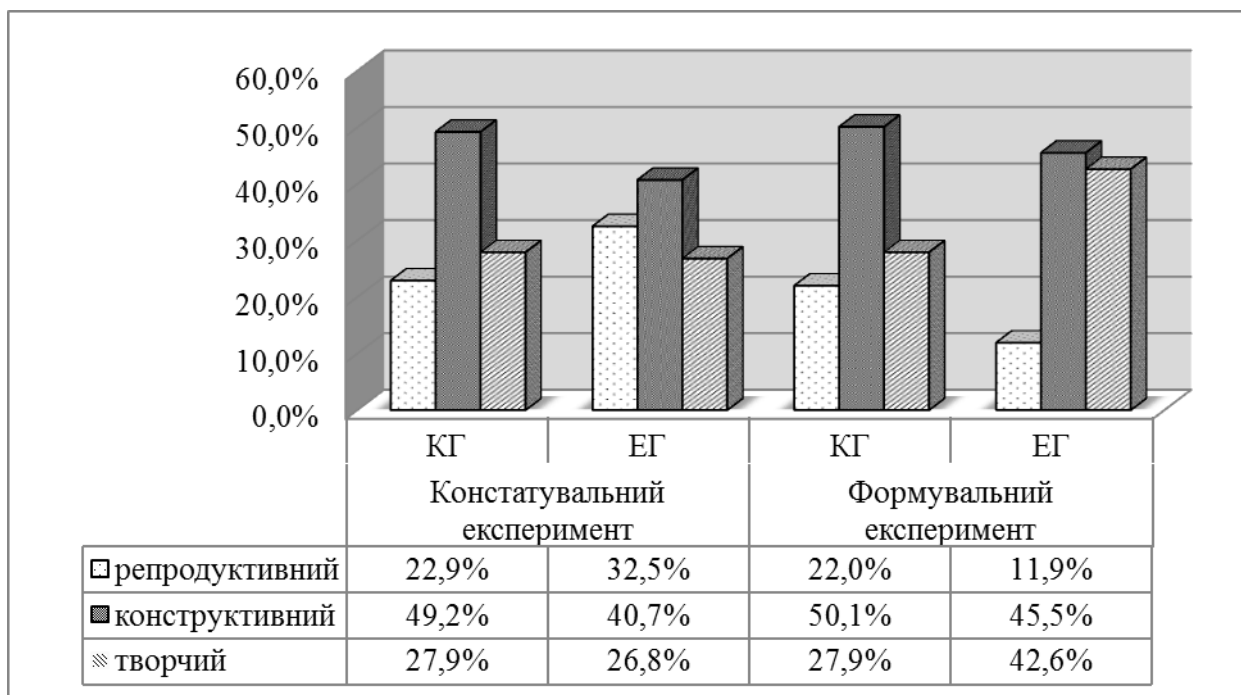

Рис. 3.16. Динаміка формування змістово-проектувального компонента компонента культурологічної компетентності у майбутніх інженерів-енергетиків до та після проведення експерименту

Отже, творчий рівень у експериментальній групі зріс на 15,8 %, у контрольній – лишився без змін; конструктивний рівень у ЕГ покращився на 0,6 %, у КГ – 0,9 %; репродуктивний рівень зменшився у ЕГ на 20,6 %, у КГ – 0,9 %.

Отримані результати підтверджують ефективність використання запропонованої технології та моделі для розвитку змістово-проектувального компонента.

Рівні сформованості *інформаційно-контекстуального компонента* культурологічної компетентності майбутнього інженера-енергетика визначали за результатами іспитів з дисциплін культурологічного циклу: «Культурологія», «Етика та естетика», «Історія України» та «Іноземна мова за професійним спрямуванням».

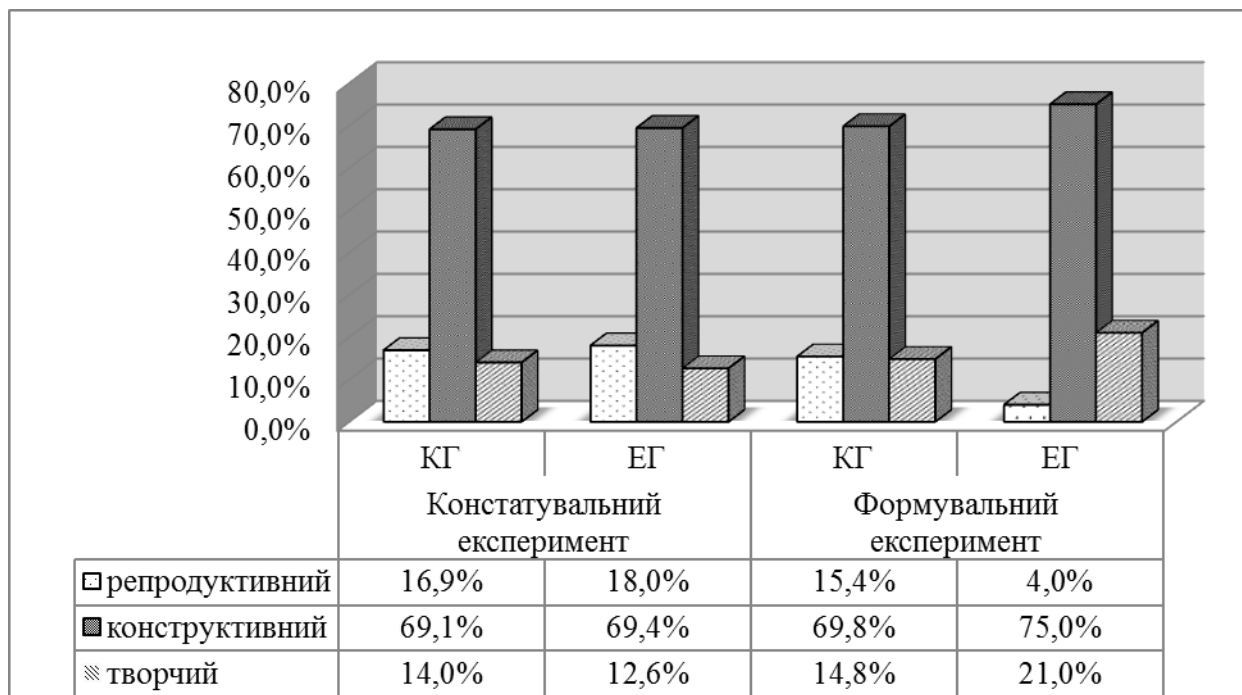

Рис. 3.17. Динаміка формування інформаційно-контекстуального компонента культурологічної компетентності у майбутніх інженерів-енергетиків до та після проведення експерименту

Отже, бачимо, що в експериментальній групі творчий рівень набутих знань з культурологічних дисциплін зріс на 8,4 %, у контрольній – 0,8 %; конструктивний зріс у ЕГ на 5,6 %, у КГ – на 0,7 %; репродуктивний рівень у ЕГ зменшився на 14 %, в КГ – 1,5 %. Таким чином, можемо зробити висновок, що запропонована технологія проведення культурологічного спецкурсу та впровадження моделі сприяють формуванню культурологічної компетенції у студентів інженерно-енергетичного напрямку навчання.

Результат дослідження *діяльнісно-процесуального компонента* культурологічної компетентності майбутнього інженера енергетика відображено на гістограмі 3.18.

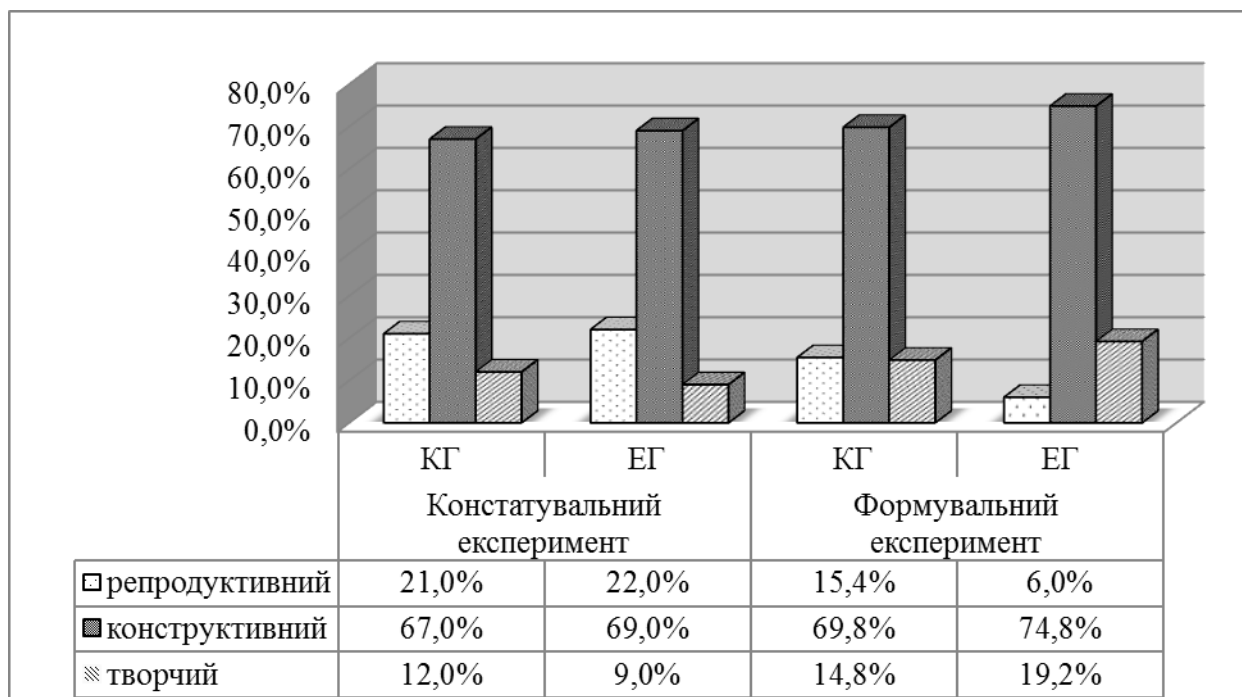

Рис. 3.18. Динаміка рівнів сформованості діяльнісно-процесуального компонента культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків до та після проведення експерименту

Аналіз результатів дослідження показав, що в експериментальній групі творчий рівень діяльнісно-процесуального компонента після проведення експерименту покращився на 10,2 %, у контрольній – 2,8%, конструктивний в ЕГ зріс на 5,8 %, в КГ – 2,8 %. Репродуктивний рівень у ЕГ зменшився на 16 %, у КГ – 5,6 %. Таким чином, можемо зробити висновок про ефективність впровадження запропонованої моделі, спецкурсу та технології формування культурологічної компетентності у майбутніх інженерів енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Сформулюємо статистичні гіпотези. H_0 : кількість майбутніх інженерів-енергетиків, у яких рівень сформованості діяльнісно-процесуального компоненту в ЕГ не вищий, ніж у КГ, після формувального етапу експерименту. H_1 : кількість майбутніх інженерів-енергетиків, у яких рівень сформованості зазначеного компоненту в ЕГ вищий, ніж у КГ, після формувального етапу експерименту.

На основі отриманих даних побудуємо графік сформованості знань, умінь і навичок в ЕГ на початок та кінець експерименту (рис. 3.19):

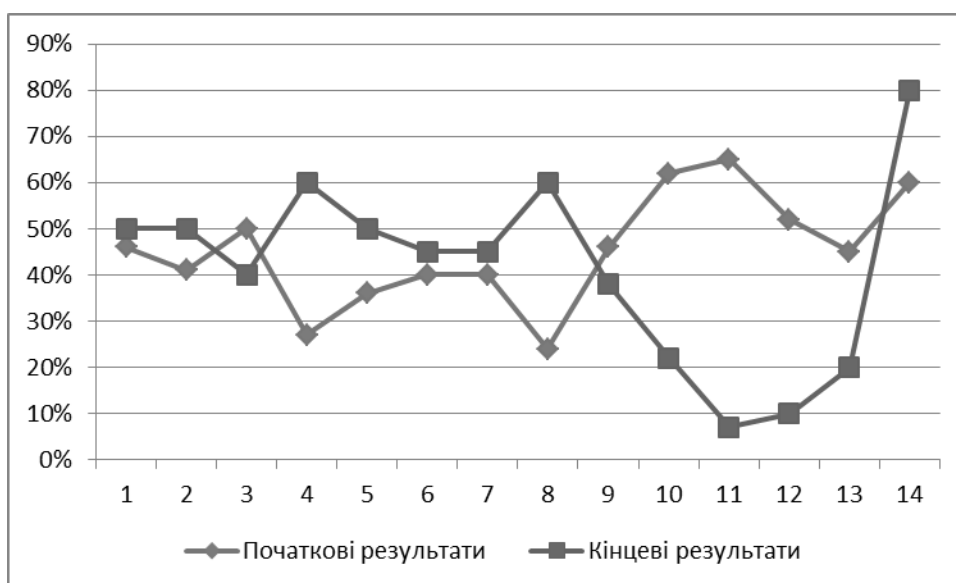

Рис 3.19. Динаміка сформованості знань, умінь і навичок в ЕГ на до та після експерименту

Перейдемо до робочої таблиці для обрахунку φ^* – критерію кутового перетворення Фішера.

Таблиця 3.19

Чотирьохклітинна таблиця для обчислення φ – критерію

Група	«Є ефект»		«Ефекту немає»		Всього
	Кількість досліджених	%	Кількість досліджених	%	
ЕГ	183	80,3	45	19,7	228
КГ	114	46,5	131	53,5	245
Всього	257		245		473

Визначимо φ_e і φ_k за таблицею (φ_e (80,3 %) = 2,9; φ_k (46,5 %) = 1,5) та емпіричне значення критерію $\varphi_{\text{емп}}$ за формулою ($\varphi_{\text{емп}} = (\varphi_e - \varphi_k) \cdot \sqrt{n_e \cdot n_k}$, $\varphi_{\text{емп}} = 5,689$, $p < 1$). Співставимо $\varphi_{\text{емп}}$ із $\varphi_{\text{крит}}$:

$$\varphi_{\text{крит}} = \begin{cases} 1,64 (p \leq 0,05) \\ 2,31 (p \leq 0,01) \end{cases}$$

Отримане емпіричне значення $\varphi_{\text{емп}}$ знаходиться у зоні значущості.

$\varphi_{\text{емп}} > \varphi_{\text{крит}}$, для $p = 0,01$.

Отже, гіпотезу H_0 відхиляємо, а гіпотезу H_1 приймаємо. Таким чином, кількість майбутніх інженерів-енергетиків, у яких рівень сформованості діяльнісно-процесуального культурологічного компонента в ЕГ вища, ніж у КГ, після формувального етапу експерименту – для $p=0.01$.

Результати формувального експерименту свідчать про достатньо високий рівень культурологічної підготовки майбутніх інженерів вищого технічного закладу з усіх видів комунікативної діяльності.

Дослідження рівня сформованості *рефлексивно-аналітичного компонента* культурологічної компетентності майбутнього інженера енергетика майбутнього інженера енергетика показало, що рівень самооцінки студентів незначною мірою відрізняється від оцінки викладача.

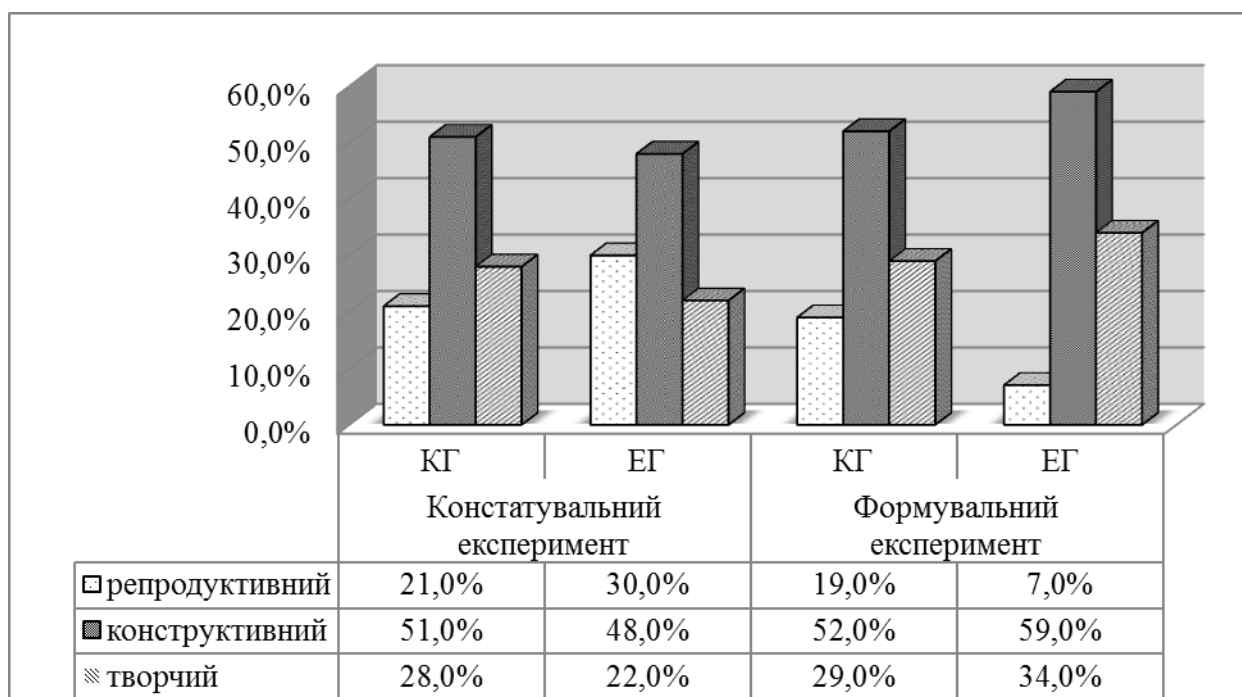

Рис. 3.20. Динаміка рівнів сформованості рефлексивно-аналітичного компонента культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків до та після проведення експерименту

Отримані результати показують, що творчий рівень формування рефлексивно-аналітичного компонента культурологічної компетентності зріс

у ЕГ на 12 %, у КГ – 1 %; конструктивний рівень у ЕГ покращився на 11 %, у КГ – 1 %; репродуктивний – зменшився на 23 % у ЕГ, а у КГ – 2 %.

Використовуємо Т-критерій Вілкоксона (додаток Р) для виявлення відмінностей у розподілах: ознаки в сукупності до проведення (сукупність Х) і після проведення (сукупність У) дослідно-експериментальної роботи. Цей критерій дозволяє перевірити припущення про відмінність центральних тенденцій (медіани і середніх значень) досліджуваного стану в розглянутих сукупностях. Розрахунки за Т-критерієм дозволили з високою часткою достовірності підтвердити зміни сформованості компонентів культурологічної компетентності майбутніх інженерів (див. Табл. 3.20).

Таблиця 3.20

**Розрахунок змін компонентів культурологічної компетентності
майбутніх інженерів-енергетиків**

Компоненти	Зсув	Сума	Вірогідність
Мотиваційно-ціннісний	30,50	1830,00	** p<0,01
Змістово-проектувальний			
Інформаційно-контекстуальний			
Діяльнісно-процесуальний			
Рефлексивно-аналітичний			

Отже, ефективність процесу оволодіння показниками культурологічної компетентності стає очевидною, якщо студенти розуміють чому, навіщо і як вони мають навчатися, усвідомлюють цінність досліджуваної інформації. Ефективним засобом формування культурологічної компетентності є побудова процесу навчання на основі діалогу, який, будучи однією з нових технологій розвитку студентів, передбачає реалізацію системи ситуативних процедур, що дозволяють ставити і вирішувати коло завдань у сфері професійно-комунікативного розвитку студентів.

Наведемо, зведені дані щодо динаміки частот розподілу студентів ЕГ і КГ за рівнями сформованості культурологічної компетенції на етапі формувального експерименту в табл. 3.21.

**Зведені дані щодо динаміки частот розподілу студентів ЕГ і КГ за
рівнями сформованості культурологічної компетенції на етапі
формуального експерименту**

Компоненти	Кількість студентів, %					
	ЕГ			КГ		
	Рівні сформованості					
	Репродуктивний	Конструктивний	Творчий	Репродуктивний	Конструктивний	Творчий
Мотиваційно-ціннісний	8,8	61,4	29,8	12,7	72,2	15,1
Змістово-проектувальний	11,9	45,5	42,6	22	50,1	27,9
Інформаційно-контекстуальний	4	75	21	15,4	69,8	14,8
Діяльнісно-процесуальний	6	74,8	19,2	15,4	69,8	14,8
Рефлексивно-аналітичний	7	59	34	19	52	29
Середнє значення	7,54	63,14	29,32	16,9	62,78	20,32
Дисперсія	0,902			0,714		
t-критерій Пірсона	6,783	0,28		0,785	5,758	
Висновки	Зміни суттєві	Зміни не суттєві		Зміни не суттєві	Зміни суттєві	

Одна, відзначимо, що формування культурологічних знань, умінь, навичок і якостей особистості відбувається в дитинстві і, якщо вони не розвинулися, то за короткий курс навчання сформувати їх складно. Для цього потрібні інші умови навчання, мала група і тривалий термін навчання з глибоким зануренням у досліджувану проблему. У нашому дослідженні ми таке завдання не ставили. Як показала дослідно-експериментальна робота, формувати культурологічну компетентність досить важко. Тож головною результативністю проведеного дидактичного експерименту є зміна рівня сформованості культурологічної компетентності, про що свідчать результати експериментальної роботи.

Розподіл студентів експериментальної групи (ЕГ) за рівнями сформованості всіх складників культурологічної компетентності до та після проведення формувального експерименту (у %)

Рівні	до експерименту			після експерименту		
	Репродуктивний	Конструктивний	Творчий	Репродуктивний	Конструктивний	Творчий
мотиваційно-ціннісний	17,4	67,4	15,2	8,8	61,4	29,8
змістово-проектувальний	15	47	38	11,9	45,5	42,6
інформаційно-контекстуальний	18	69,4	12,6	4	75	21
діяльнісно-процесуальний	22	69	9	6	74,8	19,2
рефлексивно-аналітичний	30	48	22	7	59	34
Загальний	28,6%	65,5%	7,9%	7%	67,6%	25,4%

На рис 3.21 продемонстровано динаміку частот розподілу студентів експериментальної групи за рівнями сформованості всіх складників культурологічної компетентності до та після проведення експерименту.

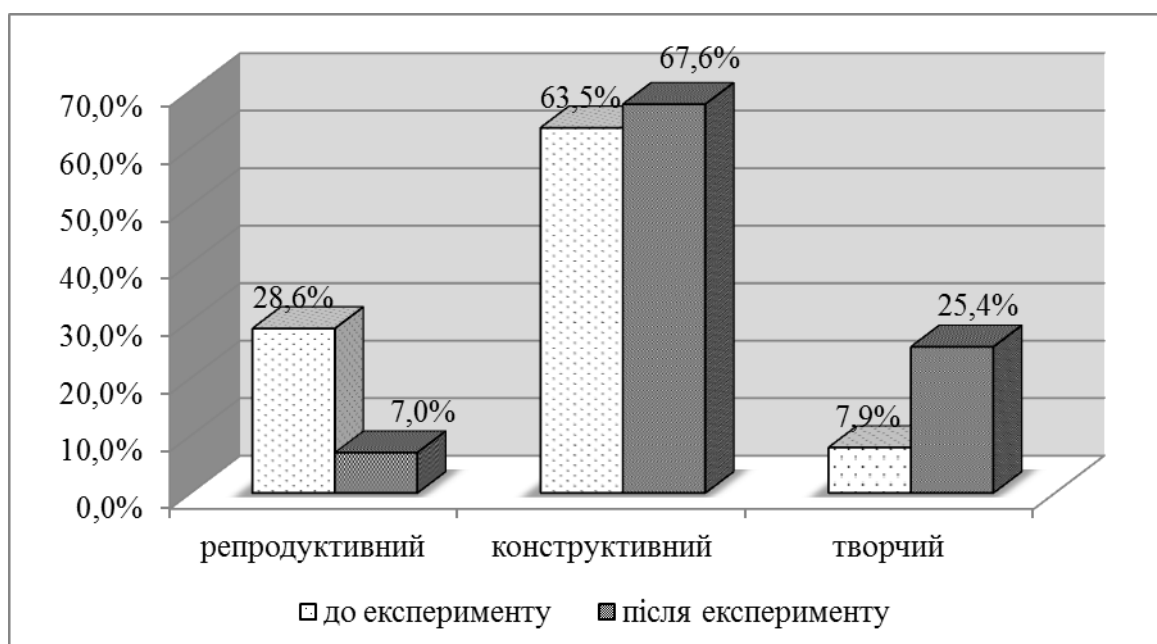

Рис. 3.22. Динаміка частот розподілу студентів експериментальної групи (ЕГ) за рівнями сформованості всіх складників культурологічної компетентності до та після проведення формувального експерименту

Аналіз гістограми показує, що після експерименту у ЕГ творчий рівень зріс на 17,5 %, конструктивний рівень на 4,1 %, репродуктивний – зменшився на 21,6 %.

Таблиця 3.23

Розподіл студентів контрольної групи за рівнями сформованості всіх складників культурологічної компетентності до та після проведення формувального експерименту у (%)

Рівні	до експерименту			після експерименту		
	Творчий	Конструктивний	Репродуктивний	Творчий	Конструктивний	Репродуктивний
мотиваційно-ціннісний	14	69,2	16,9	13,8	71,5	15,7
змістово-проектувальний	27,9	29,7	2,9	27,9	30,2	2,3
інформаційно-контекстуальний	14	69,2	16,9	14,8	69,8	15,4
діяльнісно-процесуальний	12	67	21	12,2	69	18,8
рефлексивно-аналітичний	21	51	28	22	51	27
Загальний	18,7%	54,2%	27,1%	29,2%	55,0%	25,8%

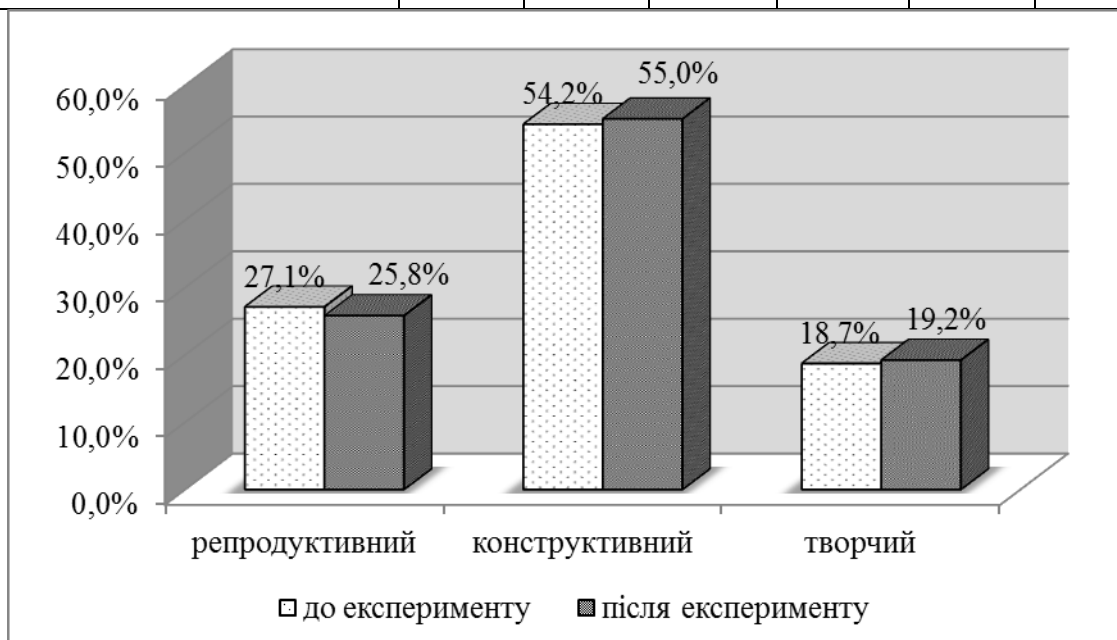

Рис. 3.23. Динаміка частот розподілу студентів контрольної групи (КГ) за рівнями сформованості всіх складників культурологічної компетентності до та після проведення формувального експерименту

Аналіз гістограми показує, що після експерименту у КГ творчий рівень зріс на 0,5 %, конструктивний рівень – на 0,8 %, репродуктивний – зменшився на 1,3 %.

Отже, отримані результати підтверджують достовірність суттєвого збільшення кількості студентів експериментальної групи з високим та середнім рівнями сформованості культурологічної компетентності, на відміну від контрольної групи де різниця в показниках не суттєва.

Таблиця 3.22

Порівняльний аналіз рівнів сформованості культурологічної компетентності (абсолютне значення та у %) у контрольній та експериментальній групах до та після експерименту

Рис.3.24. Динаміка рівнів сформованості культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі експерименту

Аналіз гістограми показує, що культурологічна компетентності на початок і після проведення експерименту показники в ЕГ та КГ суттєво відрізняються. Так, у експериментальній групі творчий рівень сформованості культурологічної компетентності на 5,8 % вище, ніж у контрольній групі, конструктивний рівень у ЕГ на 4,7 % більше, репродуктивний рівень культурологічної компетентності на 10,4 % нижчий, ніж у КГ.

Достовірних змін у значеннях показників сформованості культурологічної компетентності та її компонентів у студентів контрольної групи не виявлено. Це дозволяє визнати, що виявлені відмінності в експериментальній і контрольній групах не можуть бути пояснені випадковими причинами, а є результатом цілеспрямованого впливу, тобто наслідками реалізації теоретичних основ формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Отримані результати дозволяють стверджувати, що в експериментальній групі значно підвищився рівень культурологічної компетентності студентів-енергетиків за всіма показниками. У системі мотиваційно-ціннісного компоненту присутні мотиви творчої активності, хоча вони не у всіх студентів є стійкими. Студенти експериментальної групи почали краще розуміти роль і значення культури в майбутній професійній практиці інженера-енергетика, мають достатні знання, щоб вирішувати практично-орієнтовані професійні завдання, здатні до критичного аналізу власної діяльності, їх професійна самооцінка є адекватнішою.

Усе викладене вище підтверджує достатню ефективність запропонованої технології та моделі формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін. А це означає, що впровадження у навчально-виховний процес вищого навчального закладу теоретичних і методичних

основ формування культурологічної компетентності студентів-інженерів позитивно вплинуло на результативність їх професійної підготовки.

Зіставлення обох об'єктів дослідження (експериментальної та контрольної груп) проводилося як до експерименту, так і після нього, що дало можливість порівняти вихідні та кінцеві характеристики процесу формування культурологічної компетентності інженерів-енергетиків та довести їх ефективність у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Аналіз результатів динаміки змін структурних компонентів культурологічної компетентності майбутніх інженерів дозволив зробити наступні висновки:

1. Найбільші відмінності у формуванні потреби спілкування, комунікативних та організаторських схильностей, товарищескості, якостей особистості спостерігаються на репродуктивному і конструктивному рівнях.

2. Найменші відмінності у сформованості мотиваційно-ціннісного компонента спостерігаються на творчому (на 2 %) і конструктивному з тенденцією до творчого (на 5 %) рівнях.

3. Найменші відмінності у сформованості діяльнісно-процесуального компонента спостерігаються на творчому рівні комунікативних здібностей (на 5 %) і культуротворчих здібностей (на 8 %), товарищескості (на 3 %)..

4. Найменші відмінності у сформованості інформаційно-контекстуального компонента спостерігаються на творчому рівні на 7 %.

5. Найбільші відмінності у сформованості рефлексивно-аналітичного компонента спостерігаються на репродуктивному (на 43,3 %) і творчому (на 36,7 %) рівнях.

Підтверджено достовірність результатів експериментального дослідження за допомогою φ – критерію Фішера, що засвідчило значення коефіцієнту $\varphi_{\text{емп}} = 2,31$, яке перевищує $\varphi_{\text{крит}} = 1,64$ з вірогідністю 0,01 та дозволяє зробити висновок про доцільність виявленої різниці між розподілами.

Таким чином, результати експерименту підтвердили ефективність розробленої моделі та технології формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Висновки до третього розділу

1. Описано процес реалізації практичної моделі формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків. Проаналізовано зміст освітньо-професійної програми та освітньо-кваліфікаційної характеристики бакалаврів інженерної спеціальності за циклами підготовки. Визначено, що стан культурологічної компетентності перебував на недостатньому рівні (75 %), оскільки студенти підготовлені засобами традиційної системи мали досить широкі фундаментальні академічні знання (70 %), але в значної частини із них відсутня творчість, самостійність, їм притаманна тривала адаптація до умов виробництва (21 %).

2. Визначено етапи експериментального дослідження: теоретико-пошуковий, формувальний та оцінно-узагальнюючий.

3. На першому етапі експерименту було вивчено стан та рівні сформованості культурологічної компетентності інженерів-енергетиків та її компонентів. За результатами дослідження констатувального експерименту загальний рівень сформованості культурологічної компетентності майбутніх інженерів визначено як низький. Отримані результати дозволили відзначити наявність сильної прямого взаємозв'язку між досліджуваними показниками використаних тестових методик. Результати констатувального експерименту дозволили зробити висновок про те, що культурологічна компетентність майбутніх інженерів формується стихійно і недостатньою мірою, її структурні компоненти вимагають цілеспрямованого формування.

4. На формувальному етапі було впроваджено у навчальний процес модель та технологію формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків; розроблено алгоритм, що передбачає проходження трьох взаємопов'язаних етапів, основу яких склав авторський спецкурс, що включає теоретичну і практичну частини, педагогічні технології, дидактичні засоби. Якісний аналіз можливостей спецкурсу показав, що його використання дозволяє комплексно розвивати компоненти

культурологічної компетентності, оскільки вони безпосередньо впливають на розвиток один одного і, в сукупності, на формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів.

5. На оцінно-узагальнюючому етапі було виявлено ефективність запропонованої моделі та технології. Отримані результати дозволяють стверджувати, що в експериментальній групі значно підвищився рівень культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків за усіма компонентами. Студенти почали краще розуміти роль і значення культури в професійній діяльності, отримали достатній рівень знань для вирішення практично-орієнтованих завдань. Підвищилась здатність до критичного аналізу, розвинулась адекватна професійна самооцінка.

6. Результати експерименту показали зростання числа студентів із творчим та конструктивним рівнями сформованості культурологічної компетентності. Підтверджено достовірність результатів експериментального дослідження за допомогою φ – критерію Фішера, що засвідчило значення коефіцієнту $\varphi_{\text{емп}} = 2,31$, яке перевищує $\varphi_{\text{крит}} = 1,64$ з вірогідністю 0,01 та дозволяє зробити висновок про доцільність виявленої різниці між розподілами.

Таким чином, результати експерименту підтвердили ефективність розробленої моделі та технології формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Матеріали даного розділу опубліковано в працях автора: [226; 228; 231; 234; 235; 237].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

На основі комплексного аналізу проблеми формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків здійснено її теоретичне узагальнення й практичне вирішення шляхом упровадження авторської моделі і технології формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін. Унаслідок узагальнення результатів дослідження сформульовано такі висновки:

1. Проаналізовано стан проблеми формування культурологічної компетенції майбутніх інженерів-енергетиків у педагогічній теорії і практиці. Виділено та обґрунтовано наукові підходи до досліджуваної проблеми (компетентнісний, культурологічний, системно-синергетичний, комунікативний, особистісно орієнтований, акмеологічний, функціональний).

На основі категоріального аналізу уточнено зміст ключових понять дослідження та розкрито сутність феномену «культурологічна компетентність майбутнього інженера-енергетика» і визначено його як це якісна, інтегративна професійно-особистісна характеристика, що визначається наявністю: загальнокультурних та національно-культурних *знань* та *вмінь* виокремлювати спільне й відмінне в культурах різних країн, світосприйнятті їх носіїв, духовно-моральні властивості та мотиваційно-ціннісні орієнтації; *здатності* до національної самоідентифікації, інтеграції й рефлексії, *готовності* здійснювати культуротворчу діяльність, вести міжкультурний діалог; *усвідомлення* себе та кожної особистості як носія певної етнокультури, що дає змогу ефективно протидіяти антигуманістичним тенденціям у професійній діяльності і повсякденному житті.

Виділені основні структурні компоненти культурологічної компетентності майбутнього інженера-енергетика: *мотиваційно-ціннісний* – передбачає формування позитивних стійких професійних мотивів, *змістово-*

проектувальний – розробку напрямів особистісного, загальнокультурного та професійного вдосконалення майбутнього інженера-енергетика, *інформаційно-контекстуальний* – формування системи теоретичних знань, на яких буде будуватися культурологічна компетентність особистості, *діяльнісно-процесуальний* – динамічні характеристики сутності навчання, що реалізуються за допомогою форм та методів викладання і навчання, *рефлексивно-аналітичний* – здатність до естетичного сприйняття, що підвищує рівень комунікативності, загальнокультурної та професійної обізнаності.

2. Виділено та обґрунтовано комплекс педагогічних умов формування культурологічної компетенції майбутніх інженерів-енергетиків, які тлумачаться як сукупність обставин, що сприяють підвищенню ефективності формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків. До педагогічних умов віднесено: спрямованість професійної підготовки на формування визначеної компетентності; комунікативну колективну діяльність майбутніх інженерів-енергетиків у ході вивчення гуманітарних дисциплін; інтегрування спецкурсу «Формування культурологічної компетентності інженера-енергетика» з гуманітарними дисциплінами; забезпечення єдності основних складових культурологічної компетенції майбутнього інженера; використання оптимального поєднання форм, методів і засобів у навчальній та навчально-професійній діяльності.

3. Охарактеризовано структуру культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків та виокремлено її компоненти: *мотиваційно-ціннісний* – передбачає формування позитивних стійких професійних мотивів, *змістово-проектувальний* – розробку напрямів особистісного, загальнокультурного та професійного вдосконалення майбутнього фахівця, *інформаційно-контекстуальний* – формування системи теоретичних знань, на яких ґрунтується культурологічна компетентність особистості, *діяльнісно-процесуальний* – динамічні характеристики сутності

навчання, що реалізуються за допомогою форм та методів викладання і навчання, *рефлексивно-аналітичний* – здатність до естетичного сприйняття дійсності, що підвищує рівень комунікативності, загальнокультурної та професійної обізнаності. Виявлено та проаналізовано критерії сформованості культурологічної компетентності майбутніх спеціалістів енергетичної галузі (*ціннісно-мотиваційний, інформаційно-змістовий, діяльнісно-організаційний, когнітивно-технологічний, рефлексивний*). Проаналізовано рівні сформованості культурологічної компетентності майбутніх фахівців (репродуктивний, конструктивний, творчий).

4. Обґрунтовано та впроваджено в освітній процес ВНЗ авторську модель формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін, що розглядається у вигляді цілісної системи, яка включає вимоги соціального замовлення до якості підготовки майбутніх інженерів-енергетиків, мету, завдання, структуру, педагогічні умови формування культурологічної компетентності майбутніх фахівців. Шляхом реалізації моделі визначено педагогічну технологію, яка вміщує відповідні принципи, етапи, форми, методи та засоби, що реалізуються в навчальному процесі. Характеристику рівня сформованості культурологічної компетентності здійснено на підставі виявлених критеріїв та показників, а при необхідності й корекції окреслених компонентів культурологічної компетентності. За допомогою розробленої технології формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків експериментально перевірено ефективність авторської моделі.

Результати педагогічного експерименту засвідчують, що в експериментальній групі значно зріс рівень культурологічної компетентності студентів за всіма показниками. Зокрема, майже у 60% студентів ЕГ зафіксовано конструктивний рівень і у 25 % респондентів – творчий рівень сформованості культурологічної компетентності.

5. Розроблено навчально-методичне забезпечення формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків у процесі культурологічної підготовки. Апробовано спецкурс «Формування культурологічної компетентності інженерів-енергетиків», мета якого полягала у розвитку мотивації навчання студентів, оволодінні ними різними видами культурологічних знань і вмінь, поетапному формуванні вмінь монологічного і діалогічного мовлення, знайомстві студентів із нормами етикету, залученні до навчальної діяльності згідно з умовами і завданнями ситуацій спілкування, формуванні вмінь аналізу і коригування, самоконтролю і взаємоконтролю мовленнєвої діяльності, розвитку основних компонентів культурологічної компетентності за допомогою форм, методів, прийомів та засобів, які використовувалися в процесі викладання гуманітарних дисциплін. Підготовлено навчально-методичний посібник та рекомендації, в яких розглянуто особливості формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів енергетиків.

Оцінювання педагогічної ефективності моделі і технології її впровадження в навчальний процес, спецкурсу та його навчально-методичного забезпечення здійснювалося засобами експертного оцінювання викладачами ВНЗ. Діагностика та обробка емпіричних даних проводилися за методикою оцінки важливості кожної окремо взятої вимоги до запропонованих навчально-методичних матеріалів.

Таким чином, можна стверджувати, що поставлені завдання виконано, педагогічні умови реалізовано, що сприяло підвищенню рівня сформованості культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків. Перспективними напрямками наукових пошуків можуть бути: поглиблене вивчення структурних елементів культурологічної компетентності; оволодіння механізмами впливу різних культур на

особистісну та професійну самореалізацію фахівців в енергетичній та інших сферах діяльності, проблеми подальшого підвищення рівня культури майбутніх фахівців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агапов И. Г. Компетентностный подход к образованию : прихоть или необходимость? / И. Г. Агапов, С. Е. Шишов // Стандарты и мониторинг в образовании. – 2002. – № 2. – С. 58–62.
2. Акмеология развития / [под общ. ред. В. Н. Гладковой], С. Д. Пожарского. – СПб., 2006. – 392 с.
3. Акмеология: учебник / [под общ. ред. А. А. Деркача]. – М. : Изд-во РАГС, 2002. – 650 с.
4. Американо-Российско-Израильский Web-университет как модель системы открытого образования / [М. Дойл, В. Леднев, М. Нудельман и др.] // Материалы международ. конф. «Образование в информационную эпоху». – М. : МЭСИ, 2001. – С. 18–54.
5. Ананьев Б. Г. Билатеральное регулирование как механизм поведения / Б. Г. Ананьев // Вопросы психологии. – 1963. – № 5. – С. 84–96.
6. Андреев А. Знания или компетенции? / А. Андреев // Высшее образование в России : научно-педагогический журнал. – 2005. – № 2. – С. 3–12.
7. Аношкина В. Л. Образование. Инновация. Будущее. (Методологические и социокультурные проблемы) / В. Л. Аношкина, С. В. Резванов. – Ростов-на-Дону : Изд-во РО ИПК и ПРО, 2001. – 176 с.
8. Архипова Г. С. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти : вивчення, викладання, оцінювання / Г. С. Архипова ; [наук. ред. укр. вид. докт. пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва]. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
9. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения : общедидактический аспект / Ю. К. Бабанский // Избранные педагогические труды / [сост. М. Ю. Бабанский]. – М. : Педагогика, 1989. – 256 с.
10. Бабанский Ю. К. Рациональная организация учебной деятельности / Ю. К. Бабанский. – М. : Знание, 1981. – 96 с.

11. Байденко В. И. Компетенции : к освоению компетентного подхода. Лекция в слайдах (авторская версия) / В. И. Байденко. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – ел. 7.
12. Байденко В. И. Компетентный подход к проектированию государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования (методологические и методические вопросы) : [Методическое пособие] / В. И. Байденко. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2005. – 114 с.
13. Байденко В. И. Концептуальная модель государственных образовательных стандартов в компетентном формате (дискуссионный вариант) : [Материалы ко второму заседанию методологического семинара] / В. И. Байденко. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 21 с.
14. Байденко В. И. Стандарты в непрерывном профессиональном образовании: современное состояние / В. И. Байденко. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 1998. – 110 с.
15. Балл Г. А. Концепция самоактуализации личности в гуманистической психологии / Г. А. Балл. – Киев–Донецк : Ровесник, 1993. – 32 с.
16. Барабанщиков А. В. Военно-педагогическая наука : состояние и перспективы / А. В. Барабанщиков, М. А. Коноплев, И. А. Липский // Советская педагогика. – 1991. – № 7. – С. 61.
17. Барановська Л. В. Проблеми формування духовної культури майбутніх фахівців технічної галузі / Л. В. Барановська, М. М. Барановський // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2012. – № 21. – С. 186.–190.
18. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Мысль, 1979. – 316 с.

19. Безлюдна Н. В. Навчай, розвиваючи : [посіб. для студ. пед. навч. закл.] / Н. В. Безлюдна. – К. : Наук. світ, 2001. – 93 с.
20. Безрукова В. С. Педагогика : [учебн. для инженерно-педагогических специальностей] / В. С. Безрукова. – Екатеринбург : Екатер. обл. ин-т развития образования. – 1994. – 412 с.
21. Безрукова В. С. Словарь нового педагогического мышления / В. С. Безрукова– Екатеринбург : «Альтернативная педагогика», 1992. – 94 с.
22. Бердяев Н. А. Самопознание / Н. А. Бердяев ; [ред. Т. Н. Зенюк, Г. И. Кряжевских ; сост. А. А. Ермичев]. – Л. : Лениздат, 1991. – 397 с.
23. Березюк О. С. Про засоби формування педагогічного професіоналізму студентів педвузу / О. С. Березюк // Нові технології навчання : [наук.-метод. зб.]. – Вип. 23. – К., 1998. – С. 40–46.
24. Бех І. Д. Особистісно-орієнтована модель виховання як науковий конструкт [Електронний ресурс] / І. Д. Бех // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць. – Вип. 3. – Умань: УДПУ ім. Павла Тичини. – 2002. – Режим доступу : http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/3/vupysk_21.pdf.
25. Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры : Два философских введения в двадцать первый век / В. С. Библер. – М. : Политиздат, 1991. – 413 с.
26. Библер В. С. Культура. Диалог культур. Опыт определения / В. С. Библер // Вопросы философии. – 1989. – № 6. – С. 31–42.
27. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід : рефлексивний аналіз застосування / Н. М. Бібік // Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи / [під. заг. ред. О. Овчарук]. – К. : «К.І.С.», 2004. – С. 45–50.
28. Бокань В. Культурологія : [навч. посіб.]. – [3-тє вид., стереотип] / В. Бокань. – К. : МАУП, 2004. – 136 с.

29. Болгаріна В. Культурологічний підхід як імператив управління школою / В. Болгаріна // Освіта і управління. – 2003. – Т. 6, № 3. – С. 29–34.
30. Болотов В. А. Компетентностная модель : от идеи к образовательной парадигме / В. А. Болотов, В. В. Сериков // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 8–14.
31. Бондаревская Е. В. Ценностные основания личностно-ориентированного образования / Е. В. Бондаревская // Педагогика. – 1995. – № 4. – С. 29–36.
32. Борев Ю. Б. Эстетика / Ю. Б. Борев/ – [4-е изд., доп.]. – М. : Политиздат, 1988. – 496 с.
33. Боровик М. Г. Системно-культурологические основы изучения гуманитарных предметов в школе : (На примере литературы) : автореф. дис. на соискание науч. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / М. Г. Боровик. – СПб. : Санкт-Петербург. ун-т пед. мастерства, 1997. – 19 с.
34. Браже Т. Г. Развитие творческого потенциала учителя / Т. Г. Браже // Советская педагогика. – 1989. – № 8. – С. 90–95.
35. Бугаєць Н. А. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів до роботи з сім'єю учня : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «теорія та методика професійної освіти» / Наталія Анатоліївна Бугаєць. – Харків, 2002. – 18 с.
36. Ваколюк Т. В. Особливості організації формуючого експерименту в процесі дослідження інтенсифікації навчання іноземної мови курсантів ВВНЗ / Т. В. Ваколюк // Педагогіка та психологія. – Ч. II. – № 21. – Хмельницький : Вид-во НАПВУ, 2002. – С. 97–102.
37. Вакуленко В. М. Розвиток теорії й практики вищої педагогічної освіти України, Росії, Білорусі на основі акмеологічного підходу : [монографія] / В. М. Вакуленко. – Луганськ : Альма-матер, 2007 – 496 с.
38. Варданян Ю. В. Строение и развитие профессиональной компетентности специалиста с высшим образованием : (На материале

підготовки педагога и психолога) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01, 19.00.07 / Юлия Владимировна Варданян. – М., 1998. – 353 с.

39. Васянович Г. П. Виховна роль праці у педагогічних поглядах Василя Сухомлинського і Тадеуша Новацького / Г. П. Васянович // Педагогіка і психологія професійної освіти. – Львів, 2012. – № 3. – С. 121–126.

40. Васянович Г. П. Педагогічна етика : [навч. посіб.] / Г. П. Васянович. – К. : Академвидав, 2011. – 256 с.

41. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.

42. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – [2-ге вид.] / [автор, кер. проекту, гол ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : Перун, 2002. – 1448 с.

43. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе : Контекстный поход / А. А. Вербицкий. – М. : Высшая школа, 1991. – 207 с.

44. Виленский М. Я. Технологии профессионально-ориентированного обучения в высшей школе / М. Я. Виленский, П. И. Образцов, А. И. Уман ; [под ред. В. А. Сластенина]. – М. : Педагогическое общество России, 2004. – 192 с.

45. Вісник психології і соціальної педагогіки. Психологічні чинники впровадження сучасних освітніх технологій у вищому навчальному закладі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://psych.kiev.ua/nma-referats/fla-refers/lang-1/referat-107/referatpart-2/index.html>, с. 2–3

46. Вітвицька С. С. Компетентнісний та професіографічний підходи до побудови професіограми магістра освіти / С. С. Вітвицька // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Вип. 57. – 2011. – С. 52–53.

47. Вітвицька С. С. Методологічні основи ступеневої педагогічної освіти / С. С. Вітвицька // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2005. – Вип. 21. – С. 8–11.

48. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи : [метод. посіб. для студ. магістратури] / С. С. Вітвицька. – Київ : ЦНЛ, 2003. – 316 с.
49. Вознюк О. В. Розвиток вітчизняної педагогічної думки : синергетичний підхід : [монографія] / [за ред. проф. П. Ю. Сауха]. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 184 с.
50. Вознюк О. В. Розробка нової Концепції мовної підготовки особового складу ЗС України. Науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення системи мовної підготовки та мовного тестування особового складу ЗС України / О. В. Вознюк, Ю. М. Захарчишина, Л. П. Маслак. – Ж. : ЖВІНАУ, 2008. – 151 с.
51. Володін П. В. Науково-технічний прогрес як об'єкт соціально-філософського дискурсу / П. В. Володін // Гуманітарний вісник ЗДІА. 2013. – № 52. – С. 115–124.
52. Вульфсон Б. Л. Стратегия развития образования на Западе на пороге XXI века / Б. Л. Вульфсон. – М. : УРАО, 1999. – 208 с.
53. Габидуллина Л. Л. Развитие познавательной активности при коммуникативном подходе в обучении : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01: / Л. Л. Габидуллина. – Киров, 2003. – 224 с.
54. Галенко А. М. Культурологічна компетентність у структурі професійних компетентностей студентів філологічних спеціальностей [Електронний ресурс] / А. М. Галенко // Науковий вісник Донбасу. – 2012. – № 4. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2012_4_25
55. Галицких Е. О. Диалог в образовании как способность становления толерантности : [учебно-методическое пособие] / Е. О. Галицких. – М. : Академический проект, 2004. – 240 с.
56. Галямина И. Г. Проектирование государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования нового поколения с использованием компетентностного подхода : Материалы к шестому заседанию методологического семинара 29 марта 2005 г. / И. Г. Галямина. – М. : Исследовательский центр проблем качества

підготовки спеціалістів, 2005. – 106 с.

57. Гез Н. И. Формирование коммуникативной компетенции как объект зарубежных методических исследований / Н. И. Гез // Иностранные языки в школе. – 1984. – № 6. – С. 17–24.

58. Герасимов Б. Н. Методы активного обучения в педагогической деятельности: введение в классификацию. Понятийный аппарат / Б. Н. Герасимов. – Самара : ИППК, 1994. – 38 с.

59. Гершунский Б. С. Философия образования : [монография] / Б. С. Гершунский. – М. : Флинта, 1998. – 321 с.

60. Гладкова В. Акмеологічні аспекти підготовки майбутніх фахівців / В. Гладкова // Збірник наукових праць. – 2010. – № 2. – С. 144–147.

61. Головань М. С. Компетенція та компетентність: порівняльний аналіз понять / М. С. Головань // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2011. – №8 (18). – С. 224–234.

62. Гончаренко С. Гуманізація і гуманітаризація освіти / С. Гончаренко Ю. Мальований // Шлях освіти. – 2001. – № 3. – С. 2–8.

63. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.

64. Горбачева Е. И. Современный взгляд на педагогику и психологию высшего образования / Е. И. Горбачева // Вопросы психологии. – 1997. – №2. – С. 131–133.

65. Грабар М. И. Применение математической статистики в педагогических исследованиях. Непараметрические методы / М. И. Грабар, К. А. Краснянская. – М. : Педагогіка, 1997. – 135 с.

66. Гречановська О. В. Сутність поняття культурологічної компетентності студентів технічних ВНЗ / О. В. Гречановська // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2011. – № 1 (11). – С. 269–275.

67. Гречановська О. В. Формування культурологічної компетентності в майбутніх інженерів засобами інноваційного навчання :

дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Олена Володимирівна Гречановська. – Вінниця, 2012. – 280 с.

68. Григорьева Т. Г. Основы конструктивного общения : [практикум] / Т. Г. Григорьева. – Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1997. – 116 с.

69. Гришина Н. В. Психология конфликта. – [2-е изд.]. – СПб. : Питер, 2008. – 544 с.

70. Гуманитарная подготовка инженеров и специалистов в Пермском государственном техническом университете : опыт, проблемы, перспективы : [учеб. пособ.] ; [А. А. Бартоломей, Е. В. Баталова, Л. К. Гейхман и др.; науч. ред. В. Н. Стегний]. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Луч, 2002. – 275 с.

71. Гуревич А. Я. Социальная история и историческая наука / А. Я. Гуревич // Вопросы философии. – 1990. – № 4. – С. 5–7.

72. Гусева А. С. Прикладные психотехнологии в профессиональной деятельности / А. С. Гусева, В. В. Козлов. – М., 1996. – 180 с.

73. Демин В. А. Профессиональная компетентность специалиста: понятие и виды / Демин В. А. // Стандарты и мониторинг в образовании. – 2000. – № 4. – С. 34–42.

74. Демченко С. О. Розвиток професійно-педагогічної компетентності викладачів спеціальних дисциплін вищих технічних закладів освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / С. О. Демченко. – Кіровоград, 2005. – 20 с.

75. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала / А. А. Деркач. – М. : Издательство Московского психолого-социального ин-та, 2004. – 752 с.

76. Джеджула О. М. Теорія і методика графічної підготовки студентів інженерних спеціальностей вищих навчальних закладів : дис. ... д-

ра. пед. наук : 13.00.04 / Олена Михайлівна Джеджула. – Вінниця, 2007. – 416 с.

77. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : [навч. посіб.] / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 352 с.

78. Дичковський С. І. Педагогічні засади культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / С. І. Дичковський. – К., 2009. – 21 с.

79. Добрович А. Б. Общение: наука и искусство / А. Б. Добрович. – М. Знание, 1978. – 144 с.

80. Доловова Н. М. Формирование коммуникативной компетентности студентов в педагогическом пространстве технического вуза (на примере курса «Иностранный язык») : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Н. М. Доловова. – Ульяновск, 2003. – 225 с.

81. Драч І. І. Формування компетенцій випускників ВНЗ у контексті інтеграції України в Європейський союз / І. І. Драч // Міжрегіональна Академія управління персоналом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://library.Uipa.Edu.Ua/library/Documents/BolonProz/3/formuvanna.htm>.

82. Дрокина С. В. Развитие навыков межличностного общения в процессе профессиональной подготовки студентов технических вузов : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. / С. В. Дрокина. – Тольятти, 1996. – 194 с.

83. Дубасенюк О. А., Вознюк О. В. Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во. ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – С.11-18.

84. Дубасенюк О. А. Теоретико-технологічні засади впровадження особистісно орієнтованого підходу у професійно педагогічній підготовці вчителя / О. А. Дубасенюк // Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід : монографія / [за ред.. О. А. Дубасенюк]. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – С. 14-40.

85. Дьяченко М. И. Психологический словарь-справочник / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Мн : Харвест, 2004. – 576 с.
86. Елизарова Е. Н. Социально-психологический тренинг как инструмент повышения коммуникативной компетентности специалиста / Е. Н. Елизарова // Особенности профессионального мастерства специалиста постдипломного образования : материалы III межд. науч.-прак. конф. 15–16 апреля 2003 г. – СПб., 2003. – С. 70–73.
87. Елькін М. В. Педагогічні проблеми формування професійної компетентності майбутніх вчителів / М. В. Елькін // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – № 2. – Бердянськ : БДПУ, 2004. – С. 76–81.
88. Емельянов Ю. Н. Теория формирования и практика совершенствования коммуникативной компетентности : автореф. дис. на соискания науч. степени д-ра психол. наук / Ю. Н. Емельянов. – Л., 1991. – 38 с.
89. Енциклопедія освіти / [Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
90. Ерошина Н. А. Дидактические условия управления самостоятельной учебной деятельностью студентов педагогических вузов : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Н. А. Ерошина. – Липецк, 2001. – 22 с.
91. Етика та естетика : [навч. посіб.] / [В. Л. Петрушенко, В. П. Савельєв, І. М. Сурмай; за ред. В. Л. Петрушенка]. – Львів : Новий світ, 2000. – 304 с.
92. Жукова Е. Д. Культурологическая компетентность как основная составляющая процесса социализации личности / Е. Д. Жукова // Культура и образование. – Уфа : БГПУ, 2002. – С. 45–52.

93. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти : вивчення, викладання, оцінювання / [наук. ред. укр. вид. д-р. пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва]. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.

94. Запєвалина О. В. К вопросу о компетентности и компетенции в российской педагогике (в контексте медиаобразования) / О. В. Запєвалина // Юбилейный год. Кафедра педагогики ИГЛУ: история и современность. – Иркутск : Изд-во Иркут. Гос. Лингв. Ун-та, 2008. – С. 105–111.

95. Зеер Э. Ф. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход / Э. Ф. Зеер, А. М. Павлова, Э. Э. Сыманюк. – М. : Психолого-социальный институт. – 2005. – 532 с.

96. Зеленська О. П. Проблеми сучасної освіти в Україні та її культурологічна складова / О. П. Зеленська // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2013. – Вип. 29. – С. 184–190. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pfto_2013_29_34.pdf

97. Зимняя И. А. Общая культура и социально-профессиональная компетентность человека / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2005. – № 11. – С. 14–20.

98. Зимняя И. А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. – [2-е изд.] / И. А. Зимняя. – М. : Просвещение, 1985. – 284 с.

99. Зинченко В. П. Психологическая педагогика. Материалы к курсу лекций. Ч. 1. Живое знание / В. П. Зинченко – Самара : СГПУ РАО, 1998. – 216 с.

100. Зінченко В. О. Модель фахівця з позицій компетентнісного підходу / В. О. Зінченко // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. Педагогічні науки. – 2011. – № 10 (221). Ч 1. – С. 36–43.

101. Зюзіна Т. О. Компаративний аналіз проблеми визначення цілей і завдань гуманітарної культурологічної освіти / Т. О. Зюзіна // Збірник

наукових праць Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки. – 2006. – №4. – С. 104–110.

102. Зязюн І. А. Теоретичні аспекти культури і культурного розвитку людини. Виховання естетичної культури школярів : [навч. посіб.] / І. А. Зязюн, Н. Є. Миропольська, Л. О. Хлебнікова. – К. : ІЗМН, 1998. – 156 с.

103. Иконникова С. Н. Культурология в системе гуманитарных наук : междисциплинарные взаимосвязи / С. Н. Иконникова // Гуманитарий. – 1995. – № 1. – С. 73–82.

104. История и культурология : [учебн. пос. для студ. вузов] / [Н. В. Шишова, Т. В. Акулич, М. И. Бойко и др.]. – [2-е изд. перераб. и доп.]. – М. : Логос, 2000. – 456 с.

105. Іванов Ю. Професійні аспекти формування світогляду вчителя культурологічних дисциплін засобами міжкультурної комунікації : [навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. осв.] / Ю. Іванов, Г. Полянська. – Полтава : ПДПУ імені В. Г. Короленка, 2009. – 93 с.

106. Іванова І. В. Діагностування сформованості професійної іншомовної культурологічної компетентності майбутніх фахівців бізнес-сфери / І. В. Іванова // Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / [за заг. ред. проф. Є. І. Коваленко]. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – N 3. – 313 с.

107. Іванова Т. В. Культурологічний компонент у підготовці майбутнього педагога / Т. В. Іванова // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. – К. : НМЦ ВО, 2001. – (31). – С. 34–39.

108. Ігнатюк О. А. Формування майбутнього інженера до професійного самовдосконалення: теорія і практика : [монографія] / О. А. Ігнатюк. – Харків : НТУ «ХПІ», 2009. – 434 с.

109. Калінін В. О. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами діалогу культур : дис. ... канд.

пед. наук : 13.00.04 / Вадим Олександрович Калінін. – Житомир, 2005. – 198 с.

110. Картатова Ю. К. Професійна компетентність учителя української мови та літератури як педагогічна категорія [Електронний ресурс] / Ю. К. Картатова. – 2014. – Режим доступу : <http://www.kspu.kr.ua/ua/ntmd/konferentsiy/2-mizhnarodna-internet-konferentsiya-2014/section-4-5-6>].

111. Кинелев В. Г. Проблемы инженерного образования в России / В. Г. Кинелев // Высшее образование в России. – 1993. – № 2. – С. 5–10.

112. Коваленко О. Ю. Культурологічний підхід при формуванні міжкультурної компетентності у студентів у процесі вивчення іноземної мови [Електронний ресурс] / О. Ю. Коваленко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Філологія. – 2015. – № 15. – Т. 1. – Режим доступу : http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v15/part_1/48.pdf

113. Ковальова О. В. Гуманітарна університетська освіта : аналіз зарубіжних тенденцій / О. В. Ковальова, Ю. М. Брило [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ea.donntu.org/>

114. Ковальчук Л. О. Міжпредметні зв'язки у вивченні хіміко-технологічних дисциплін в економічному бізнес-коледжі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. О. Ковальчук. – Тернопіль, 2002. – 20 с.

115. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи : [бібліотека з освітньої політики / під. заг. ред. О. В. Овчарук]. – К. : «К.І.С.», 2004. – 112 с.

116. Кондрацька Л. А. Художня епістемологія у вимірі педагогіки / Л. А. Кондрацька – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2002. – 408 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.tnpu.edu.ua/subjects/85/met_svixud_kult/Posibnuk.htm#_ftnref162

117. Коновалов О. Ю. Методологічні аспекти розвитку інформаційно-програмного і програмно-методичного забезпечення навчального процесу / О. Ю. Коновалов // Нові технології навчання. – 2000. – № 31. – С. 39–45.

118. Копетчук В. А. Педагогічні умови професійного спрямування природничо-математичних предметів у медичному коледжі / В. А. Копетчук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2005. – № 25. – С. 243–245.

119. Королук О. М. Педагогічні умови диференціації самостійної роботи студентів технічного коледжу / О. М. Королук // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг : зб. наук. праць / [редкол. : О. І. Черевко (відпов. ред.) та ін.]. – Харків : ХДУХТ, 2006. – Вип. 2 (4) – С. 596–600.

120. Кошарна Н. В. Акмеологічний підхід у становленні професійної компетентності майбутнього вчителя / Н. В. Кошарна // Вісник психології і педагогіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.Psyh.Kiev.Ua>

121. Кравец А. С. Гуманизация и гуманитаризация высшего образования / А. С. Кравец. – М. : Наука, 1998. – 156 с.

122. Кравець М. С. Культурологія : [підруч. для студ. вищих навч. закладів] / М. С. Кравець ; [відп. за вип. С. В. Піча]. – Львів : Новий Світ. – 2000, 2010. – 316 с.

123. Кравченко Л. М. Наукові основи підготовки менеджера освіти у системі неперервної освіти : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Любов Миколаївна Кравченко. – К., 2009. – 546 с.

124. Краевский В. В. Предметное и общепредметное в образовательных стандартах / В. В. Краевский, А. В. Хуторский // Педагогика. – 2003. – № 3. – С. 3–10.

125. Крахоткин Ф. А. Фридрих Ницше : Антагонизм культуры и государства. – 2003. – 31 августа. – № 339 / Ф. А. Крахоткин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lebed.com/2003/art3472.htm>

126. Креативна педагогіка. Наук.-метод. журнал / Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. – Вінниця, 2012. – Вип. 5. – 108 с.

127. Крылова Н. Б. Культурный опыт школьников – основа организации образования / Н. Б. Крылова // Народное образование. – М. : Народное образование. – 2010. – № 9. – С. 158–163.

128. Кузьмина Н. В. Акмеология : пути достижения вершин профессионализма / Н. В. Кузьмина. – М. : Российская академия управления, 1993. – 73 с.

129. Кузьмина Н. В. Предмет акмеология / Н. В. Кузьмина. – СПб. : Политехника, 2002. – 189 с.

130. Культурология. Культура : термин и понятие. Цивилизация и культура. Электронная библиотека [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.countries.ru/library/theory/cultterm.htm>

131. Кучай О. В. Компетенція і компетентність – відображення цілісності та інтеграційної суті результату освіти / О. В. Кучай // Рідна школа. – 2009. – № 11. – С. 44–48.

132. Латинско-русский словарь. / [авт.-сост. И. Х. Дворецкий]. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Русский язык, 1976. – 1096 с.

133. Леонтьев А. А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания / А. А. Леонтьев. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 312 с.

134. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения / И. Я. Лернер. – М. : Педагогика, 1981. – 186 с.

135. Лист МОН України головам робочих груп з розроблення галузевих стандартів вищої освіти та головам Науково-методичних комісій МОН України № 1/9-484 від 31/07/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS8203.html

136. Лихачев Д. С. Прошлое – будущему : статьи и почерки / Д. С. Лихачев – Л. : Наука, 1985. – 575 с.

137. Личковах В. А. Молодіжна субкультура як соціокультурний та естетичний феномен // Молодь у сучасному світі: філософсько-культурологічні виміри : зб. матеріалів міжнарод. наук. конф. / В. А. Личковах – К. : КНЛУ, 2009. – С. 117–122.

138. Лозова В. І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів / В. І. Лозова – [2-е вид., доп.] – Харків : ОВС, 2000. – 175 с.

139. Лук'янчук С. Ф. Полікультурне виховання учнів в американській середній школі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Світлана Федорівна Лук'янчук. – Житомир, 2012. – 200 с.

140. Лукина О. А. Формирование культурологической компетенции старшеклассников лицея в процессе изучения иностранного языка [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Челябинск, 2000. URL:. – Режим доступа : <http://www.childpsy.ru/dissertations/id/18976.php>.

141. Ляудис В. Я. Психологические предпосылки проектирования моделей инновационного обучения в школе // Инновационное обучение в школе : стратегия и практика / В. Я. Ляудис. – М. : ИНИОН, 1994. – С. 13–32.

142. Ляхович Е. Личность и культура / Е. Ляхович // Вестник высшей школы. – 1991. – № 3. – 15–23 с.

143. Макаренко А. С. Проблемы школьного советского воспитания. Педагогические сочинения в 4-х томах. Т. 4. – М. : Правда, 1982. – 575 с.

144. Марк Туллий Цицерон. Тускуланские беседы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1422368001>

145. Марквардт К. Т. Развивающая система подготовки специалистов / К. Т. Марквардт. – М. : Знание, 1981. – 36 с.

146. Маркова А. К Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 312 с.

147. Маслак Л. П. Педагогічні умови формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів радіоінженерних спеціальностей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. : спец. 13.00.04

«Теорія і методика професійної освіти» / Людмила Петрівна Маслак. – Житомир, 2010. – 20 с.

148. Маслак Л. П. Роль і місце міжкультурної комунікації у процесі формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів / Л. П. Маслак // Науковий Вісник Чернівецького університету. – 2009. – Вип. 1. – С. 105–111.

149. Матвєєва Л. Л. Культурологія : курс лекцій : [навч. посіб.] / Л. Л. Матвєєва. – К. : Либідь, 2005. – 512 с.

150. Мацкайлова О. А. Гуманитаризация учебного процесса в системе среднего профессионального образования : дис. ... д-ра. пед. наук : 13.00.01 / Ольга Андреевна Мацкайлова. – Воронеж, 2010. – 400 с.

151. Мацкайлова О. А. Гуманитаризация учебного процесса в системе среднего профессионального образования : [монографія] / О. А. Мацкайлова ; [под ред. Н. М. Борытко]. – М. : АПК и ППРО, 2009. – 332 с.

152. Митина Л. М. Личность и профессия: психологическая поддержка и сопровождение/ Л. М. Митина. – М. : Academia, 2005. – 335 с.

153. Місце лінгвокраїнознавства у вивченні іноземної мови в середній школі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://student.km.ru/ref_show_frame.

154. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес : [матеріали до першої лекції] / [уклад. М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, К. М. Левківський, Ю. В. Сухарніков ; відп. ред. М. Ф. Степко]. – К., 2004. – 24 с.

155. Морально-етична культура офіцера : педагогічний аспект. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.Franko.lviv.ua/Pedagogika/visnyk/23/19_khodan.pdf

156. Морська Н. Л. Українська освіта у світлі вимог Болонської системи // Молодь у сучасному світі : філософсько-культурологічні виміри :

зб. матеріалів Міжн. наук. конф., (Київ, 26–27 березня 2009 р.) / Н. Л. Морська – К. : КНЛУ, 2009. – С. 467–470.

157. Москаленко А. М. Формування професійної етики майбутніх управлінців навчальних закладів в умовах магістратури // Збірник наукових праць Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Випуск 8. Частина 1. – Полтава, 2011. – Серія “Педагогічні науки”. – С. 223–229

158. Музальов О. Культурологічна підготовка учнів професійно-технічних навчальних закладів / О. Музальов // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2003. – № 1. – С. 69–79.

159. Мутовкина О. М. Формирование у студентов технического вуза готовности к профессиональному общению: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Ольга Михайловна Мутовкина. – Волгоград, 1999 – 20 с.

160. Нагорна Н. В. Формування у студентів понять компетентності й компетенції / Н. В. Нагорна // Виховання і культура. – 2007. – № 1–2. – С. 266–268.

161. Найн А. Я. Гуманизация непрерывного образования : варианты, концепции, модели / А. Я. Найн, Л. М. Кустов. – Челябинск : ЧГИФК, 1995. – 75 с.

162. Наталевич Н. Наукові підходи до формування професійної компетентності майбутніх культурологів / Н. Наталевич // Педагогічні науки. – 2014. – № 60. – С. 89–95.

163. Національна доктрина розвитку освіти / Указ Президента України № 347. – 17 квітня. – 2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>

164. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.studynotes.com.ua/2013/02/nacionalna-doktrina-rozvitku-osviti-ukra%D1%97ni-u-xxi-stolitti/>

165. Неперервна професійна освіта : проблеми, пошуки, перспективи : [монографія] / [за ред. І. А. Зязюна]. – К. : Віпол, 2000. – 636 с.

166. Неперервна професійна освіта : філософія, педагогічні парадигми, прогноз : [монографія] / [за заг. ред. В. Г. Кременя]. – К. : Наукова думка, 2003. – 853 с.

167. Недялкова К. В. Педагогічні умови інтелектуального розвитку майбутніх учителів математики у процесі фахової підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Катерина Василівна Недялкова. – Одеса, 2003. – 218 с.

168. Ничкало Н. Г. Неперервна професійна освіта як філософська та педагогічна категорія / Н. Г. Ничкало // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2001. – Вип. 1. – 212 с.

169. Ницше Ф. Сумерки идолов, или как философствуют молотом. Соч. в 2 т. Т. 2. / Ф. Ницше. – М. : Мысль, 1990. – 592 с.

170. Нова енергетична стратегія України до 2020 року : безпека, енергоефективність, конкуренція [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.uceps.org/upload/Draft%20Strategy_00%20\(7\).pdf](http://www.uceps.org/upload/Draft%20Strategy_00%20(7).pdf)

171. Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти / О. В. Овчарук // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / [під заг. ред. О. В. Овчарук]. – К. : К.І.С., 2004. – 112 с.

172. Омелянєнко В. Л. Теорія і методика виховання : [навч. посіб.] / В. Л. Омелянєнко, А. І. Кузьмінський [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://pidruchniki.com/1584072014969/pedagogika/teoriya_i_metodika_vihovannya

173. Онучак Л. В. Педагогічні умови організації самостійної поза аудиторної роботи студентів економічних спеціальностей : автореф. дис. на

здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Людмила Володимирівна Онучак. – К., 2002. – 21 с.

174. Основні тенденції розвитку освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://psylist.net/hpor/pedu019.htm>.

175. Островерхова Н. М. Наукові підходи до формування технологічної культури керівника закладу освіти [Електронний ресурс] / Н. М. Островерхова. – 2011. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/10_NPE_2011/Pedagogica/2_83043.doc.htm

176. Панкратова О. М. Культурологическая компетентность учителей и ее формирование в системе взаимодействия ИПК ПРО и гимназии № 65 [Електронний ресурс] / О. М. Панкратова. – Режим доступу : <http://pier.ulstu.ru/seminar/archive/29report.doc>

177. Пархоменко И. Т. Культурология. Вопросы и ответы : [пособ. для студ. средних спец. и высш. учебн. завед.] / И. Т. Пархоменко. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – Ростов-на-Дону : Учитель, 2008. – 329 с.

178. Патокин А. А. Компьютерно-технологический практикум в профессиональной подготовке инженера-педагога : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания (по областям и уровням образования)» / Анатолий Александрович Патокин. – Екатеринбург, 1997. – 22 с.

179. Педагогічний словник / [за ред. М. Д. Ярмаченка]. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 514 с.

180. Пеньковець О. В. Модель формування професійної компетентності з інформаційних технологій у майбутніх учителів природничо–математичного профілю / О. В. Пеньковець // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. – Вип. 83. Серія : Педагогічні науки. – 2011. – С. 195–199.

181. Перетяга Л. Є. Дидактичні умови формування полікультурної компетентності молодших школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

канд. іст. наук : спец. 13.00.09 «Теорія навчання» / Людмила Євгенівна Перетяга. – Харків, 2008. – 28 с.

182. Петрук В. А. Теоретико-методичні засади формування базових професійних компетенцій у майбутніх фахівців технічних спеціальностей : дис. ... док. пед. наук : 13.00.04 / Віра Андріївна Петрук. – К., 2008. – 517 с.

183. Петрук В. А. Теоретико-методичні засади формування професійної компетентності майбутніх фахівців технічних спеціальностей у процесі вивчення фундаментальних дисциплін : [монографія] / В. А. Петрук. – Вінниця : Універсум–Вінниця, 2006. – 292 с.

184. Петрунева Р. М. Модель специалиста-инженера: от деятельности к компетентности : [монография] / Р. М. Петрунева. – Волгоград : РПК «Политехник», 2007. – 143 с.

185. Пехота О. М. Освітні технології : [навч.-метод. посіб.] / [О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська, та ін.] ; [за заг. ред. О. М. Пехоти]. – К. : А.С.К., 2001. – 256 с.

186. Пехота О. М. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій : [навч. посіб.] / [О. М. Пехота, В. Д. Будак, А. М. Старева та ін.]. – К. : А.С.К., 2003. – 240 с.

187. Пиралова О. Ф. Теоретические основы оптимизации обучения профессиональным дисциплинам в условиях современного технического вуза : [монография] / О. Ф. Пиралова. – М. : Академия естествознания, 2011 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.monographies.ru/131>

188. Плахотник О. В. Проблема тьюторства в контексте современной философии образования / О. В. Плахотник // Проблеми сучасної педагогічної освіти : зб. наук. праць / [ред. : О. В. Глузман, М. Я. Ігнатенко]. Вип. 2, ч. 2 : Серія : Педагогіка і психологія. – К. : Педагогічна преса, 2000. – С. 63–67.

189. Пометун О. Запровадження компетентнісного підходу – перспективний напрям розвитку сучасної освіти / О. Пометун [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://visnyk.iatp.org.ua>.

190. Пометун О. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти / О. Пометун // Рідна школа. – 2005. – № 1. – С. 65–69.

191. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності : погляд з позиції сучасної педагогічної науки / О. І. Пометун // Вісник програм шкільних обмінів. – 2005. – № 23. – С. 18–24.

192. Пономарьова Г. Ф. Педагогічні умови формування екологічної культури студентів педагогічного коледжу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка, історія педагогіки та освіти» / Галина Федорівна Пономарьова. – Харків, 1997. – 175 с.

193. Попов Е. В. Введение в культурологию : [учеб. пособ. для вузов] / [рук. автор. колл. и отв. ред. Е. В. Попов]. – М. : ВЛАДОС, 1996 – 336 с.

194. Пригожин А. И. Современная социология организаций : [ученик] / А. И. Пригожин. – М., 1995. – 276 с.

195. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556–VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

196. Про засади державної мовної політики : Закон України від 03.07.2012 № 5029–VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>

197. Про освіту : Закон України від 23.05.1991 № 1060–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>

198. Проблемы и перспективы формирования национальной гуманитарно-технической элиты : сб. наук. пр. : Посвящается 125-летию со дня основания Национального техн. ун-та «ХПИ». Вып. 27 (31) : в 3 ч., Ч. 2 / Харьковский политехнический ин-т, нац. техн. ун-т, Акад. Пед. Наук Украины ; [ред. : Л. Л. Товажнянский, А. Г. Романовский]. – М. : НТУ «ХПИ», 2010. – 368 с.

199. Проект Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки / [офіційне видання]. – Чернівці : Букрек, 2011. – 31 с.
200. Равен Дж. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализации / Дж. Равен – М. : Когито-Центр, 2002. – 396 с.
201. Радченко Т. А. Полікультурні засади організації навчального процесу в університетах Швейцарії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Тетяна Анатоліївна Радченко. – Житомир, 2014. – 20 с.
202. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – початок XX ст.) : [нарис] / [ред. М. Д. Ярмаченко, та ін.]. – К. : Радянська школа, 1991. – 381 с.
203. Розин В. М. Культурология : [учебник] / В. М. Розин – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Гардарики, 2003. – 462 с.
204. Роль освітньо-виховного процесу у формуванні студентської молоді міста. Муніципальне управління : досвід, проблеми та перспективи : матеріали Третьої міжвузівської наук.-прак. конф. студ. та мол. наук., (Чернівці, 17–18 листопада 2006 р.). – Чернівці : Наші книги, 2006. – 352 с.
205. Роскопіна Ю. О. Формування культурологічної компетентності майбутніх правників у процесі навчання іншомовного професійного спілкування на прикладі США [Електронний ресурс] / Ю. О. Роскопіна. – 2013. – Режим доступу: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=1142
206. Рудницька О. П. Педагогіка : загальна та мистецька : [навч. посіб.] / О. П. Рудницька. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.
207. Рудницька О. П. Українське мистецтво у полікультурному просторі : [навч. посіб.] / О. П. Рудницька. – К. : «Екс Об», 2000. – 208 с.
208. Рыданова Е. Н. Формирование коммуникативных умений будущего инженера в проектной деятельности : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Елена Николаевна Рыданова. – Волгоград, 2010. – 144 с.

209. Савченко О. Я. Уміння вчитися як ключова компетентність загальної середньої освіти / О. Я. Савченко // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / [під заг. ред. О. В. Овчарук]. – К.: К.І.С., 2004. – 112 с.

210. Садовников В. Н. Культура. Образование. Университет / В. Н. Садовников [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://reffan.ru/referat_ujgrnajgejgebewyfs.html

211. Саракун Л. П. Сучасна соціокультурна ситуація: суперечності і тенденції розвитку // Молодь у сучасному світі: філософсько-культурологічні виміри : зб. матеріалів Міжн. наук. конф., (Київ, 26–27 березня 2009 р.) / Л. П. Саракун. – К. : КНЛУ, 2009. – С. 80–83.

212. Семенов И. Н. Акмеология – новое направление междисциплинарных исследований человека : социокультурный контекст развития акмеологии / И. Н. Семенов // Общественные науки и современность. – 1998. – № 3. – С. 134–142. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.hse.ru/data/645/948/1217/012Semenov.pdf>.

213. Сериков В. В. Личностно-ориентированное образование : К разработке дидактической концепции / В. В. Сериков // Педагогика. – 1994. – № 5. – С. 12–18.

214. Симонян Р. Х. Элита или все-таки номенклатура? / Р. Х. Симонян // Общественные науки и современность. – 2009. – № 2. – С. 114–124.

215. Сластенин В. О. Педагогика / В. О. Сластенин. – М. : Просвещение, 1977. – 362 с.

216. Словник іншомовних слів / [уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута ; ред. Є. І. Мазніченко]. – К. : Наукова думка, 2000. – 662 с.

217. Советский энциклопедический словарь / [гл. ред. А. М. Прохоров]. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – 1632 с.

218. Социальные факторы консолидации Российского общества: социологическое измерение / [под ред. чл.-корр. РАН. М. К. Горшкова]. – М. : Новый хронограф, 2010 – 256 с.

219. Сподін Л. А. Педагогічні умови формування професійної спрямованості особистості студентів вищих аграрних закладів освіти : дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Людмила Анатоліївна Сподін. – К., 2001. – 228 с.

220. Степашкина Л. Ю. Развитие общих учебных умений и навыков как ключевой образовательной компетенции / Л. Ю. Степашкина // Интернет-журнал «Эйдос». – 2005. – 10 сентября [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.eidos.ru/journal/2005/0910-11.htm>

221. Турен А. От обмена к коммуникации : рождение программированного общества / А. Турен // Новая технократическая волна на Западе. – М. : Прогресс, 1986. – С. 410–429.

222. Український радянський енциклопедичний словник. В 3-х. т. / [редкол. М. Бажан (гол. ред.) та ін.]. Т. 2. – К. : Видавництво АН УРСР, 1967 – 856 с.

223. Управління національною освітою в умовах становлення і розвитку української державності : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. / [ред. В. П. Андрущенко та ін.], (Київ, 28–30 жовтня 1998 р.). – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 335 с.

224. Файнбург З. И. Проблема культуры в современном марксистско-ленинском знании / З. И. Файнбург // Философские и социологические вопросы культуры. – М. : Наука, 1978. – 367 с.

225. Федорцова Е. Г. Проблемы культурологической подготовки специалистов с высшим техническим образованием / Е. Г. Федорцова // Профессионализм педагога : сущность, содержание, перспективы развития. Научные труды. – Ч. II. – Москва-Ярославль, 2013. – С. 490–494.

226. Федорцова Е. Г. Формирование гуманитарных компетенций студентов при изучении гуманитарных дисциплин в техническом ВУЗе / Е. Г. Федорцова // Science and education a new dimension. – Pedagogy and Psychology.-II, Issue 25, 2014. – P. 68–71.

227. Федорцова О. Г. English for every day communication for the students of power engineering department : [зб. вправ, тестів та завдань] /

О. Г. Федорцова, О. М. Джеджула. – Вінниця : ТОВ «Нілан – ЛТД», 2015. – 132 с.

228. Федорцова О. Г. Впровадження комп'ютерної технології в процесі формування духовно-моральних якостей молоді технічного ВНЗ / О. Г. Федорцова // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми :Зб. наук. праць. – Вип. 18. – Київ-Вінниця, 2008. – С.486–490.

229. Федорцова О. Г. Культурологічна компонента у творах сучасних письменників Великої Британії і США в процесі вивчення гуманітарних дисциплін у технічному ВНЗ / О. Г. Федорцова // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – Вип. № 3 (69). – Житомир, 2013. – С. 194–197.

230. Федорцова О. Г. Особистісний підхід до студентської молоді в процесі формування духовно-моральних цінностей / О. Г. Федорцова // Нові технології навчання : Шляхи розвитку духовності та професіоналізму за умов глобалізації ринку освітніх послуг : Зб. наук. праць. – Ч. І. – Спец. вип. – № 48. – Київ-Вінниця, 2007. – С. 163–166.

231. Федорцова О. Г. Подолання труднощів педагогічного процесу на шляху формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків / О. Г. Федорцова // Нові технології навчання. – № 83. Новітні педагогічні технології у світлі духовних цінностей Європейської цивілізації. – Вінниця-Київ, 2014. – С. 263–265.

232. Федорцова О. Г. Проблемні аспекти навчання і виховання майбутнього інженера засобами вивчення гуманітарних дисциплін / О. Г. Федорцова // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – Вип. № 63. – Житомир, 2012. – С. 173–176.

233. Федорцова О. Г. Професійна підготовка майбутніх інженерів на основі духовно-моральних цінностей : [наук.-метод. зб.] / О. Г. Федорцова // Нові технології навчання. – № 69. – Ч. II. – Київ-Вінниця, 2011. – С. 281–284.

234. Федорцова О. Г. Технологія і шляхи формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів : [наук.-метод. зб.] / О. Г. Федорцова // Нові технології навчання. – № 79. – К., 2013. – С. 191–193.

235. Федорцова О. Г. Формування духовно-моральних якостей студентів технічного ВНЗ засобами мистецтва, застосовуючи комп'ютерну технологію / О. Г. Федорцова // Нові технології навчання : Розвиток духовності та професіоналізму в умовах глобалізації : Зб. наук. праць. – Ч. 2. – Спец. вип. № 55. – Київ-Вінниця, 2008. – С. 260–262.

236. Федорцова О. Г. Формування культурологічної компетентності майбутнього інженера як педагогічна проблема / О. Г. Федорцова : [наук.-метод. зб.]. – Духовно-моральне виховання і професіоналізація особистості : виклики ХХІ століття. – Київ-Вінниця, 2010. – С. 190–191.

237. Федорцова О. Г. Формування особистості студента технічного ВНЗ засобами мистецтва в процесі навчання та виховання : [наук.-метод. зб.] / О. Г. Федорцова // Нові технології навчання. – № 73. – Ч. II. – Київ-Вінниця, 2012. – С. 254–258.

238. Федорцова О. Г. Формування ціннісних орієнтацій особистості студента технічного ВНЗ / О. Г. Федорцова // Науково-методичний збірник. Духовно-моральне виховання і професіоналізм особистості в сучасних умовах. – Ч. 2. – Спец. вип. – № 58. – Київ-Вінниця, 2009. – С. 244–247.

239. Феномен інновації : освіта, суспільство, культура / [за ред. В. Г. Кременя]. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 472 с.

240. Флиер А. Я. Культурная компетентность личности : между проблемами образования и национальной политики / А. Я. Флиер // Общественные науки и современность. – 2000. – № 2. – С. 151–165.

241. Фокин Ю. Г. Преподавание и воспитание в высшей школе : методология, цели и содержание, творчество : [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед.] / Ю. Г. Фокин. – М. : Академия, 2002. – 224 с.

242. Фролов Ю. В. Компетентностная модель как основа оценки качества подготовки специалистов / Ю. В. Фролов, Д. А. Махотин // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 8. – С. 34–41.
243. Фромм Э. Иметь или быть / [пер. с англ.]. – [2-е изд. доп.] / Э. Фромм. – М. : Прогресс, 1990. – 330 с.
244. Харитонов С. В. Основные структурные компоненты культурологической компетенции / С. В. Харитонов // Современные научные исследования и инновации. – 2013. – № 7 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL: <http://web.snauka.ru/issues/2013/07/25475>
245. Харламов И. Ф. Педагогика : [учеб. пособ.] / И. Ф. Харламов. – М. : Политиздат, 1986. – 519 с.
246. Харчевникова Е. Л. Воспитание информационной культуры как педагогическая проблема / Е. Л. Харчевникова. – Владимир, 1998. – 256 с.
247. Хомич Л. О. Загальнокультурний розвиток особистості у педагогічній теорії А.С. Макаренка / Л. О. Хомич // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Педагогіка А.С. Макаренка в полікультурному освітньому просторі”, присвяченої 125-й річниці з дня народження А.С. Макаренка (м. Полтава, 12-14 березня 2013 року) / За заг. ред. проф. М.В. Гриньової – Полтава, 2013. – С.189-191.
248. Хомич Л.О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів:[моногр.] / Л.О. Хомич. – К. : Магістр S, 1998. – 200 с.
249. Чельшева Т. В. Непрерывное художественное образование как целостная образовательная система : теоретические аспекты : [монография] / Т. В. Чельшева. – М. : АПК и ПРО, 2001. – 128 с.
250. Чемерис І. М. Нові вимоги до спеціаліста : поняття компетентності й компетенції / І. М. Чемерис // Вища освіта України. – 2006. – № 2. – С. 84–88.
251. Чернилевский Д. В. Духовно-нравственные ценности образовательной системы России XXI века / Д. В. Чернилевский. – М. : РИО МГТА, 2003. – 269 с.

252. Чернілевський Д. В. Педагогіка вищої школи / [за ред. Д. В. Чернілевського]. – Вінниця : АМСКП, Глобус – Прес, 2010. – 408 с.
253. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – Нью-Йорк, 1991. – 176 с.
254. Чошанов М. А. Гибкая технология проблемно-модульного обучения : [метод. пособ.] / М. А. Чошанов. – М. : Народное образование, 1996. – 160 с.
255. Чошанов М. А. Дидактические конструкции гибкой технологии обучения / М. А. Чошанов // Педагогика. – 1997. – №2. – С. 37–39.
256. Шадриков В. Д. Новая модель специалиста : инновационная подготовка и компетентностный подход / В. Д. Шадриков // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 8. – С. 26–31.
257. Шакур Ю. А. Профессиональные компетенции сотрудников как инструмент конкурентоспособности организации / Ю. А. Шакур [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.b-seminar.ru/article/show/93.htm>
258. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник / В. Б. Шапар. – Харків : Прапор, 2004. – 604 с.
259. Шаргун Т. О. Формування професійної компетентності у майбутніх фахівців залізничного транспорту у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед наук : 13.00.04 / Тетяна Олексіївна Шаргун. – Хмельницький, 2006. – 223 с.
260. Шевнюк О. Л. Культурологія : [навч. посіб.] / О. Л. Шевнюк. – К. : Знання-Прес, 2004. – 353 с.
261. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / В. М. Шейко, В. М. Кушнарченко. – К. : Знання-Прес, 2003. – 296 с.

262. Шишов С. Компетентностный подход в образовании: международный аспект / С. Шишов // Відкритий урок. – 2004. – № 17–18. – С. 20–21.
263. Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории. Т. 1. Образ и действительность: [пер. с нем.] / О. Шпенглер. – Мн.: ООО «Попурри», 1998. – 688с.
264. Шубин В. И. Культура. Техника. Образование: [учеб. пособ. для техн. ун-в] / В. И. Шубин, Ф. Е. Пашков. – Днепропетровск, 1999. – 205 с.
265. Шупта О. В. Формування готовності до професійної творчої діяльності майбутніх перекладачів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Оксана Володимирівна Шупта. – Тернопіль, 2005. – 242 с.
266. Ягупов В. В. Педагогіка: [навч. посіб.] / В. В. Ягупов. – К.: Либідь, 2003. – 560 с.
267. Ядов В. О. Социологическое исследование: методология, программа, методы / В. А. Ядов. – Москва: Наука, 1978. – 239 с.
268. Якиманская И. С. Технология личностно-ориентированного обучения в современной школе / И. С. Якиманская. – М.: Сентябрь, 2000. – С. 7.
269. Яковлев Б. Подготовка специалиста как социокультурная проблема / Б. Яковлев, И. Арановская // Высшее образование в России. – 2002. – № 4. – С. 115–119.
270. Якса Н. В. Професійна підготовка майбутніх учителів: теорія і методика міжкультурної взаємодії в умовах Кримського регіону: [монографія] / Н. В. Якса. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка. 2008. – 552 с.
271. Яценко С. Л. Сутнісні аспекти особистісно орієнтованої освіти / С. Л. Яценко // Проблеми освіти: наук-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – Київ, 2015. – №. 85. – Спецвипуск. – С. 116–122.

272. Banks J. Cultural Diversity and Education: Foundations, Curriculum and Teaching / J. Banks. – Boston ; Allyn and Bacon, 2001. – 180 p.
273. Banks J. A. Multicultural Education : characteristics and goals / J. A. Banks // Multicultural Education. Issues and Perspectives / [ed. By J. A. Banks, Cherry A. McGee Banks]. – [6th ed.]. – John Willey & Sons, Inc., 2007. – P. 3–30.
274. Campaign 1. English for the Military. Simon Mellor-Clark, Yvonne Baker de Altamirano. Macmillan Publishers Limited, 2004 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.campaignmilitaryenglish.com/Authors/>
275. Gay Geneva. A Synthesis of Scholarship in Multicultural Education. – 1994 – 21 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ncrel.org/sdrs/areas/issues/educatrs/leadrshp/le0gay.htm>
276. Graham A. C. The problem of value. London, 1961 / A. C. Graham [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://philpapers.org/rec/RAMACG>
277. Hall Stuart. Cultural Studies and the Centre some problematic and problems. /Culture. Media, Languages/-№2 – Centre for contemporary cultural studies, 1980. – 298 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.amherst.edu/media/view/91999/original/Hall>
278. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English language : Lesicon Publication, 1993. – 1150 p.
279. Roos T. G. Die Arbeitswelt im Jahre 2020: Was bedeutet sie fur die bildung // Leicht geandert fur Thurgauer Zeitung. – 2002. – P. 28–31.
280. The Concise Oxford English – Russian Dictionary / ed. By Paul Falla. – Oxford: Oxford University Press, 2001. – 1007 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

ТАБЛИЦЯ – ПЕРЕЛІК НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН І ПРАКТИК

Шифр навчальної дисципліни або практики	Назва навчальної дисципліни або практики	Назва блоку змістових модулів, що входить до навчальної дисципліни або практики	Шифр блоку змістових модулів, що входить до навчальної дисципліни або практики	Шифри змістових модулів, що входять до блоку змістових модулів
1	2	3	4	5
1. Нормативна частина				
<u>ГСЕ. Цикл гуманітарної та соціально-економічної підготовки</u>				
ГСЕ.01	Історія України	Історія України з найдавніших часів до середини XVII ст.	ГСЕ.01.01	3.05.ПР.О.01.01
		Історія України з середини XVII ст. до сучасності	ГСЕ.01.02	3.05.ПР.О.01.02
ГСЕ.02	Українська мова (за професійним спрямуванням)	Законодавчі та нормативно-правові основи професійного спілкування	ГСЕ.02.01	3.03.ПП.О.01.01
		Офіційно-ділова документація	ГСЕ.02.02	3.03.ПП.О.01.02
		Усне професійне спілкування	ГСЕ.02.03	3.03.ПП.О.01.03
		Наукова комунікація як складова фахової діяльності	ГСЕ.02.04	3.03.ПП.О.01.04
ГСЕ.03	Історія української культури	Історія української культури з найдавніших часів до кінця XVIII ст.	ГСЕ.03.01	3.05.ПР.О.01.01
		Історія української культури XIX – XXI ст.	ГСЕ.03.02	3.05.ПР.О.01.02
ГСЕ.04	Філософія	Релігійні процеси та конфлікти. Методи філософії.	ГСЕ.04.01	3.01.ПП.Н.01.01

1	2	3	4	5
		Особливості спілкування при різних світоглядних позиціях.	ГСЕ.04.02	3.01.ПП.Н.01.02
ГСЕ.05	Іноземна мова	Переклад технічного тексту.	ГСЕ.05.01	3.03.ПП.Н.01.01
ГСЕ.10	Політологія	Закономірності розвитку політичної сфери життя суспільства	ГСЕ.10.01	3.10.ПП.Н.01.01
ГСЕ.06	Фізичне виховання*	Стимулювання та розвиток фізичних якостей організму.	ГСЕ.06.01	3.08.ПП.Н.01.01
<u>МПН. Цикл математичної, природничо-наукової підготовки</u>				
МПН.05	Обчислювальна техніка та програмування	Апаратне забезпечення	МПН.05.01	3.11.ПП.Р.01.01
		Програмне забезпечення	МПН.05.02	3.11.ПП.Р.01.02
		Основи алгоритмізації та програмування	МПН.05.03	3.11.ПП.Р.01.03
		Програмні засоби комп'ютерної математики	МПН.05.04	3.11.ПП.Р.01.04
МПН.06	Прикладна механіка	Розтягання (стискання). Аналіз напружень та деформацій. Геометричні характеристики плоских перерізів.	МПН.06.01	ПФ.Д.03.ПП.Р.01.01
		Згинання прямих стержнів, розрахунки на міцність при згинанні. Кручення стержнів. Складний опір. Стійкість стиснутих стержнів. Міцність матеріалів при змінних напруженнях.	МПН.06.02	ПФ.Д.03.ПП.Р.01.02
МПН.01	Вища математика	Лінійна алгебра і векторна алгебра.	МПН.01.01	ПФ.С.01.ПР.О.01.01
		Математичний аналіз.	МПН.01.02	ПФ.С.01.ПР.О.01.02
		Теорія ймовірності і елементи математичної статистики.	МПН.01.03	ПФ.С.01.ПР.О.01.03
МПН.02	Загальна фізика	Кінематика та динаміка	МПН.02.01	ПФ.С.01.ПП.Р.02.01
		Коливання та хвилі	МПН.02.02	ПФ.С.01.ПП.Р.02.02
		Молекулярно-кінетична теорія	МПН.02.03	ПФ.С.01.ПП.Р.02.03
		Термодинаміка	МПН.02.04	ПФ.С.01.ПП.Р.02.04
		Магнетизм	МПН.02.06	ПФ.С.01.ПП.Р.02.06
		Оптика	МПН.02.07	ПФ.С.01.ПП.Р.02.07
		Атомна фізика	МПН.02.08	ПФ.С.01.ПП.Р.02.08

МПН.03	Інженерна та комп'ютерна графіка	Види проєціювання. Ортогональні проєкції основних елементів геометричного простору.	МПН.03.01	ПФ.С.01.ПР.О.04.01
		Способи перетворення комплексного креслення.	МПН.03.02	ПФ.С.01.ПР.О.04.02
		Гранні поверхні і багатогранники.	МПН.03.03	ПФ.С.01.ПР.О.04.03
		Криві поверхні. Операції на геометричних моделях поверхонь.	МПН.03.04	ПФ.С.01.ПР.О.04.04
		Взаємний перетин поверхонь.	МПН.03.05	ПФ.С.01.ПР.О.04.05
		Загальні вимоги виконання креслень за стандартами ЄСКД. Елементарні геометричні побудови.	МПН.03.06	ПФ.С.01.ПР.О.04.06
		Проекційні основи побудови зображень предметів – виглядів, розрізів, перерізів.	МПН.03.07	ПФ.С.01.ПР.О.04.07
		Креслення деталей з натури.	МПН.03.08	ПФ.С.01.ПР.О.04.08
		Аксонетричні проєкції геометричних тіл.	МПН.03.09	ПФ.С.01.ПР.О.04.09
		Складальні креслення різьбових з'єднань	МПН.03.10	ПФ.С.01.ПР.О.04.10
		Деталювання креслень складальних одиниць.	МПН.03.11	ПФ.С.01.ПР.О.04.11
		Електричні схеми.	МПН.03.12	ПФ.С.01.ПР.О.04.12
		Основи побудови плоских креслень та тривимірних моделей в САПР AutoCAD / Компас-3D.	МПН.03.13	ПФ.С.01.ПР.О.04.13
ПП. Цикл професійної та практичної підготовки				
ПП.01	Теоретичні основи електротехніки	Електричні кола постійного та однофазного синусоїдного струму.	ПП.01.01	ПФ.С.01.ПР.О.01.01
		Електричні кола однофазного синусоїдного струму. Поняття чотириполюсників. Трифазні електричні кола.	ПП.01.02	ПФ.С.01.ПР.О.01.02
ПП.02	Теорія електропривода	Електропривод як складна електромеханічна система.	ПП.02.01	ПФ.С.01.ПП.О.01.01
		Механічна частина силового каналу електропривода.	ПП.02.02	ПФ.С.01.ПП.О.01.02

1	2	3	4	5
		Основи регулювання електромеханічних систем з електроприводом змінного струму.	ПП.02.04	ПФ.С.01.ПП.О.01.04
		Основи регулювання координат взаємозв'язаних електроприводів.	ПП.02.05	ПФ.С.01.ПП.О.01.05
		Методи оцінки якості і точності регулювання координат електропривода.	ПП.02.06	ПФ.С.01.ПП.О.01.06
		Оптимізація перехідних процесів в електроприводі за рахунок формування відповідних керуючих впливів.	ПП.02.07	ПФ.С.01.ПП.О.01.07
		Енергетичні характеристики електропривода.	ПП.02.08	ПФ.С.01.ПП.О.01.08
		Основи вибору потужності силових елементів електропривода.	ПП.02.09	ПФ.С.01.ПП.О.01.09
ПП.03	Теорія автоматичного керування	Методи визначення систем і видів автоматичного керування	ПП.03.01	ПФ.Д.02.ПР.О.02.01
		Математичні моделі систем автоматичного керування та їх побудова	ПП.03.02	ПФ.Д.02.ПР.О.02.02
		Розподіл систем автоматичного керування на типові елементи з відомими властивостями	ПП.03.03	ПФ.Д.02.ПР.О.02.03
		Аналіз і розробка систем автоматичного керування	ПП.03.04	ПФ.Д.02.ПР.О.02.04
		Оцінка роботи систем автоматичного керування відповідно до умов експлуатації	ПП.03.05	ПФ.Д.02.ПР.О.02.05
		Визначення показників якості роботи автоматичних систем керування та їх приведення до нормативних вимог	ПП.03.06	ПФ.Д.02.ПР.О.02.06
		Розробка і експлуатація систем дискретної дії в тому числі цифрових сучасних систем	ПП.03.07	ПФ.Д.02.ПР.О.02.07
		Визначення та аналіз роботи систем автоматичного керування з нелінійними	ПП.03.08	ПФ.Д.02.ПР.О.02.08
МПН.04	Теоретична механіка	Динаміка точки	МПН.04.01	ПФ.Д.03.ПП.Р.01.01
		Динаміка системи	МПН.04.02	ПФ.Д.03.ПП.Р.01.02

ПП.04	Електричні машини	Принцип дії та будови машини постійного струму	ПП.04.01	ПФ.С.01.ПП.О.05.01
		Забезпечення надійної роботи машин постійного струму	ПП.04.02	ПФ.С.01.ПП.О.05.02
		Машини постійного струму, їх властивості та характеристики	ПП.04.03	ПФ.С.01.ПП.О.05.03
		Трансформатори, їх принцип дії, властивості та будова	ПП.04.04	ПФ.С.01.ПП.О.05.04
		Принцип дії та будови машини змінного струму	ПП.04.05	ПФ.С.01.ПП.О.05.05
		Асинхронні машини, їх властивості та характеристики	ПП.04.06	ПФ.С.01.ПП.О.05.06
		Синхронні машини, їх властивості та характеристики	ПП.04.07	ПФ.С.01.ПП.О.05.07
		Навантаженість, теплова навантаженість та ККД машин і трансформаторів	ПП.04.08	ПФ.С.01.ПП.О.05.08
		ПП.05Моделювання електромеханічних систем	ПП.05.01	ПФ.С.01.ПР.О.04.01
		Методи моделювання електромеханічних систем	ПП.05.02	ПФ.С.01.ПР.О.04.02
		ПП.06Економіка та організація виробництва	ПП.06.01	ПФ.Д.01.ПП.О.02.01
		Основні виробничі засоби та оборотні кошти залізниць, господарства електропостачання	ПП.06.02	ПФ.Д.01.ПП.О.02.02
		Економіка праці на залізничному транспорті, господарстві електропостачання	ПП.06.03	ПФ.Д.01.ПП.О.02.03
		Експлуатаційні витрати та собівартість продукції господарства електропостачання	ПП.06.04	ПФ.Д.01.ПП.О.02.04
		Визначення ефективності інвестиційних проектів на залізничному транспорті	ПП.06.05	ПФ.Д.01.ПП.О.02.05
		Планування виробничої діяльності	ПП.06.06	ПФ.Д.01.ПП.О.02.06
		ПП.07Основи екології. Загальні поняття, закони та концепції екології	ПП.07.01	ПФ.Д.03.ПР.О.01.01
ПП.08	Безпека життєдіяльності	Теоретичні основи БЖД та безпека у виробничій сфері і побуті.	ПП.08.01	ПФ.Д.01.ПП.О.08.01

		Запобігання надзвичайним ситуаціям та організація усунення їх негативних наслідків.	ПП.08.02	ПФ.Д.01.ПП.О.08.02
ПП.09	Основи охорони праці	Загальні питання охорони праці. Правові та організаційні основи охорони праці	ПП.09.01	СВ.С.01.ПП.Р.02.01
		Організація охорони праці на підприємстві.	ПП.09.02	СВ.С.01.ПП.Р.02.02
ПП.10	Основи метрології та електричних	Технічні засоби електричних вимірювань.	ПП.10.01	ПФ.Д.02.ПП.Н.06.01
		Методи вимірювання фізичних величин.	ПП.10.02	ПФ.Д.02.ПП.Н.06.02
ПП.12	Виробнича практика	Узагальнена структура виробничого підприємства. Порядок організації технологічних процесів.	ПП.12.01	СВ.С.01.ПП.Р.02.01 СВ.С.01.ПП.Р.02.02 ПФ.С.01.ПП.Р.01.01
		Види технологічного обладнання, порядок його обслуговування та умови роботи.	ПП.12.02	ПФ.С.01.ПП.Р.01.02 ПФ.Д.01.ПП.О.02.02 ПФ.Д.01.ПП.О.02.03 ПФ.Д.01.ПП.О.02.04
ПП.13	Переддипломна практика	Коректування технічних даних за темою дипломного проекту (роботи), пов'язаних з діяльністю виробництва – бази практики	ПП.14.01	ПФ.Д.02.ПР.О.01.01
				ПФ.Д.02.ПР.О.01.02
				ПФ.Д.02.ПР.О.01.03
				ПФ.С.01.ПП.О.01.01
				ПФ.С.01.ПП.О.01.02
				ПФ.С.01.ПП.О.01.03
ПП.14	Дипломне проектування	Виконання технічних завдань за тематикою експлуатації, проектування та розвитку електромеханічних систем та електроприводу	ПП.13.01	ПФ.С.01.ПП.О.01.04
				ПФ.С.01.ПП.О.05.02
				ПФ.С.01.ПП.О.05.06
				ПФ.С.01.ПП.О.05.07
				ПФ.С.01.ПП.О.05.08
				ПФ.Д.02.ПР.О.02.03
2.Варіативна частина (для спеціальності «Електромеханічні системи автоматизації та електропривод»)				
В3. Цикл дисциплін за вибором ВНЗ				
В3.01	Іноземна мова професійного спрямування	Іноземна мова за професійним спрямуванням	В3.01.01	ПФ.Д.03.ЗР.Р.02.01
		Іноземна мова для професійно-орієнтованого спілкування. Ділове мовлення.	В3.01.02	ПФ.Д.03.ЗР.Р.02.02
		Іноземна мова для науковців	В3.01.03	ПФ.Д.03.ЗР.Р.02.03

В3.02	Нелінійні та дискретні системи автоматичного керування	Нелінійні системи автоматичного керування	В3.02.01	ПФ.Д.02.ПР.О.01.01
		Дискретні системи автоматичного керування	В3.02.02	ПФ.Д.02.ПР.О.01.02
В3.03	Електроніка та мікросхемотехніка	Фізичні основи електроніки. Напівпровідникові прилади.	В3.03.01	ПФ.Д.02.ПР.О.02.01
		Підсилювачі постійного та змінного струмів.	В3.03.02	ПФ.Д.02.ПР.О.02.02
		Перетворювачі електричної енергії. Некеровані випрямлячі.	В3.03.03	ПФ.Д.02.ПР.О.02.03
		Керовані випрямлячі. Інвертори. Конвертори. Перетворювачі частоти.	В3.03.04	ПФ.Д.02.ПР.О.02.04
В3.04	Автоматизація технологічних процесів, установок і комплексів	Вирішення задач із синтезу одно- та багатотактних дискретних схем автоматики.	В3.04.01	ПФ.С.01.ПП.О.01.01
		Зведення статичних моментів і зусиль, моментів інерції і рухомих мас.	В3.04.02	ПФ.С.01.ПП.О.01.02
		Математичний опис механічної частини силового каналу електропривода.	В3.04.03	ПФ.С.01.ПП.О.01.03
		Оцінка роботи електропривода в перехідних режимах	В3.04.04	ПФ.С.01.ПП.О.01.04
		Види систем вентиляції. Розробка і експлуатація систем вентиляції.	В3.04.05	ПФ.С.01.ПП.О.01.05
В3.05	Вступ до електромеханіки	Основні елементи електроприводу та систем автоматизації.	В3.05.01	ПФ.С.01.ПП.Р.01.01
		Основи електромеханічних систем автоматизації та автоматизованого електроприводу.	В3.05.02	ПФ.С.01.ПП.Р.01.02
		Робота студентів у ВНЗ.	В3.05.03	ПФ.С.01.ПП.Р.01.03
В3.06	Елементи електромеханічних систем та електроприводів	Методи принципи й форми розрахунку елементів автоматизованого електроприводу	В3.06.01	ПФ.С.01.ПП.Р.06.01
		Експлуатаційні режими роботи елементів автоматизації та забезпечення ефективної експлуатації	В3.06.02	ПФ.С.01.ПП.Р.06.02
		Технологічне планування роботи систем автоматики на базі проведення аналізу роботи елементів автоматики	В3.06.03	ПФ.С.01.ПП.Р.06.03

ВЗ.07	Технологія конструкційних матеріалів	Матеріали, вживані в електромашинобудуванні. Будова матеріалів. Електрона теорія будови атомів та види зв'язку між атомами. Класифікація	ВЗ.07.01	ПФ.Д.01.ПП.О.02.01
		Будова та якості заліза. Нагрів та охолодження заліза. Компоненти і фази в сплавах системи залізо-вуглець. Отримання сталі та чавуна.	ВЗ.07.02	ПФ.Д.01.ПП.О.02.02
		Суть та призначення термообробки. Фазові перетворення в сталях при термообробці. Вплив домішок на властивості сталей.	ВЗ.07.03	ПФ.Д.01.ПП.О.02.03
		Провідникові матеріали. Фізичні явища в металевих провідниках. Магнітні властивості та класифікація магнітних матеріалів.	ВЗ.07.04	ПФ.Д.01.ПП.О.02.04
ВЗ.08	Проектування систем автоматизації	Нормативно-технічна, конструкторська та технологічна документація. Основні найменування видів конструкторської	ВЗ.08.01	ПФ.Д.02.ПП.О.06.01
ВЗ.09	Електричні апарати	Основні вимоги до електричних апаратів (ЕА).	ВЗ.09.01	ПФ.С.01.ПР.О.02.01
		Основні положення теорії комутації електричних кіл. Контакти ЕА.	ВЗ.09.02	ПФ.С.01.ПР.О.02.02
		Силові апарати. Випробування електричних апаратів.	ВЗ.09.03	ПФ.С.01.ПР.О.02.03
ВЗ.10	Теорія мехатронних систем	Об'єкти електромехатроніки. Аналіз сучасних електроприводів змінного струму	ВЗ.10.01	ПФ.Д.02.ПР.О.02.01
		Векторне керування двигунами.	ВЗ.10.02	ПФ.Д.02.ПР.О.02.02
ВЗ.11	Автоматизація електромеханічних систем	Загальні вимоги до управління рухом електроприводу. Процеси управління електроприводами та принципи їх автоматизації.	ВЗ.11.01	ПФ.С.01.ПП.Р.05.01
		Розімкнені релейно-контакторні системи автоматичного керування електроприводами.	ВЗ.11.02	ПФ.С.01.ПП.Р.05.02
ВЗ.12	Електромеханічні системи автоматизації загальнопромислових	Вирішення задач автоматизації конкретного технологічного об'єкта загальнопромислового призначення	ВЗ.12.01	ПФ.Д.02.ПП.О.06.01

	механізмів	Особливості конструкції, режими роботи.	V3.12.02	ПФ.Д.02.ПП.О.06.02
V3.13	Комп'ютерні пристрої в системах автоматизації	Основи теорії мікропроцесорних пристроїв	V3.13.01	ПФ.Д.02.ПР.О.01.01
		Мікропроцесорні системи	V3.13.02	ПФ.Д.02.ПР.О.01.02
V3.15	Теоретичні основи електротехніки-3	Електричні кола несинусоїдного струму. Нелінійні електричні та магнітні кола постійного струму. Нелінійні електричні кола змінного струму.	V3.15.01	ПФ.С.01.ПР.О.01.03
		Нелінійні електричні кола змінного струму. Перехідні процеси в лінійних та нелінійних електричних колах з зосередженими параметрами.	V3.15.02	ПФ.С.01.ПР.О.01.04
V3.16	Електромеханічні системи автоматизації в металообробці та машинобудуванні	Технологія металообробки, види металообробного обладнання, основи автоматизації технологічних процесів в металообробці та машинобудуванні	V3.16.01	ПФ.Д.02.ПП.Р.02.01
		Особливості роботи та вимоги до електроприводів компресорів та вентиляторів.	V3.16.02	ПФ.Д.02.ПП.Р.02.02
		Верстатні електроприводи, їх конструкція та функціональні особливості. Вимоги до верстатних електроприводів.	V3.16.03	ПФ.Д.02.ПП.Р.02.03
		Автоматизований електропривод прокатних станів та ковально-пресових машин.	V3.16.04	ПФ.Д.02.ПП.Р.02.04
ВС. Цикл дисциплін за вибором студента				
BC.01	Психологія	Психологія соціума	BC.01.01	ПФ.С.01.ПР.О.01.01
		Психологія групи	BC.01.02	ПФ.С.01.ПР.О.01.02
BC.02	Етика і естетика	Етика і естетика в соціумі	BC.02.01	ПФ.Д.02.ПР.О.01.01
		Етика моралі та поведінки особистості в сім'ї, колективі та соціумі	BC.02.02	ПФ.Д.02.ПР.О.01.02
		Технічна естетика виробів, приладів, установок та споруд	BC.02.03	ПФ.Д.02.ПР.О.01.03

BC.03	Правознавство	Основи конституційного права України	BC.03.01	ПФ.Д.02.ПП.О.06.01
		Право власності, зобов'язальне та спадкове право.	BC.03.02	ПФ.Д.02.ПП.О.06.02
BC.04	Електротехнічні матеріали	Властивості електротехнічних матеріалів та ефективність їх застосування	BC.04.01	ПФ.Д.02.ПП.Р.01.01
BC.05	Електропостачання та енергозбереження в електромеханічних установках	Загальні питання енергозбереження.	BC.05.01	ПФ.Е.01.ПР.Р.03.01
		Розподіл та електропостачання електричної енергії.	BC.05.02	ПФ.Е.01.ПР.Р.03.02
		Класифікація, принцип дії та конструкція, характеристики та властивості електромеханічних систем.	BC.05.03	ПФ.Е.01.ПР.Р.03.03

Додаток Б

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

«ЗАТВЕРДЖЕНО»

Ученою радою ВНТУ

«28» 10 2010 р.

Протокол № 3

*Перший проректор науково-педагогічної
роботи по організації навчального процесу
та його науково-методичного забезпечення*

_____ *О.Н. Романюк*

Робоча навчальна програма дисципліни

«КУЛЬТУРОЛОГІЯ»

Для студентів усіх бакалаврських напрямків

Для всіх спеціальностей

Укладачі: Буяльська Т.Б., Зінько О.В., Сідлецька Т.І.

Розглянута і схвалена на засіданні кафедри КСПП.

Протокол № 4 від «21» вересня 2010 р.

Зав. кафедри _____ Буяльська Т.Б.

Програму
прорецензовано _____ доц. Теклюк Анатолій Іванович _____
(П.І.Б. рецензента)

та _____ схвалена _____
(схвалена, потребує доробки, інше)

на засіданні кафедри *філософії* Протокол № 4 від «5» 10 2010 р.

Зав. кафедри _____

Розглянуто і схвалено Науково-методичною радою Інституту гуманітарно-педагогічних проблем. Протокол № 3 від «13» жовтня 2010 р.

Голова Науково-методичної ради _____ Т. Б. Буяльська

Розглянуто і схвалено на засіданні Методичної ради ВПТУ.

Протокол № 2 від « 21 » 10 2010 р.

Голова Методичної ради _____ О. Н. Романюк

2. ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

2.1. ЗМІСТ ЛЕКЦІЙ

Тема 1. Культурологія як наука і навчальна дисципліна (1)

Предмет, функції та методи культурології. Статус культурології. Культурологія і природа. Місце предмету в системі гуманітарних і природничих наук.

Тема 2. Сутність визначальних понять культурології (1)

Культура як метакатегорія. Проблема визначення культури. Основні функції культури. Морфологія і динаміка культури. Семіотика культури. Культура та цивілізація.

Тема 3. Первісна культура людства (1)

Характерні особливості первісної культури. Світосприйняття первісної людини. Поняття «тотемізм», «анімізм», «магія». Міфологічна свідомість: єдність об'єкта і суб'єкта, предмета і знака. Міфи як «педагогіка людського роду». Зародження мистецтва.

Тема 4. Культура народів Стародавнього Сходу (1)

Характерні ознаки культури давніх цивілізацій Сходу. Культура Месопотамії, її основні досягнення. Культура Стародавнього Єгипту. Стародавня культура Індії. Культура Стародавнього Китаю. Людина в давньосхідних культурах.

Тема 5. Культура античності (2)

Історичні умови розвитку античної культури. Міфологічний характер культури античності. Космологізм античної культури. Філософія і мистецтво – головні сфери грецької культури.

Характерні особливості мистецтва Стародавньої Греції. Дорійський та іонійський стилі грецької архітектури. Ансамбль архітектурних споруд Афінського акрополя. Скульптура Стародавньої Греції. Література. Театр.

Мистецтво римської античності. Монументальність римської архітектури. Колізей. Пантеон. Римський скульптурний портрет.

Тема 6. Культура епохи Середньовіччя (2)

Домінування християнської теології у свідомості. Мистецтво: вираження духовного буття світу й людини. Культура Візантії. Середньовічна культура Західної Європи (V-XV ст.). Система освіти в середньовічній Європі. Школи та університети.

Романський період – час найвищого розквіту середньовічної культури. Характерні ознаки готичного мистецтва. Виникнення схоластики. Людина в середньовічній культурі.

Тема 7. Культура Відродження (2)

Світоглядні основи доби Відродження. Гуманістичні ідеали Ренесансу. Нова концепція людської особистості і нова модель освіти. Періодизація італійського Відродження. Архітектура італійського Відродження. Образотворче мистецтво доби. Специфіка мистецтва Північного Відродження. Криза гуманістичних ідеалів.

Тема 8. Культура Нового часу (2)

Характерні особливості культури Нового часу. Італійська барокова школа. Класицизм як мистецтво героїчної громадянськості. «Золоте століття» іспанського живопису: теми, герої, жанри. Фламандське і голландське мистецтво XVII ст. як два полюси світовідчуття доби. Раціоналістична картина світу і людини в ідеології Просвітництва та її вплив на художню творчість. Стильові і жанрові особливості мистецтва XVIII ст.

Світоглядні засади європейської культури XIX ст. Основні принципи романтизму. Формування історичного погляду на особу і зумовленого ним художнього методу реалізму. Імпресіонізм та його сутність. Постімпресіонізм.

Тема 9. Культура XX – початку XXI ст. (2)

Основні тенденції розвитку культури в XX ст. Причини виникнення модернізму. Стиль модерн – поєднання традицій східного та західноєвропейського мистецтва. Основні естетичні принципи модернізму. Художні напрями модернізму.

Характерні ознаки культури постмодернізму. Мистецькі напрями постмодернізму.

Тема 10. Техніка, культура, природа людини (1)

Поняття техніки та її зв'язок з сутністю людини. Людина – світ – техніка. Особливості зв'язку техніки з культурою. Технічна складова культури та культурна складова техніки. Інтеграція гуманітарного і технічного знання як один із способів подолання кризи культури.

Тема 11. Культура. Контркультура. Субкультура (1)

Складність феномену культури. Поняття субкультури. Контркультура та її прояви в суспільстві. Елітарна культура. Народна культура. Масова культура. Сільська культура. Міська культура.

Тема 12. Кризові явища в культурі (1)

Культура як проблематичне явище. Форми деструктивних чинників розвитку культури. Сучасні процеси глобалізації та культурна самоідентифікація. Культура як необхідна і достатня умова розв'язання глобальних проблем.

2.2 ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

1. Людина і культура. Проблеми адаптації (1)

Роль людини в культуротворчих процесах. Культурні цінності, норми. Культурні потреби особистості. Соціалізація та інкультурація. Культурна ідентичність. Етикет і культура поведінки.

2. Природа і культура (1)

Співвідношення природного і культурного. Людина як продукт біологічної та культурної еволюції. Культура – основа гармонізації суперечностей між людиною і природою. Культурогенез як процес «випадіння» людини з природного простору. Формальні принципи культурного смислотворення. Формування екологічного мислення.

3. Культура та цивілізація (1)

Поняття культури. Поняття цивілізації. Спільні риси, відмінності. Точки зору учених на проблему визначення культури та цивілізації. Співвідношення культури та цивілізації. Вихідні ознаки цивілізації. Причини і наслідки можливих конфліктів між культурою та цивілізацією. Культурно-історичні епохи.

4. Морально-правова культура (1)

Мораль і право як механізми регуляції культурної життєдіяльності людини. Джерела та конкретно-історичний характер моралі й права. Феномен культурно-етичного песимізму та його причини.

5. Масова та елітарна культура (1)

Поняття масової та елітарної культур. Субкультура і контркультура, їх прояви в суспільстві. Культурологічні концепції масової та елітарної культур. Поп-арт як масове мистецтво.

6. Культура античного світу, її характерні риси й особливості (2)

Проблема переходу від хаосу до гармонії. Доісторична Греція і класична Еллада. Культ краси і освіченості. Давньогрецька архітектура і пластичне мистецтво. Специфіка і витоки римського генія. Місце античності у світовій культурі.

7. Особливості культури Середньовіччя (2)

Історичні передумови становлення середньовічної культури. Література. Мистецтво середньовічної Європи.

Архітектура і мистецтво Візантії V-VIII ст.

Культура Арабського Сходу.

Мистецтво Японії.

8. Культура й мистецтво епохи Відродження (2)

Народження гуманізму. Соціально-економічні й духовні перетворення в Європі XIV-XVI ст. Християнський антропоцентризм. Титани італійського Відродження. Антична й середньовічна спадщина в культурі італійського Відродження.

Культура Північного Відродження.

9. Культура й мистецтво XVII-XIX ст. (2)

Стиль бароко у європейському мистецтві. Витоки та основні засади Просвітництва. Стиль рококо як мистецтво «галантної доби». Особливості мистецтва класицизму. Романтизм як світовідчуття та як напрямок у мистецтві. Втілення реалістичного методу в літературі та мистецтві. Імпресіонізм та його сутність. Постімпресіонізм.

10. Культура Новітнього часу (2)

Загострення проблем гуманізму в житті і мистецтві. Новий театр. Авангардистський живопис: драматизм входження нового в культурний процес. Функціоналізм в архітектурі. Нові виражальні засоби в музиці.

11. Релігія і культура (1)

Релігія як одна із форм культури. Основні елементи і функції релігії. Релігія як духовна сила, що забезпечує цілісність культури. Релігія – загальнодоступна форма духовного розвитку людей. Значення релігії для особистості, культури і суспільства. Світові релігії – буддизм, християнство, іслам.

12. Культурні сценарії діяльності (1)

Багатоманіття культурних сценаріїв. Культура мислення. Культура спілкування. Культура навчання. Культура праці. Культура дозвілля.

13. Роль культурних орієнтацій у розвитку суспільства (1)

Поняття «культурна орієнтація». Культурні орієнтації Китаю. Культурні орієнтації Індії. Культурні орієнтації арабо-мусульманського світу. Християнські культурні орієнтації. Глобальні культурні орієнтації сучасного світу.

3. ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

Метою індивідуальних завдань (написання рефератів, творчих робіт, створення презентацій тощо) є опрацювання літератури за темою, аналіз теоретичних джерел; формування дослідницького і творчого характеру навчальної діяльності, здатності виявити і розв'язувати проблеми, умінь робити узагальнення і висновки, навичок естетичного ставлення до культурного надбання.

Теми творчих робіт

1. Мистецький аналіз архітектури середньовічних храмів романського і готичного стилів.
2. Дослідження глобальних проблем сучасності та ролі культури у їх розв'язанні. (Теоретичний аналіз проблеми, опитування, висновки).
3. Порівняльний аналіз двох картин європейських художників на одну тему (наприклад, А. Мантенья і С. Ботічеллі «Св. Себастьян»; Леонардо да Вінчі і Тінторетто «Тайна вечеря»).
4. Аналіз найважливіших проблем духовного життя людини в умовах сучасного прогресу науки і техніки.
5. Культурологічний кросворд.

Перелік тем рефератів:

1. Культура як сутнісна риса людського буття.
2. Природа і культура: позиція взаємодоповнення.
3. Місце культурології в системі гуманітарних наук.
4. Культурологічні концепції О. Шпенглера та А. Тойнбі.
5. Культура первісного суспільства.
6. Антична міфологія та її значення для світової культури.
7. Культура в інформаційному суспільстві.
8. Еволюція культурних епох.
9. Людина і світ в античній культурі.
10. Архітектура Стародавньої Греції.
11. Культура Стародавньої Месопотамії.

12. Культура Стародавнього Єгипту.
13. Культура Стародавньої Індії.
14. Культура Стародавнього Китаю.
15. Архітектура й образотворче мистецтво у Стародавньому Римі.
16. Культура Візантії.
17. Культура Західної Європи в середні віки.
18. Соціально-духовні основи культури класицизму.
19. Барокова культура Європи.
20. Антропоцентризм ренесансної культури.
21. Митці італійського Відродження.
22. Типи світоглядних концепцій у культурі Просвітництва.
23. Особливості культури Нового часу.
24. Культура Новітнього часу.
25. Модернізм – культурний феномен ХХ ст.
26. Постмодерн і сучасний світ.
27. Хронологічні особливості формування соціотехносфери.
28. Масова культура та її вплив на формування свідомості людини.
29. Соціотехносфера як складова висхідного розвитку людства і як загроза існуванню.
30. Релігія як форма культури.
31. Культурні традиції.
32. Проблеми прогнозування культурного розвитку людства.
33. Проблема діалогу культур у системі міждержавних та міжнаціональних відносин.
34. Роль культурних орієнтацій у розвитку суспільства.
35. Проблема молодіжних субкультур.
36. Культура і особистість.
37. Традиція й інновація в культурі.
38. Техніка як соціокультурне явище.
39. Кризові явища в культурі.
40. Типологія культури.
41. Культура і цивілізація.
42. Морально-правова культура.
43. Функції культури.
44. Культура як світ знаків і символів.
45. Мистецтво як унікальний механізм культурної еволюції.
46. Архітектура як літопис світу.
47. Сучасна західна культура.
48. Ціннісні та комунікативні виміри культури.
49. Матеріальна і духовна культура.
50. Субкультура і контркультура.
51. Поп-арт як масове мистецтво.
52. Стиль у культурі.
53. Особливості авангардного та реалістичного мистецтва.
54. Універсалізм Леонардо да Вінчі.
55. Християнський храм як модель всесвіту.
56. Освіта у Західній Європі. Перші університети.
57. Романська культура: літургія та карнавал.
58. «Золоте століття» іспанського живопису: теми, герої, жанри.
59. Стиль рококо як мистецтво «галантної доби».
60. Романтизм як світовідчуття і як напрямок у мистецтві.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев А.Н. Культурология: Личность и культура. – М., 1998.
2. Абрамович С.Д. Культурология: Навч. посіб. – К.: Кондор, 2005.
3. Безклубенко С.Д. Теорія культури: Навч. посіб. – К.: КНУКіМ, 2000.
4. Богуцький Ю.П., Андрущенко В.П., Безвершук Ж.О., Новохатко Л.М. Українська культура в європейському контексті / За ред. Ю.П. Богуцького. – К.: Знання, 2007. – 679 с.
5. Бокань В. Культурология: Навч. посіб. – 3-тє вид., стереотип. – К.: МАУП, 2004.
6. Горелов А.А. Культурология: Учеб. пособие. – М.: Юрайт-М, 2002.
7. Кармин А.С., Новикова Е.С. Культурология. – СПб.: Питер, 2008.
8. Кравець М.С. Культурология: Підруч. для студ. виш. навч. закл. I-IV рівнів акредитації. – Львів: Новий Світ – 2000, 2010.
9. Культурология для технических вузов. – Ростов-на-Дону, 2001.
10. Культурология: Навч. посіб. / За заг. ред. проф. В.М. Піні. 2-ге вид., пер. і доп. – Львів: Магнолія плюс, 2005.
11. Культурология: теорія та історія культури: Навч. посіб. / За ред. І.І. Тюрменко, О.Д. Горбула. – К.: Центр навчальної літератури, 2004.
12. Культурология: українська та зарубіжна культура: Навч. посіб. / М.М. Закович, І.А. Зязюн, О.М. Семашко та ін.; За ред. М.М. Заковича. 3-тє вид., стер. – К.: Знання, 2007.
13. Культурология / Гриценко Т.Б., Гриценко С.П., Кондратюк А.Ю. та ін.; за ред. Т.Б. Гриценко. – 2-ге вид. – К.: Центр навчальної літератури, 2009.
14. Лосев А.Ф. Эстетика Возрождения. – М., 1978.
15. Матвеева Л.Л. Культурология: Курс лекцій: Навч. посіб. – К.: Либідь, 2005.
16. Подольська Є.А. Лихвар В.Д. Іванова К.А. Культурология: Навч. посібник: Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2005.
17. Українська художня культура: Навч. посібник / За ред. І. Ляшенка. – К.: Либідь, 1996.
18. Шевнюк О.Л. Культурология: Навч. посіб. – К.: Знання-Прес, 2004.
19. Шейко В.М., Богуцький Ю.П. Формування основ культурології в добу цивілізаційної глобалізації (друга половина XIX – початок XXI ст.): Монографія. – К.: Генеза, 2005.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальные проблемы культуры XX века. – М., 1993.
2. Античная художественная культура. – СПб., 1993.
3. Гриценко Т.Б., Кондратюк А.Ю., Мельничук Т.Ф. Відродження: Навч. посіб. – К.: НАУ, 2006.
4. Гуревич А. Категории средневековой культуры. – М., 1984.
5. Емохонова Л. Мировая художественная культура. – М., 1998.
6. Искусство древнего мира. Энциклопедия. – М., 2001.
7. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика. – К., 1996.
8. Культурология. XX век. Словарь. – СПб., 1997.
9. Культурология: Учебн. для студ. техн. вузов / Колл. авт. / Под ред. Н.Г. Багдасарьян. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Высшая школа, 2001.
10. Петров М.К. Язык, знак, культура. – М., 1991.
11. Підлісна Г. Світ античної культури. – К., 1989.
12. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992.
13. Тойнби А. Постигание истории. – М., 1991.
14. Тоффлер А. Футурошок. – СПб., 1997.
15. Шпенглер О. Закат Европы. – М., 1993, Т. 1; 1998, Т. 2.
16. Художня культура світу. Європейський культурний регіон: Навч. посіб. / Н.С. Миропольська та ін. – К.: Вища школа, 2001.
17. Шейко В.М. та ін. Історія художньої культури. Середньовіччя. Відродження: Підручник. – Харків, 2001.

Додаток В

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

«ЗАТВЕРДЖЕНО»

Ученою радою ВНТУ

«28» 10 2010 р.

Протокол № 3

*Перший проректор науково-педагогічної
роботи по організації навчального процесу
та його науково-методичного забезпечення*

_____ *О.Н. Романюк*

Навчальна програма дисципліни

«КУЛЬТУРОЛОГІЯ»

Для студентів усіх бакалаврських напрямків

Для всіх спеціальностей

Культурологія

	<i>Денне навчання</i>	<i>Заочне навчання</i>
<i>Триместр</i>	10, 11	8
<i>Лекції (год.)</i>	17	6
<i>Лабораторні роботи (год.)</i>	-	-
<i>Практичні заняття (год.)</i>	-	-
<i>Семінари (год.)</i>	17	4
<i>КП (КР) (трим.)</i>	-	-
<i>РГР (трим.)</i>	-	-
<i>СРС (інд. заняття)</i>	-	-
<i>(позааудитор.)</i>	20	44
<i>ВСЬОГО:</i>	Д 54 /1,5	Д 54/1,5
<i>Екзамен</i>	-	-
<i>Залік</i>	д\з	д\з

Укладачі: Буяльська Т.Б., Зінько О.В., Сідлецька Т.І.

Розглянута і схвалена на засіданні кафедри КСПП.

Протокол № 4 від «21» вересня 2010 р.

Зав. кафедри _____ Буяльська Т.Б.

Програму прорецензовано _____ доц. Теклюк Анатолій Іванович _____
(П.І.Б. рецензента)

та _____ схвалена _____
(схвалена, потребує доробки, інше)

на засіданні кафедри філософії Протокол № 4 від «5» 10 2010 р.

Зав. кафедри _____

Розглянуто і схвалено Науково-методичною радою Інституту гуманітарно-педагогічних проблем. Протокол № 3 від «13» жовтня 2010 р.

Голова Науково-методичної ради _____ Т. Б. Буяльська

Розглянуто і схвалено на засіданні Методичної ради ВПТУ.

Протокол № 2 від «21» 10 2010 р.

Голова Методичної ради _____ О. Н. Романюк

1. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Навчальна дисципліна «Культурологія» є однією з фундаментальних дисциплін у системі вищої освіти, вона закладає основи для формування високого загальнокультурного рівня майбутніх фахівців.

Вагомість культурології як науки гостро зростає в умовах соціальної і економічної нестабільності в Україні, коли втрата культурної компетентності, соціальної адекватності стають типовими явищами, коли ерзацкультура і ерзацмистецтво заповнюють засоби масової інформації, коли поступово відбувається деградація соціокультурної сталості особистості. Отже, мета дисципліни «Культурологія» – дати студентам уявлення про соціально-культурні процеси в їх історичному аспекті, допомогти засвоїти основні фундаментальні досягнення культур різних епох і народів, визначити роль культури в житті, творчості та самовдосконаленні особи, у гуманізації суспільних відносин.

Відповідно до мети дисципліни постають такі **завдання**:

- сформуувати в студента уявлення про специфіку культурологічних знань;
- збагатити його досвідом культурологічного розуміння дійсності;
- допомогти студенту усвідомити значення загальнолюдських цінностей у процесі глобалізації і сприяти поглибленню досвіду спілкування з феноменами світової культури;
- підвищити загальну культурну компетентність;
- сформуувати навички соціально-культурної та психологічної адаптації до інноваційних змін в культурному середовищі.

Виконання завдань і досягнення мети дисципліни «Культурологія» базується на цілому ряді попередніх дисциплін, що вивчались студентами. Зокрема, «Історія української культури», «Історія України», «Етика та естетика», «Соціологія», «Філософія», «Релігієзнавство» та ряду інших.

У свою чергу «Культурологія» покликана сприяти кращому засвоєнню матеріалу таких курсів, як «Естетика та культурологія», «Політологія» та інших.

У процесі вивчення дисципліни студент повинен **знати**:

- предмет і методологію науки «Культурологія»;
- головні категорії і поняття культурології;
- особливості культурно-історичних епох;
- закономірності розвитку культури;
- особливості функціонування та взаємодії особистості і суспільства в культурі;
- основні тенденції розвитку культури і мистецтва;
- значення загальнолюдських цінностей у процесі глобалізації.

У ході вивчення дисципліни студент повинен **уміти**:

- набувати нових теоретичних знань;
- досліджувати й аналізувати різноманітні джерела;
- усвідомлювати значення нових культурних знаків;
- набувати досвіду творчої діяльності;
- розвивати пізнавальні можливості;
- орієнтуватись у складній соціокультурній реальності;
- зрозуміти свою місію в культурі; місце і значення власної професії для розвитку і збагачення культури;
- набувати досвіду культурної діяльності.

Під час вивчення дисципліни «Культурологія» для поточного контролю використовуються тести, колоквіуми, а для підсумкового контролю – усний залік (диференційований).

На позааудиторну роботу виносяться опрацювання питань, що стосуються аналізу різних культурних явищ та процесів, стильових особливостей напрямів розвитку культури і мистецтва, із написанням індивідуальних звітних робіт.

2. ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

2.1. ЗМІСТ ЛЕКЦІЙ

№ лек.	Назва теми та її зміст	Об'єм (год.)		Триместр	
		Ден.	Заоч.	Ден.	Заоч.
	Модуль І				
	<p>Тема 1. Культурологія як наука і навчальна дисципліна. Предмет, функції та методи культурології. Статус культурології. Культурологія і природа. Місце предмету в системі гуманітарних і природничих наук.</p> <p>Питання, які виносяться на СРС: Сутність і специфіка культурологічного знання.</p> <p>Література: Основна 8 [с. 9-38]; 10 [с. 7-20]. Додаткова 8 [с. 125-130]; 9 [с. 7-19].</p>	1	0,5	10, 11	8
	<p>Тема 2. Сутність визначальних понять культурології Культура як метакатегорія. Проблема визначення культури. Основні функції культури. Морфологія і динаміка культури. Семіотика культури. Культура та цивілізація.</p> <p>Питання, які виносяться на СРС: Основні концепції культури.</p> <p>Література: Основна: 12 [с. 40-50]; 7 [с. 35-62]; 15 [с. 104-109]; 16 [с. 21-36]. Додаткова: 8; 9 [с. 40-46]; 14 [с. 28-45].</p>	1	0,5	10, 11	8
	<p>Тема 3. Первісна культура людства Характерні особливості первісної культури. Світосприйняття первісної людини. Поняття «тотемізм», «анімізм», «магія». Міфологічна свідомість: єдність об'єкта і суб'єкта, предмета і знака. Міфи як «педагогіка людського роду». Зародження мистецтва.</p> <p>Питання, які виносяться на СРС: Виникнення культури та її ранні форми. Світ і людина в архаїчній культурі.</p> <p>Література: Основна: 12 [с. 92-107]; 13 [с. 19-31]; 16 [с. 122-126]. Додаткова: 5 [с. 25-50]; 9 [с. 150-155].</p>	1	0,5	10, 11	8
	<p>Тема 4. Культура народів Стародавньої о Сходу Характерні ознаки культури давніх цивілізацій Сходу. Культура Месопотамії, її основні досягнення. Культура Стародавнього Єгипту. Стародавня культура Індії. Культура Стародавнього Китаю. Людина в давньосхідних культурах.</p> <p>Питання, які виносяться на СРС: Особливості культури Давнього Ізраїлю. Культура Стародавнього Ірану.</p> <p>Література: Основна: 13 [с. 32-38]; 12 [с. 108-120]; 2 [с. 18-63]. Додаткова: 6 [с. 60-150].</p>	1	0,5	10, 11	8
	<p>Тема 5. Культура античності Історичні умови розвитку античної культури. Міфологічний характер культури античності. Космологізм античної культури. Філософія і мистецтво – головні сфери грецької культури.</p> <p>Характерні особливості мистецтва Стародавньої Греції. Дорійський та іонійський стилі грецької архітектури. Ансамбль архітектурних споруд Афінського акрополя. Скульптура</p>	2	0,5	10, 11	8

<p>Стародавньої Греції. Література. Театр.</p> <p>Мистецтво римської античності. Монументальність римської архітектури. Колізей. Пантеон. Римський скульптурний портрет.</p> <p>Питання, які виносяться на СРС: Роль і місце античності у світовій культурі. Людина – основна тема грецького мистецтва.</p> <p>Література: <i>Основна: 13 [с. 39-57]; 2 [с. 63-96]; 10 [с. 30-36].</i> <i>Додаткова: 2 [с. 35-47]; 12 [с. 85-120].</i></p>				
<p>Тема 6. Культура епохи Середньовіччя (2)</p> <p>Домінування християнської теології у свідомості. Мистецтво: вираження духовного буття світу й людини. Культура Візантії. Середньовічна культура Західної Європи (V-XV ст.). Система освіти в середньовічній Європі. Школи та університети.</p> <p>Романський період час найвищого розквіту середньовічної культури. Характерні ознаки готичного мистецтва. Виникнення схоластики. Людина в середньовічній культурі.</p> <p>Питання, які виносяться на СРС: Християнство і проблеми культури. Значення візантійської культури для середньовічної культури Київської Русі та країн Західної Європи.</p> <p>Література: <i>Основна: 4 [с. 29-47]; 13 [с. 59-82]; 16 [с. 143-151].</i> <i>Додаткова: 10 [с. 25-90], 18 [с. 5-120].</i></p>	2	0,5	10, 11	8
<p>Тема 7. Культура Відродження</p> <p>Світоглядні основи доби Відродження. Гуманістичні ідеали Ренесансу. Нова концепція людської особистості і нова модель освіти. Періодизація італійського Відродження. Архітектура італійського Відродження. Образотворче мистецтво доби. Специфіка мистецтва Північного Відродження. Криза гуманістичних ідеалів.</p> <p>Питання, які виносяться на СРС: Культура Реформації й Контрреформації. Зародження нової картини світу.</p> <p>Література: <i>Основна: 2 [с. 183-216]; 10 [с. 41-44]; 12 [с. 168-197].</i> <i>Додаткова: 3; 10 [с. 118-318]; 18 [с. 121-200].</i></p>	2	0,5	10, 11	8
<p>Тема 8. Культура Нового часу</p> <p>Характерні особливості культури Нового часу. Італійська барокова школа. Класицизм як мистецтво героїчної громадянськості. «Золоте століття» іспанського живопису: теми, герої, жанри. Фламандське і голландське мистецтво XVII ст. як два полюси світовідчуття доби. Раціоналістична картина світу і людини в ідеології Просвітництва та її вплив на художню творчість. Стильові і жанрові особливості мистецтва XVIII ст.</p> <p>Світоглядні засади європейської культури XIX ст. Основні принципи романтизму. Формування історичного погляду на особу і зумовленого ним художнього методу реалізму. Імпресіонізм та його сутність. Постімпресіонізм.</p> <p>Питання, які виносяться на СРС: Музична культура XVIII ст.: формування нових потреб, жанрів.</p> <p>Література: <i>Основна: 13 [с. 174-209]; 12 [с. 198-257]; 16 [с. 161-168].</i> <i>Додаткова: 3; 10 [с. 118-318].</i></p>	2	0,5	10, 11	8

<p>Тема 9. Культура XX - початку XXI ст.</p> <p>Основні тенденції розвитку культури в XX ст. Причини виникнення модернізму. Стиль модерн – поєднання традицій східного та західноєвропейського мистецтва. Основні естетичні принципи модернізму. Художні напрями модернізму.</p> <p>Характерні ознаки культури постмодернізму. Мистецькі напрями постмодернізму.</p> <p>Питання, які виносяться на СРС: Проблема сприйняття та розуміння художнього авангарду.</p> <p>Література: Основна: 2 [с. 225-252]; 13 [с. 304-320]. Додаткова: 1 [с. 135-200]; 8.</p>	2	0,5	10, 11	8
<p>Тема 10. Техніка, культура, природа людини</p> <p>Поняття техніки та її зв'язок з сутністю людини. Людина – світ – техніка. Особливості зв'язку техніки з культурою. Технічна складова культури та культурна складова техніки. Інтеграція гуманітарного і технічного знання як один із способів подолання кризи культури.</p> <p>Питання, які виносяться на СРС: Світ техніки у просторі культури. Образ техніки в культурі.</p> <p>Література: Основна: 10 [с. 70-80]; 7 [с. 246-259]. Додаткова: 1 [с. 150-170]; 9 [с. 83-89].</p>	1	0,5	10, 11	8
<p>Тема 11. Культура. Контркультура. Субкультура</p> <p>Складність феномену культури. Поняття субкультури. Контркультура та її прояви в суспільстві. Елітарна культура. Народна культура. Масова культура. Сільська культура. Міська культура.</p> <p>Питання, які виносяться на СРС: Характерні особливості молодіжних субкультур.</p> <p>Література: Основна: 12 [с. 56-63]; 15 [с. 287-298]; 16 [с. 47-59]. Додаткова: 1 [с. 200-230]; 8.</p>	1	0,5	10, 11	8
<p>Тема 12. Кризові явища в культурі</p> <p>Культура як проблематичне явище. Форми деструктивних чинників розвитку культури. Сучасні процеси глобалізації та культурна самоідентифікація. Культура як необхідна і достатня умова розв'язання глобальних проблем.</p> <p>Питання, які виносяться на СРС: Фактори та проблеми подолання глобальної кризи сучасної культури.</p> <p>Література: Основна: 8 [с. 159-171, 177-182]; 10 [с. 102-130]; 19 [с. 480-493]. Додаткова: 1 [с. 232-250].</p>	1	0,5	10, 11	8

2.2. ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

Тема	Зміст	Об'єм (год.)	
		Ден.	Заочн.
1. Людина і культура. Проблеми адаптації.	Роль людини в культуротворчих процесах. Культурні цінності, норми. Культурні потреби особистості. Соціалізація та інкультурація. Культурна ідентичність. Етикет і культура поведінки. Література: Основна 19 [с. 119-121, 130-138]; 7 [с. 143-152]. Додаткова 1 [с. 260-280]; 8.	1	1
2. Природа і культура.	Співвідношення природного і культурного. Людина як продукт біологічної та культурної еволюції. Культура – основа гармонізації суперечностей між людиною і природою. Культурогенез як процес «випадіння» людини з природного простору. Формальні принципи культурного смислотворення. Формування екологічного мислення. Література: Основна: 8 [с. 184-187]; 15 [с. 104-109]. Додаткова: 1 [с. 5-20]; 7 [с. 25-68].	1	1
3. Культура та цивілізація.	Поняття культури. Поняття цивілізації. Спільні риси, відмінності. Точки зору учених на проблему визначення культури та цивілізації. Співвідношення культури та цивілізації. Вихідні ознаки цивілізації. Причини і наслідки можливих конфліктів між культурою та цивілізацією. Культурно-історичні епохи. Література: Основна: 12 [с. 85-88]; 19 [с. 34-39]. Додаткова: 9 [с. 90-96]; 13; 14; 15; 16.	1	1
4. Морально-правова культура.	Мораль і право як механізми регуляції культурної життєдіяльності людини. Джерела та конкретно-історичний характер моралі й права. Феномен культурно-етичного песимізму та його причини. Література: Основна: 15 [с. 258-286]; 7 [с. 205-229]. Додаткова: 1 [с. 22-28]; 8.	1	-
5. Масова і елітарна культури.	Поняття масової та елітарної культур. Субкультура і контркультура. їх прояви в суспільстві. Культурологічні концепції масової та елітарної культур. Поп-арт як масове мистецтво. Література: Основна: 12 [с. 56-63]; 15 [с. 287-298]; 19 [с. 121-130]. Додаткова: 1 [с. 200-230]; 8.	1	-

6. Культура античного світу, її характерні риси і її особливості.	<p>Проблема переходу від хаосу до гармонії. Доісторична Греція і класична Еллада. Культ краси й освіченості. Давньогрецька архітектура і пластичне мистецтво. Специфіка й витоки римського генія.</p> <p>Місце античності у світовій культурі.</p> <p>Література: Основна: 13 [с. 39-57]; 2 [с. 63-96]; 10 [с. 30-36]. Додаткова: 2 [с. 35-47]; 12 [с. 85-120].</p>	2	-
7. Особливості культури Середньовіччя.	<p>Історичні передумови становлення середньовічної культури. Література. Мистецтво середньовічної Європи.</p> <p>Архітектура і мистецтво Візантії V-VIII ст. Культура Арабського Сходу. Мистецтво Японії.</p> <p>Література: Основна: 4 [с. 29-47]; 13 [с. 59-82]; 16 [с. 143-151]. Додаткова: 10 [с. 25-90]; 18 [с. 5-120].</p>	2	-
8. Культура й мистецтво епохи Відродження.	<p>Народження гуманізму. Соціально-економічні й духовні перетворення в Європі XIX-XVI ст. Християнський антропоцентризм. Титани італійського Відродження. Антична й середньовічна спадщина в культурі італійського Відродження.</p> <p>Культура Північного Відродження.</p> <p>Література: Основна: 2 [с. 183-216]; 10 [с. 41-44]; 12 [с. 168-197] Додаткова: 3; 10 [с. 118-318]; 18 [с. 121-200].</p>	2	-
9. Культура й мистецтво XVII-XIX ст.	<p><i>Стиль бароко у європейському мистецтві. Витоки та основні засади Просвітництва. Стиль рококо як мистецтво «галантної доби». Особливості мистецтва класицизму. Романтизм як світовідчуття та як напрямок у мистецтві. Втілення реалістичного методу в літературі та мистецтві. Імпресіонізм та його сутність. Постімпресіонізм.</i></p> <p>Література: Основна: 13 [с. 174-209]; 12 [с. 198-257]; 16 [с. 161-168]. Додаткова: 3; 10 [с. 118-318].</p>	2	-
10. Культура Новітнього часу.	<p>Загострення проблем гуманізму в житті і мистецтві. Новий театр. Авангардистський живопис: драматизм входження нового в культурний процес. Функціоналізм в архітектурі. Нові виражальні засоби в музиці.</p> <p>Література: Основна: 2 [с. 225-252]; 12 [с. 277-304]. Додаткова: 1 [с. 135-200]; 8.</p>	2	-
11. Релігія і культура	<p>Релігія як одна із форм культури. Основні елементи і</p>	1	-

	<p>функції релігії. Релігія як духовна сила, що забезпечує цілісність культури. Релігія – загальнодоступна форма духовного розвитку людей. Значення релігії для особистості, культури і суспільства. Світові релігії – буддизм, християнство, іслам.</p> <p>Література: Основна: 7 [с. 165-186]. Додаткова: 9 [с. 76-82].</p>		
12. <i>Культури і сценарії діяльності.</i>	<p>Багатоманіття культурних сценаріїв. Культура мислення. Культура спілкування. Культура навчання. Культура праці. Культура дозвілля.</p> <p>Література: Основна: 7 [с. 282-316]; 16 [с. 212-244]. Додаткова: 1 [с. 35-58]; 8.</p>	I	-
13. <i>Роль культурних орієнтацій у розвитку суспільства.</i>	<p>Поняття «культурна орієнтація». Культурні орієнтації Китаю. Культурні орієнтації Індії. Культурні орієнтації арабо-мусульманського світу. Християнські культурні орієнтації. Глобальні культурні орієнтації сучасного світу.</p> <p>Література: Основна: 10 [с. 229-262]. Додаткова: 1 [с. 60-85].</p>	I	I

3. ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

Метою індивідуальних завдань (написання рефератів, творчих робіт, створення презентацій тощо) є опрацювання літератури за темою, аналіз теоретичних джерел; формування дослідницького і творчого характеру навчальної діяльності, здатності виявити і розв'язувати проблеми, умінь робити узагальнення і висновки, навичок естетичного ставлення до культурного надбання.

Теми творчих робіт

1. Мистецький аналіз архітектури середньовічних храмів романського і готичного стилів.
2. Дослідження глобальних проблем сучасності та ролі культури у їх розв'язанні. (Теоретичний аналіз проблеми, опитування, висновки).
3. Порівняльний аналіз двох картин європейських художників на одну тему (наприклад, Л. Мантенья і С. Ботічеллі «Св. Себастьян»; Леонардо да Вінчі і Тінторетто «Тайна вечеря»).
4. Аналіз найважливіших проблем духовного життя людини в умовах сучасного прогресу науки і техніки.
5. Культурологічний кросворд.

Перелік тем рефератів:

1. Культура як сутнісна риса людського буття.
2. Природа і культура: позиція взаємодоповнення.

3. Місце культурології в системі гуманітарних наук.
4. Культурологічні концепції О. Шпенглера та А. Тойнбі.
5. Культура первісного суспільства.
6. Антична міфологія та її значення для світової культури.
7. Культура в інформаційному суспільстві.
8. Еволюція культурних епох.
9. Людина і світ в античній культурі.
10. Архітектура Стародавньої Греції.
11. Культура Стародавньої Месопотамії.
12. Культура Стародавнього Єгипту.
13. Культура Стародавньої Індії.
14. Культура Стародавнього Китаю.
15. Архітектура й образотворче мистецтво у Стародавньому Римі.
16. Культура Візантії.
17. Культура Західної Європи в середні віки.
18. Соціально-духовні основи культури класицизму.
19. Барокова культура Європи.
20. Антропоцентризм ренесансної культури.
21. Митці італійського Відродження.
22. Типи світоглядних концепцій у культурі Просвітництва.
23. Особливості культури Нового часу.
24. Культура Новітнього часу.
25. Модернізм – культурний феномен ХХ ст.
26. Постмодерн і сучасний світ.
27. Хронологічні особливості формування соціотехносфери.
28. Масова культура та її вплив на формування свідомості людини.
29. Соціотехносфера як складова висхідного розвитку людства і як загроза існуванню.
30. Релігія як форма культури.
31. Культурні традиції.
32. Проблеми прогнозування культурного розвитку людства.
33. Проблема діалогу культур у системі міждержавних та міжнаціональних відносин.
34. Роль культурних орієнтацій у розвитку суспільства.
35. Проблема молодіжних субкультур.
36. Культура і особистість.
37. Традиція й інновація в культурі.
38. Техніка як соціокультурне явище.
39. Кризові явища в культурі.
40. Типологія культури.
41. Культура і цивілізація.
42. Морально-правова культура.
43. Функції культури.
44. Культура як світ знаків і символів.
45. Мистецтво як унікальний механізм культурної еволюції.
46. Архітектура як літопис світу.
47. Сучасна західна культура.
48. Ціннісні та комунікативні виміри культури.

49. Матеріальна і духовна культура.
50. Субкультура і контркультура.
51. Поп-арт як масове мистецтво.
52. Стиль у культурі.
53. Особливості авангардного та реалістичного мистецтва.
54. Універсализм Леонардо да Вінчі.
55. Християнський храм як модель всесвіту.
56. Освіта у Західній Європі. Перші університети.
57. Романська культура: літургія та карнавал.
58. «Золоте століття» іспанського живопису: теми, герої, жанри.
59. Стиль рококо як мистецтво «галантної доби».
60. Романтизм як світовідчуття і як напрямок у мистецтві.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев А.Н. Культурология: Личность и культура. – М., 1998.
2. Абрамович С.Д. Культурология: Навч. посіб. – К.: Кондор, 2005.
3. Безклубенко С.Д. Теорія культури: Навч. посіб. – К.: КНУКіМ, 2000.
4. Богуцький Ю.П., Андрущенко В.П., Безвершук Ж.О., Новохатко Л.М. Українська культура в європейському контексті / За ред. Ю.П. Богуцького. – К.: Знання, 2007. – 679 с.
5. Бокань В. Культурология: Навч. посіб. – 3-тє вид., стереотип. – К.: МАУП, 2004.
6. Горелов А.А. Культурология: Учеб, пособие. – М.: Юрайт-М, 2002.
7. Кармин А.С., Новикова Е.С. Культурология. – СПб.: Питер, 2008.
8. Кравець М.С. Культурология: Підруч. для студ. виш. навч. закл. I-IV рівнів акредитації. – Львів: Новий Світ - 2000, 2010.
9. Культурология для технических вузов. – Ростов-на-Дону, 2001.
10. Культурология: Навч. посіб. / За заг. ред. проф. В.М. Піні. 2-ге вид., пер. і доп. – Львів: Магнолія плюс, 2005.
11. Культурология: теорія та історія культури: Навч. посіб. / За ред. І.І. Тюрменко, О.Д. Горбула. – К.: Центр навчальної літератури, 2004.
12. Культурология: українська та зарубіжна культура: Навч. посіб. / М.М. Закович, І.А. Зязюн, О.М. Семашко та ін.; За ред. М.М. Заковича. 3-тє вид., стер. – К.: Знання, 2007.
13. Культурология / Гриценко Т.Б., Гриценко С.П., Кондратюк А.Ю. та ін.; за ред. Т.Б. Гриценко. – 2-ге вид. – К.: Центр навчальної літератури, 2009.
14. Лосев А.Ф. Эстетика Возрождения. – М., 1978.
15. Матвеева Л.Л. Культурология: Курс лекцій: Навч. посіб. – К.: Либідь, 2005.
16. Подольська Є.А. Лихвар В.Д. Иванова К.А. Культурология: Навч. посібник: Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2005.
17. Українська художня культура: Навч. посібник / За ред. І. Ляшенка. – К.: Либідь, 1996.
18. Шевнюк О.Л. Культурология: Навч. посіб. – К.: Знання-Прес, 2004.
19. Шейко В.М., Богуцький Ю.П. Формування основ культурології в добу цивілізаційної глобалізації (друга половина XIX – початок XXI ст.): Монографія. – К.: Генеза, 2005.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальные проблемы культуры XX века. – М., 1993.
2. Античная художественная культура. – СПб., 1993
3. Гриценко Т.Б., Кондратюк А.Ю., Мельничук Т.Ф. Відродження: Навч. посіб. – К.: НАУ, 2006.

4. Гуревич А. Категории средневековой культуры. – М., 1984.
5. Емохонова Л. Мировая художественная культура. – М., 1998.
6. Искусство древнего мира. Энциклопедия. – М., 2001.
7. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика. – К., 1996
8. Культурология. XX век. Словарь. – СПб, 1997.
9. Культурология: Учебн. для студ. техн. вузов / Колл. авт. / Под ред. Н.Г. Багдасарьян. – 3-е изд., испр. и доп. - М.: Высшая школа, 2001.
10. Любимов Л. Искусство Западной Европы. Средние века. Возрождение в Италии. – М., 1976.
11. Петров М.К. Язык, знак, культура. – М., 1991.
12. Підлісна Г. Світ античної культури. – К., 1989.
13. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992.
14. Тойнби А. Постижение истории. – М., 1991.
15. Тоффлер А. Футурошок. – СПб., 1997.
16. Шпенглер О. Закат Европы. – М., 1993, Т. 1; 1998, Т.2.
17. Художня культура світу. Європейський культурний регіон: Навч. посіб. / Н.С. Миропольська та ін. – К.: Вища школа, 2001.
18. Шейко В.М. та ін. Історія художньої культури. Середньовіччя. Відродження: Підручник. – Харків, 2001.

КРИТЕРІЇ

результатів навчально-пізнавальної діяльності студентів ВНТУ всіх спеціальностей з курсу культурологічних дисциплін

Об'єктом оцінювання результатів навчально-пізнавальної діяльності студентів є знання, вміння та навички, досвід творчої діяльності, досвід емоційно-ціннісного ставлення до навколишньої дійсності.

Низький рівень (рецептивно-продуктивний) – незадовільно

Оцінка «1» виставляється студенту, який може розрізняти об'єкт вивчення і відтворити деякі його елементи, а рівень знань не дає можливості робити узагальнення та аргументувати свою думку (постійно не відвідував лекційні та практичні заняття, на низькому рівні склав колоквіум, не виконав жодного завдання, на рівні елементарних понять виконував контрольні завдання).

Оцінка «2» виставляється студенту, який фрагментарно відтворює значну частину навчального матеріалу, має нечіткі уявлення про об'єкт вивчення, виявляє здатність елементарно викласти думку (не виконав жодного завдання, але пасивно відвідував заняття).

Оцінка «2+» виставляється студенту, відповідь якого при відтворенні навчального матеріалу є елементарною, зумовлюється початковими уявленнями про предмет вивчення. Він не в змозі робити узагальнення, на низькому рівні склав колоквіум, не засвоїв 40% навчального матеріалу (був присутній на заняттях, але не виконував основні види робіт).

Середній рівень (репродуктивний) – задовільно

Оцінки «3-» заслуговує студент, здатний відтворити більше 60% навчального матеріалу, але на рівні основних визначень та понять, відповіді студента неповні, недостатньо логічні, уривчасті (не регулярно відвідував лекції, не виявляв активності під час занять, своєчасно не здавав рецензії та творчі роботи).

Оцінки «3» заслуговує студент, який у цілому оволодів навчальним матеріалом курсу, знає основні визначення та поняття. їх зміст, вміє дати їм пояснення, але у відповідях припускається суттєвих помилок, не має цілісного уявлення про предмет (не досить активно працював на заняттях).

Оцінка «3+» виставляється студенту, який в основному оволодів навчальним матеріалом, але не вміє робити висновки, не користується додатковою літературою, не достатньо оволодів термінологічним словником, не виявляє ерудиції, не повною мірою

розуміє зміст основних понять і категорій (не завжди активно працював на заняттях); дотримується правил внутрішнього розпорядку ВНТУ; має певний позитивний досвід емоційно-ціннісного ставлення до навколишньої дійсності.

Достатній рівень (конструктивно-варіативний) – добре

Оцінки «4-» заслуговує студент, який розуміє сутність понять, явищ закономірностей, зв'язків між ними, самостійно засвоює знання, застосовує вивчений матеріал в життєдіяльності університету, склав на належному рівні колоквиум, у відповідях припускається незначних помилок, не завжди присутня логіка в аргументації (відвідував заняття, але не достатньо активно працював на них); дотримується правил внутрішнього розпорядку ВНТУ; має позитивний досвід емоційно-ціннісного ставлення до навколишньої дійсності, але не вміє співставити та проаналізувати ті чи інші явища культури, мистецтва.

Оцінка «4» виставляється студенту, знання якого характеризуються достатньою повнотою, який володіє основними культурологічними та науковими категоріями, але не вміє чітко дає їх визначення; уміє робити узагальнення, але припускається незначних неточностей, вільно застосовує вивчений матеріал у життєдіяльності університету (виконав усі форми робіт, відповідає державною мовою); дотримується правил внутрішнього розпорядку ВНТУ.

Оцінки «4+» заслуговує студент, відповіді якого правильні, логічно обґрунтовані. Він уміє аналізувати, робити висновки, але при цьому використовує загальновідомі докази, припускається незначних помилок та неточностей (своєчасно виконав усі види робіт, активно працював на заняттях, знає основні та культурологічні поняття та категорії, при цьому не завжди може дати чіткі їх визначення); володіє державною мовою, здатний самостійно здійснювати основні види навчальної діяльності, (не займається науковою та культурно-просвітницькою діяльністю у межах ВНТУ); дотримується правил внутрішнього розпорядку.

Високий рівень (творчий) – відмінно

Оцінку «5-» заслуговує студент, який покатав ґрунтовні знання, виявив активне прагнення до їх надбань, уміє виявляти проблеми, узгоджувати їх з вивченим навчальним матеріалом, критично оцінювати окремі явища, факти, ідеї, логічно відповідає, знає основні культурологічні поняття та категорії, володіє державною мовою, але соціальна спрямованість навчальної діяльності якого недостатня (не займається науковою та культурно-просвітницькою діяльністю у межах ВНТУ); дотримується правил внутрішнього розпорядку, керується нормами і правилами мовленнєвої культури.

Оцінка «5» виставляється студенту, знання якого є глибокими, міцними, узагальненими; він уміє знаходити джерело інформації та аналізувати її, формулювати та розв'язувати проблеми; його навчальна діяльність має дослідницький характер, позначена вмінням самостійно оцінювати різноманітні життєві ситуації, явища, факти, виявляти та відстоювати особисту позицію; відповідає державною мовою; навчальна діяльність характеризується достатнім рівнем соціальної спрямованості (займається науковою та просвітницькою роботою); неухильно дотримується правил внутрішнього розпорядку, характеризується високим рівнем мовленнєвої культури, людяністю, повагою до людей, культурою спілкування.

Оцінка «5+» виставляється студенту, який показав дієві системні знання, виявляє творчі здібності у навчальній діяльності, уміє ставити та розв'язувати проблеми, робить науково-обґрунтовані узагальнення та висновки, виявляє ерудицію, пов'язує програмний матеріал із сучасністю, відповідає державною мовою; навчальна діяльність якого характеризується високим рівнем соціальної спрямованості (постійно бере участь у науково-дослідній роботі, в культурно-просвітницьких заходах); теоретичні знання відтворюються в гуманістичних якостях особистості, у культурі поведінки, у мовленнєвій культурі спілкування, культурі дозвілля; особистість характеризується високим рівнем духовних потреб, потребою постійного самовдосконалення.

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ ЗА КМС

Оцінювання знань, умінь та навичок студентів
по модулях у цілому (в балах, 1,5 кредити)

Трудовісткість дисципліни: $ТД = 54 \times 5 = 270$ балів або $1,5 \times 36 \times 5 = 270$ балів.

% балів від трудомісткості дисципліни	Оцінка за державною шкалою	Оцінка за 5- ти бальною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS	Абсолютна бальна оцінка з дисципліни
$97 \leq B \leq 100$	відмінно	5+	A	262-270
$94 \leq B < 97$		5		253-261
$91 \leq B < 94$		5-		245-252
$85 \leq B < 91$	добре	4+	B	229-244
$80 \leq B < 85$		4	C	216-228
$75 \leq B < 80$		4-		202-215
$71 \leq B < 75$	задовільно	3+	D	191-201
$68 \leq B < 71$		3	E	183-190
$65 \leq B < 68$		3-		175-182
$40 \leq B < 65$	*		FX	109-174
$27 \leq B < 40$	незадовільно	2+		73-108
$14 \leq B < 27$		2		38-72
$0 \leq B < 14$		2-		0-37

$\Sigma = 270$ б.

Трудовісткість модулів: $M = 54 \times 5 = 270$ балів або $1,5 \times 36 \times 5 = 270$ балів.
Кількість і зміст модулів (1,5 кредити).

Кількість модулів I				
Модуль	Кредитів	Лекції	Практичні	Колоквіуми
1	1,5	17	17	2

Оцінювання знань, умінь та навичок студентів
з окремих видів робіт та в цілому по модулях (у балах).

Вид роботи	Модуль
Активна робота на практичних заняттях	100
Виконання завдань з СРС	70
Колоквіуми (2)	100
Всього	270

Додаток Д

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

«ЗАТВЕРДЖЕНО»

Ученою радою ВНТУ

«29» 10 2009 р.

Протокол № 3

*Проректор з науково-педагогічної роботи
по організації навчального процесу та його
науково-методичного забезпечення*

В.О. Леонт'єв

Навчальна програма дисципліни

«ЕТИКА ТА ЕСТЕТИКА»

Для студентів усіх бакалаврських напрямків

Для всіх спеціальностей

Укладачі: Буяльська Тамара Болеславівна, Прищак Микола Дем'янович, Сідлецька Тетяна Іванівна, Грозна Наталя Зорянівна

Розглянуто і схвалено на засіданні кафедри КСПП.

Протокол № 3 від «29» вересня 2009 р.

Зав. кафедри _____ Буяльська Т.Б.

Програму прорецензована _____ Теклюк А. І.
(П.І.Б. рецензента)

та _____ схвалена
(схвалена, потребує доробки, інше)

на засіданні кафедри філософії

Протокол № 4 від «6» жовтня 2009 р.

Зав. кафедри _____ Теклюк А.І.

Розглянуто і схвалено Науково-методичною радою Інституту гуманітарно-педагогічних проблем. Протокол № 2 від «7» жовтня 2009 р.

Голова Науково-методичної ради _____ Т. Б. Буяльська

Розглянуто і схвалено на засіданні Методичної ради ВПТУ.

Протокол № 2 від «22» 10 2009 р.

Голова Методичної ради _____ В.О. Леонтєв

1. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Процес культурного відродження незалежної України зумовив нові тенденції розвитку суспільства, напружений динамізм життя, серйозні виклики драматичного світу. В умовах соціально-економічного та культурного становлення, глобальних світових змін перед людиною виникає необхідність самовизначення: вибору системи ціннісних орієнтацій, усвідомлення свого місця в світі, призначення, життєвих смислів свого буття.

Тому природно, що на початку ХХІ століття концепція як і гуманітарної, так і технічної освіти передбачає викладання дисциплін, спрямованих на глибоке та всебічне вивчення місця людини в історії світової культури та цивілізації, шляхів подолання процесів відчуження людини від життєдайних основ буття. До цих дисциплін можна віднести і такі предмети як етика та естетика.

«Етика» та «Естетика» - дві філософські дисципліни, але поєднання їх у межах одного предмету «Етика та естетика» можна обумовити їх глибоким внутрішнім зв'язком. Ще давніми мислителями була усвідомлена єдність добра (блага), істини (правди) та краси (прекрасного). Тому, якщо визначити етику як галузь філософії, центром якої є проблема добра і зла, а естетику – як галузь філософії, у центрі якої знаходиться проблема прекрасного, то саме ця триєдність дозволяє об'єднати їх в одну дисципліну.

Звідси полягає **мета** дисципліни – закладання теоретико-практичного базису духовно-морального та естетичного самовизначення та самозростання студентської молоді.

Відповідно до мети дисципліни перед нею постають такі **завдання**:

- ознайомити студентів з основними теоретико-ціннісними концепціями, які супроводжували формування етичної та естетичної свідомості;
- сформулювати уявлення студента про специфіку етичного та естетичного знань, їх взаємозв'язок та місце в системі гуманітарних знань;
- сприяти усвідомленню студентом морально-естетичного досвіду різних поколінь людства та власного народу;
- сприяти формуванню моральної та естетичної культури особистості студента;
- надати практичного досвіду спілкування з мистецтвом;
- сприяти формуванню навичок орієнтування у складних життєвих ситуаціях за допомогою моральних норм і принципів;
- розширити загальнотеоретичну та спеціальну підготовку студентів на основі оволодіння національними та загальнолюдськими цінностями.

При вивченні дисципліни «Етика та естетика» студент повинен **знати**:

- об'єкт, предмет та головні завдання етики та естетики;
- структуру кожного з розділів дисципліни;
- визначення та зміст основних категорій дисципліни;
- історію становлення й розвитку етичних та естетичних теорій, концепцій;
- місце етики та естетики серед інших гуманітарних наук та їх роль у формуванні культури особистості;
- головні моральні принципи людського існування, їх обґрунтування;
- значення моральних цінностей для життєвої та професійної реалізації.

При вивченні дисципліни студент повинен **уміти**:

- досліджувати й аналізувати різноманітні джерела;
- здійснювати аналіз основних категорій етики та естетики;
- порівнювати різні концепції щодо розуміння моральних проблем;
- виявляти сильні та слабкі сторони різних етичних та естетичних теорій, концепцій, робити узагальнення;
- розрізняти художні жанри, стилі, мистецькі напрями та концепції;
- робити аналіз художніх творів;

- проводити аналіз власної моральної поведінки на засадах етичних знань і вносити необхідні корективи;
- застосовувати набуті теоретичні знання та навички моральної поведінки в стандартних життєвих ситуаціях.

Під час вивчення дисципліни «Етика та естетика» застосовуються наступні форми контролю:

- для поточного контролю – фронтальні опитування, тести, контрольні роботи, творчі завдання;
- для підсумкового контролю – колоквіуми.

На позааудиторну роботу виноситься:

- опрацювання наукових та художньо-публіцистичних творів світової та вітчизняної культури, які відображають коло питань, що вивчає дисципліна;
- написання творчих робіт, спрямованих на формування естетичної культури студентів;
- написання індивідуальних робіт, що спонукають студентів до самоспостереження та самоаналізу, пробуджуючи моральну самосвідомість.

2. ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

2.1. ЗМІСТ ЛЕКЦІЙ

Тема 1. Вступ до курсу «Етика та естетика». (1)

Етика та естетика як філософські науки. Завдання курсу «Етика та естетика». Зміст категорії «калокагатія» в контексті гуманістичного світогляду.

Взаємозв'язок етики та естетики з іншими науками. Морально-естетичні цінності в сучасному світі.

Тема 2. Предмет та завдання етики. (1)

Етика як філософська наука про мораль та моральність. Поняття добра та зла як методологічних засад етики.

Категорії «етика», «мораль», «моральність» та їх взаємозв'язок. Загальнолюдське в моралі.

Тема 3. Історичний розвиток етичної думки. (2)

Основні підходи до проблеми виникнення моральності та моралі. Первісні форми регуляції людської поведінки. Передумови виникнення моралі. Мораль та інституційна регуляція людських відносин.

Етичні вчення стародавнього Сходу.

Становлення етичних ідей у Стародавній Греції. Філософсько-етичні концепції епохи Стародавньої Греції. Вплив етичних ідей Стародавньої Греції на подальший розвиток західної цивілізації та культури.

Морально-етичні традиції християнства.

Етика гуманістів епохи Відродження.

Етика доби раціоналізму та Просвітництва.

Етична думка кінця XIX початку XXI ст.

Розвиток етичної думки в Україні.

Тема 4. Теоретичні проблеми етики. Онтологічні засади моральності. (2)

Гене́за моральності й моралі. Мораль і звичай. Мораль і право.

Структурно-функціональний аналіз моралі: сутність, структура, зміст, функції. Мораль як система ідеалів, цінностей, принципів, норм, правил. «Моральна свідомість», «моральні якості», «моральні відношення», «моральна діяльність» - структурні елементи моралі.

Найвищі моральні цінності людини в категоріях етики: добро і зло, смисл життя, свобода і відповідальність, любов, щастя, совість, співчуття, милосердя, честь, гідність, обов'язок, справедливість, толерантність, сором, патріотизм. Мораль і духовність.

Тема 5. Етика як практична філософія. Феноменологія моралі. (3)

Моральна культура суспільства. Моральна культура особистості.

Екологічна етика. Біомедична етика. Професійна етика.

Мораль і глобальні проблеми сучасності.

Мораль і політика. Мораль і економіка.

Моральні цінності сім'ї.

Етика і культура спілкування. Етика і етикет.

Тема 6. Предмет естетики. (1)

Предмет, завдання і функції естетики. Визначення естетики як науки (І. Кант, Й. Г. Фіхте, Г. Гегель, М. Чернишевський, І. Франко). О. Баумгартен – засновник естетики німецької класичної філософії. Історія української естетики в контексті національної культури.

Естетичне ставлення людини до світу як принцип естетичної діяльності. Творчий потенціал людської життєдіяльності.

Поняття і структура естетичної свідомості. Естетичне почуття. Естетичний смак. Естетичний ідеал. Естетична діяльність.

Тема 7. Зміст і сутність основних категорій естетики. (2)

Специфіка і статус основних естетичних категорій. Естетичні категорії в контексті історії естетики. Сутність категорії «естетичне». Теоретичні моделі «естетичного». «Естетичне» як цінність. Категорії «Гармонія», «Міра». Категорії «Прекрасне» і «Потворне», категорії «Піднесене» і «Низьке», «Трагічне» і «Жахливе», «Комічне» і «Жалюгідне».

Поліфонічність і взаємодія естетичних властивостей і якостей у житті й мистецтві.

Естетичне й етичне. Краса і духовність.

Тема 8. Естетика як метатеорія мистецтва. (2)

Мистецтво в культурно-історичному просторі. Сутність і природа мистецтва. Мистецтво як специфічна форма відображення дійсності. Історичні закономірності розвитку мистецтва. Первісне мистецтво. Мистецтво Стародавнього Сходу. Мистецтво Відродження. Основні мистецькі напрями нового часу. Мистецтво модернізму і постмодернізму. Система мистецтв. Види та жанри мистецтва. Художній образ та форми художнього узагальнення в мистецтві. Стилль як естетико-мистецтвознавча категорія.

Художня творчість як специфічна діяльність. Місія художника.

Поліфункціональність мистецтва.

2.2. ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

1. Структурно-функціональний аналіз етики та моралі. (1)

Етика як філософська наука. Предмет та завдання науки етики.

Поняття добра та зла як методологічних засад етики.

Етика як філософська наука про мораль та моральність. Категорії «етика», «мораль», «моральність» та їх взаємозв'язок.

Сутність, структура, зміст та функції моралі.

Мораль як система ідеалів, цінностей, принципів, норм, правил.

«Моральна свідомість», «моральні якості», «моральні відношення», «моральна діяльність» - структурні елементи моралі.

2. Моральні цінності людини. (1)

Поняття і специфіка моральних цінностей.

Найвищі моральні цінності людини в категоріях етики: добро і зло, смисл життя, свобода і відповідальність, любов, щастя, совість, співчуття, честь, гідність, обов'язок, справедливість, сором, патріотизм.

Мораль і духовність. Моральність як сутнісна складова духовності особистості.

3. Добро та зло – вихідні етичні категорії. (1)

Категорії добра та зла в історії етичної думки.

Проблема субстанційності та несубстанційності добра та зла.

Добро та зло: особливості та парадокси взаємовідношення.

4. Свобода і відповідальність. (1)

Поняття свободи в моралі. Свобода як онтологічна основа моральності людини.

Свобода вибору і моральна відповідальність.

Свобода самоутвердження особи.

5. Смисл життя і щастя. (1)

Головні концепції смислу життя. Поняття смислу та цілей життя.

Необхідність відкриття смислу життя для особистості. Пошук (відкриття) смислу життя.

Смисл життя і проблема смерті.

Щастя як етична категорія. Смисл життя і щастя.

6. Любов як найвища цінність. (2)

Загадкова сутність любові. Історичні погляди на феномен любові.

Види любові. Дружба. Кохання і закоханість.

Моральнісний смисл любові.

Проблеми сучасного шлюбу. Чоловіки та жінки в сучасному шлюбі. Морально-психологічні засади сімейних стосунків. Лідерство в сім'ї. Конфлікти в сімейному житті. Ревнощі. Сімейне виховання.

7. Моральна культура суспільства й особистості. (1)

Моральна культура суспільства.

Мораль і глобальні проблеми сучасності.

Екологічна етика.

Біомедична етика. Право людини на життя і на смерть. Суїцид. Моральні проблеми евтаназії. Біоетика і сучасні біотехнології: генна інженерія, клонування. Мораль і політика.

Мораль і економіка.

Етичні проблеми національних стосунків. Моральні аспекти державотворчості. Патріотизм.

Моральна культура особистості.

Моральне виховання і самовиховання особистості.

8. Естетика – теорія естетичної діяльності. (I)

Особливості, цілі й види естетичної діяльності. Співвідношення естетичної та художньої діяльності. Дизайн і технічна естетика.

9. Структура естетичної свідомості. (2)

Специфіка і структура естетичної свідомості. Естетичні почуття. Естетичні потреби. Естетичний ідеал. Естетичний смак. Критерії естетичного смаку. Естетичні погляди і теорії.

10. Мистецтво як феномен культури. (3)

Художня творчість як специфічна діяльність. Механізми функціонування художньої культури. Актуальне й вічне у творах мистецтва. Художня реальність і художня концепція. Психологічні механізми художньої творчості – пам'ять, уявлення, натхнення. Свідоме й підсвідоме в мистецтві. Комунікативно-культурний потенціал мистецтва. Реципієнт – діалогічне сприйняття і співтворчість. Механізми й закони художнього сприйняття. Пізнавальна функція мистецтва. Гедоністична функція мистецтва. Сугестивна функція мистецтва. Виховна функція мистецтва. Розвиток техніки і перспективи взаємодії мистецтва.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА З ПРОБЛЕМ ЕТИКИ

1. Блощинська В.А. Етика: Практикум: Навч. посібник. – К., 2005.
2. Гусейнов А., Апресян Р. Этика: Уч. пособие. – М., 2002.
3. Гусейнов А., Иррилитц Г. Краткая история этики. – М., 1987.
4. Гусейнов А. Введение в этику – М., 1985.
5. Дробницкий Ю. Понятие морали. – М., 1994.
6. Етика: Навч. посібник / В.О.Лозовий, М.І. Панов та ін. – К., 2004.
7. Зыбковец В. Происхождение нравственности. – М., 1974.
8. Иванов В. История этики древнего мира. – Л., 1984.
9. Иванов В. История этики средних веков. – Л., 1984.
10. Малахов В. Етика: Навч. посібник – К., 2000.
11. Мовчан В.С. Етика: Навч. посібник. – К., 2007.
12. Нападиста В.Г. Історія етики в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): Навч. посібник. – К., 2004.
13. Некрасов М.И. Этика: Уч. пособие. – Харьков, 2003.
14. Палеха Ю. Ділова етика. – К., 2000.
15. Товтул М.Г. Етика: Навч. посібник. – К., 2005.
16. Чмут Т., Чайка Г. Етика ділового спілкування: Навч. посібник. – К., 2002.

Додаткова література з проблем етики

1. Аболина Т. Исторические судьбы нравственности. – К., 1992.
2. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. – К., 1994.
3. Гильденбранд Д. Метафизика любви. – СПб., 1999.
4. Этика: Уч. пособие / Т.В. Мышаткина, З.В. Бражникова, Н.В. Мушинский и др. – Минск, 2002.
5. Зеленкова И.Л., Беляева Е.В. Этика: Уч. пособие. – Минск, 2001.
6. Каган М. Мир общения: проблема межсубъектных отношений. – М., 1988.
7. Кропоткин П. Этика. – М., 1991.
8. Камю А. Бунтующий человек. – М., 1992.
9. Лосский Н. Условия абсолютного добра. – М., 1993.
10. Малахов В.А., Єрмоленко А.М. Етика і політика. – К., 2000.
11. Ницше Ф. Сочинения: В 2-х т. – М., 1990.
12. Швейцер А. Этика и культура. – М., 1973.
13. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность. – М., 1992.
14. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М., 1990.
15. Фромм Э. Искусство любви. – М., 1991.
16. Холопова Т., Лебедев М. Протокол и этика для деловых людей. – М., 1995.
17. Янгер Дж. Деловой этикет. – М., 1995.

Основна література з проблем естетики

1. Боров Ю.Б. Эстетика: Учебник / Ю.Б. Боров. – М.: Высшая школа, 2002.
2. Естетика: Підручник / Л. Т. Левчук, В.І. Панченко, О.І. Оніщенко, Д.Ю. Кучерюк; За заг. ред. Л.Т. Левчук. – 2-е вид., допов. і переробл. – К.: Вища школа, 2006.
3. Эстетика: Учеб. пособие / Под ред. проф. В.А. Лозового. – Сумы: Издательство «Университетская книга», 1999.
4. Кривцун О. А. Естетика. – М., 1998.
5. Петрушенко В.Л., Савельев В.П., Сурмай І.М. та ін. Етика та естетика: Навчальний посібник / За ред. В.Л. Петрушенко. – Львів: Новий світ, 2008. – 304 с.
6. Пустовит А.В. Этика и эстетика: Наследие Запада. История красоты и добра: Учеб. пособие. – К.: МАУП, 2006.
7. Сморгж Л.О. Естетика: Навч. посібник. – К.: Кондор, 2005.

Додаткова література з проблем естетики

1. Банфа А. Философия искусства. – М., 1989.
2. Богуцький Ю.П., Андрущенко В.П., Безвершук Ж.О., Новохатько Л.М. Українська культура в європейському контексті / За ред. Ю.П. Богуцького. – К.: Знання. – 679 с.
3. Левчук Л.Т., Оніщенко О.І. Основи естетики: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 2006.
4. Лосев А.Ф. Эстетика Возрождения. – М., 1978.
5. Лотман Ю.М. Об искусстве. – СПб, 1998.
6. Подольська Є.А. Лихвар В.Д. Іванова К.А. Культурологія: Навч. посібник: Вид.2-ге, перероб. та доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 392 с.
7. Українська художня культура: Навч. посібник / За ред. І. Ляшенка. – К.: Либідь, 1996.
8. Шопенгауэр А. Основные идеи эстетики // Избранные произведения. – М., 1992.

Додаток Е**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ****«ЗАТВЕРДЖЕНО»****Ученою радою ВНТУ****«29» 10 2009 р.****Протокол № 3***Проректор з науково-педагогічної роботи
по організації навчального процесу та його
науково-методичного забезпечення*

*В.О. Леонтєв***Робоча навчальна програма дисципліни
«ЕТИКА ТА ЕСТЕТИКА»**

Для студентів усіх бакалаврських напрямків

Для всіх спеціальностей

Етика та естетика

	<i>Денне</i>	<i>Заочне навчання</i>
<i>Триместр</i>	7 або 9	9
<i>Лекції (год.)</i>	14	6
<i>Лабораторні роботи (год.)</i>	-	-
<i>Практичні заняття (год.)</i>	-	-
<i>Семінари (год.)</i>	14	-
<i>КП (КР) (трим.)</i>	-	-
<i>РГР (трим.)</i>	-	-
<i>СРС (інд. заняття) (позааудитор.)</i>	-	-
	26	48
<i>ВСЬОГО:</i>	Д 54 /1,5	Д 54/1,5
<i>Екзамен</i>	-	-
<i>Залік</i>	+	+

Укладачі: Буяльська Тамара Болеславівна, Прищак Микола Дем'янович, Сідлецька Тетяна Іванівна, Грозна Наталя Зорянівна

Розглянута і схвалена на засіданні кафедри КСПП.

Протокол № 3 від «29» вересня 2009 р.

Зав. кафедри _____ Буяльська Т.Б.

Програму прорецензовано _____ Теклюк А. І.
(П.І.Б. рецензента)

та _____ схвалена

(схвалена, потребує доробки, інше)

на засіданні кафедри філософії Протокол № 4 від « 6 » жовтня 2009 р.

Зав. кафедри _____ Теклюк А.І. _____

Розглянуто і схвалено Науково-методичною радою Інституту гуманітарно-педагогічних проблем. Протокол № 2 від « 7 » жовтня 2009 р.

Голова Науково-методичної ради _____ Т. Б. Буяльська

Розглянуто і схвалено на засіданні Методичної ради ВПТУ.

Протокол № 2 від « 22 » 10 2009 р.

Голова Методичної ради _____ В.О. Леонт'єв

1. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Процес культурного відродження незалежної України зумовив нові тенденції розвитку суспільства, напружений динамізм життя, серйозні виклики драматичного світу. В умовах соціально-економічного та культурного становлення, глобальних світових змін перед людиною виникає необхідність самовизначення: вибору системи ціннісних орієнтацій, усвідомлення свого місця в світі, призначення, життєвих смислів свого буття.

Тому природно, що на початку ХХІ століття концепція як і гуманітарної, так і технічної освіти передбачає викладання дисциплін, спрямованих на глибоке та всебічне вивчення місця людини в історії світової культури та цивілізації, шляхів подолання процесів відчуження людини від життєдайних основ буття. До цих дисциплін можна віднести і такі предмети як етика та естетика.

«Етика» та «Естетика» - дві філософські дисципліни, але поєднання їх у межах одного предмету «Етика та естетика» можна обумовити їх глибоким внутрішнім зв'язком. Ще давніми мислителями була усвідомлена єдність добра (блага), істини (правди) та краси (прекрасного). Тому, якщо визначити етику як галузь філософії, центром якої є проблема добра і зла, а естетику – як галузь філософії, у центрі якої знаходиться проблема прекрасного, то саме ця триєдність дозволяє об'єднати їх в одну дисципліну.

Звідси полягає **мета** дисципліни – закладання теоретико-практичного базису духовно-морального та естетичного самовизначення та самозростання студентської молоді.

Відповідно до мети дисципліни перед нею постають такі **завдання**:

- ознайомити студентів з основними теоретико-ціннісними концепціями, які супроводжували формування етичної та естетичної свідомості;
- сформулювати уявлення студента про специфіку етичного та естетичного знань, їх взаємозв'язок та місце в системі гуманітарних знань;
- сприяти усвідомленню студентом морально-естетичного досвіду різних поколінь людства та власного народу;
- сприяти формуванню моральної та естетичної культури особистості студента;
- надати практичного досвіду спілкування з мистецтвом;
- сприяти формуванню навичок орієнтування у складних життєвих ситуаціях за допомогою моральних норм і принципів;
- розширити загальнотеоретичну та спеціальну підготовку студентів на основі оволодіння національними та загальнолюдськими цінностями.

При вивченні дисципліни «Етика та естетика» студент повинен **знати**:

- об'єкт, предмет та головні завдання етики та естетики;
- структуру кожного з розділів дисципліни;
- визначення та зміст основних категорій дисципліни;
- історію становлення й розвитку етичних та естетичних теорій, концепцій;
- місце етики та естетики серед інших гуманітарних наук та їх роль у формуванні культури особистості;
- головні моральні принципи людського існування, їх обґрунтування;
- значення моральних цінностей для життєвої та професійної реалізації.

При вивченні дисципліни студент повинен **уміти**:

- досліджувати й аналізувати різноманітні джерела;
- здійснювати аналіз основних категорій етики та естетики;
- порівнювати різні концепції щодо розуміння моральних проблем;
- виявляти сильні та слабкі сторони різних етичних та естетичних теорій, концепцій, робити узагальнення;
- розрізняти художні жанри, стилі, мистецькі напрями та концепції;

- робити аналіз художніх творів;
- проводити аналіз власної моральної поведінки на засадах етичних знань і вносити необхідні корективи;
- застосовувати набуті теоретичні знання та навички моральної поведінки в стандартних життєвих ситуаціях.

Під час вивчення дисципліни «Етика та естетика» застосовуються наступні форми контролю:

- для поточного контролю – фронтальні опитування, тести, контрольні роботи, творчі завдання;
- для підсумкового контролю – колоквіуми.

На позааудиторну роботу виноситься:

- опрацювання наукових та художньо-публіцистичних творів світової та вітчизняної культури, які відображають коло питань, що вивчає дисципліна;
- написання творчих робіт, спрямованих на формування естетичної культури студентів;
- написання індивідуальних робіт, що спонукають студентів до самостереження та самоаналізу, пробуджуючи моральну самосвідомість

2. ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

2.1. ЗМІСТ ЛЕКЦІЙ

№ лек.	Назва теми та її зміст	Об'єм (год.)		Триместр	
		Ден.	Заоч.	Ден.	Заоч.
	Модуль I				
	<p>Тема 1. Вступ до курсу «Етика та естетика» Етика та естетика як філософські науки. Завдання курсу «Етика та естетика». Зміст категорії «калокагатія» в контексті гуманістичного світогляду. Взаємозв'язок етики та естетики з іншими науками. Питання, які виносяться на СРС: Морально-естетичні цінності в сучасному світі. Література: Основна: 5 [с. 5 - 15]. Додаткова: 6.</p>	1	0,5	7 або 9	9
	<p>Тема 2. Предмет та завдання етики. Етика як філософська наука про мораль та моральність. Поняття добра та зла як методологічних засад етики. Категорії «етика», «мораль», «моральність» та їх взаємозв'язок. Загальнолюдське в моралі. Питання, які виносяться на СРС; Взаємозв'язок етики з іншими науками. Література: Основна: 10 [с. 15 – 40]; 2 [с. 9 – 28]. Додаткова: 6 [с. 5 – 13]; 11 [с. 15 – 44].</p>	1	0,5	7 або 9	9
	<p>Тема 3. Історичний розвиток етичної думки. Основні підходи до проблеми виникнення моральності та моралі. Філософсько-етичні концепції епохи стародавньої Греції. Етика гуманістів епохи Відродження. Етика доби раціоналізму та Просвітництва. Етична думка кінця XIX – початку XXI ст. Розвиток етичної думки в Україні. Питання, які виносяться на СРС: Етичні вчення стародавнього Сходу. Морально-етичні традиції християнства. Література: Основна: 10 [с. 43 – 54]; 15 [с. 243 – 400]; 2 [с. 41 – 225]. Додаткова: 1; 3; 8; 9; 12; 6 [с. 14 – 63]; 13 [с. 5 – 162].</p>	2	0,5	7 або 9	9
	<p>Тема 4. Теоретичні проблеми етики. Онтологічні засади моральності. Гене́за моральності йі моралі. Структурно-функціональний аналіз моралі: сутність, структура, зміст, функції. «Моральна свідомість», «моральні якості», «моральні відношення», «моральна діяльність» - структурні елементи моралі. Найвищі моральні цінності людини в категоріях етики: добро і зло, смисл життя, свобода і відповідальність, любов, щастя, совість, співчуття, честь, гідність, обов'язок, справедливість, сором. Мораль і духовність. Питання, які виносяться на СРС Мораль і звичай. Мораль і право.</p>	2	1	7 або 9	9

	Література: Основна: 5 [с. 55 – 305]; 15 [с. 28 – 99]; 2 [с. 229 – 460]. Додаткова: 13 [с. 163 – 373]; 1 [с. 2 – 227].				
	Тема 5. Етика як практична філософія. Феноменологія моралі. Моральна культура суспільства. Моральна культура особистості. Екологічна етика. Біомедична етика. Професійна етика. Мораль і глобальні проблеми сучасності. Мораль і політика. Моральні цінності сім'ї. Етика й культура спілкування. Питання, які виносяться на СРС: Мораль і бізнес. Етика й етикет. Література: Основна: 6 [с. 113 – 147, 197 – 218]. Додаткова: 11 [с. 370 – 480].	3	1	7 або 9	9
	Тема 6. Предмет естетики. Предмет, завдання і функції естетики. Визначення естетики як науки. О. Баумгартен – засновник естетики німецької класичної філософії. Історія української естетики в контексті національної культури. Естетичне ставлення людини до світу як принцип естетичної діяльності. Творчий потенціал людської життєдіяльності. Поняття і структура естетичної свідомості. Естетичне почуття. Естетичний смак. Естетичний ідеал. Естетична діяльність. Питання, які виносяться на СРС: Естетика в структурі міжпредметних зв'язків. Людська особистість як об'єкт естетичної діяльності. Література: Основна: 2 [с. 6 – 20, 24 – 29, 37 – 39]; 3 [с. 4 – 9]. Додаткова: 1 [с. 113 – 120].	1	0,5	7 або 9	9
	Тема 7. Зміст і сутність основних категорій естетики. Специфіка і статус основних естетичних категорій. Естетичні категорії в контексті історії естетики. Сутність категорії «естетичне». Теоретичні моделі «естетичного». «Естетичне» як цінність. Категорії «гармонія», «міра». Категорії «прекрасне» і «потворне», категорії «піднесене» і «низьке», «трагічне» і «жахливе», «комічне» і «жалюгідне». Поліфонічність і взаємодія естетичних властивостей і якостей в житті й мистецтві. Естетичне й етичне. Краса і духовність. Питання, які виносяться на СРС: історичні парадигми осягнення прекрасного. Література: Основна: 6 [с. 147 – 159]; 1 [с. 37 – 49]; 2 [с. 67 – 104]. Додаткова: 3 [с. 30 – 50].	2	1	7 або 9	9
	Тема 8. Естетика як метатеорія мистецтва. Мистецтво в культурно-історичному просторі. Сутність і природа мистецтва. Мистецтво як специфічна форма відображення дійсності. Історичні закономірності розвитку мистецтва. Первісне мистецтво. Мистецтво Стародавнього	2	1	7 або 9	9

<p>Сходу. Мистецтво Відродження. Основні мистецькі напрями нового часу. Мистецтво модернізму і постмодернізму, система мистецтв. Види та жанри мистецтва. Художній образ та форми художнього узагальнення в мистецтві. Стил як естетико-мистецтвознавча категорія.</p> <p>Художня творчість як специфічна діяльність. Місія художника.</p> <p>Поліфункціональність мистецтва.</p> <p>Питання, які виносяться на СРС Художнє життя сучасного суспільства. Естетична культура і духовне формування особистості.</p> <p>Література:</p> <p>Основна: 2 [с. 390 – 397]; 3 [с. 196 – 201]; 7 [с. 129 – 149].</p> <p>Додаткова: 2 [с. 139 – 166]; 4 [с. 15 – 30]; 5 [с. 5 – 60].</p>				
---	--	--	--	--

2.2. ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

Тема	Зміст	Об'єм (год.)
1. Структурно-функціональний аналіз етики та моралі.	<p>Етика як філософська наука. Предмет та завдання науки етики.</p> <p>Поняття добра та зла як методологічних засад етики.</p> <p>Етика як філософська наука про мораль та моральність. Категорії «етика», «мораль», «моральність» та їх взаємозв'язок.</p> <p>Сутність, структура, зміст та функції моралі. Мораль як система ідеалів, цінностей, принципів, норм, правил.</p> <p>«Моральна свідомість», «моральні якості», «моральні відношення», «моральна діяльність» структурні елементи моралі.</p> <p>Література:</p> <p>Основна: 2 [с. 9-28]; 10 [с. 15-40, 102 - 115]; 15 [с. 76 - 100].</p> <p>Додаткова: 6 [с. 5 - 13, 64 - 81]; 11 [с. 15 - 44, 253 -269].</p>	1
2. Моральні цінності людини.	<p>Поняття і специфіка моральних цінностей. Найвищі моральні цінності людини в категоріях етики: добро і зло, смисл життя, свобода і відповідальність, любов, щастя, совість, співчуття, честь, гідність, обов'язок, справедливість, сором, патріотизм.</p> <p>Мораль і духовність. Моральність як сутнісна складова духовності особистості.</p> <p>Література:</p> <p>Основна: 10 [с. 24 – 305]; 15 [с. 28 - 75].</p> <p>Додаткова: 2 [с. 224 - 460]; 6 [с. 81 - 113].</p>	1
3. Добро та зло – вихідні етичні категорії	<p>Поняття добра та зла. Категорії добра та зла в історії етичної думки.</p> <p>Проблема субстанційності та несубстанційності добра та зла.</p> <p>Добро та зло: особливості та парадокси взаємовідношення.</p> <p>Література:</p> <p>Основна: 10 [с. 124 - 149]; 15 [с. 43 - 51]</p> <p>Додаткова: 2 [с. 241 - 252]; 6 [с. 85 - 86].</p>	1

4. Свобода і відповідальність	<p>Поняття свободи в моралі. Свобода як онтологічна основа моральності людини.</p> <p>Свобода вибору і моральна відповідальність.</p> <p>Свобода самоутвердження особи.</p> <p>Література:</p> <p>Основна: 10 [с. 259 - 275]; 2 [с. 266 - 280]; 13 [с. 247-262].</p> <p>Додаткова: 6 [с. 103 - 109]; 1 [с. 73 - 87].</p>	1
5. Смысл життя і щастя.	<p>Головні концепції смислу життя. Поняття смислу та цілей життя.</p> <p>Необхідність відкриття смислу життя для особистості. Пошук (відкриття) смислу життя. Смысл життя і проблема смерті.</p> <p>Щастя як етична категорія. Смысл життя і щастя.</p> <p>Література:</p> <p>Основна: 10 [с. 150 - 182]; 15 [с. 65 - 67]; 6 [с. 103-109].</p> <p>Додаткова: 13 [с. 360 - 373]; 1 [с. 88 - 102].</p>	1
6. Любов як найвища цінність.	<p>Загадкова сутність любові. Історичні погляди на феномен любові.</p> <p>Види любові. Дружба. Кохання і закоханість. Моральнісний смисл любові.</p> <p>Проблеми сучасного шлюбу. Чоловіки та жінки в сучасному шлюбі. Морально-психологічні засади сімейних стосунків. Лідерство в сім'ї. Конфлікти в сімейному житті. Ревнощі. Сімейне виховання.</p> <p>Література:</p> <p>Основна: 6 [с. 189 - 196]; 10 [с. 346 - 357]; 15 [с. 67 - 75]; 2 [с. 295 - 308].</p> <p>Додаткова: 1 [с. 12 - 45]; 4 [с. 371 - 401].</p>	2
7. Мораль і культура суспільства й особистості.	<p>Моральна культура суспільства.</p> <p>Мораль і глобальні проблеми сучасності. Екологічна етика.</p> <p>Біомедична етика. Право людини на життя і на смерть. Суїцид. Моральні проблеми евтаназії. Біоетика і сучасні біотехнології: генна інженерія, клонування.</p> <p>Мораль і політика.</p> <p>Мораль і економіка.</p> <p>Етичні проблеми національних стосунків. Моральні аспекти державотворчості. Патріотизм. Моральна культура особистості.</p> <p>Моральне виховання і самовиховання особистості.</p> <p>Література:</p> <p>Основна: 10 [с. 72 - 101]; 6 [с. 113 – 146, 147 - 170]; 15 [с. 145 - 148, 157 - 242];</p> <p>Додаткова: 1 [с. 227 - 243]; 11 [с. 421 - 431].</p>	1
8. Естетика – теорія естетичної діяльності.	<p>Особливості, цілі і види естетичної діяльності. Співвідношення естетичної і художньої діяльності.</p> <p>Дизайн і технічна естетика.</p> <p>Література:</p> <p>Основна: 6 [с. 179 - 190]; 3 [с. 97 - 106]; 1 [с. 26 - 30];</p> <p>Додаткова: 3 [с. 50 – 65].</p>	1
9. Структура естетичної свідомості.	<p>Специфіка і структура естетичної свідомості.</p> <p>Естетичні почуття. Естетичні потреби. Естетичний ідеал.</p>	2

	Естетичний смак. Критерії естетичного смаку. Естетичні погляди і теорії. Література: Основна: 2 [с. 48 - 66]; 3 [с. 86 - 96]. Додаткова: 8 [с. 413 - 475].	
10. Мистецтво як феномен культури.	Художня творчість як специфічна діяльність. Механізми функціонування художньої культури. Актуальне і вічне у творах мистецтва. Художня реальність і художня концепція. Психологічні механізми художньої творчості – пам'ять, уявлення, натхнення. Свідоме й підсвідоме в мистецтві. Комунікативно-культурний потенціал мистецтва. Реципієнт – діалогічне сприйняття і співтворчість. Механізми і закони художнього сприйняття. Пізнавальна функція мистецтва. Гедоністична функція мистецтва. Сугестивна функція мистецтва. Виховна функція мистецтва. Розвиток техніки і перспективи взаємодії мистецтва. Література: Основна: 7 [с. 266 - 303]; 1 [с. 106 - 113, 154 - 166]; Додаткова: 1 [с. 10 - 30]; 6 [с. 105 - 114].	3

3. ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

Метою індивідуальних завдань є формування у студентів вміння аналізувати головні проблеми етики, ситуації з морального життя суспільства та робити узагальнення на основі отриманих теоретичних знань.

ТЕМИ ТВОРЧИХ РОБІТ

1. Тема пошуку (відкриття) смислу життя в літературних творах Г. Гессе «Сідхартха», П. Коельо «Алхімік», Р. Бах «Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон». (Аналіз, порівняння, узагальнення – узагальнена рецензія на роботи).
2. Філософський аналіз теоретичних та практичних проблем сучасної моралі. («Щоденник», «лист»).
3. Дослідження сучасних проблем моралі (теоретичний аналіз проблеми, опитування, висновки).
4. Етичний кросворд.
5. Пояснення співвідношення понять «краса», «прекрасне», «ідеал». Чи існує відмінність між красою та прекрасним?
6. Аналіз найважливіших проблем духовного життя людини в умовах сучасного прогресу науки і техніки.
7. Естетичний кросворд.

Перелік тем рефератів

1. Етика в системі філософських наук.
2. Виникнення моральності й моралі.
3. Етико-філософські системи Стародавньої Індії.
4. Етико-філософські вчення Стародавнього Китаю.
5. Головна ціль та проблеми моралі в Стародавній Греції.
6. Етика задоволення в Стародавній Греції.
7. Етика аскетизму в Стародавній Греції.
8. Моральна концепція Сократа.
9. Моральні аспекти філософії Платона.

10. Етика Аристотеля.
11. Проблема співвідношення божественного зумовлення і свободи волі в етиці Середніх віків.
12. Моральні традиції християнства.
13. Основні проблеми етики Відродження.
14. Раціоналізм етики Нового часу.
15. Етика І. Канта.
16. Проблеми моралі в філософії Г. Гегеля.
17. Етика А. Шопенгауера.
18. Переоцінка цінностей у філософії Ф. Ніцше.
19. Проблеми моралі ХХ століття.
20. Становлення етичної думки в Україні.
21. Етичні погляди Г. Сковороди.
22. Сенс життя: філософсько-етична проблема.
23. Моральність і духовність.
24. Добро та зло: сутність та проблеми співвідношення.
25. Проблема добра та зла в історії етики.
26. Мораль і насилля. Етика насилля.
27. Феномен смерті та його вплив на мораль. Щастя як категорія моралі.
28. Совість як центральний чинник моральної самосвідомості.
29. Глобальні проблеми сучасності.
30. Моральні аспекти екологічних проблем.
31. Евтаназія як моральна проблема.
32. Етичні проблеми генної інженерії та клонування.
33. Любов як вища цінність. Види любові.
34. Кохання: історичні і сучасні погляди.
35. Моральні цінності сім'ї та шлюбу.
36. Наркоманія та алкоголізм: моральний аспект та проблеми вирішення.
37. Трансформація моральних цінностей у сучасному українському суспільстві.
38. Етичні проблеми національних відносин.
39. Етичні принципи сучасного бізнесу.
40. Спілкування як моральна проблема.
41. Вплив етики на розвиток науки.
42. Етичні проблеми політики.
43. Історичний розвиток естетичної думки.
44. Естетика Сократа, Платона, Аристотеля.
45. Естетичні ідеї Фоми Аквінського.
46. Естетика Відродження.
47. Естетика класицизму.
48. Естетика бароко.
49. Естетичні погляди просвітителів.
50. Естетичні ідеї І. Канта.
51. Естетика Г. Гегеля.
52. Основні категорії естетики, їх зміст і форма.
53. Естетика й етика.
54. Мистецтво та сучасність.
55. Виховні можливості мистецтва.
56. Структура естетичної свідомості.
57. Основні функції мистецтва.
58. Стиль як естетико-мистецтвознавча категорія.
59. Художнє життя сучасного суспільства.
60. Художня культура як суспільне явище.

61. Характеристика основних видів мистецтва.
62. Специфіка і види естетичної діяльності.
63. Дизайн і технічна естетика.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА З ПРОБЛЕМ ЕТИКИ

1. Блошинська В.А. Етика: Практикум: Навч. посібник. – К., 2005.
2. Гусейнов А., Апресян Р. Этика: Уч. пособие. – М., 2002.
3. Гусейнов А., Ирритц Г. Краткая история этики. – М., 1987.
4. Гусейнов А. Введение в этику – М., 1985.
5. Дробницкий Ю. Понятие морали. – М., 1994.
6. Етика: Навч. посібник / В.О.Лозовий, М.І. Панов та ін. – К., 2004.
7. Зыбковец В. Происхождение нравственности. – М., 1974.
8. Иванов В. История этики древнего мира. – Л., 1984.
9. Иванов В. История этики средних веков. – Л., 1984.
10. Малахов В. Етика: Навч. посібник – К., 2000.
11. Мовчан В.С. Етика: Навч. посібник. – К., 2007.
12. Нападиста В.Г. Історія етики в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): Навч. посібник. – К., 2004.
13. Некрасов М.И. Этика: Уч. пособие. – Харьков, 2003.
14. Палеха Ю. Ділова етика. – К., 2000.
15. Товтул М.Г. Етика: Навч. посібник. – К., 2005.
16. Чмут Т., Чайка Г. Етика ділового спілкування: Навч. посібник. – К., 2002.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА З ПРОБЛЕМ ЕТИКИ

1. Аболина Т. Исторические судьбы нравственности. – К., 1992.
2. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. – К., 1994.
3. Гильденбранд Д. Метафизика любви. – СПб., 1999.
4. Этика: Уч. пособие / Т.В. Мышаткина, З.В. Бражникова, Н.В. Мушинский и др. – Минск, 2002.
5. Зеленкова И.Л., Беляева Е.В. Этика: Уч. пособие. – Минск, 2001.
6. Каган М. Мир общения: проблема межсубъектных отношений. – М., 1988.
7. Кропоткин П. Етика. – М., 1991.
8. Камю А. Бунтующий человек. – М., 1992.
9. Лосский Н. Условия абсолютного добра. – М., 1993.
10. Малахов В.А., Єрмоленко А.М. Етика і політика. – К., 2000.
11. Ницше Ф. Сочинения: В 2-х т. – М., 1990.
12. Швейцер А. Этика и культура. – М., 1973.
13. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность. – М., 1992.
14. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М., 1990.
15. Фромм Э. Искусство любви. – М., 1991.
16. Холопова Т., Лебедев М. Протокол и этика для деловых людей. – М., 1995.
17. Янгер Дж. Деловой этикет. – М., 1995.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА З ПРОБЛЕМ ЕСТЕТИКИ

1. Борев Ю.Б. Эстетика: Учебник / Ю.Б. Борев. – М.: Высшая школа, 2002.
2. Естетика: Підручник / Л. Т. Левчук, В.І. Панченко, О.І. Оніщенко, Д.Ю. Кучерюк; За заг. ред. Л.Т. Левчук. – 2-е вид., допов. і переробл. – К.: Вища школа, 2006.
3. Эстетика: Учеб. пособие / Под ред. проф. В.А. Лозового. – Сумы: Издательство «Университетская книга», 1999.
4. Кривцун О. А. Естетика. – М., 1998.
5. Петрушенко В.Л., Савельев В.П., Сурмай І.М. та ін. Етика та естетика: Навчальний посібник / За ред. В.Л. Петрушенко. – Львів: Новий світ, 2008. – 304 с.

6. Пустовит А.В. Этика и эстетика: Наследие Запада. История красоты и добра: Учеб. пособие. – К.: МАУП, 2006.
7. Сморгж Л.О. Эстетика: Навч. посібник. – К.: Кондор, 2005.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА З ПРОБЛЕМ ЕСТЕТИКИ

1. Банфи А. Философия искусства. – М., 1989.
2. Богуцький Ю.П., Андрущенко В.П., Безвершук Ж.О., Новохатько Л.М. Українська культура в європейському контексті / За ред. Ю.П. Богуцького. – К.: Знання. – 679 с.
3. Левчук Л.Т., Оніщенко О.І. Основи естетики: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 2006.
4. Лосев А.Ф. Эстетика Возрождения. – М., 1978.
5. Лотман Ю.М. Об искусстве. – СПб, 1998.
6. Подольська Є.А. Лихвар В.Д. Іванова К.А. Культурологія: Навч. посібник: Вид.2-ге, перероб. та доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 392 с.
7. Українська художня культура: Навч. посібник / За ред. І. Ляшенка. – К.: Либідь, 1996.
8. Шопенгауэр А. Основные идеи эстетики // Избранные произведения. – М., 1992.

КРИТЕРІЇ

РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ВНТУ ВСІХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ З КУРСУ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Об'єктом оцінювання результатів навчально-пізнавальної діяльності студентів є знання, уміння та навички, досвід творчої діяльності, досвід емоційно-ціннісного ставлення до навколишньої дійсності.

Низький рівень (рецептивно-продуктивний) – незадовільно

Оцінка «1» виставляється студенту, який може розрізняти об'єкт вивчення і відтворити деякі його елементи, а рівень знань не дає можливості робити узагальнення та аргументувати свою думку (постійно не відвідував лекційні та практичні заняття, на низькому рівні склав колоквіум, не виконав жодного завдання, на рівні елементарних понять виконував контрольні завдання).

Оцінка «2» виставляється студенту, який фрагментарно відтворює значну частину навчального матеріалу, має нечіткі уявлення про об'єкт вивчення, виявляє здатність елементарно викласти думку (не виконав жодного завдання, але пасивно відвідував заняття).

Оцінка «2+» виставляється студенту, відповідь якого при відтворенні навчального матеріалу є елементарною, зумовлюється початковими уявленнями про предмет вивчення. Він не в змозі робити узагальнення, на низькому рівні склав колоквіум, не засвоїв 40% навчального матеріалу (був присутній на заняттях, але не виконував основні види робіт).

Середній рівень (репродуктивний) – задовільно

Оцінки «3-» заслуговує студент, здатний відтворити більше 60% навчального матеріалу, але на рівні основних визначень та понять, відповіді студента неповні, недостатньо логічні, уривчасті (не регулярно відвідував лекції, не виявляв активності під час занять, своєчасно не здавав рецензії та творчі роботи).

Оцінки «3» заслуговує студент, який у цілому оволодів навчальним матеріалом курсу, знає основні визначення та поняття. їх зміст, вміє дати їм пояснення, але у відповідях припускається суттєвих помилок, не має цілісного уявлення про предмет (не досить активно працював на заняттях).

Оцінка «3+» виставляється студенту, який в основному оволодів навчальним матеріалом, але не вміє робити висновки, не користується додатковою літературою, не достатньо оволодів термінологічним словником, не виявляє ерудиції, не повною мірою розуміє зміст основних понять і категорій (не завжди активно працював на заняттях);

дотримується правил внутрішнього розпорядку ВНТУ; має певний позитивний досвід емоційно-ціннісного ставлення до навколишньої дійсності.

Достатній рівень (конструктивно-варіативний) – добре

Оцінки «4-» заслуговує студент, який розуміє сутність понять, явищ закономірностей, зв'язків між ними, самостійно засвоює знання, застосовує вивчений матеріал в життєдіяльності університету, склав на належному рівні колоквиум, у відповідях припускається незначних помилок, не завжди присутня логіка в аргументації (відвідував заняття, але не достатньо активно працював на них); дотримується правил внутрішнього розпорядку ВНТУ; має позитивний досвід емоційно-ціннісного ставлення до навколишньої дійсності, але не вміє зіставити та проаналізувати ті чи інші явища культури, мистецтва.

Оцінка «4» виставляється студенту, знання якого характеризуються достатньою повнотою, який володіє основними культурологічними та науковими категоріями, але не вміє чітко дає їх визначення; уміє робити узагальнення, але припускається незначних неточностей, вільно застосовує вивчений матеріал у життєдіяльності університету (виконав усі форми робіт, відповідає державною мовою); дотримується правил внутрішнього розпорядку ВНТУ.

Оцінки «4+» заслуговує студент, відповіді якого правильні, логічно обґрунтовані. Він уміє аналізувати, робити висновки, але при цьому використовує загальновідомі докази, припускається незначних помилок та неточностей (своєчасно виконав усі види робіт, активно працював на заняттях, знає основні та культурологічні поняття та категорії, при цьому не завжди може дати чіткі їх визначення); володіє державною мовою, здатний самостійно здійснювати основні види навчальної діяльності, (не займається науковою та культурно-просвітницькою діяльністю у межах ВНТУ); дотримується правил внутрішнього розпорядку.

Високий рівень (творчий) – відмінно

Оцінку «5-» заслуговує студент, який покатав ґрунтовні знання, виявив активне прагнення до їх надбань, уміє виявляти проблеми, узгоджувати їх з вивченим навчальним матеріалом, критично оцінювати окремі явища, факти, ідеї, логічно відповідає, знає основні культурологічні поняття та категорії, володіє державною мовою, але соціальна спрямованість навчальної діяльності якого недостатня (не займається науковою та культурно-просвітницькою діяльністю у межах ВНТУ); дотримується правил внутрішнього розпорядку, керується нормами і правилами мовленнєвої культури.

Оцінка «5» виставляється студенту, знання якого є глибокими, міцними, узагальненими; він уміє знаходити джерело інформації та аналізувати її, формулювати та розв'язувати проблеми; його навчальна діяльність має дослідницький характер, позначена вмінням самостійно оцінювати різноманітні життєві ситуації, явища, факти, виявляти та відстоювати особисту позицію; відповідає державною мовою; навчальна діяльність характеризується достатнім рівнем соціальної спрямованості (займається науковою та просвітницькою роботою); неухильно дотримується правил внутрішнього розпорядку, характеризується високим рівнем мовленнєвої культури, людяністю, повагою до людей, культурою спілкування.

Оцінка «5+» виставляється студенту, який показав дієві системні знання, виявляє творчі здібності у навчальній діяльності, уміє ставити та розв'язувати проблеми, робить науково-обґрунтовані узагальнення та висновки, виявляє ерудицію, пов'язує програмний матеріал із сучасністю, відповідає державною мовою; навчальна діяльність якого характеризується високим рівнем соціальної спрямованості (постійно бере участь у науково-дослідній роботі, в культурно-просвітницьких заходах); теоретичні знання відтворюються в гуманістичних якостях особистості, у культурі поведінки, у мовленнєвій культурі спілкування, культурі дозвілля; особистість характеризується високим рівнем духовних потреб, потребою постійного самовдосконалення.

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ ЗА КМС

Оцінювання знань, умінь та навичок студентів

по модулях у цілому (в балах, 1,5 кредити)

Трудовісткість дисципліни: $ТД = 54 \times 5 = 270$ балів або $1,5 \times 36 \times 5 = 270$ балів.Трудовісткість модулів: $М = 54 \times 5 = 270$ балів або $1,5 \times 36 \times 5 = 270$ балів.

% балів від трудовісткості дисципліни	Оцінка за державною шкалою	Оцінка за 5-ти бальною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS	Абсолютна бальна оцінка з дисципліни
$97 \leq B \leq$	відмінно	5+	A	262-270
$94 \leq B < 97$		5		253-261
$91 \leq B < 94$		5-		245-252
$85 \leq B < 91$	добре	4+	B	229-244
$80 \leq B < 85$		4	C	216-228
$75 \leq B < 80$		4-		202-215
$71 \leq B < 75$	задовільно	3+	D	191-201
$68 \leq B < 71$		3	E	183-190
$65 \leq B < 68$		3-		175-182
$40 \leq B < 65$	*		FX	109-174
$27 \leq B < 40$	незадовільно	2+		73-108
$14 \leq B < 27$		2		38-72
$0 \leq B < 14$		2-		0-37

 $\Sigma = 270$ б.

Кількість і зміст модулів (1,5 кредити).

Кількість модулів I				
Модуль	Кредитів	Лекції	Практичні	Колоквіуми
1	1,5	14	14	2

Оцінювання знань, умінь та навичок студентів

з окремих видів робіт та в цілому по модулях (у балах).

Вид роботи	Модуль
Активна робота на практичних заняттях	100
Виконання завдань з СРС	70
Колоквіуми (2)	100
Усього	270

Додаток Ж

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

«ЗАТВЕРДЖЕНО»

Ученою радою ВНТУ

«28» 10 2010 р.

Протокол № 3

*Перший проректор науково-педагогічної
роботи по організації навчального процесу
та його науково-методичного забезпечення*

_____ *О.Н. Романюк*

Робоча навчальна програма дисципліни
«ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ»

Напрямок підготовки – Всі

Освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр

«Історія української культури»

	Денне навчання		Заочне навчання
<i>Курс</i>	2	3	
<i>Триместр</i>	5	7	
<i>Лекції (год.)</i>	8	8	
<i>Лабораторні роботи (год.)</i>	-	-	
<i>Практичні заняття (год.)</i>	8	16	
<i>Семінари (год.)</i>			
<i>КП (КР) (трим.)</i>			
<i>РГР (трим.)</i>			
<i>СРС (інд. заняття)</i>			
<i>(позааудитор.)</i>	20	12	
<i>ВСЬОГО.</i>	36	36	
Екзамен			
<i>Залік</i>		+	

Укладачі: Філонов Л.В., Зінько О.В., Стрельбицький М.П.

Розглянута і схвалена на засіданні кафедри КСПП.

Протокол № 3 від «16» вересня 2010 р.

Зав. кафедри _____ Буяльська Т.Б.

Програму прорецензовано _____ доц. Громовою Л.П.
(П.І.Б. рецензента)

та _____ схвалено _____

(схвалена, потребує доробки, інше)

на засіданні кафедри УПП Протокол № 4 від «12» 10 2010 р.

Зав. кафедри _____ Корнієнко В.О.

Розглянуто і схвалено Науково-методичною радою Інституту гуманітарно-педагогічних проблем. Протокол № 3 від «13» жовтня 2010 р.

Голова Науково-методичної ради _____ Т. Б. Буяльська

Розглянуто і схвалено на засіданні Методичної ради ВПТУ.

Протокол № 2 від «21» 10 2010 р.

Голова Методичної ради _____ О. Н. Романюк

1. МЕТА І ЗАВДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Непрості процеси входження українського суспільства і держави у світовий розподіл праці, виклики глобалізації та реальність змагання культурних цінностей у ринкових умовах вимагають поглиблення теоретичних знань студентів і формування цілісного уявлення про розвиток української культури від давніх часів до сьогодення, аналізу ролі національної культури в контексті світової культури, розуміння побутової, релігійної, художньої та виробничої культури як чинника духовного життя народу, тенденцій культурного розвитку, його впливу на інші всі грані суспільного буття: поглиблення знань про мову і її вагому роль у структурі культури. Постає необхідність усвідомлення культури як засобу національно-культурної самоідентифікації суспільства й окремої особистості, аналізу соціально-економічних, політико-правових умов життя нації в зв'язку із загальним духовним контекстом, розвитком науки, філософії, моралі, релігії, мистецтва.

Методологія предмету базується на історичному, історико-порівняльному, типологічному та структурно-системному підходах.

Накопичений кафедрою КСПП ВНТУ багатолітній досвід викладання пропедевтичного курсу «Людина та культура» спонукає при викладі історичного матеріалу там, де це доречно, ставити деякі теоретичні акценти – говорити про емпатію, співпереживання, перевтілення та катарсис як психологічні основи духовної культури, відзначати амбівалентність окремих культурних явищ тощо.

У цім сенсі вельми важливим є й формування високих культурних запитів та культурних звичок у майбутнього молодого спеціаліста. Однією з методичних основ реалізації даного завдання обираємо концепцію сучасного російського педагога та психолога Ю.М. Орлова, який у своїй відомій праці «Сходження до індивідуальності» (1991) запропонував розподілювати у цілісному людському єстві три іпостасі: «людина звички», «людина волі», «людина моральна», а ключовим поняттям, яке ті іпостасі об'єднує, визначив поняття образу на основі розвинутої уяви. Розвивати якісне образне мислення, утверджувати та зміцнювати позитивні раніше здобуті і формувати нові культурні звички як певною мірою усвідомлювану волю до культури покликані практичні (семінарські) заняття з елементами студійних творчих завдань та завдання для СРС.

Словничок кожної нової теми записується на початку лекції.

Студентський зошит складається з чотирьох частин: конспект; виписки та конспектування джерел; «Єврика!» (факти особливої, на погляд студента, новизни та їх короткий коментар); словничок предмета.

При вивченні дисципліни студент повинен **знати**:

- предмет і зміст курсу української та зарубіжної культури;
- основну термінологію курсу;
- основні проблеми світової культури в історичному контексті;
- проблеми вітчизняної культури в минулому та в сучасний період;
- основні етапи історичного розвитку цивілізації;
- розуміти системний зв'язок усіх складових культури взагалі та роль кожної з них у суспільному і духовному поступі світової цивілізації, в тому числі. України;
- краєзнавчу проблематику;
- основи наукового аналізу творів мистецтва;
- засоби художньої виразності кожного виду мистецтва.

При вивченні дисципліни студент повинен **уміти**:

- набувати теоретичних знань з культурологічного циклу;
- вміти досліджувати і аналізувати різноманітні джерела;
- розширити загальнотеоретичну і спеціальну підготовку на основі оволодіння

національними й загальнолюдськими цінностями;

- зрозуміти своє: місце в культурі та значення для суспільства власної галузі професійної діяльності, до якої готується;

- орієнтуватися в культурному просторі, формувати гуманістичний світогляд;
- набувати досвіду творчої діяльності;
- розвивати пізнавальні можливості;
- осмислювати та оцінювати різноманітні історико-культурні явища та факти;
- уміти застосовувати свої знання для розв'язання соціально-психологічних проблем;

- збагачувати аудіовізуальне сприйняття оточуючого світу, що є основою формування мислення:

- сформувавши стійку мотивацію до пізнавальної мисленнєвої діяльності;
- сформувати національну самосвідомість особистості;
- усвідомити суспільне і культурне значення своєї професійної діяльності, виховати високі моральні та гуманістичні якості майбутнього фахівця.

Курс «Історія української культури» складається з двох модулів:

- М1 – 5 триместр (8 лекційних, 8 семінарських годин)
- М2 – 7 триместр (8 лекційних, 16 семінарських годин).

2. ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

2.1. ЗМІСТ ЛЕКЦІЙ

№ ЛК.	Назва теми та її зміст	Об'єм (год.)		Тримес тр	
		Ден.	Заоч.	Ден.	Заоч.
	Модуль І				
	<p>Тема 1. Теоретичні засади вивчення української культури.</p> <p>Предмет курсу «Українська культура». Українська культура в європейському контексті. Історіографія та суперечності у висвітленні змісту і періодизації української культури. Національна школа у дослідженнях нашої культури.</p> <p>Питання, які виносяться на СРС: Оцінка національних здобутків культури в процесі демократизації суспільства. Народознавство і культура</p> <p>Література: Основна: 4 [с.4 - 19]; 8 [с.14 - 42]. Додаткова: 4 [с.20 - 25]; 19 [с. 296-311].</p>	2	-	5	
	<p>Тема 2. Загальні відомості про історико-етнічний розвиток українців.</p> <p>Антропологічна характеристика українців та інших народів, які проживають в Україні. Формування української народності, нації. Поняття менталітету як національно-психологічного обличчя народу, рис національного характеру. Походження й розвиток мови українського народу. Розвиток структури мови. Діалекти та їх роль у формуванні літературної мови.</p> <p>Питання, які виносяться на СРС: Соціально-економічні та історичні особливості у формуванні етнографічних районів та етнографічних меж. Етнографічне вивчення народу та його локальних груп.</p> <p>Література: Основна: 12 [с. 20 - 22]; 36 [с. 52 - 60]; 19 [с. 25 - 32]. Додаткова: 3, 4, 13 [с. 19 - 29]; 38 [с. 33 - 43].</p>	2	-	5	
	<p>Тема 3. Фольклорні основи української культури Фольклор як «найдревніша інформаційна технологія».</p> <p>Три риси фольклорного методу творчості: наявність постійних, повторюваних елементів (т. зв. фольклорні кліше); імпровізація – творчість у процесі виконання; багатоваріантність існування фольклорного твору.</p> <p>Фольклор – мистецтво безпосереднього переживання (Великого Стилю), що не ділило людей на виконавців та публіку. Український етнос, етнопортрет і сміхова культура усної народної творчості.</p> <p>Космогонічні образи фольклору та їх сучасна інтерпретація (малярство Марії Приймаченко, Катерини Білокур).</p> <p>Особливості народної культури у щоденному житті українців. Одяг українців та його регіональні відмінності Народна кулінарія, раціональність харчування. Шлюб та сімейний побут. Громадський побут українців.</p> <p>Словесний фольклор, його значення у формуванні</p>	1	-	5	

	<p>народної культури. Народна поезія та її джерела. Міфологічний та казковий епос, легенди та перекази як цінне джерело та об'єкт для порівняльних досліджень міжетнічних культурних спільностей та взаємин. Космогонічні, міфологічно-апокрифічний, топонімічний та побутовий характер легенд та переказів. Думи та історичні пісні – унікальне явище в українському фольклорі. Джерела музичного фольклору.</p> <p>Питання, які виносяться на СРС: Замовляння, обрядова поезія календарного циклу (колядки, щедрівки, веснянки, гаївки. купальський епос). Прислів'я, приказки, дотепки, загадки, анекдоти – гранично стислі перлини усної народної творчості. Форми та стиль української народної музики. Думи та пісні, їх місце у народній культурі. Військова та авторська пісня, інструментальна народна музика. Народні інструменти та музичні діалекти.</p> <p>Українська пісня у світі, її оцінка музикознавцями Європи та Америки.</p> <p>Література: Основна: 19 [с. 203 - 219]. 34 [с. 182 - 201]. Додаткова: 20 [с. 319 - 349]; 21; 24.</p>				
	<p>Тема 4. Найдавніше мистецтво та культура Київської Русі (X – XIII ст.).</p> <p>Трипільська культура як основа формування національного світогляду українців. Дохристиянська культура на території України. Вірування, пам'ятки, ідолопоклонство у розвитку культури України-Русі. Культура раннього Середньовіччя в Західній Європі. Християнізація Русі та європейський контекст. Історична та літературна спадщина. Давнє українське письменство. Перекладна література. Графіті. Кириличні та глаголичні листки. Християнсько-аскетична направленість літератури. «Слово про закон та благодать» Іларіона. «Поучення» Володимира Мономаха. «Повість минулих літ» Нестора. Бібліотека Ярослава Мудрого. Гуманістичні традиції в духовній культурі древньоруської доби. Етична думка. Будівництво та архітектура (Софіївський собор, Десятинна церква, Успенський та Михайлівський собори, церква Спаса на Берестові). Елементи візантики. Ювелірне мистецтво та мініатюри.</p> <p>Питання, які виносяться на СРС: Сучасні концепції виникнення етнічних спільностей.</p> <p>Література: Основна: 4 [с. 247 - 265], 8 [с. 335-366]. Додаткова: 11; 10[с. 40 - 54]; 13 [с. 47 - 68];26 [с. 172 - 185].</p>	1	5		
	<p>Тема 5. Зародження ідеї раннього гуманізму в контексті середньовічної європейської культури. Розвиток національних рис в культурі України XV – XVI ст.</p> <p>Особливості релігійного життя українських земель XV-XVI ст. Посилення орієнтацій на польсько-католицьку</p>	1	5		

	<p>культуру. Зародження ідей раннього гуманізму (XV – поч. XVI ст.) та розвиток національних рис в українській культурі. Ренесансні та реформаційні впливи на Україну. Книгодрукування, література, перекладна література, драматургія. Полемічна література.</p> <p>Питання, які виносяться на СРС: Історична проза. Літописання. Образотворче мистецтво.</p> <p>Література:</p> <p>Основна: 4 [с. 266 - 294]. 8 [с. 372 - 398].</p> <p>Додаткова: 26 [с. 185 - 200]; 13 [с. 68 - 109].</p>				
	<p>Тема 6. Освіта та вища школа в Україні XVI - XVIII ст.</p> <p>Система шкільництва. Передумови розвитку вищої освіти (школи) та її становлення на Україні (Львівський, Острозький, Київський осередки). Києво-Могилянська академія – центр науки, освіти та культури в Україні. Структура та зміст навчання. Елементи гуманізму, реформації в програмах школи. Розвиток наукових знань. Філософи, філологи І. Гізель, Л. Баранович. Ф. Прокопович, Ф. Яворський, Г. Сковорода. Братства та їх роль у розвитку української культури. Культурні емігранти.</p> <p>Література:</p> <p>Основна: 8 [с. 392 - 402].</p> <p>Додаткова: 13 [с. 68 - 109]; 15; 17.</p>	1	-	5	
	<p>Тема 7. Барокова доба в українській культурі XVII – XVIII ст. Духовне життя України.</p> <p>Українське бароко в монументальному будівництві світських та культових споруд (Митрополитський будинок у садибі Софійського собору, будинки Київської академії та ратуші, трапезні Миколаївського собору). Реальне втілення власного стилю, розвиток образотворчого мистецтва в добу Івана Мазепи Літературна творчість. «Києво-Печерський патерик та життя святих» під редакцією С. Косова. Д. Туптало «Четї-Мінеї», І. Галятовський «Наука або спосіб зложення казання». І. Гізель «О істинній вірі», Л. Баранович, Л. Галятовський «Боги», «Месія», Київський, Львівський, Межигірський літописи. Синопис. Хмільницький літопис. Літописи «самовидця», Граб'янки, Величка. Віршована література: І. Величковський, Климентій Зінов'їв, Ф. Прокопович. Інтерпретація, сатира, поезія: І. Некрашевич, С. Яворський, В. Григорович-Барський, С. Дівович, Г. Косинський. Паломницька література.</p> <p>Питання, які виносяться на СРС: Вклад гетьмана Мазепи в матеріальну базу культури України. Поетичний спадок І. Мазепи. Культура запорозьких козаків.</p> <p>Література:</p> <p>Основна: 8 [с. 405 - 442]; 4 [с. 295 - 324].</p> <p>Додаткова: 13 [с. 145 - 169]; 19 [с. 405 - 443].</p>	2	-	7	
	<p>Тема 8. Культурно-національне відродження і культурний поступ у XIX ст.</p> <p>Шевченкова доба в українській культурі. Політична та ідеологічна боротьба в галузі національної культури та</p>	1	-	7	

	<p>мистецтва. Гальмування розвитку української культури Російською та Австрійською монархіями: етнокультурна єдність українців понад кордони. Логічна й текстологічна критика Валуєвського циркуляру та Емського указу. Роль прогресивної російської інтелігенції у протистоянні утискам української культури. Роль Харківського та Київського університетів у формуванні національної інтелігенції: І. Срезневський, І Потебня, П. Гулак-Артемівський, М. Максимович, М. Костомаров. Українська література нової доби – І. Котляревський, Т. Шевченко, П.Куліш, Г. Квітка, Є. Гребінка.</p> <p>НТШ (Наукове Товариство ім. Шевченка), його становлення і значення – національне і міжнародне.</p> <p>Від народництва до модернізму.</p> <p>Світові образи й загальнолюдська проблематика творів Лесі Українки. Її драма «Руфін і Прісцилла» у контексті суспільної, світоглядної, епічної та гендерної проблематики наступних поколінь</p> <p>Питання, які виносяться на СРС: Класицизм в архітектурі. Палац у Батурині. Будинок Київського університету. Преображенський собор у Катеринославі. Пам'ятник Володимирі Великому у Києві.</p> <p>Література: Основа: 4 [с. 325 - 358]; 8 [с. 444 - 465]. Додаткова: 26 [с.215-232]; 29 [с. 155 - 220].</p>				
	<p>Тема 9. Український ренесанс ХХ століття.</p> <p>Українізація і пролеткульт. Теорія боротьби двох культур. Концепція М. Хвильового: «За психологічну Європу проти провінціалізму».</p> <p>Неокласики та академічна школа в українській літературі (М. Рильський. М. Зеров, А. Кримський, М. Драйхмара, П. Филипович, Ю. Клен). Нова генерація в культурі (літературі) Ю. Яновський, М. Хвильовий, В. Сосюра, М. Ірчан. М. Семенко. Д. Загул, В. Звідзінський, П. Куліш). Динамічний монументалізм у пореволюційному мистецтві (малярство, школи М. Бончука). Творчість художників І. Їжакевича, М. Самокиша, Ф. Кричевського, М. Дерегуса, А. Петрицького, В. Касіяна, М. Бурачека. Школа українського кіно (О. Довженко).</p> <p>Створення та діяльність української Академії наук. Пожвавлення історико-краєзнавчої діяльності.</p> <p>Виявлення духовного та естетичного потенціалу української культури у протистоянні тоталітарному режимові. Дисиденти, їх творчість.</p> <p>Відродження культури 90-х років і нова преса. Постчорнобильська культура у віршах, прозі, мистецтві. Мистецтво і площа. Відродження української православної та греко-католицької церков та їх вплив на духовність. Культура діаспори. Її зв'язок з Україною. Діяльність Міжнародної асоціації українознавців та її роль в об'єднанні зусиль світового українознавства. Особливості української ментальності. Українська культура у встановленні</p>	2	-	7	

	<p>взаєморозуміння між людьми та розвінчанні соціальних міфів.</p> <p>Духовні та стильові шукання на рубежі XX – XXI ст. Постмодернізм.</p> <p>Питання, які виносяться па СРС: Проблеми технічного та технологічного забезпечення, активна взаємодія із західними культурними центрами.</p> <p>Література:</p> <p>Основна: 4 [с. 383 - 416]; 8 [с. 494 - 499]; 8 [с. 542 - 546].</p> <p>Додаткова: 19 [с. 276 - 295; 494 - 546]; 26 [с. 246 - 275]; 28 [с. 155 - 442]; 29 [с. 318 - 322].</p>				
	<p>Тема 10 Меценати української культури (від давнини до сьогодні).</p> <p>Поняття меценатства. Історія терміну. Спільне й відмінне між меценатством та спонсорством. Меценати з числа гетьманів та козацької старшини. Близькість понять ктиторства та меценатства у цей час.</p> <p>Поняття «народний капіталізм» (за С. Плачиндою). Найвидатніші меценати української культури XIX ст.: Смиринки, Яхненки, Терещенки, Гнат Галаган, Є. Чикаленко, Єлизавета Милорадович (зі Скоропадських). Моральне задоволення мецената. Меценати української культури й український культурний ландшафт.</p> <p>Найвизначніші меценатські проекти цього часу: Наукове товариство Шевченка, Київський політехнічний інститут, газета «Рада».</p> <p>Ушанування класичних меценатів: чому місто Алчевськ так називається? Меценатство нового часу: традиція затрималась у діаспорі.</p> <p>«Ліга українських меценатів» нині. Книга М. Слабошпицького «Українські меценати». Садово-паркова та маєткова культура України, що завдячує здебільше давнім меценатам: Качанівка на Чернігівщині, Немирів на Вінниччині тощо.</p> <p>Література:</p> <p>Основна: 44 (с. 8 - 409). Додаткова: 20.</p>	1	7		
	<p>Тема 11. Культура української діаспори</p> <p>Поняття про діаспору – існування частини етнospільноти у розсіянні, поза історичною Батьківщиною.</p> <p>Чотири основні культурні функції будь-якої діаспори стосовно національної культури: 1) консервативна (у чужорідному середовищі консервуються певні риси, які на батьківщині могли зникнути як анахронізм або внаслідок репресій; український приклад харківська бандура і харківський стиль виконання на бандурі); 2) представницька; 3) функція рецепції тих або інших вартостей та особливостей культури країни проживання; 4) реконструктивно-творча – об'єднувальна (український приклад РУНвіра Лева Силенка та Володимира Шаяна; «Загублена українська людина» Миколи Шлемкевича). Функція 5-та - «вільнодумництво» - досить типова, особливо в новий час.</p> <p>Чотири основні хвилі української еміграції: економічна</p>	1	7		

	<p>кінця XIX ст., політична 20-х рр. XX ст., переважно політична 40-х рр. XX ст. і заробітчанська наших днів.</p> <p>Діаспора західна і східна: спільне та відмінне.</p> <p>Структурованість у розсіянні: церква, бібліотеки, недільні школи, допомогові спілки; вищі навчальні й науково-дослідницькі заклади: Технічна академія в Подебрадах (Чехія), Український вільний університет (Німеччина), Альбертський (Канада) та Гарвардський (США) інститути українських студій.</p> <p>Журнал «Сучасність». Найвідоміші імена діаспорних діячів культури: філософи Л. Силенко, В. Шаян, М. Шлемкевич; письменники У. Самчук, І. Багрянний, В. Барка; співачка Квітка Цісик, композитор і продюсер В. Балеї; скульптори О.Архипенко і Л. Молодожанін, меценат П. Яцик та ін.</p> <p>Література: Основна: 42 (с. 3 - 233); 43 (с. 477 - 587). Додаткова: 13.</p>				
	<p>Тема 12. Українська церква і церковна культура (від давнини до сьогодні).</p> <p>Культурна, морально-етична цінність та звичаєва естетика дохристиянських вірувань українців (за Іваном Огієнком). Особливості та основні відмінності східної та західної традицій християнства.</p> <p>Співвідношення язичницького і християнського у народних віруваннях та в деяких церковних культах. Християнські конфесії в Україні. Християнський космос, етос та ідеал (храм, ікона, спів, катарсис). Церква і держава. Церква й політика. Сучасний екуменічний рух і новітні політичні спекуляції та моральний спротив людей глибокої християнської культури їм.</p> <p>Література: Основна: 41 (с. 3 - 124). Додаткова: 11 (с. 11 – 34; 58 – 78); 39 (с. 429 - 496); 40 (с. 31 - 40); 41 (с. 3 - 18).</p>	1	7		

2.2. ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

Тема	Зміст	Обсяг (год.)		Тримес тр	
		Де н.	Заоч .	Ден .	Заоч ч.
1. Походження українського народу.	<p>Етапи етнічної культури. Наукові дискусії щодо концепції походження українського народу.</p> <p>Трипільська культура як основа формування національного світогляду українців.</p> <p>Дискусії про заснування Київської Русі, існування давньоруської народності, походження назв «Русь», «Україна», формування української народності.</p> <p>Утвердження ідеї українського національного самовизначення.</p> <p>Література: Основна: 19 [с. 8 - 14]; 21 [с. 7 - 26]; 8 [с. 335 - 336, 444 - 449]. Додаткова: 11; 19 [с. 172 - 185], 27.</p>	1	-	5	
2. Матеріальна та духовна культура українців.	<p>Особливості народної культури у щоденному житті українців. Одяг українців та його регіональні відмінності. Народна кулінарія, раціональність харчування. Шлюб та сімейний побут. Громадський побут українців.</p> <p>Питання, які виносяться на СРС: Типи поселень, двір, житло, домашні промисли.</p> <p>Література: Основна: 34 [с. 139 - 163], 19 [с. 59 - 136]. Додаткова: 10 [с. 20 - 28]; 18 [с. 56 - 64]; 20 [с. 451 - 460].</p>	1	-	5	
3. Сім'я та сімейний побут. Народні та релігійні свята та обряди.	<p>Сімейні традиції та взаємини української родини. Народна педагогіка.</p> <p>Звичаєве право і його значення в регуляції соціальних та майнових відносин.</p> <p>Різдво, Великдень, Зелені свята – найурочистіші релігійні свята в житті українського народу.</p> <p>Обрядові дійства та календарні свята.</p> <p>Література: Основна: 34 [с. 139 - 163]. Додаткова: 10; 24.</p>	1	-	5	
4. Подільська народна культура.	<p>Найдавніші культури на території Поділля. Особливості одягу подолян. Декоративне подільське мистецтво.</p> <p>Література: Основна: 37 [с. 3 - 26]. Додаткова: 30; 31.</p>	1	-	5	
5. Особливості мистецтва Київської Русі.	<p>Виникнення письменності. Графіті. Книги св. письма. Патріотична література.</p> <p>Збірники. Хронографи. Апокрифічна література.</p> <p>«Слово о законі і благодаті» Іларіона, «Поучення» Володимира Мономаха дітям, «Слово о полку Ігоревім».</p> <p>Збірники золотих думок. Літописи.</p> <p>Особливості архітектурної забудови Києво-Руської держави. Десятинна церква, Спаський собор у Чернігові. Київська Софія.</p>	1	-	5	

	<p>Образотворче мистецтво княжої доби. Прикладне мистецтво Київської Русі. Література. Основна: 4 [с. 247 – 266]; 8 [с. 340 - 348]. Додаткова: 11; 24.</p>				
<p>6. Ідеї ренесансу та гуманізму в мистецтві українських земель XIV – XVI ст.</p>	<p>Розвиток друкарства. Перші українські стародруки. Пересопницьке Євангеліє. Історична проза. Літописи. Гуманістична спрямованість полемічної літератури. Особливості архітектури та образотворчого мистецтва. Література: Основна: 8 [с. 356 - 365]. Додаткова: 17; 19 [с. 392 - 405]; 26 [с. 185-201].</p>	1	-	5	
<p>7. Архітек- тура України.</p>	<p>Поняття мистецьких стилів в архітектурі. Замкове і фортечне будівництво. Замки Поділля. Література: Основна: 8 [с. 392 - 404]; 4 [с. 266 - 295]. Додаткова: 19 [с. 436 - 442].</p>	1	-	5	
<p>8. Україн- ська ікона та живопис XI - XVIII ст.</p>	<p>Особливості української школи іконопису на Україні (Юрій Змієборець. Богородиця, триптих Богоматір з «Антонієм і Феодосієм», «Спас»). Розпис церкви Спаса на Берестові. Козацька ікона. Портретний живопис та скульптура. Портрети Роксолани, Лянгишівни, української шляхти і старшини. Надгробки князя К. Острозького в Києво-Печерській лаврі та А. Кіселя на Волині. Питання, які виносяться на СРС: Історичний та побутовий жанри, народна течія. Література: Основна: 23 [с. 3 - 94]; 36 [с. 214 - 222]. Додаткова: 7; 11 [с. 122 – 191].</p>	1	-	5	
<p>9. Замкове і фортечне будівництв о та архітектур а українських міст XI – поч. XVIII ст.</p>	<p>Давнє монументальне будівництво. Особливості планування замків і фортець. Специфіка побудови Луцького та Острозького замків. Є. Боплан і фортечне будівництво (Хотин, Кодак). Мистецькі стилі в архітектурі. Відмінності в плануванні та архітектурі міст Заходу і Сходу. Характеристика будівель та споруд м. Львова. Питання, які виносяться на СРС: Замки Поділля (Кам'янець-Подільський, Меджибіж. Старокостянтинів). Література: Основна: 8 [с. 378 - 386]. Додаткова: 7; 21.</p>	1	-	7	
<p>10. Освіта в Україні.</p>	<p>Освіта Києво-Руської держави. Розвиток освіти за доби Литовсько-Руської держави. Організація української вищої освіти. Острозька академія. Братські школи. Києво-Могилянська академія. Особливості освіти на українських землях у XVII ст. Література: Основна: 8 [с. 376 - 386]. Додаткова: 15; 13 [с. 145 - 169]; 17; 20.</p>	1	-	7	
<p>11. Україн- ське бароко.</p>	<p>Літературне бароко. Іван Вишенський. Людина бароко. Християнський аскетизм. Бароко в архітектурі. Бароко в</p>	1	-	7	

	<p>мистецтві.</p> <p>Література:</p> <p>Основна: 8 [с. 416 - 442].</p> <p>Додаткова: 3; 4; 13 [с. 109 - 145].</p>				
12. Деякі аспекти спадщини Г. Сковороди.	<p>Основні концепти культурологічної спадщини Г. С. Сковороди. Релігійність та духовні цінності основних положень його творів. Літературна спадщина Г. Сковороди.</p> <p>Література:</p> <p>Основна: 16 [с. 133 - 144].</p> <p>Додаткова: 3; 4; 21.</p>	1	-	7	
13. «Сад Божественних пісень» Григорія Сковороди і його сучасна музична інтерпретація - «Канти» Петра Приступова.	<p>Студійне заняття.</p> <p>На початку методом колективного пригадування називаємо й записуємо до зошитів улюблені ідеї Г. Сковороди та афоризми з його творів і йому приписувані.</p> <p>Прослуховується аудіозапис 4-5 кантів П. Приступова: дуже мелодійних та інтонаційно виразних. Один із студентів робить коротке повідомлення про композитора-виконавця – уродженця м. Києва.</p> <p>Фінал – коротка письмова робота: «Думки та емоції з приводу інтерпретації...»</p> <p>Література:</p> <p>Основна: 39 [т.1 (с. 3 - 31); т. 2 (с. 17 - 22)].</p> <p>Додаткова: 31 (с. 395 - 423).</p>	1	-	7	
14. Шляхи розвитку українського театру.	<p>Український театр XVII ст. Драматургія і Києво-Могилянська академія. Демократичні традиції українського театру. Театр Корифеїв (М. Кропивницький, брати Тобілевичі, М. Заньковецька). Театр Л. Курбаса. Два погляди на розвиток українського театру. Театр у тоталітарному суспільстві, занепад національної драматургії. Театр в умовах комерціалізації мистецтва. Проблеми і пошуки.</p> <p>Питання, які виносяться на СРС: Зірки оперного мистецтва (С. Мишуга. С. Крушельницька, І. Алчевський).</p> <p>Література:</p> <p>Основна: 4 [с. 359 - 382], 8 [с. 466 - 473].</p> <p>Додаткова: 28 [с. 119 - 123.]; 29 [с. 155 - 220].</p>	1	-	7	
15. Музичне життя України кін. XVIII – поч. XX ст.	<p>«Грамматика мусикійська» М. Ділецького. Духовна спадщина композиторів М. Березовського, Д. Бортнянського, А. Веделя. Роль професійно-музичної школи у формуванні та підготовці композиторів і виконавців (Київська музично-драматична школа. Вищий музичний інститут у Львові (творчість М. Лисенка, К. Стеценка, Я. Степового, С. Людкевича. Ф. Колесси, О. Кошиця, М. Аркаса. Д. Січинського. М. Леонтовича).</p> <p>Питання, які виносяться на СРС: Український романс. Пісні січового стрілецтва – оригінальне явище в українській музичній творчості.</p> <p>Література:</p> <p>Основна: 8 [с. 466 - 473], 4 [с. 359 - 382].</p> <p>Додаткова: 19 [с. 466 - 473].</p>	1	-	7	

16. Автобіографічне, епохальне та вічне (загальнолюдське) в поезії Т.Шевченка.	Суспільний сенс мистецької творчості. Індивідуальне мірило суспільної та загальнолюдської проблематики. Найбільший національний поет. «Переживання святості» (Володимир Шаян) як основний емоційний стрижень лірики Кобзаря. Шевченковими рядками про наше сьогодення, про нас. Література: Основна: 3, 4. Додаткова: 30 [с. 9 – 13].	1	-	7	
17. Напрямки та пошуки в літературі, театрі та образотворчо-му мистецтві кінця XIX – поч. XX ст.	Український театр корифеїв та його місце в культурному відродженні. Неоромантична драма Лесі Українки, осмислення світової історії. Соціальні та національно-демократичні теми у творчості О. Олеса, М. Вороного. Приватні художні школи та передвижництво. Мистецькі пошуки у жанровому живописі та графіці. Література: Основна: 8 [с. 466 - 473]. Додаткова: 3; 4; 28; 18.	1	-	7	
18. Українське малярство XIX століття.	Український портретний живопис - Т. Шевченко, В. Тропінін, Г. Валько, Д. Безперчий, А. Гороневич. Художні центри Києва, Львова, Харкова, Полтави, Одеси, Чернігова (жанровий живопис та графіка). Приватні художні школи. О. Мурашко, М. Раєвська-Іванова. Живопис і графіка (П. Левченко, М. Пилипенко, О. Мурашко, І. Труш, Є. Буковецький, К. Устиянович, С. Васильківський, О. Сластьон, О. Кульчицька, Ф. Красицький, Ф. Кричевський, Г. Нарбут). Скульптура: Л. Позен, І. Мартон, М. Мікешин. Художня промисловість. Меценатство (Симеренки, Терещенки, Ханенки, Тарнавські). Питання, які виносяться на СРС: Архітектура : В. Городецький, К. Жуков, В. Кричевський. Українська народна архітектура на Заході (Львів, Дрогобич, Коломия). І. Левицький, В. Нагірний, О. Лушинський. Література: Основна: 8 [с. 466 - 473], 4 [с. 359 - 382], 24; 25; 26. Додаткова: 28 [с. 119 - 123]; 29 [с. 155 - 220].	1	-	7	
19. Ф.Коновалюк, продовжувач класичних традицій - видатний художник XX ст.	1. Академічний стиль у творах Ф. Коновалюка. 2. «Українська душа» Ф. 3. Коновалюка. 3. Спроби поетизації художніх образів на основі творчості М. Стрельбицького. Література: Основна: 37 [с. 16 – 20]. Додаткова: 1; 2.	1	-	7	
20. Українська культура в тоталітар	Тоталітаризм проти культури, культура проти тоталітаризму (репресії, «селекція» інтелігенції, одержавлення творчих спілок). Лінгвоцит, інститути цензурування й редагування. Розстріляне відродження	1	-	7	

ній державі.	<p>(знищення вчених, письменників, театральних діячів, художників, вчителів, краєзнавців). Руйнація унікальних пам'яток національної культури. Антиукраїнська політика в офіційній ідеології.</p> <p>Питання, які виносяться на СРС: Занепад народних традицій та обрядів, духовне зубожіння народу, фізичне знищення його голодомором.</p> <p>Література: Основна: 8 [с. 516 - 533], 4 [с. 383 - 416]. Додаткова: 28 [с. 155 - 442]; 29 [с. 283 - 338].</p>			
21. Проблема української духовності (світської та релігійної) у ХХ ст.	<p>Концепція офіційної народності – плацдарм для протистояння. Супротив асиміляції і тоталітаризму (І. Дзюба). Світ мистецтв А. Горської, О. Заливахи, М. Тригуба, І. Гончара. Література за ґратами (В. Стус, М. Руденко, Є. Сверстюк, І. Калинець, В. Марченко, І. Світличний). Нескорене слово (Л. Костенко, І. Драч, Д. Павличко, П. Мовчан, М. Воробйов, Б. Антоненко-Давидович). Культурологічне значення української історичної романістики: Р. Іванчук, Ю. Мушкетик, П. Загребельний, І. Білик, (конференція за одним із творів на вибір).</p> <p>Питання, які виносяться на СРС: Сатиричні романи.</p> <p>Література: Основна: 8 [с. 516 - 533]; 4 [с. 416 - 437]. Додаткова: 28 [с. 155 - 442]; 29 [с. 283 - 338].</p>	1	-	7
22. Сучасна музика, українське кіно та телебачення.	<p>Кризові явища на естраді як наслідок ідеологізації та денационалізації мистецтва. Сергій Параджанов, Юрій Іллєнко, Іван Миколайчук і поетичне кіно. «Тіні забутих предків», «Вавилон ХХ», «Білий птах з чорною відзнакою», «Захар Беркут» - як кращі зразки українського кіномистецтва. Телебачення – проблеми й пошуки. Симптоми комерціалізації. Національне відродження й естрада, фестивалі рок, авторські пісні.</p> <p>Питання, які виносяться на СРС: Гальмування розвитку національного мистецтва.</p> <p>Література: Основна: 8 [с. 534 - 542]. Додаткова: 19 [с. 134 - 246]; 29 [с. 246 - 275].</p>	1	-	7
23. Мова – життя духовного основа.	<p>Дещо з мовної історії. Співвідношення між писемною та усною мовою у давніші часи. Церковнослов'янська (на основі македонського діалекту староболгарської) як «священна» мова для східних слов'ян у середньовіччі. Описки в пам'ятках, писаних нею, як свідчення характеру усної мови на території України – мови української. Дохристиянський фольклор – риси української мови. Російський мовознавець ХІХ ст. Олександр Потебня: у його працях саме українська народна творчість служила зразками слов'янської давнини.</p> <p>Цікавинки мовознавства: внутрішня форма слова (за Олександром Потебнею).</p> <p>Мовознавство, подібне археології (за працею Олекси Різниченка «Спадщина тисячоліть»).</p> <p>Багатство української синоніміки (за Олександром</p>	1	-	7

	Завгороднім). Література: Основна: 40: Додаткова: 32 [с. 17 - 201]: 33;.34 [с. 147 - 152]; 35; 38 [с. 41 - 56].				
24. Культуро- логічна ідентифіка ція сучасних друкованих видань. Студійне опрацюванн я.	1. Поняття про «вихідні дані» друкованої продукції: де їх шукати? навіщо їх знати? 2. Структура видання: рубрики постійні та епізодичні. 3. Культурологічна ідентифікація: спрямованість (ідейно-естетична платформа); кому видання адресоване? яку мету (аналітичну, просвітницьку, популяризаторську) ставить? Які теми з історії та сучасного стану культури і наскільки ґрунтовно, переконливо висвітлює? Редколегія, редакція, авторський актив. 4. Вибір видання для культурологічної ідентифікації. Мотиви вибору, аналіз Інтернет-версії обраного видання. 5. «Еврика!» (моє відкриття: це варто прочитати моїм друзям, родині). 6. Видання, пропонувані для ідентифікації: «Сучасність», «І», «Образотворче мистецтво», «Українська культура». «Слово просвіти», «Політика і культура», «Культура», «Науковий світ» тощо. Література: Основна: 1.	1	-	7	

СПИСОК ОСНОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гуманітарна складова технічної освіти у ВНТУ. – Вінниця, 2006.
2. Інститут гуманітарно-педагогічних проблем та виховання: Довідниково-методичний посібник. – Вінниця, 2006.
3. Греченко В.А., Чорній І.В., Кушнерук В.А., Режко В.А. Історія світової та української культури. – К., 2000; 2002.
4. Кордон М.В. Українська та зарубіжна культура: Курс лекцій. – К., 2002.
5. Культура українського народу: Навч. посіб. / В.М. Русанівський, Г.Д. Вервес. М.В. Гончаренко та ін. – К., 1994.
6. Лобас В.Х. Українська і зарубіжна культура. – К., 2000.
7. Меднікова Г.С. Українська і зарубіжна культура ХХ ст.: Навч. посіб. – К., 2002.
8. Українська та зарубіжна культура: Навч. посіб. / М.М. Закович, І.А. Зязюн, О.М. Семашко та ін.; За ред. М.М. Заковича. – К., 2000; 2002; 2003 (4-е вид.).
9. Українська і зарубіжна культура: Навч. посіб. / За ред. К. В. Заблоцької. – Донецьк, 2001;
10. Українська культура: історія і сучасність. Навч. посіб. / За ред. С.О. Черепанової. – Львів, 1994.
11. Чорненький Я. Українська та зарубіжна культура: Теорія. Практика. Самостійна робота. – Львів, 2002.
12. Шевнюк О.Л. Українська та зарубіжна культура. Навч. посіб. – К., 2002.
13. Теорія та історія світової і вітчизняної культури. Курс лекцій. – К., 1993.
14. Теорія та історія світової і вітчизняної культури. – Львів, 1993.
15. Лекції з історії зарубіжної та вітчизняної культури. – Львів, 1994.
16. Соціологічна думка України. Навчальний посібник. – К., 1996.
17. Історія української культури / За ред. І. Крип'якевича. – К., 1993.
18. Історія української та зарубіжної культури: Навч. пос. / Б.І. Білик, Ю.А. Горбань, Я.С. Калакура та ін.; За ред. С.М. Клапчука, В.Ф. Остафійчука. – К., 2006.
19. Воропай О. Звичаї нашого народу. – К., 1995.
20. Лозко Г. Українське народознавство. – Харків, 2005.
21. Макаров А. Світло українського бароко. – К., 1995.
22. Овсійчук В. Нариси з історії українського мистецтва. ХІV – першої половини ХVІІІ ст. – К., 1985.
23. Лобановський Б., Говдя П. Українське мистецтво другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – К., 1989.
24. Біленький П., Горбачов Д., Димшиць Е. Українське мистецтво та архітектура кінця ХІХ – початку ХХ ст. – К., 2000.
25. Степовик Д. Українське мистецтво першої половини ХІХ ст. – К., 1982.
26. Огієнко І. Українська культура. – К., 1993.
27. Культурне відродження в Україні. – К., 1991.
28. Історія мистецтв. – К., 1991.
29. Попович М. Нарис історії культури України. – К., 1998.
30. Прокопчук В. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. – К., 1995.
31. Поділля. Етнографічний довідник. – К., 1991.
32. Поділля і Волинь в контексті національно-культурного відродження. – Хмельницький, 1996.
33. Українська минувшина. – К., 1993.
34. Енциклопедія українознавства. – К., 2000.
35. Подольська Є., Лихвар В., Погорілий Д. Культурологія: кредитно-модульний курс. – К., 2006.
36. Культура Поділля. Методичні рекомендації. – Вінниця, 1993.
37. Зінченко А. Наш край Поділля. – Вінниця, 1993.

38. Сковорода Г. С. Твори у 2-х т. – К.: Наукова думка, 1973. – т.1 (с. 3-31): т.2 (с. 17 - 22).
39. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. – К.: Дніпро, 1968. – 181 с.
40. Липинський В. Релігія і церква в історії України. – К.: ПБП «Фотовідеосервіс», 1993.
41. Зарубіжні українці. Довідник. – К.: Вид-во «Україна», 1991.
42. Українська культура. Лекції за ред. Д. Антоновича. – К.: Либідь, 1993.
43. Слабошпицький М. Українські меценати. – К.: Ярославів Вал, 2006.

Додаток 3

The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland

The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland (the UK) occupies most of the territory of the British Isles. It consists of four main parts which are: England, Scotland, Wales and Northern Ireland. Their capitals are: London, Edinburgh, Cardiff and Belfast.

The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland (the UK) is the official name of the state which is sometimes referred to as Great Britain or Britain (after its major isle), England (after its major historic part) or the British Isles.

The UK is an island state: it is composed of some 5, 500 islands, large and small. The two main islands are Great Britain (in which are England, Wales and Scotland) to the east and Ireland (in which are Northern Ireland and the independent Irish Republic) to the west. They are separated by the Irish Sea.

The UK is one of the world's smallest countries (it is twice smaller than France or Spain), with an area of some 244, 100 square kilometers. The UK is situated off the west coast of Europe between the Atlantic Ocean on the northwest and the North Sea on the east and is separated from the European continent by the English Channel (or La Manche) and the Strait of Dover (or Pas de Calais).

The population of the United Kingdom is over 63 million people. There are fourteen other countries in the world with more people.

English is not the only language which people use in the UK. English is the official language. But some people speak Gaelic in western Scotland, Welsh – in parts of northern and central Wales.

The flag of the United Kingdom, known as the Union Jack, is made up of three crosses. The upright Red Cross is the cross of St. George, the patron saint of England. The white diagonal cross is the cross of St. Andrew, the patron saint of Ireland.

Додаток Й

Тест потреби у спілкуванні (ПС)

Піддослідним пропонується 33 твердження, які дозволяють їм уточнити думки, інтереси, оцінки самих себе.

Інструкція: Якщо Ви згодні з твердженням, то напишіть «так» поруч з його номером. Якщо Ви не згодні з твердженням, то напишіть «ні». Майте на увазі, що твердження дуже короткі й не можуть містити всі необхідні подробиці. Уявляйте типові ситуації.

Можливо, деякі ситуації буде складно віднести до себе. У цьому випадку все одно намагайтеся відповісти «так» чи «ні». Не прагніть справити свідомо позитивне враження. Вільно висловлюйте свою думку і пам'ятайте, що поганих і хороших відповідей не існує.

Результати опитування піддослідні вносять до реєстраційного бланку й у ньому здійснюють первинні розрахунки.

1. Мені подобається брати участь у різного роду урочистостях.
2. Я можу стримати свої бажання, якщо вони суперечать бажанням моїх колег.
3. Мені подобається висловлювати будь-кому свою прихильність.
4. Я найбільше зосереджений на здобутті впливу, ніж дружби.
5. Я відчуваю, що в стосунках з моїми друзями у мене більше прав, ніж обов'язків.
6. Коли я дізнаюся про успіх мого колеги, у мене чомусь погіршується настрій.
7. Щоб бути задоволеним собою, я повинен комусь із чимось допомогти.
8. Мої турботи зникають, коли я опиняюся серед товаришів по роботі.
9. Мої друзі мені ґрунтовно набридли.
10. Коли я роблю важливу роботу, присутність людей дратує мене.
11. Будучи притиснутим до стіни, кажу лише ту частину правди, яка, на мою думку, не зашкодить моїм друзям і знайомим.
12. У складній ситуації я думаю не стільки про себе, скільки про близьку мені людину.
13. Неприємності друзів викликають у мене таке співчуття, що я можу захворіти.
14. Мені приємно допомагати іншим, навіть якщо це й завдає мені значних труднощів.
15. З поваги до друга я можу погодитися з його думкою, навіть якщо він і не правий.
16. Мені більше подобаються пригидницькі розповіді, ніж оповіді про кохання.
17. Кінофільми зі сценами насильства викликають у мене відразу.
18. На самоті я відчуваю тривогу й напруженість більше, ніж коли перебуваю серед людей.
19. Я вважаю, що основною радістю в житті є спілкування.
20. Мені шкода безпритульних собак і кішок.
21. Я вважаю, що краще мати менше друзів, але близьких.
22. Я люблю бувати серед людей.
23. Я довго переймаюся після сварки з близькими.
24. У мене дійсно більше близьких друзів, ніж у багатьох.
25. У мені більше прагнення до досягнень, ніж до дружби.
26. Я більше довіряю власній інтуїції та думкам про людей, ніж судженням про них зі сторони.
27. Я надаю великого значення матеріальному благополуччю і престижу, ніж радості спілкування з приємними мені людьми.
28. Я співчуваю людям, у яких немає близьких.
29. По відношенню до мене люди часто були невдячні.
30. Я люблю розповіді про некорисливу любов і дружбу.
31. Заради друга я можу пожертвувати своїми інтересами.
32. У дитинстві я належав до компанії, яка завжди трималася разом.
33. Якби я був журналістом, то мені подобалося б писати про силу дружби.

Додаток К

Тест «Загальний рівень товариськості» Раховського В.Ф.

Інструкція: *Вашій увазі пропонується кілька простих запитань.*

Відповідайте швидко, однозначно: «так», «ні», «іноді».

1. У вас має бути звичайна або ділова зустріч. Чи вибиває вас її очікування з колії?

2. Чи викликає у вас тривогу й невдоволення доручення виступити з доповіддю, повідомленням, інформацією на будь-якій нараді, зборах або іншому заході?

3. Чи відкладаєте ви візит до лікаря до останнього моменту?

4. Вам пропонують поїхати у відрядження до міста, де ви ніколи не бували. Чи докладете ви максимум зусиль, щоб уникнути цього відрядження?

5. Чи любите ви ділитися переживаннями з кимось?

6. Чи дратуєтеся ви, якщо незнайома людина звернеться до вас із проханням?

7. Чи вірите ви, що існує проблема «батьків і дітей» і що людям різних поколінь важко розуміти один одного?

8. Чи посоромитеся ви нагадати знайомому, що він забув повернути вам гроші, які позичив кілька місяців тому?

9. У їдальні вам подали вочевидь неякісну страву. Чи змовчите ви, лише розлючено відсунувши тарілку?

10. Опинившись наодинці з незнайомою людиною, ви не розпочнете з ним бесіду та будете обтяжені, якщо першим заговорить він. Чи так це?

11. Вас жахає будь-яка довга черга, де б вона не була. Чи волієте ви відмовитися від свого наміру або станете в кінець і будете нудитися в очікуванні?

12. Чи боїтеся ви брати участь у будь-якої комісії з розгляду конфліктних ситуацій?

13. У вас є власні суто індивідуальні критерії оцінки творів літератури, мистецтва, культури й ніяких чужих думок з цього приводу ви не приймаєте. Це так?

14. Почувши де-небудь у кулуарах висловлювання явно помилкової точки зору з добре відомого вам питання, чи вважаєте ви за краще мовчати і не вступати в суперечку?

15. Чи викликає у вас прикість чиє-небудь прохання допомогти розібратися з тією чи іншою навчальною схемою?

16. Охочіше ви викладаєте свою точку зору в письмовій формі, ніж в усній?

Додаток Л

МЕТОДИКА КОЗ-2 (комунікативні та організаторські здібності)

Додаток Л.1

Опитувальник

1. Чи багато у ВАС друзів, з якими ви постійно спілкуєтесь?
2. Чи часто ВАМ вдається схилити більшість товаришів до прийняття ними ВАШОЇ думки?
3. Чи довго ВАС хвилює почуття образи, заподіяне ВАМ кимось із ваших товаришів?
4. Чи завжди ВАМ складно орієнтуватися в критичній ситуації?
5. Чи є у ВАС прагнення до встановлення нових знайомств із різними людьми?
6. Чи подобається ВАМ займатися громадською роботою?
7. Чи правильно, що ВАМ приємніше і простіше проводити час з книгами або за будь-якими іншими заняттями, ніж з людьми?
8. Якщо виникли деякі перешкоди у здійсненні ваших намірів, то чи легко ВИ відступаєте від своїх рішень?
9. Чи легко Ви встановлюєте контакт з людьми, які значно старші за ВАС за віком?
10. Чи любите Ви вигадувати або організовувати зі своїми товаришами різні ігри та розваги?
11. Чи важко ВАМ входити до нових для вас компаній?
12. Чи часто Ви відкладаєте на інші дні ті справи, які потрібно було виконати сьогодні?
13. Чи легко ВАМ вдається встановлювати контакти з незнайомими людьми?
14. Чи прагнете ВИ домогтися, щоб ВАШІ товариші діяли відповідно до ВАШИХ думок?
15. Чи важко ВИ при звичаєтеся у новому колективі?
16. Чи правда, що у ВАС не буває конфліктів з товаришами через невиконання ними своїх обіцянок, зобов'язань, обов'язків?
17. Чи прагнете ВИ при нагоді познайомитись і поговорити з новою людиною?
18. Чи часто Ви у вирішенні важливих справ берете ініціативу на себе?
19. Чи дратують ВАС навколишні люди, і чи хочеться ВАМ побути на самоті?
20. Чи правда, що ВИ зазвичай погано орієнтуєтесь у незнайомому для ВАС оточенні?
21. Чи подобається ВАМ постійно перебувати серед людей?
22. Чи виникає у ВАС роздратування, якщо ВАМ не вдається закінчити розпочату справу?
23. Чи відчуваєте Ви утруднення, незручність, якщо доводиться проявляти ініціативу, щоб познайомитися з новою людиною?
24. Чи правда, що Ви втомлюєтесь від частого спілкування з товаришами?
25. Чи любите Ви брати участь у колективних іграх?
26. Чи часто Ви проявляєте ініціативу при вирішенні питань, які торкаються інтересів ВАШИХ товаришів?
27. Чи правда, що Ви відчуваєте себе невпевнено серед малознайомих людей?
28. Чи правда, що Ви рідко прагнете довести свою правоту?
29. Чи вважаєте, що у ВАС не викличе особливих труднощів внести позбавлення в малознайому для ВАС компанію?
30. Чи бали Ви участь у громадській роботі в школі (класі, на підприємстві)?
31. Чи прагнете ВИ обмежувати коло своїх знайомих невеликою кількістю людей?
32. Чи правдиво, що ВИ прагнете відстоювати свою думку або рішення, якщо воно не було прийняте ВАШИМИ товаришами відразу?
33. Чи відчуваєте ВИ себе невимушено, потрапивши до незнайомої для вас компанії?
34. Чи охоче ВИ беретеся за організацію різних заходів для своїх товаришів?
35. Чи правда, що ВИ не відчуваєте себе досить упевненим і спокійним, коли доводиться говорити що-небудь великій групі людей?
36. Чи часто ВИ запізнюєтесь на ділові зустрічі, побачення?
37. Чи правда, що у ВАС багато друзів?

38. Чи часто опиняєтеся в центрі уваги своїх товаришів?
39. Чи часто ВИ відчуваєте тривогу та незручність при спілкуванні з малознайомими людьми?
40. Чи правда, що ВИ не дуже впевнено почуваєте себе в оточенні великої групи своїх товаришів?

Додаток Л.2
Обробка результатів:

ТАК	НІ	ТАК	НІ
1	3	2	4
5	7	6	8
9	11	10	12
13	15	14	16
17	19	18	20
21	23	22	24
25	27	26	28
29	31	30	32
33	35	34	36
37	39	38	40
£ = (+)		£ = (+)	
Комунікативні здібності		Організаторські здібності	

-

1

8-20 – високий рівень

- **10-15 – середній рівень**

- **0-9 – низький рівень**

Додаток М

Тест Кеттелла (16PF – опитувальник)

Багатофакторний особистісний опитувальник, призначений для дорослої популяції. Кеттелл базується на уявленні про багатофакторну структуру особистості й наголошує на необхідності дослідження всіх властивостей особистості, які обумовлюють поведінку. Найменування і визначення цих властивостей впливає із застосування математико-статистичних прийомів і результатів факторного аналізу. Тому Кеттелл говорить про фактори особистості.

Перші версії опитувальника з'явилися в 1949 році, у наступні роки вони були перероблені на підставі факторного аналізу та аналізу запитань. У процесі удосконалення шкали також уточнювалися окремі фактори та їх психічне розуміння.

Прагнення осягнути особистість у її широті, тобто зареєструвати всі форми поведінки й усі ситуації, у яких виявляються особистісні властивості, привели Кеттелла до збору великої кількості понять, що стосуються особистісних властивостей. Він порівнював їх між собою, вилучав і з'єднував, у результаті чого за допомогою факторного аналізу отримав 15 особистісних факторів, до яких додав шістнадцятий – фактор інтелекту.

У даний час різні форми 16PF-опитувальника є найбільш популярним засобом експрес-діагностики особистості. Вони використовуються в усіх ситуаціях, коли необхідні знання індивідуально-психологічних особливостей людини. Опитувальник діагностує риси особистості, які Р.Б. Кеттелл називає конституційними факторами. Вивчення динамічних чинників – мотивів, потреб, інтересів, цінностей – вимагає застосування інших методів. Це необхідно враховувати при інтерпретації, тому що реалізація в поведінці особистісних рис і установок залежить від потреб і характеристик ситуації.

Додаток Л.1

Запитання до тесту Кеттелла

1. Я добре зрозумів інструкцію до цього опитувальника:
 - а) так;
 - в) не впевнений;
 - с) ні.
2. Я готовий якнайбільш щиро відповісти на запитання:
 - а) так;
 - в) не впевнений;
 - с) ні.
3. Я волів би орендувати дачу:
 - а) у пожвавленому селищі;
 - в) щось середнє;
 - с) самотньо в лісі.
4. Я можу знайти в собі достатньо сил, щоб упоратися з життєвими труднощами:
 - а) завжди;

- в) зазвичай;
 - з) рідко.
5. При вигляді диких тварин мені стає не по собі, якщо навіть вони надійно замкнені в клітках:
- а) так;
 - в) не впевнений;
 - с) ні, це неправильно.
6. Я утримуюся від критики людей і їх поглядів:
- а) так;
 - в) іноді;
 - с) ні.
7. Я роблю людям різкі критичні зауваження, якщо мені здається, що вони на це заслуговують:
- а) зазвичай;
 - в) іноді;
 - с) ніколи.
8. Я надаю перевагу нескладній класичній музиці перед сучасними популярними мелодіями:
- а) правильно;
 - в) не впевнений;
 - с) не правильно.
9. Якби я побачив двох сусідських дітей, що б'ються:
- а) я надав би їм можливість самим з'ясувати свої стосунки;
 - в) не знаю, що зробив би;
 - с) я постарався б розібратися в їх сварці.
10. На зборах і в компаніях:
- а) я легко виходжу вперед;
 - в) щось середнє;
 - с) я вважаю за краще триматися осторонь.
11. По-моєму цікаво бути:
- а) інженером-конструктором;
 - в) не знаю, чому надати перевагу;
 - с) драматургом.
12. На вулиці я швидше зупинюся подивитися, як працює художник, ніж стану спостерігати за вуличної сваркою:
- а) так;
 - в) не впевнений;
 - с) ні.
13. Зазвичай я спокійно переносю самовдоволених людей, навіть коли вони вихваляються або іншим чином показують, що високої думки про себе:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
14. Якщо людина обманює, я майже завжди можу помітити це за виразом обличчя:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
15. Я вважаю, що найнуднішу повсякденну роботу завжди потрібно доводити до кінця, навіть якщо здається, що в цьому немає необхідності:
- а) так, згоден;
 - в) не впевнений;
 - с) не згоден.

16. Я волів би взятися за роботу:
 - а) де можна заробити, навіть якщо заробітки не постійні;
 - в) не знаю, що вибрати;
 - с) постійна, але відносно невисока зарплата.
17. Я кажу про свої почуття:
 - а) тільки в разі потреби;
 - в) щось середнє;
 - с) охоче, коли виникає можливість.
18. Зрідка я відчуваю почуття раптового страху або невизначеного занепокоєння, сам не знаю від чого:
 - а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
19. Коли мене несправедливо критикують за те, у чому я не винен:
 - а) у мене не виникає ніякого почуття;
 - в) щось середнє;
 - з) я все ж відчуваю себе трохи винуватим.
20. На роботі у мене бувають великі труднощі з людьми, які:
 - а) відмовляються використовувати сучасні методи;
 - в) не знаю, що обрати;
 - з) постійно намагаються застосувати щось у роботі, яка і так йде нормально.
21. Приймаючи рішення, я керуюся більше:
 - а) серцем;
 - в) серцем і розумом однаковою мірою;
 - с) розумом.
22. Люди були б щасливими, якби вони більше часу проводили в товаристві друзів:
 - а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
23. Будуючи плани на майбутнє, я часто розраховую на удачу:
 - а) так;
 - в) важко відповісти;
 - с) ні.
24. Розмовляючи, я спокійний:
 - а) висловлювати свої думки відразу, як тільки вони приходять у голову;
 - в) щось середнє;
 - с) спершу добре зібратися з думками.
25. Навіть якщо я чимось дуже розлючений, я заспокоююся досить швидко:
 - а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
26. При рівній тривалості робочого дня і однаковою зарплатнею мені було б цікаво працювати:
 - а) столяром або кухарем;
 - в) не знаю що робити;
 - с) офіціантом в хорошому ресторані.
27. У мене було:
 - а) дуже мало виборних посад;
 - в) кілька;
 - з) багато виборних посад.
28. «Лопата» так відноситься до «копати», як «ніж» до ...:
 - а) гострий;

- в) різати;
 - с) точити.
29. Іноді якась нав'язлива думка не дає мені заснути:
- а) так, це правильно;
 - в) не впевнений;
 - с) це неправильно.
30. У своєму житті, як правило, я досягаю тих цілей, які ставлю перед собою:
- а) так;
 - в) не впевнений;
 - с) ні.
31. Застарілий закон повинен бути скасований:
- а) тільки після ґрунтовного обговорення;
 - в) щось середнє;
 - с) негайно.
32. Мені стає не по собі, коли справа вимагає від мене швидких дій, які якимось впливають на інших людей:
- а) так, це правильно;
 - в) щось середнє;
 - с) це неправильно.
33. Більшість знайомих вважають мене веселим співрозмовником:
- а) так;
 - в) не впевнений;
 - с) ні.
34. Коли я бачу неохайність, неохайних людей:
- а) мене це не хвилює;
 - в) щось середнє;
 - с) вони викликають у мене неприязнь і огиду.
35. Я злегка гублюся, несподівано опинившись у центрі уваги:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
36. Я завжди радий приєднатися до великої компанії, наприклад: зустрітися ввечері з друзями, піти на танці, взяти участь у цікавому заході:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
37. У школі я надавав перевагу:
- а) урокам музики, (співу);
 - в) важко відповісти;
 - с) заняттям у майстерні, ручній праці.
38. Якщо мене призначають відповідальним за що-небудь, я наполягаю, щоб мої розпорядження чітко виконувалися:
- а) так;
 - в) іноді;
 - с) ні.
39. Важливо, щоб батьки:
- а) сприяли тонкому розвитку почуттів у своїх дітей;
 - в) вибрати щось середнє між а) та с);
 - с) вчили дітей керувати своїми почуттями.
40. Беручи участь у колективній роботі, я вважав би за краще:
- а) спробувати внести поліпшення до організації роботи;
 - в) щось середнє;

- с) вести записи і стежити за тим, щоб дотримувалися правил.
41. Час від часу я відчуваю потребу зайнятися чим-небудь, що вимагає значних фізичних зусиль:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
42. Я вважав би за краще спілкуватися з людьми ввічливими та делікатними, ніж з грубими і прямолінійними:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
43. Коли мене критикують на людях, мене це вкрай пригнічує:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) це не правдиво.
44. Якщо мене викликає начальник, я:
- а) використовую нагоду, щоб попросити про те, що мені необхідно;
 - в) щось середнє;
 - с) хвилююся, що зробив щось не так.
45. Я вважаю, що люди дуже серйозно повинні подумати, перш ніж відмовитися від досвіду минулих століть:
- а) так;
 - в) не впевнений;
 - с) ні.
46. Читаючи що-небудь, я завжди добре усвідомлюю прихований намір автора переконати мене в чомусь:
- а) так;
 - в) не впевнений;
 - с) ні.
47. Коли я вчився в 7-10 класах, я брав участь у спортивному житті школи:
- а) дуже рідко;
 - в) час від часу;
 - с) досить часто.
48. Я підтримую лад вдома і майже завжди знаю, що де лежить:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
49. Коли я думаю про те, що сталося протягом дня, я нерідко відчуваю занепокоєння:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
50. Іноді я сумніваюся, чи дійсно люди, з якими я розмовляю, цікавляться тим, що я говорю:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
51. Якби мені довелося вибирати, я б хотів бути:
- а) лісничим;
 - в) важко вибрати;
 - с) вчителем старших класів.
52. До дня народження, до свят:

- а) люблю робити подарунки;
 - в) важко відповісти;
 - с) вважаю, що купівля подарунків – трохи неприємний обов'язок.
53. «Втомлений» так відноситься до «роботи», як «гордий» до:
- а) «посмішка»;
 - в) «успіх»;
 - с) «щасливий».
54. Яке з поданих слів не підходить до двох інших:
- а) свічка;
 - в) місяць;
 - с) лампа.
55. Мої друзі:
- а) мене не підводили;
 - в) зрідка;
 - с) підводили часто.
56. У мене є такі якості, якими я дійсно переважаю інших людей:
- а) так;
 - в) не впевнений;
 - с) ні.
57. Коли я засмучений, то всіляко намагаюся приховати свої почуття від інших:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
58. Мені хотілося б ходити в кіно, на різні вистави та в інші місця, де можна розважитися:
- а) частіше одного разу на тиждень (частіше, ніж більшість людей);
 - в) приблизно раз у тиждень (як більшість);
 - с) рідше, ніж один раз на тиждень (рідше, ніж більшість).
59. Я думаю, що особиста свобода в поведінці важливіша за хороші манери й дотримання правил етикету:
- а) так;
 - в) не впевнений;
 - с) ні.
60. У присутності людей, більш значимих, ніж я (людей старших за мене або з великим досвідом, або з більш високим статусом) я схильний триматися скромно:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
61. Мені важко розповісти що-небудь великій групі людей або виступати перед великою аудиторією:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
62. Я добре орієнтуюся в незнайомій місцевості; легко можу сказати, де північ, південь, схід, захід:
- а) так;
 - в) щось середнє між «а» і «с»;
 - с) ні.
63. Якщо хтось роздратує мене:
- а) я постарався б його заспокоїти;
 - в) не знаю, що б я зробив;
 - с) це викликало б у мене роздратування.

64. Коли я бачу статтю, яку вважаю несправедливою, я скоріше схильний забути про це, ніж з обуренням відповісти автору:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
65. У моїй пам'яті не затримуються надовго несуттєві дрібниці, наприклад: назви вулиць, магазинів:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
66. Мені могла б сподобатися професія ветеринара, який лікує й оперує тварин:
- а) так;
 - в) важко сказати;
 - с) ні.
67. Я їм із насолодою, не завжди ретельно дбаю про свої манери, як це роблять інші люди:
- а) так;
 - в) не впевнений;
 - с) ні.
68. Бувають періоди, коли мені ні з ким не хочеться зустрічатися:
- а) так – дуже рідко;
 - в) щось середнє;
 - с) часто.
69. Іноді мені кажуть, що мій голос і вигляд занадто видають моє хвилювання:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
70. Коли я був підлітком і моя думка розходилася з батьківською, я зазвичай:
- а) залишався при своїй думці;
 - в) щось середнє;
 - с) поступався, визнаючи їх авторитет.
71. Мені хотілося б працювати в окремій кімнаті, а не разом із колегами:
- а) так;
 - в) не впевнений;
 - с) ні.
72. Я волів би жити тихо, як мені подобається, ніж бути предметом захоплення завдяки своїм успіхам:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
73. Багато в чому я вважаю себе цілком зрілою людиною:
- а) правильно;
 - в) не впевнений;
 - с) не правильно.
74. Критика в тому вигляді, у якому її здійснюють багато людей, швидше за вибиває мене з колії, аніж допомагає:
- а) часто;
 - в) зрідка;
 - с) іноді.
75. Я завжди можу суворо контролювати вияв своїх почуттів:
- а) так;
 - в) щось середнє;

- с) ні.
76. Якби я зробив корисний винахід, я вважав би за краще:
- а) працювати над ним у лабораторії далі;
 - в) важко вибрати;
 - с) подбати про його промислове використання.
77. «Подив» так відноситься до «незвичайний», як «страх» до:
- а) хоробрий;
 - в) неспокійний;
 - с) жахливий.
78. Який із наступних дробів не підходить до двох інших:
- а) $\frac{3}{7}$;
 - в) $\frac{3}{9}$;
 - с) $\frac{3}{11}$.
79. Мені здається, що деякі люди не помічають або уникають мене, хоча і не знаю чому:
- а) так;
 - в) не впевнений;
 - с) ні.
80. Люди ставляться до мене менш доброзичливо, ніж я на те заслуговую своїм добрим ставленням до них:
- а) дуже правильно;
 - в) іноді правильно;
 - с) ніколи.
81. Вживання нецензурних виразів мені завжди огидно (навіть якщо при цьому немає осіб протилежної статі):
- а) так;
 - в) щось середнє між «а» і «с»;
 - с) ні.
82. У мене, безумовно, менше друзів, ніж у більшості людей:
- а) так;
 - в) щось середнє між «а» і «с»;
 - с) ні.
83. Дуже не люблю бути там, де ні з ким поговорити:
- а) правильно;
 - в) не впевнений;
 - с) не правильно.
84. Люди іноді називають мене легковажним, хоча і вважають приємною людиною:
- а) так;
 - в) щось середнє між «а» й «с»;
 - с) ні.
85. У різних ситуаціях у суспільстві я відчуваю цілком схоже на те, що відчуває людина перед виходом на сцену:
- а) досить часто;
 - в) зрідка правильно;
 - с) навряд чи.
86. Перебуваючи в невеликій групі людей, я задовольняюся тим, що тримаюся осторонь і здебільшого надаю можливість говорити іншим:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
87. Мені більше подобається читати:
- а) реалістичний опис гострих військових чи політичних конфліктів;

- в) не знаю, що вибрати;
 - с) роман, що збуджує уяву або відчуття.
88. Коли мною намагаються командувати, я навмисне роблю все навпаки:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
89. Якщо керівництво або члени сім'ї в чомусь мені дорікають, то, як правило, тільки за справу:
- а) так, правильно;
 - в) щось середнє;
 - с) ні, не правильно.
90. Мені не подобатися манера деяких людей «утупитися» й безцеремонно дивитися на людину в магазині або на вулиці:
- а) правильно;
 - в) щось середнє;
 - с) не правильно.
91. Під час тривалої подорожі я б надав перевагу:
- а) читати що-небудь складне, але цікаве;
 - в) не знаю, що вибрав би;
 - с) провести час, розмовляючи з попутниками.
92. У жартах про смерть немає нічого поганого або такого, що суперечить хорошому тону:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) не згоден.
93. Якщо мої знайомі погано поводяться зі мною, я не приховуюю своєї неприязні:
- а) це ніскільки мене не пригнічує;
 - в) правдиво щось середнє;
 - с) я занепадаю духом.
94. Мені стає не по собі, коли мені говорять компліменти і хвалять в обличчя:
- а) правильно;
 - в) щось середнє;
 - с) не правильно.
95. Я волів би мати роботу:
- а) з чітко визначеним і постійним заробітком;
 - в) щось середнє;
 - с) з більш високою зарплатою.
96. Мені легше вирішити складне запитання або проблему:
- а) якщо я обговорюю їх разом з іншими;
 - в) щось середнє;
 - с) якщо я обговорюю їх на самоті.
97. Я охоче беру участь у суспільному житті, у роботі різних комісій і т.д.:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
98. Виконуючи будь-яку роботу, я не заспокоююся, доки не будуть ураховані навіть найбільш незначні деталі:
- а) правильно;
 - в) щось середнє;
 - с) не правильно.
99. Іноді зовсім незначна перешкода дуже сильно дратує мене:
- а) так;

- в) щось середнє;
 - с) ні.
100. Я міцно сплю, ніколи не розмовляю уві сні:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
101. Якби я працював у господарській сфері, мені було б цікавіше:
- а) розмовляти із замовниками, клієнтами;
 - в) щось середнє;
 - с) вести рахунки та іншу документацію.
102. «Розмір» так відноситься до «довжини», як «нечесний» до:
- а) в'язниці;
 - в) грішний;
 - с) украв.
103. АВ так відноситься до ГВ як СР до:
- а) ПО;
 - в) ОП;
 - с) ТУ.
104. Коли люди поводять себе нерозсудливо й нерозважливо:
- а) то я ставлюся до цього спокійно;
 - в) щось середнє;
 - с) відчуваю до них презирство.
105. Коли я чую музику, а поруч голосно розмовляють:
- а) це мені не заважає, я можу зосередитися;
 - в) щось середнє;
 - с) це псує мені все задоволення і злить мене.
106. Вважаю, що про мене правильніше сказати, що я:
- а) ввічливий і спокійний;
 - в) щось середнє;
 - с) енергійний і напористий.
107. Я вважаю, що:
- а) жити треба за принципом «годину втісі, а роботі час»;
 - в) щось середнє;
 - с) жити треба весело, не дуже піклуючись про завтрашній день.
108. Краще бути обережним і чекати малого, ніж заздалегідь радіти в глибині душі, передчуваючи успіх:
- а) так;
 - в) не впевнений;
 - с) ні.
109. Якщо я замислююся про можливі труднощі у своїй роботі:
- а) я намагаюся заздалегідь скласти план, як з ними впоратися;
 - в) щось середнє;
 - с) думаю, що впораюся з ними, коли вони з'являться.
110. Я легко при звичаюся у будь-якому суспільстві:
- а) так;
 - в) не впевнений;
 - с) ні.
111. Коли потрібно трохи дипломатії і вміння переконати людей у чому-небудь, зазвичай звертаються до мене:
- а) правильно;
 - в) щось середнє;
 - с) не правильно.

112. Мені було б цікаво:
- а) консультувати молодих людей, допомагати їм у виборі роботи;
 - в) важко відповісти;
 - с) працювати інженером-економістом.
113. Якщо я абсолютно впевнений, що людина вчиняє несправедливо й егоїстично, я скажу йому про це, навіть якщо це загрожує мені деякими неприємностями:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
114. Іноді я жартома роблю щось нерозумне тільки для того, щоб здивувати людей і подивитися, що вони на це скажуть:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
115. Я б із задоволенням працював у газеті оглядачем театральних постановок, концертів і т.д.
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
116. Якщо мені доводиться довго сидіти на зборах не розмовляючи і не рухаючись, я ніколи не відчуваю потреби малювати що-небудь і соватися на стільці:
- а) згоден;
 - в) не впевнений;
 - с) не згоден.
117. Якщо мені хтось каже те, що, як мені відомо, не відповідає дійсності, я швидше за все подумаю:
- а) він брехун;
 - в) щось середнє;
 - с) його неправильно інформували.
118. Передчуття, що на мене чекає якесь покарання, навіть якщо я не зробив нічого поганого, виникає у мене:
- а) часто;
 - в) іноді;
 - с) ніколи.
119. Думка, що хвороби викликаються психічними причинами тою ж мірою, що і фізичними (тілесними), значно перебільшена:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) немає.
120. Урочистість, різнобарвність повинні обов'язково зберігатися в будь-якій важливій державній церемонії:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
121. Мені неприємно, коли люди вважають, що я занадто нестриманий і нехтую правилами пристойності:
- а) дуже;
 - в) трохи;
 - с) зовсім не турбує.
122. Працюючи над чимось, я волів би робити це:
- а) у колективі;
 - в) не знаю, що вибрати;

- с) самотійно.
123. Бувають періоди, коли важко втриматися від почуття жалості до самого себе:
- а) часто;
 - в) іноді;
 - с) ніколи.
124. Люди занадто часто дратують мене:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
125. Я завжди можу без особливих труднощів позбутися старих звичок і не повертатися до них більше:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
126. При однаковій зарплаті я б хотів бути:
- а) адвокатом;
 - в) важко відповісти;
 - с) штурманом або льотчиком.
127. «Краще» так відноситься до «найгіршого», як «повільніше» до:
- а) швидкий;
 - в) найкращий;
 - с) найшвидший.
128. Яке поєднання знаків має продовжити цей ряд ХООООХХОООХХХ:
- а) ОХХХ;
 - в) ООХХ;
 - с) ХООО.
129. Коли приходить час для здійснення того, що я заздалегідь планував і на що чекав, я іноді відчуваю, що не в змозі це зробити:
- а) згоден;
 - в) щось середнє;
 - с) не згоден.
130. Зазвичай я можу зосереджено працювати, не звертаючи уваги на те, що люди навколо шумлять:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) немає.
131. Часом я говорю незнайомим людям про речі, які здаються мені важливими, незалежно від того, чи запитує хтось мене про це, чи ні:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
132. Я проводжу багато вільного часу з друзями, розмовляючи про ті приємні події, які ми колись пережили разом:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
133. Мені подобається робити ризиковані вчинки тільки заради забави:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
134. Мене дуже дратує вигляд неприбраної кімнати:
- а) так;

- в) щось середнє;
 - с) ні.
135. Я вважаю себе дуже товариською людиною:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
136. У спілкуванні з людьми:
- а) я не намагаюся стримувати свої почуття;
 - в) щось середнє;
 - с) я приховую свої почуття.
137. Я люблю музику:
- а) легку, живу, холоднувату;
 - в) щось середнє;
 - с) емоційну, живу, сентиментальну.
138. Мене більше захоплює краса вірша, ніж краса й досконалість зброї:
- а) так;
 - в) не впевнений;
 - с) ні.
139. Якщо моє вдале зауваження залишилося непоміченим:
- а) я не повторюю його;
 - в) щось середнє;
 - с) повторюю своє зауваження знову.
140. Мені б хотілося вести роботу серед неповнолітніх порушників, звільнених на поруки:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
141. Для мене більш важливо:
- а) зберегти хороші стосунки з людьми;
 - в) щось середнє;
 - с) вільно висловлювати свої почуття.
142. У туристичній подорожі я вважав би за краще дотримуватися програми, складеної фахівцями, ніж самому планувати маршрут:
- а) так;
 - в) не впевнений;
 - с) ні.
143. Про мене справедливо думають, що я завзята і працьовита людина, але успіхів досягаю рідко:
- а) згоден;
 - в) не впевнений;
 - с) не згоден.
144. Якщо люди зловживають моєю прихильністю до них, я не ображаюся і швидко забуваю про це:
- а) згоден;
 - в) не впевнений;
 - с) не згоден.
145. Якби в групі розпочалася запекла суперечка:
- а) мені було б цікаво, хто вийде переможцем;
 - в) щось середнє;
 - с) я б дуже хотів, щоб все закінчилося мирно.
146. Я волію сам планувати свої справи, без сторонніх втручань і чужих порад:
- а) так;

- в) щось середнє;
 - с) ні.
147. Іноді почуття заздрості впливає на мої вчинки:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
148. Я глибоко переконаний, що начальник може бути не завжди правий, але він завжди має право наполягати на своєму:
- а) так;
 - в) не впевнений;
 - с) ні.
149. Я починаю нервувати, замислюючись про все, що на мене чекає:
- а) так;
 - в) іноді;
 - с) ні.
150. Якщо я беру участь у якійсь грі, а навколишні голосно висловлюють свої міркування, мене це не виводить із рівноваги:
- а) згоден;
 - в) не впевнений;
 - с) не згоден.
151. Мені здається, цікаво бути:
- а) художником;
 - в) не знаю, що вибрати;
 - с) директором кінотеатру або кіностудії.
152. Яке з наступних слів не підходить до двох інших:
- а) будь-який,
 - в) кілька;
 - с) багато.
153. «Полум'я» так відноситься до «спеки» як «троянда» до ...:
- а) шип;
 - в) червоні пелюстки;
 - с) запах.
154. У мене бувають такі хвилюючі сни, що я прокидаюся:
- а) часто;
 - в) зрідка;
 - с) практично ніколи.
155. Навіть якщо багато хто проти успіху якогось починання, я все-таки вважаю, що варто ризикнути:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
156. Мені подобаються ситуації, у яких я мимоволі опиняюся в ролі керівника, оскільки краще від всіх знаю, що повинен робити колектив:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
157. Я волів би одягатися радше скромно, так, як усі, ніж помітно й оригінально:
- а) згоден;
 - в) не впевнений;
 - с) не згоден.
158. Вечір, проведений за улюбленим заняттям, приваблює мене більше, ніж жвава вечірка:

- а) згоден;
- в) не впевнений;
- с) не згоден.

159. Часом я нехтую доброю порадою людей, хоча й знаю, що не повинен би цього робити:

- а) рідко;
- в) навряд чи коли-небудь;
- с) ніколи.

160. Приймаючи рішення, я вважаю для себе обов'язковим враховувати основні норми поведінки «що таке добре і що таке погано»:

- а) так;
- в) щось середнє;
- с) ні.

161. Мені не подобається, коли люди дивляться, як я працюю:

- а) так;
- в) щось середнє;
- с) ні.

162. Не завжди можна здійснити що-небудь поступовими помірними методами, іноді необхідно застосувати силу:

- а) згоден;
- в) щось середнє;
- с) не згоден.

163. У школі я надаю перевагу:

- а) російській мові;
- в) важко сказати;
- с) математиці.

164. Іноді у мене бувають прикрощі через те, що люди говорять про мене погано позаочі без будь-яких на те підстав:

- а) так;
- в) важко відповісти;
- с) ні.

165. Розмови з людьми звичайними, скутими умовностями та своїми звичками:

- а) часто бувають дуже цікавими та змістовними;
- в) щось середнє;
- с) дратують мене, оскільки бесіда крутиться навколо дрібниці, їй бракує глибини.

166. Деякі речі викликають у мене такий гнів, що я вважаю за краще про них взагалі не говорити:

- а) так;
- в) щось середнє;
- с) ні.

167. У вихованні важливіше:

- а) оточувати дитину любов'ю і турботою;
- в) правильно щось середнє;
- с) виробити в дитини бажані навички та погляди.

168. Оточення вважає мене спокійною, врівноваженою людиною, яка залишається незворушною за будь-яких обставин:

- а) так;
- в) щось середнє;
- с) ні.

169. Я думаю, що наше суспільство, керуючись доцільністю, має створювати нові звичаї, відкидаючи старі звички і традиції:

- а) так;
- в) щось середнє;
- с) ні.

170. У мене бували неприємні випадки від того, що, задумавшись, я ставав неуважним:

- а) ніколи;
- в) щось середнє;
- с) кілька разів.

171. Я краще засвоюю матеріал:

- а) читаючи добре написану книгу;
- в) щось середнє,
- с) беручи участь у колективному обговоренні.

172. Я волію діяти по-своєму, замість того щоб дотримуватися загальноприйнятих правил:

- а) згоден;
- в) не впевнений;
- с) не згоден.

173. Перш ніж висловити свою думку, я вважаю за краще почекати, доки не буду повністю впевненим у своїй правоті:

- а) завжди;
- в) зазвичай;
- с) якщо тільки це практично можливо.

174. Іноді дрібниці нестерпно діють на нерви, хоча я розумію, що це дурниці:

- а) так;
- в) щось середнє;
- с) ні.

175. Я не часто говорю під впливом моменту таке, про що мені пізніше доводиться шкодувати:

- а) згоден;
- в) не впевнений;
- с) не згоден.

176. Якби мене попросили організувати збір грошей на подарунок кому-небудь або взяти участь в організації ювілейних урочистостей:

- а) я б погодився;
- в) не знаю, що зробив би;
- с) сказав би, що, на жаль, зайнятий.

177. Яке з наступних слів не підходить до двох інших:

- а) широкий;
- в) зигзагоподібний;
- с) прямий.

178. «Скоро» так відноситься до «ніколи», як «близько» до:

- а) ніде;
- в) далеко;
- с)десь.

179. Якщо я допустився якогось промаху в суспільстві, то досить швидко забуваю про нього:

- а) так;
- в) щось середнє;
- с) ні.

180. Навколишнім відомо, що у мене багато ідей, і я завжди можу запропонувати якісь вирішення проблем:

- а) так;

- в) щось середнє;
 - с) ні.
181. Мабуть, для мене більш характерна нервозність при зустрічі:
- а) з несподіваними труднощами;
 - в) не знаю, що вибрати;
 - с) терпимість до бажань (вимог) інших людей.
182. Мене вважають дуже захопленою людиною:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
183. Мені подобається робота різноманітна, пов'язана з частими змінами і поїздками, навіть якщо вони трохи небезпечні:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
184. Я людина дуже пунктуальна й завжди наполягаю на тому, щоб усе виконувалося якомога точніше:
- а) згоден;
 - в) щось середнє;
 - с) не згоден.
185. Мені приносить задоволення робота, що вимагає сумлінності й тонкої майстерності:
- а) так;
 - в) щось середнє;
 - с) ні.
186. Я належу до енергійних людей, які завжди чимось зайняті:
- а) так;
 - в) не впевнений;
 - з) ні.
187. Я сумлінно відповів на всі питання і жодного не пропустив:
- а) так;
 - в) не впевнений;
 - с) ні.

Додаток М.2

Ключ до тесту Кеттелла

Фактори	Номери тверджень							
A	3 аВ	26 ВС 27 ВС	51 ВС 52 аВ	76 ВС	101 аВ	126 аВ	151 ВС	176 аВ
B		28 В	53 В 54 В	77 С 78 В	102 С 103 В	127 С 128 В	152 а 153 С	177 а 178 а
C	4 аВ 5 ВС	29 ВС 30 аВ	55 аВ	79 ВС 80 ВС	104 аВ 105 аВ	129 ВС 130 аВ	154 ВС	179 аВ
E	6 ВС 7 аВ	31 ВС 32 ВС	56 аВ 57 ВС	81 ВС	106 ВС	131 аВ	155 аВ 156 аВ	180 аВ 181 аВ
F	8 ВС	33 аВ	58 аВ	82 ВС 83 аВ	107 ВС 108 ВС	132 аВ 133 аВ	157 ВС 158 ВС	182 аВ 183 аВ
G	9 ВС	34 ВС	59 ВС	84 ВС	109 аВ	134 аВ	159 ВС 160 аВ	184 аВ 185 аВ
H	10 аВ	35 ВС 36 аВ	60 ВС 61 ВС	85 ВС 86 ВС	110 аВ 111 аВ	135 аВ 136 аВ	161 ВС	186 аВ
I	11 ВС 12 аВ	37 аВ	62 ВС	87 ВС	112 аВ	137 ВС 138 аВ	162 ВС 163 аВ	
L	13 ВС	38 аВ	63 ВС 64 ВС	88 аВ 89 ВС	113 аВ 114 аВ	139 ВС	164 аВ	
M	14 ВС 15 ВС	39 аВ 40 аВ	65 аВ	90 ВС 91 аВ	115 аВ 116 аВ	140 аВ 141 ВС	165 ВС 166 ВС	
N	16 ВС 17 аВ	41 ВС 42 аВ	66 ВС 67 ВС	92 ВС	117 аВ	142 аВ	167 аВ	
O	18 аВ 19 ВС	43 аВ 44 ВС	68 ВС 69 аВ	93 ВС 94 аВ	118 аВ 119 аВ	143 аВ 144 ВС	168 ВС	
Q1	20 аВ 21 ВС	45 ВС 46 аВ	70 аВ	95 ВС	120 ВС	145 аВ	169 аВ 170 ВС	
Q2	22 ВС	47 аВ	71 аВ 72 аВ	96 ВС 97 ВС	121 ВС 122 ВС	146 аВ	171 аВ	
Q3	23 ВС 24 ВС	48 аВ	73 аВ	98 аВ	123 ВС	147 ВС 148 аВ	172 ВС 173 аВ	
Q4	25 ВС	49 аВ 50 аВ	74 аВ 75 ВС	99 аВ 100 ВС	124 аВ 125 ВС	149 аВ 150 ВС	174 аВ 175 ВС	

Додаток М.3

Таблиця стенів для чоловіків та жінок 19-28 років

(за результатами тесту Кеттелла)

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
А	Ч	0-3	4	5-6	7	8-9	10-11	12-13	14	15-16	17-20
	Ж	0-4	5-6	7	8-9	10-12	13	14-15	16	17-18	19-20
В	Ч	0-4	5	-	6	7	8	9	10	11	12-13
	Ж	0-4	5	-	6	7	8	9	10	11	12-13
С	Ч	0-7	8-9	10-11	12-13	14-15	16-17	18-19	20-21	22	23-26
	Ж	0-6	7-8	9-10	11-12	13-14	15-16	17-18	19-20	21-22	23-26
Е	Ч	0-6	7-8	9	10-11	12-13	14-16	17-18	19	20-21	22-26
	Ж	0-3	4	5-6	7-8	9-10	11-12	13-14	15-16	17-18	19-26
F	Ч	0-5	6-8	9-10	11-13	14-15	16-17	18-19	20-21	22-23	24-26
	Ж	0-5	6-7	8-10	11-12	13-15	16-17	18-19	20-21	22	23-26
G	Ч	0-4	5-6	7-9	10-11	12	13-14	15-16	17	18-19	20
	Ж	0-4	5-6	7-8	9-10	11-12	13	14-15	16-17	18	19-20
H	Ч	0-2	3-4	5-7	8-10	11-13	14-16	17-18	19-20	21-22	23-26
	Ж	0-2	3-4	5-7	8-9	10-12	13-15	16-17	18-20	21-22	23-26
I	Ч	0-2	3	4-5	6	7-8	9-10	11-12	13-14	15	16-20
	Ж	0-5	6	7-8	9-10	11-12	13	14	15	16-17	18-20
L	Ч	0-3	4	5-6	7	8-9	10-11	12	13-14	15	16-20
	Ж	0-1	2-3	4	5	6-7	8-9	10	11-12	13-14	15-20
M	Ч	0-5	6	7-8	9	10-11	12-13	14-15	16-17	18	19-20
	Ж	0-5	6-7	8	9-10	11-12	13-14	15-16	17	18-19	20-26
N	Ч	0-5	6-7	8	9	10	11-12	13	14-15	16	17-20
	Ж	0-5	6	7	8	9-10	11	12-13	14	15-16	17-20
O	Ч	0-3	4	5-6	7-8	9	10-11	12-13	14-15	16-17	18-26
	Ж	0-3	4	5-6	7	8-9	10-12	13-14	15-16	17-18	19-20
Q1	Ч	0-4	5	6	7-8	9	10	11-12	13	14-15	16-20
	Ж	0-3	4	5	6-7	8	9	10-11	12-13	14	15-20
Q2	Ч	0-3	4	5-6	7	8-9	10-11	12-13	14-15	16-17	18-20
	Ж	0-3	4	5-6	7	8-9	10-11	12-13	14-15	16-17	18-20
Q3	Ч	0-3	4-5	6	7-8	9-10	11	12-13	14	15-16	17-20
	Ж	0-4	5	6-7	8-9	10	11-12	13	14	15-16	17-20
Q4	Ч	0-3	4	5-7	8-9	10-12	13-14	15-17	18-19	20-21	22-26
	Ж	0-3	4-5	6-7	8-10	11-12	13-15	16-18	19-20	21-22	23-26

Додаток М.4

Фактори (за тестом Кеттелла)

Фактор А - «замкнутість – товариськість».

При низьких оцінках людина характеризується нерішучістю, замкнутістю, байдужістю, деякою ригідністю й зайвою суворістю в оцінці людей. Людина (від 1 до 3) схильна бути холодною по відношенню до навколишніх, скептично налаштованою, любить бути на самоті, не має близьких друзів, з якими можна бути відвертою. Вона більше любить речі, ніж людей, любить працювати наодинці, уникає компромісів.

При високих оцінках людина відкрита і добросердна, товариська й добродушна. Їй властиві природність і невимушеність у поведінці, уважність, доброта, Сердечна у стосунках. Вона охоче працює з людьми, активна в усуненні конфліктів, довірлива, не боїться критики, відчуває яскраві емоції, жваво відгукується на будь-які події.

У цілому фактор орієнтований на вимір товариськості людини в малих групах, її готовності до спілкування (на відміну від фактора Н, який вимірює активність у спілкуванні, успішність у реалізації спілкування. Якщо $H > A$ на 2 стені, то це ознака вимушеного спілкування).

Фактор В - «інтелект».

При низьких оцінках людині властиві конкретність і деяка ригідність мислення, може мати місце емоційна дезорганізація мислення. Людина схильна до повільного навчання і засвоєння нових понять, нерозумна, дає конкретну й буквальну інтерпретацію. Її тупість може бути або просто відображенням низького інтелекту, або свідчити про психічну патологію. Тупа людина, де тупість поєднується з такими якостями: ненадійність, легко поступається труднощам, грубість.

При високих оцінках спостерігається абстрактність мислення, кмітливість і здатність швидко навчатися. Розумна, кмітлива людина, швидко схоплює ідеї. Існує певний зв'язок з рівнем вербальної культури та ерудицією.

Фактор С - «емоційна нестійкість – емоційна стійкість».

При низьких оцінках виражені низька толерантність по відношенню до фрустрації, схильність до впливу почуттів, мінливість інтересів, схильність до лабільності настрою, дратівливість, стомлюваність, невротичні симптоми, іпохондрія. Людина може ухилятися від необхідних вимог дійсності, відкладає вирішення неприємних питань.

При високих оцінках людина стримана, працездатна, емоційно зріла, реалістично налаштована. Вона краще здатна слідувати вимогам групи, характеризується постійністю інтересів. У неї відсутня нервова стомлюваність. У крайніх випадках може мати місце емоційна ригідність і нечутливість. За деякими працями, фактор пов'язаний із силою нервової системи, лабільністю й переважанням процесу гальмування.

Фактор Е - «підпорядкованість – домінантність».

При низьких оцінках людина сором'язлива, схильна поступатися іншим. Вона часто виявляється залежною, виконавською, бере провину на себе, непокоїться про свої можливі помилки. Їй властиві тактовність, покірливість, шанобливість, конформність, покірність до повної пасивності. Така пасивність є частиною багатьох невротичних синдромів.

При високих оцінках людина владна, незалежна, самовпевнена, вперта до агресивності. Вона незалежна у судженнях і поведінці, свій хід думок схильна вважати законом для себе й оточуючих. У конфліктах звинувачує інших, не визнає влади й тиску оточення, надає перевагу авторитарному стилю керівництва, але й бореться за більш високий статус; конфліктна, норовлива.

Фактор F - «стриманість – експресивність».

При низьких оцінках людина характеризується розсудливістю, обережністю, розважливістю, мовчазністю. Їй властиві схильність усе ускладнювати, деяка

стурбованість, песимістичність у сприйнятті дійсності. Непокійється про майбутнє, чекає невдач. Оточуючим вона здається нудною, млявою і надмірно манірною.

При високих оцінках людина життєрадісна, імпульсивна, безтурботна, весела, говірка, рухлива. Енергійна, соціальні контакти для неї емоційно значимі. Вона експансивна, щира у відносинах між людьми. Емоційність, динамічність спілкування призводять до того, що вона часто стає лідером і ентузіастом групової діяльності, вірить в удачу.

У цілому оцінка за цим чинником відображає емоційну забарвленість і динамічність спілкування.

Фактор G - «схильність до почуттів – висока нормативність поведінки».

При низьких оцінках людина схильна до непостійності, до впливу випадку та обставин. Вона не робить зусиль щодо виконання групових вимог і норм. Характеризується безпринциповістю, неорганізованістю, безвідповідальністю, гнучкими установками по відношенню до соціальних норм. Свобода від впливу норм може призвести до антисоціальної поведінки. Дуже низький показник (1-2) може говорити про невротизацію особистості й ускладнювати кооперацію. Такі люди створюють іншим труднощі.

При високих оцінках спостерігається усвідомлене дотримання норм і правил поведінки, наполегливість у досягненні мети, точність, відповідальність, ділова спрямованість. Людина свідомо, завзята, урівноважена.

У цілому фактор визначає, якою мірою різні норми і заборони регулюють поведінку і ставлення людини.

Фактор H - «боязкість – сміливість».

При низьких оцінках людина сором'язлива, не впевнена в своїх силах, стримана, боязка, обережна, вважає за краще знаходитися в тіні, її мова повільна. Надає перевагу одному-двом друзям, ніж великому товариству. Відрізняється підвищеною чутливістю до загрози.

При високих оцінках людині властива соціальна сміливість, активність, готовність мати справу з незнайомими обставинами й людьми. Вона схильна до ризику, тримається вільно й розгальмовано. Товстошкірість дозволяє їй легко переносити життєві невдачі. Але вона неуважна до деталей, ігнорує сигнал небезпеки і витрачає багато часу на розмови, активно цікавиться протилежною статтю.

У цілому фактор визначає реактивність на загрозу в соціальних ситуаціях і визначає ступінь активності в соціальних контактах.

Фактор I - «жорстокість – чутливість».

При низьких оцінках людині властива мужність, самовпевненість, розсудливість, реалістичність суджень, практичність, деяка жорстокість, суворість, черствість по відношенню до оточуючого. Людина іноді важка, цинічна, манірна. Діяльність групи намагається направити її по раціональному, «правильному» шляху.

При високих оцінках м'якість, стійкість, залежність, прагнення до заступництва, схильність до романтизму, артистичність натури, жіночність, багата фантазія, мрійливість, художність сприйняття світу. Можна говорити про розвинену здатність до емпатії, співчуття, співпереживання і розуміння інших людей. Іноді їй потрібна увага та допомога. Вона небережлива, непрактична. Їй не подобаються грубі люди і важка робота. Може знижувати успішність групової діяльності та порушувати групову мораль безглуздими пропозиціями. Діє, опираючись на емоції та інтуїцію.

Фактор L - «довірливість – підозрілість».

При низьких оцінках людина характеризується відвертістю, довірливістю, доброзичливістю по відношенню до інших людей, терпимістю, лагідністю. Людина вільна від заздрості, легко знаходить спільну мову з людьми, добре працює в колективі і не прагне перевершити інших.

При високих оцінках людина ревнива, заздрісна, недовірлива, характеризується підозрілістю, їй властива висока зарозумілість. Її інтереси звернені до самої себе, зазвичай обережна у своїх вчинках, егоцентрична, не дбає про інших людей. Вона поганий працівник у колективі, тому що деспотична й норавлива. Можуть зустрічатися параноїдальні випадки, якщо є підтримка інших клінічних факторів.

У цілому фактор говорить про емоційне ставлення до людей.

Фактор М - «практичність – розвинена уява».

При низьких оцінках людина практична, добросовісна. Вона орієнтується на зовнішню реальність і слідує загальноприйнятим нормам, їй властива деяка обмеженість і зайва увага до дрібниць. Не дає волю своїм емоціям у несподіваних ситуаціях, але іноді їй не вистачає уяви.

При високій оцінці можна говорити про розвинену уяву, орієнтування на свій внутрішній світ, високий творчий потенціал людини. Ігнорує загальноприйняті норми, не звертає уваги на повсякденні справи, орієнтується на свої бажання. Її часто відкидає група.

Фактор N - «прямолинійність – дипломатичність».

При низьких оцінках людині властива прямолинійність, наївність, природність, безпосередність поведінки. Іноді вона груба й незграбна. Проста, задовольняється тим, що є. Наївна та незграбна у суспільстві.

При високих оцінках людина характеризується ощадливістю, хитрістю, проникливістю, розумним підходом до подій і оточення, який іноді можна вважати цинізмом.

Фактор О - «упевненість у собі – тривожність».

При низьких оцінках людина безтурботна, холоднокровна, спокійна, упевнена в собі. Вона не тривожиться про себе і свої здібності, спрямована на зовнішні обставини. Низький показник (1-2) можна розглядати як показник самовпевненості.

При високих оцінках людині властива тривожність, депресивність, вразливість, розвинене почуття провини. У неї часто поганий настрій, труднощі зустрічає з тривогою, обтяжена поганими передчуттями. У групі відчуває себе невпевнено.

Фактор Q1 - «консерватизм – радикалізм».

При низьких оцінках людина характеризується консервативністю, стійкістю по відношенню до традиційних труднощів, вона знає, у що повинна вірити, і, не дивлячись на неспроможність якихось принципів, не шукає нових, із сумнівом ставиться до нових ідей, схильна до моралізації та моралей. Вона опирається змінам, схильна слідувати традиціям і не цікавиться аналітичними й інтелектуальними міркуваннями.

При високих оцінках людина критично налаштована, характеризується наявністю інтелектуальних інтересів, аналітичністю мислення, прагне бути добре поінформованою. Вона більш схильна до експериментування, спокійно сприймає нові несталі погляди і зміни, не довіряє авторитетам, на віру нічого не приймає, до всього ставиться скептично, не схильна читати моралі.

Фактор Q2 - «конформізм – нонконформізм».

При низьких оцінках людина залежна від групи, слідує за громадською думкою, вважає за краще і працювати, і приймати рішення разом з іншими людьми, орієнтується на соціальне схвалення. При цьому у неї часто відсутня ініціатива прийняття рішень. Вона необов'язково є настільки товариською за власним бажанням, скоріше за все вона просто потребує підтримки групи.

При високій оцінці людина приймає власні рішення, незалежна, винахідлива, слідує за обраним нею самою шляхом, сама приймає рішення і сама діє. Однак вона не завжди є домінантою, тобто, маючи власну думку, вона не прагне нав'язати її оточуючим. Не можна сказати, що вона не любить людей, вона просто не потребує їхнього схвалення та підтримки. Незалежна від групи в рішеннях.

Фактор Q3 - «низький самоконтроль – високий самоконтроль».

При низьких оцінках спостерігається недисциплінованість, внутрішня конфліктність уявлень про себе, підпорядкованість власним пристрастям. Людина не стурбована виконанням соціальних вимог. Низька оцінка за цим фактором вказує на поганий самоконтроль, особливо над афективною сферою.

При високих оцінках – розвинений самоконтроль, точність виконання соціальних вимог. Людина дотримується свого уявлення про себе, добре контролює власні емоції та поведінку, доводить кожну справу до кінця, піклується про свою репутацію. Їй властива цілеспрямованість та інтегрованість особистості. Однак іноді буває впертою. На відміну від соціальної нормативності поведінки (фактор G) цей фактор вимірює рівень внутрішнього контролю поведінки.

Фактор Q4 - «розслабленість – напруженість».

При низьких оцінках людині властива розслабленість, млявість, спокій, низька мотивація, лінощі, зайва задоволеність і незворушність.

Висока оцінка свідчить про напруженість, фрустрованість, дратівливість, наявність збудження та занепокоєння. Стан фрустрації, у якому людина перебуває, є результатом підвищеної мотивації. Їй властиве активне незадоволення прагнень. Вона часто буває стомленою, але ніколи не може залишатися бездіяльною.

Додаток Н
Розрахунок тісноти досліджуваних ознак
за коефіцієнтом рангової кореляції Спірмена

Показ- ники	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	1,000	0,820**	0,734**	0,799**	0,833**	0,827**	0,829**	0,835**	0,825**
2	0,820**	1,000	0,744**	0,805**	0,812**	0,817**	0,818**	0,810**	0,818**
3	0,734**	0,744**	1,000	0,689**	0,741**	0,728**	0,725**	0,744**	0,777**
4	0,799**	0,805**	0,689**	1,000	0,804**	0,802**	0,805**	0,790**	0,831**
5	0,833**	0,812**	0,741**	0,804**	1,000	0,892**	0,869**	0,864**	0,829**
6	0,827**	0,817**	0,728**	0,802**	0,892**	1,000	0,888**	0,867**	0,826**
7	0,829**	0,818**	0,725**	0,805**	0,869**	0,888**	1,000	0,864**	0,855**
8	0,835**	0,810**	0,744**	0,790**	0,864**	0,867**	0,864**	1,000	0,841**
9	0,825**	0,818**	0,777**	0,831**	0,829**	0,826**	0,855**	0,841**	1,000

- 1 – організаційні здібності
- 2 – комунікативні здібності
- 3 – потреба в спілкуванні
- 4 – товариськість
- 5 – товариськість / замкнутість
- 6 – домінантність / покірність
- 7 – упевненість / сором'язливість
- 8 – самостійність / залежність
- 9 – самооцінка

Додаток П

Математична обробка результатів формувального експерименту

Число ступенів свободи	Рівні значимості			Число ступенів свободи	Рівні значимості		
	0,05	0,01	0,001		0,05	0,01	0,001
1	12,71	63,66		17	2,110	2,898	3,965
2	4,303	9,925	31,60	18	2,101	2,878	3,922
3	3,182	5,841	12,92	19	2,093	2,861	3,883
4	2,776	4,604	8,610	20	2,0876	2,845	3,850
5	2,571	4,032	6,869	21	2,080	2,831	3,819
6	2,447	3,707	5,959	22	2,074	2,819	3,792
7	2,365	3,499	5,408	23	2,069	2,819	3,767
8	2,306	3,355	5,041	24	2,064	2,807	3,745
9	2,262	3,250	4,781	25	2,060	2,797	3,725
10	2,228	3,169	4,587	26	2,056	2,787	3,707
11	2,201	3,106	4,437	27	2,054	2,779	3,690
12	2,179	3,055	4,318	28	2,048	2,763	3,674
13	2,160	3,012	4,221	29	2,045	2,756	3,659
14	2,145	2,977	4,140	30	2,042	2,750	3,646
15	2,131	2,947	4,073	40	2,020	2,700	3,290
16	2,120	2,921	4,015	∞	1,960	2,576	3,291

Додаток Р

Таблиця значень Т-критерію Вілкоксона

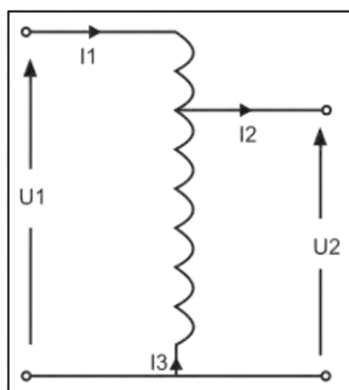
Число ступенів свободи	Рівень значимості		Число ступенів свободи	Рівень значимості	
	0,05	0,01		0,05	0,01
1	3,841	6,635	32	46,194	53,486
2	5,991	9,210	33	47,400	54,776
3	7,815	11,345	34	48,602	56,061
4	9,488	13,277	35	49,802	57,342
5	11,070	15,086	36	50,998	58,619
6	12,592	16,812	37	52,192	59,892
7	14,067	18,475	38	53,384	61,162
8	15,507	20,090	39	54,572	62,248
9	16,919	21,666	40	55,758	63,691
10	18,307	23,209	41	56,942	64,950
11	19,675	24,725	42	58,124	66,206
12	21,026	26,217	43	59,304	67,459
13	22,362	27,688	44	60,481	68,709
14	23,685	29,141	45	61,656	69,957
15	24,996	30,578	46	62,830	71,201
16	26,296	32,000	47	64,001	72,443
17	27,587	33,409	48	65,171	73,683
18	28,869	34,805	49	66,339	74,919
19	30,144	36,191	50	67,505	76,154
20	31,410	37,566	51	68,669	77,386
21	32,671	38,932	52	69,832	78,616
22	33,924	40,289	53	70,993	79,843
23	35,172	41,638	54	72,153	81,069
24	36,415	42,980	55	73,311	82,292
25	37,652	44,314	56	74,468	83,513
26	38,885	45,642	57	75,624	84,733
27	40,113	46,963	58	76,778	85,950
28	41,337	48,278	59	77,931	87,166
29	42,773	49,588	60	79,082	88,379
30	43,773	50,892	61	80,232	89,591
31	44,985	52,191	62	81,381	90,802

Додаток С

Ситуації-ілюстрації Common Types of Transformers

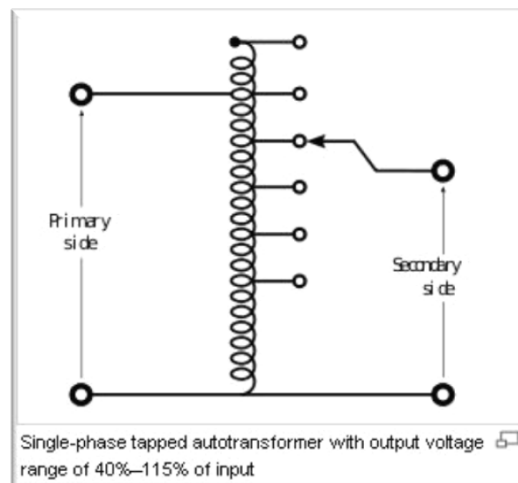
Autotransformers

Autotransformers are different from traditional transformers because autotransformers share a common winding. On each end of the transformer core is an end terminal for the winding, but there is also a second winding that connects at a key intermediary point, forming a third terminal. The first and second terminals conduct the primary voltage, while the third terminal works alongside either the first or second terminal to

provide a secondary form of voltage. The

first and second terminals have many matching turns in the winding. Voltage is the same for each turn in the first and second terminal. An adaptable autotransformer is another option for this process. By uncovering part of the second winding and using a sliding brush as the second terminal, the number of turns can be varied, thus altering voltage (see image on right).

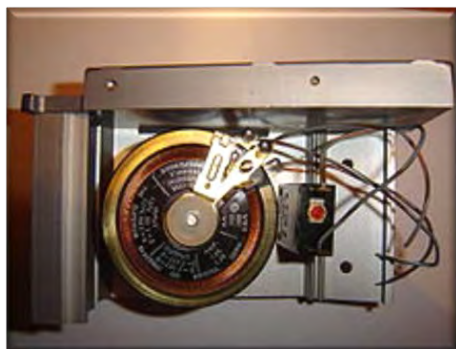

Autotransformer

*An **autotransformer** (sometimes called **autostep down transformer**) is an electrical transformer with only one winding.*

A variable autotransformer, with a sliding-brush secondary connection and a toroidal core.

Cover has been removed to show copper windings and brush.

Variable Transformer – part of Tektronix 576 Curve Tracer.